

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра історії світового українства

**PUBLIC HISTORY.
ІСТОРИЯ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ**

**Збірник
Міжнародної наукової конференції**

20 травня 2022 року

Київ 2022

УДК 930.001.11:(477+100)

Редактор:
канд. іст. наук, доц. Юрій Латиш

Рецензенти:
д-р іст. наук, проф. Тетяна Орлова
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
д-р іст. наук, проф. Євген Луняк
(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

*Рекомендовано кафедрою історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 27 червня 2022 року)*

Public History. Історія в публічному просторі: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року) / За ред. Юрія Латиша; дизайн Маргарити Дяченко. – Київ, 2022. – 314 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей учасників наукової конференції «Public History. Історія в публічному просторі», яка відбулась 20 травня 2022 року на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Розкриваються окремі аспекти публічної історії, зокрема, питання історичної пам'яті, комеморативних практик в Україні та світі, локальної історії, ролі публічних інтелектуалів у модерному суспільстві, діяльності музеїв як простору публічної історії, репрезентації історії в медіа та масовій культурі, внеску української діаспори у збереження історичної пам'яті.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

8

Міжнародна наукова конференція «Public History. Історія в публічному просторі»	
Програма Міжнародної наукової конференції «Public History. Історія в публічному просторі»	11 (1-17)

ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ. КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Верховцева І. Руський мир як мирський фашизм: традиційні соціальні практики «довгого ХІХ ст.» та імперська свідомість росіян	28
Яремчук В. Public History в Польщі: основні дослідницькі проблеми	35
Ціватий В. Публічна історія як інституціональний формат репрезентацій історії раннього Модерного часу (ХVІ-ХVІІІ ст.): флуктуаційний і комеморативний дискурси (особовий фонд проф. Володимира Івановича Савви у ЦДІАК України)	38
Білецька Т. Історична та соціальна пам'ять, їх роль у розвитку суспільства	42
Іванов О. Історичне минуле та знання про нього: співвідношення в публічно-історичному дискурсі	45
Литвин В. Комеморативні практики, як складова частина публічної історії в США та Великій Британії	48
Пшемицька Є. Комеморативні практики в Хорватії щодо Війни за незалежність 1991-1995 рр.	52
Туряниця І. Радянське минуле і формування історичного смислообразу у сучасній Литві	55
Мосійчук Н. Народний меморіал «Немцов міст»: (не)потрібна пам'ять	59
Драчук Ю. Жіноча мемуаристика часів Української революції 1917-1921 рр. в контексті історичної пам'яті	64
Дроздов В. Радянські комеморативні практики на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр. (за матеріалами регіональної преси)	68
Попова К. Інший у просторах неформальної та формальної освіти: дві стратегії формування полікультурної компетентності	72
Підгірна Л. Українці міжвоєнної Туреччини 20-30-х років ХХ ст. в сучасних комеморативних практиках	75
Банах Т. Публічні дискусії про масові вбивства 1943 р. на Волині та відзначення їх 60-х роковин у 2003 р.	77
Чегринець С. Друга світова війна у комеморативних практиках етноконфесійних груп Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя	80
Бендер Д. Історична політика незалежної України щодо трагедії Бабиного Яру	84
Поліщук Ю. Енвайронментальне прочитання місць пам'яті: дерева як свідки Голокосту	87
Мирончук М. Чорнобильська трагедія в історичній та колективній пам'яті України	90

Бучма І. Науково-практична конференція «Модель ООН» як прояв історичної пам'яті	94
Сабадаш В. Образ «дружби та єдності» українського і російського народів: компаративний аналіз політики пам'яті в Україні та Росії в 2014-2022 рр.	96

ПУБЛІЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ В МОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Левченко В. Актуальні суспільно-політичні процеси як фактор публічної інтелектуальної діяльності одеських вчених-істориків на початку ХХ ст.	101
Гончар О. Публічний інтелектуал ХІХ ст. (Микола Костомаров)	104
Мороз І. Іван Крип'якевич як публічний інтелектуал	108
Коломієць М. Архівний фонд академіка І. М. Федорченка як джерело вивчення участі вченого у ІІ Міжнародній конференції з порошкової металургії в США (1965)	112
Папакіна К. Інформаційний потенціал особового архіву члена-кореспондента АН УРСР Еліє Співака	116
Шевчук І. Георгій Кістяківський: внесок в американську науку	119
Швалюк С. Популяризація імені Арсена Річинського в публічному просторі	121
Шаравська Ю. Роль академіка О. В. Палладіна в розвитку науки в Україні	123

МУЗЕЙ – ПРОСТІР ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Лавренко В. «Музей зачинено на війну»: діяльність освітнього музейного хабу при Дніпропетровському національному історичному музеї імені Д. І. Яворницького у 2022 р.	127
Мартиненко М. (Не)збережена пам'ять / усна історія (з досвіду роботи Луганського обласного краєзнавчого музею)	129
Мельник В., Мельник Р. Значення діяльності українського національного музею-архіву у Празі	133
Усатенко І. Музейницька діяльність осередку «Брама Гродська - Театр NN» в контексті розбудови міської ідентичності мешканців Любліна	138
Фесовець О. Історична залізниця та ретропотяг як публічний музейний простір	142
Мурашко А. Музей – простір публічної історії (на прикладі Палеонтологічного музею Одеського національного університету імені І. І. Мечникова)	145
Кругляк М. Музеї морозива у світі: досвід Італії та США	147
Маркіна Л. Сучасність або традиційність в історико-археологічному музеї нового формату	151
Янчикова А. Нові підходи до організації музею у ХХІ столітті	154
Баранська К. Феномен музеїв гумору у світі (Будинок гумору та сатири в Габрово, Болгарія; Museo do Humor de Fene, Іспанія)	158
Вакулович А. Музеї гумору в Україні	161
Велика І. Сучасні віртуальні музеї світу	163
Ковальчук Д. Феномен музею для дітей	165

Кузьменко Д. Феномен замків-музеїв	168
Кучеренко Л. Мавзолей Мао Цзедуну в меморіальному просторі Китаю	172
Панасюк Д. Незвичні музеї Японії	174

ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ: ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Сморжевська О. Комеморації Чорнобильської трагедії: Іванківщина Київської області	178
Монич О. Міждисциплінарний огляд структурного устрою парафій Марамороської єпархії у 1690-1750 рр.	181
Михайленко С. Яготин у суспільно-політичному житті України XIX - початку XX ст.	186
Громакова Н. Польський краєзнавчий рух як чинник формування національного символічного простору наприкінці XIX - на початку XX ст.	188
Шевченко А. Вплив клімату на землеробство в Буджаку у XIX ст.	192
Бовкун С. Прадід Ф. М. Достоевського - священник з містечка Янушполя	195
Карабін Б. Газетні публікації краєзнавця М. Ф. Пономаренка як елемент публічної історії	198
Омелюх І. Дозвілля й розваги пізньюрадянського міста (на матеріалах Львова)	201
Білокінь М. Козача Рада Правобережної України - локальний опір чи спроба останнього антибільшовицького повстання?	205
Сулима Ю. Проект «Локальна історія» як зразок практичної реалізації й популяризації локальної історії	209
Пирог В. Масонство як складова локальної історії України	211
Павленко В. Між небом і землею - Ігор Сікорський	213
Коловоротний А. Негативні прояви у здоров'ї постраждалих як наслідок аварії на ЧАЕС	215
Штирбу П. Традиції благодійництва в Роменській жіночій гімназії	218

ІСТОРІЯ В МЕДІА ТА МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Haigh M., Haigh T., Swanson S. Rebirth of Anti-Intellectualism in the US: StopFake.org.vs. Washington Post Fact Check Project, Presidential Elections, 2016 & 2020	223
Vlastanova M. East-West confrontation during the Cold war interpreted in the comedy "One, two, three"	236
Бублик О. Мисткині XX ст. на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України	239
Денисевич О. Усна історія в перспективі антропологічних досліджень	244
Набока С. Використання інформаційних технологій впливу на свідомість, в контексті російсько-української війни	247
Дяченко М. Міфологізація російськими медіа історії України (2014-2022 рр.)	251
Сільванович С. Інформаційний потенціал часопису «Дніпрові хвилі» у дослідженні історичної пам'яті Катеринославщини початку XX ст.	254

Ільїн В. Регіональний вимір Української революції 1917-1921 рр. у подкасті «П'ятеро з ломбарду»	258
Семеній А. Друга світова війна: боротьба пам'ятей в українському та російському кінематографі	262
Карпенко А. Зображення Голокосту в масовій культурі	264
Сандригось Н. Публічна історія у віртуальному просторі України	268
Лічакова Є. Вікіпедія - ретранслятор публічної історії	270
Щербіна Д. Публічна історія у сучасному медіапросторі: плюси та мінуси	272
Ілюхіна К. Використання елементів історичного нарративу Китаю під час церемонії відкриття Ігор Олімпіади 2008 та зимових Олімпійських ігор 2022	274
Богач Н. Образ музею в кіномистецтві (на прикладі фільмів «Ніч у музеї», «Бельфегор - привид Лувру», «Код да Вінчі», «Інферно», «Щигол»)	277

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ

Лях-Породько О. Спортивний фронт української діаспори	282
Резнік І. Документи представників української діаспори з особових фондів ЦДАМЛМ України як історичне джерело	288
Вахнянин А. Реакція радянських органів держбезпеки на проведення першого Світового Конгресу Вільних Українців	291
Коваль І. Діаспоральна політика Ірландії: досвід для України	294
Кучер А. Розширення правового поля стосовно закордонних українців та національних меншин задля збереження національної ідентичності	299
Садова Ю. Тематика української державності 1917-1921 рр. в історіографії української діаспори як чинник збереження національної ідентичності	303
Кратюк А. Заснування та перші роки діяльності Комітету Українців Канади	305
Фрусевич А. Роль української діаспори у формуванні Музею гетьманства як «місця пам'яті»	308
Олійник Т. Українська діаспора та її роль в національно-державному відродженні України	311

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «PUBLIC HISTORY. ІСТОРІЯ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ»

Публічна історія (Public History) – відносно нова галузь історичної науки, яка виникла у США в 1970-х рр. у межах т. зв. «публічного повороту» (public turn), як відповідь на зростаючий інтерес до історичних сюжетів. Тексти професійних істориків були складними і незрозумілими для звичайних людей. З іншого боку, популярними ставали книги істориків-аматорів, які часто займалися міфотворчістю. Публічна історія покликана збалансувати ці крайнощі – підготувати фахівця-історика, здатного доступною мовою репрезентувати сучасні наукові здобутки. В Україні, де, з одного боку, існує постійний інтерес суспільства до власного минулого, а з іншого – історією регулярно зловживають і маніпулюють політики та журналісти, поява істориків – публічних інтелектуалів видається вкрай важливою. Особливо зростає роль публічної історії під час російсько-української війни, адже противник використовує минуле для виправдання своїх дій.

Організована історичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міжнародна наукова конференція «Public History. Історія в публічному просторі» планувалася на 3–4 березня 2022 р., але через бойові дії була перенесена на 20 травня 2022 р. Відповідно до програми було заплановано участь 127 науковців, викладачів, аспірантів, студентів та школярів – членів Малої академії наук (МАН), які представляли 6 країн Європи та Північної Америки. Більшість з них змогла долучитися до роботи на платформі Zoom.

Відкриваючи конференцію, заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка д-р іст. наук **Тарас Пшеничний**, наголосив на провідній ролі істориків-інтелектуалів у побудові векторів розвитку українського суспільства.

Завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка д-р іст. наук, проф. **Володимир Сергійчук** у вітальному слові підкреслив, що в умовах гарячої війни склалася ситуація, яка потребує протидії розгорнутій проти України історичній гібридній війні. З вітальним словом до учасників конференції також звернулася завідувачка відділення історії Київської МАН **Софія Сивенко**.

Пленарне засідання відкрила доповідь д-ра іст. наук, проф., декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Івана Патрільяка** «Хто в кого землі украв?»: як написати історичний текст для публічного вжитку (на прикладі деконструкції тез російської пропаганди)».

Доповідь «Відродження антиінтелектуалізму в США: на прикладі проекту фактчекінгу газети “Washington Post” під час президентських виборів 2016 і 2020 рр.» представила доц. Школи інформаційних студій Університету Вісконсін-Мілуокі (США) і Школи інформації та медіа Зіґенського університету (Німеччина) **Марія Хейґ**. Вона була підготовлена у співавторстві з проф. департаменту історії **Томасом Хейґом** та аспірантом Школи інформаційних

студій **Стівеном Свенсоном** з Університету Вісконсін-Мілуокі. Дослідники встановили, що за часів президентства Дональда Трампа в газеті було зроблено понад 30 тис. неправдивих заяв, причому наголос робився на недовірі до експертів та інституцій, просуванні постправди й антиінтелектуалізму.

Докторка іст. наук, проф. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Тетяна Орлова** висвітлила тему *«Публічна історія в Австралії: досвід для України»*. Ця країна є одним з основних центрів дослідження публічної історії у світі. У доповіді було розглянуто діяльність Австралійського центру публічної історії при Сіднейському технологічному університеті, часопису «Public History Review», а також особливості їхньої роботи у цифрову еру під гаслом: «Історія для публіки, про публіку, разом із публікою».

Власними враженнями та емоціями від перебування в окупованому Ірпені поділилася докторка іст. наук, проф. Державного податкового університету **Ірина Верховцева**. Вона також виступила з доповіддю *«Руський мир як мирський фашизм: традиційні соціальні практики “довгого ХІХ ст.” та імперська свідомість росіян»*, у якій доводила, що в селянській Росії фактично запроваджувалась соціокультурна матриця руського миру з тоталітарними практиками у формі загального контролю селянського загалу над кожним із своїх членів.

Канд. іст. наук, доц. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Юрій Латиш** у доповіді *«Схвилюваний інтелектуал: російсько-українська війна та загрози для Німеччини очима Юргена Габермаса»* розглянув питання про роль та функції публічних інтелектуалів у суспільстві; дискусії в німецьких інтелектуальних колах щодо підтримки України; проаналізував, чому Юрген Габермас хоче зберегти «постнаціональний» і «постгеройський» менталітет німця та боїться «українізації» Німеччини.

Заступниця директора Луганського обласного краєзнавчого музею (Львів) **Маргарита Мартиненко** представила дослідження *«(Не)збережена пам'ять / усна історія (з досвіду роботи Луганського обласного краєзнавчого музею)»*. У ній йшлося про використання усної історії в музейній практиці та досвід музею, який, починаючи від 2014 р., уже вдруге стає переміщенням.

Кандидатка іст. наук, заступниця директора з наукової роботи Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького **Валерія Лавренко** висвітлила діяльність освітнього музейного хабу під час російсько-української війни, розповіла про волонтерські й просвітницькі проекти.

Надалі робота конференції продовжилася у шести секціях, відповідно до яких названо розділи збірника.

Відеозаписи конференції оприлюднено на YouTube-каналі кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка:

<https://www.youtube.com/channel/UCZeupGZEbD5Hr6szvVT57GQ/videos>

Чим займаються публічні історики?

Викладання
Просвітницька робота

Видання історичної літератури
Копірайтинг

Музейна та архівна справа
Фундаментальні гуманітарні дослідження

Локальна історія
Генеалогія

Екскурсії та історичний туризм
Реконструкторський рух

Квести
Digital history

Муніципальна політика
Історична політика, інформаційні війни

Літературні твори та сценарії
Історичне консультування

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра історії світового українства

*У рамках розвитку освітніх програм
«Практична (публічна) історія»,
«Світове українство у цивілізаційному поступі»*

**Програма
Міжнародної наукової конференції
«PUBLIC HISTORY.
ІСТОРІЯ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ»**

20 травня 2022 року

ПРОГРАМНИЙ КОМІТЕТ

Іван ПАТРИЛЯК (голова), д.і.н., проф., декан історичного факультету
Володимир СЕРГІЙЧУК, д.і.н., проф., завідувач кафедри історії світового українства

Тетяна ОРЛОВА, д.і.н., проф. кафедри історії світового українства
Тарас ПШЕНИЧНИЙ, д.і.н., заступник декана історичного факультету

ОРГКОМІТЕТ

Юрій ЛАТИШ (голова), к.і.н., доц. кафедри історії світового українства
Тетяна ГОРБАНЬ, д.політ.н., проф. кафедри історії світового українства
Інна МОРОЗ, к.і.н., доц. кафедри історії світового українства
Сергій НАБОКА, к.і.н., доц. кафедри історії світового українства
Альона ТРОНЬ, к.і.н., асист. кафедри історії світового українства
Маргарита ДЯЧЕНКО, студентка 3 курсу ОП «Практична (публічна) історія»
Ілля КОВАЛЬ, студент 3 курсу ОП «Світове українство у цивілізаційному поступі»
Вадим РАДЧУК, студент 3 курсу ОП «Практична (публічна) історія»

РЕГЛАМЕНТ

Вітальне слово – 5 хв.
Доповідь на пленарному засіданні – 15 хв.
Доповідь на секційному засіданні – 10 хв.
Запитання та відповіді – 2–3 хв.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

9.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://zoom.us/j/98702278333?pwd=TDBwV3hGMDR6NDZBU0xOb3Y4dGtXZz09>

Ідентифікатор: 987 0227 8333

Код доступу: j0CK69

Вітальні слова

Тарас ПШЕНИЧНИЙ, д.і.н., заступник декана історичного факультету
Володимир СЕРГІЙЧУК, д.і.н., проф., завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Софія СИБЕНКО, завідувачка відділення історії Комунального позашкільного навчального закладу «Київська Мала академія наук учнівської молоді»

Доповіді

Іван ПАТРИЛЯК, д.і.н., проф., декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Хто в кого землі украв?»: як написати історичний текст для публічного життя (на прикладі деконструкції тез російської пропаганди)

Maria HAIGH, Ph. D., Assoc. Prof. School of Information Studies, University of Wisconsin-Milwaukee (USA) & School of Information and Media, Siegen University (Germany); **Thomas HAIGH**, Prof., History Department, University of Wisconsin-Milwaukee, (USA) & School of Information and Media, Siegen University (Germany); **Stefan SWANSON**, graduate student, School of Information Studies, University of Wisconsin-Milwaukee (USA)

Renaissance of Anti-Intellectualism in the US: The Case Study of the Washington post Fact Check Project, Presidential Elections, 2016 & 2020

Тетяна ОРЛОВА, д.і.н., проф. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Публічна історія в Австралії: досвід для України

Ірина ВЕРХОВЦЕВА, д.і.н., проф. кафедри соціальної філософії та управління Державного податкового університету (м. Ірпінь)

Руський мир як мирський фашизм: традиційні соціальні практики «довгого XIX ст.» та імперська свідомість росіян

Юрій ЛАТИШ, к.і.н., доц. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Схвильований інтелектуал: російсько-українська війна та загрози для Німеччини очима Юргена Габермаса

Маргарита МАРТИНЕНКО, заступниця директора з наукової роботи Луганського обласного краєзнавчого музею (м. Львів)

(Не)збережена пам'ять / усна історія (з досвіду роботи Луганського обласного краєзнавчого музею)

Валерія ЛАВРЕНКО, к.і.н., заступниця директора з наукової роботи Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького

«Музей зачинено на війну»: діяльність освітнього музейного хабу при Дніпропетровському національному історичному музеї імені Д. І. Яворницького у 2022 р.

**СЕКЦІЯ «ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ.
КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»**

ЗАСІДАННЯ 1

12.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us02web.zoom.us/j/82265728334?pwd=w4AmSokgerBaOLe12CuIOBwFfN4VF6.1>

Ідентифікатор: 822 6572 8334

Код доступу: 332925

Голова: проф. Тетяна ОРЛОВА

Секретар: Вадим РАДЧУК

Nina BASOK, *Stockholm University / Umeå University, Kingdom of Sweden*

Ukraine. Myths and reality: consequences of using history myths in creating ideology

Тетяна БІЛЕЦЬКА, *к.соц.н., доц. кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)*
Історична та соціальна пам'ять, їх роль у розвитку суспільства

Олександр ІВАНОВ, *к.ю.н., докторант Національної академії Служби безпеки України*

Історичне минуле та знання про нього: співвідношення в публічно-історичному дискурсі

Вячеслав ЦІВАТИЙ, *к.і.н., доц., член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Публічна історія як інституціональний формат репрезентації історії раннього Модерного часу (XVI-XVIII ст.): флуктуаційний і коломоративний дискурси

Анастасія БОЖЕНКО, *к.і.н., ст. викл. кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Модернізм (не) кусається або як порозумітися з радянським минулим

Інна ТУРЯНИЦЯ, *к.і.н., доц. кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Радянське минуле і формування історичного смислообразу у сучасній Литві

Віктор ДРОЗДОВ, *к.і.н., доц., докторант Запорізького національного університету*

Радянські коломоративні практики на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. (за матеріалами регіональної преси)

Тетяна МОСІЙЧУК, стипендіатка Міжнародного Вишеградського фонду (Варшавський Університет, Республіка Польща)

Народний меморіал «Немцов міст»: (не)потрібна пам'ять

Володимир ЛИТВИН, студент Національного університету «Києво-Могилянська Академія»

Комеморативні практики, як складова частина публічної історії в США та Великій Британії

Євгенія ПШЕМИЦЬКА, к.і.н., ст. викл. кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса

Комеморативні практики в Хорватії щодо Війни за незалежність 1991–1995 рр.

Катерина ПОПОВА, аспірантка Рівненського державного гуманітарного університету, вчитель історії НВК № 19 (м. Рівне)

Інший у просторах неформальної та формальної освіти: дві стратегії формування полікультурної компетентності

Олена ДЕНИСЕВИЧ, к.філол.н., доц. кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики Державного університету «Житомирська політехніка»

Усна історія як засіб відображення історичної свідомості

Віталій ЯРЕМЧУК, д.і.н., проф. кафедри історії імені професора М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»

Public History в Польщі: основні дослідницькі проблеми

ЗАСІДАННЯ 2

15.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us02web.zoom.us/j/82265728334?pwd=w4AmSokgerBaOLe12CulOBwFfN4VF6.1>

Ідентифікатор: 822 6572 8334

Код доступу: 332925

Голова: проф. Тетяна ОРЛОВА

Секретар: Вадим РАДЧУК

Тетяна БАНАХ, аспірантка Українського католицького університету (м. Львів)

Публічні дискусії про масові вбивства 1943 р. на Волині та відзначення їх 60-х роковин у 2003 р.

Юрій ПОЛИЩУК, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Енвайронментальне прочитання місць пам'яті: дерева як свідки Голокосту

Святослав ЧЕГРИНЕЦЬ, студент Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Друга світова війна у комеморативних практиках етноконфесійних груп Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя

Варвара КАБАРГІНА, студентка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Пам'ять про євреїв в урбаністичних просторах сучасної України (на прикладі Харкова, Одеси, Дніпра, Запоріжжя та Донецька)

Данііл БЕНДЕР, учень школи № 245 (м. Київ), дійсний член МАН
Історична політика незалежної України щодо трагедії Бабиного Яру

Сергій СІЛЬВАНОВИЧ, студент Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Інформаційний потенціал часопису «Дніпрові хвилі» у дослідженні історичної пам'яті Катеринославщини початку ХХ ст.

Лариса ПІДГІРНА, аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Українці міжвоєнної Туреччини 20-30-х років ХХ ст. в сучасних комеморативних практиках

Вадим РАДЧУК, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постать гетьмана Павла Скоропадського в сучасних українських публіках

Юлія ДРАЧУК, студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Жіноча мемуаристика часів Української революції 1917–1921 рр. в контексті історичної пам'яті

Микола ЛАГАНЯК, аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Павло Скоропадський в історичній політиці незалежної України

Вікторія ПЛАХОТНА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комеморативні практики в Україні, присвячені жертвам політичних репресій радянської влади

Марія МИРОНЧУК, учениця спеціалізованої школи № 49 (м. Київ), дійсний член МАН

Чорнобильська трагедія в історичній та колективній пам'яті України

Влада САБАДАШ, студентка Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Образ «дружби та єдності» українського і російського народів: компаративний аналіз політики пам'яті в Україні та Росії в 2014–2022 рр.

Анастасія ТРЕКУРОВА, учениця Українського коледжу імені В. О. Сухомлинського (м. Київ)

Вірменський геноцид 1915 р. та його історичні уроки

СЕКЦІЯ «ПУБЛІЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ В МОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»

16.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://zoom.us/j/98702278333?pwd=TDBwV3hGMDR6NDZBU0xOb3Y4dGtXZz09>

Ідентифікатор: 987 0227 8333

Код доступу: j0СК69

Голова: доц. Юрій ЛАТИШ

Секретар: Олена КОСТРЖЕВСЬКА

Сергій ГАНУС, ст. викл. кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Між кабінетною вченістю та публічною історією: позиціонування німецьких істориків в часи пізнього Просвітництва та раннього романтизму (друга половина XVIII – початок XIX ст.)

Ольга ГОНЧАР, к.і.н., с.н.с. Інституту історії України НАН України
Публічний інтелектуал XIX ст (Микола Костомаров)

Валерій ЛЕВЧЕНКО, к.і.н., доц. кафедри «Українознавство, історико-правові та мовні дисципліни» Одеського національного морського університету

Актуальні суспільно-політичні процеси як фактор публічної інтелектуальної діяльності одеських вчених-істориків на початку ХХ ст.

Інна МОРОЗ, к.і.н., доц. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Іван Крип'якевич як публічний інтелектуал

Марина КОЛОМІЄЦЬ, н.с. Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Архівний фонд академіка І. М. Федорченка як джерело вивчення участі вченого у II Міжнародній конференції з порошкової металургії в США (1965)

Олена КОСТРЖЕВСЬКА, студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Ідея публічного інтелектуала в творчості Германа Гессе

Катерина ПАПАКІНА, м.н.с. Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
Інформаційний потенціал особового архіву члена-кореспондента АН УРСР Еліє Співака

Маргарита СЕМЕНЧУК, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Для чого придумали публічного історика?

Ірина ШЕВЧУК, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Георгій Кістяківський: внесок в американську науку

Юлія ШАРАВСЬКА, учениця спеціалізованої школи № 49 (м. Київ), дійсний член МАН
Роль академіка О. В. Палладіна в розвитку науки в Україні

СЕКЦІЯ «МУЗЕЙ – ПРОСТІР ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ»

15.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us05web.zoom.us/j/86272167367?pwd=OG9hOTZyTUt6aTRHZlZXMUVWwDRFUT09>

Ідентифікатор: 862 7216 7367

Код доступу: 2UwDSa

Голова: доц. Марина КРУГЛЯК

Секретар: Дар'я ВОРОБІЙОВА

Віра МЕЛЬНИК, к.і.н., доц. кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького; **Роман МЕЛЬНИК**, к.і.н., доц. кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»
Значення діяльності українського-національного музею-архіву у Празі

Микола ГЛІБІЩУК, к.і.н., асист. кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, н. с. Чернівецького обласного краєзнавчого музею
Велика війна 1914–1918 рр. мовою експонатів Чернівецького обласного краєзнавчого музею

Оксана СИЛКА, д.і.н., доц., зберігач фондів Приватного музею костюма та стилю «Victoria Museum»
Комеморативні практики у діяльності «Victoria Museum»

Тетяна ГОРБАНЬ, д.політ.н., проф. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
«Новий музей» як інститут сучасного і майбутнього

Олег ФЕСОВЕЦЬ, к.і.н., головний фахівець АТ «Укрзалізниця», докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Історична залізниця та ретропотяг як публічний музейний простір

Анна МУРАШКО, студентка Одеського національного морського університету

Музей – простір публічної історії (на прикладі Палеонтологічного музею Одеського національного університету імені І. І. Мечникова)

Дар'я СТРАТІЄВСЬКА, студентка Одеського національного морського університету

Приватні музеї Одеси як простір публічної історії (на прикладі Одеського муніципального музею особистих колекцій імені О. В. Блещунова)

Марина КРУГЛЯК, к.і.н., доц. кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Державного університету «Житомирська політехніка»

Музеї морозива у світі: досвід Італії та США

Анастасія ЯНЧИКОВА, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Нові підходи до організації музею у XXI столітті

Ліза МАРКІНА, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сучасність або традиційність в історико-археологічному музеї нового формату

Дар'я ВОРОБІЙОВА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проблеми збереження історичної спадщини на прикладі Чернігівщини

Карина БАРАНСЬКА, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Феномен музеїв гумору у світі (Будинок гумору та сатири в Габрово, Болгарія; Museo do Humor de Fene, Іспанія)

Анастасія ВАКУЛОВИЧ, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Музеї гумору в Україні

Ірина ВЕЛИКА, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Сучасні віртуальні музеї світу

Діана КОВАЛЬЧУК, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Феномен музею для дітей

Дарина КУЗЬМЕНКО, студентка Державного університету «Житомирська політехніка»

Феномен замків-музев

Лілія КУЧЕРЕНКО, студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Мавзолей Мао Цзедуну в меморіальному просторі Китаю

Єгор МОДРОНЮК, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мистецькі виставки як простір для історичних дискусій

Дмитро ПАНАСЮК, студент Державного університету «Житомирська політехніка»

Незвичні музеї Японії

СЕКЦІЯ «ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ: ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР»

12.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us04web.zoom.us/j/6646237618?pwd=MW56YXZPTTRETlhrVHVYL2EwTjFmdz09>

Ідентифікатор: 664 623 7618

Код доступу: d7p956

Голова: к.і.н. Альона ТРОНЬ

Секретар: Михайло ГРОМОВИЙ

Iva TOSHKOVA, PhD Candidate, Sofia University «St. Kliment Ohridski», Republic of Bulgaria

The role of local historical context in regional international relations

Оксана СМОРЖЕВСЬКА, к.і.н., доц. кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комеморації Чорнобильської трагедії: Іванківщина Київської області

Олександр МОНИЧ, аспірант ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Міждисциплінарний огляд структурного устрою парафій Марамороської єпархії у 1690–1750 pp.

Сергій МИХАЙЛЕНКО, к.і.н., н.с. КЗ КОР «Яготинський історичний музей» Яготин у суспільно-політичному житті України XIX – поч. XX ст.

Наталія ГРОМАКОВА, к.і.н., доц., докторантка Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Польський краєзнавчий рух як чинник формування національного символічного простору наприкінці XIX – на початку XX ст.

Андрій ШЕВЧЕНКО, к.і.н. доц., член громадського об'єднання «Краєвед» (м. Одеса)

Вплив клімату на землеробство в Буджаку у XIX ст.

Михайло ГРОМОВИЙ, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кропивницький: місто з неочікуваною назвою

Сергій БОВКУН, н.с. Національного музею космонавтики імені С. П. Корольова (м. Житомир)

Прадід Ф. М. Достоєвського – священник з містечка Янушполя

Юлія СУЛИМА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проект «Локальна історія» як зразок практичної реалізації й популяризації локальної історії

Марина БІЛОКІНЬ, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Козача Рада Правобережної України – локальний опір чи спроба останнього антибільшовицького повстання?

Богдана КАРАБІН, аспірантка Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Газетні публікації краєзнавця М. Ф. Пономаренка як елемент публічної історії

Ірина ОМЕЛЮХ, архіваріус Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка

Дозвілля й розваги пізньорадянського міста (на матеріалах Львова)

Тамара ПЕЧИХВИСТ, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Росія неслов'янська»: про етногенез росіян та їх походження

Валерія ПИРОГ, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Масонство як складова локальної історії України

Ірина САХНО, студентка Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Етнографічний туризм як спосіб репрезентації локальної історії міжнетічних комунікацій

Андрій КАРАБАРДІН, студент Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Роль студентських наукових товариств у розвитку публічної історії в Україні

Валерія ПАВЛЕНКО, учениця гімназії № 178 (м. Київ), дійсний член МАН
Між небом і землею – Ігор Сікорський

Вікторія КОРОТУН, учениця Зміївської школи № 2 імені льотчика-космонавта Ігоря Петровича Волка (Харківська область)

«Ген творчості» Іллі Репіна у нащадках (Леся Хоменко – сучасна художниця)

Анджей КОЛОВОРТНИЙ, учень школи № 186 (м. Київ), дійсний член МАН
Негативні прояви у здоров'ї постраждалих як наслідок аварії на ЧАЕС

Іванна ШТЕФАНЮК, учениця загальноосвітньої спеціалізованої школи-інтернату Закарпатської обласної ради

Приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини після Першої світової війни та формування проєвропейських ментальних комплексів у сучасному Закарпатті

Поліна ШТИРБУ, учениця Роменського ліцею № 2 імені академіка А. Ф. Йоффе (Сумська область)

Традиції благодійництва в Роменській жіночій гімназії

СЕКЦІЯ «ІСТОРІЯ В МЕДІА ТА МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ»

ЗАСІДАННЯ 1

12.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us04web.zoom.us/j/9507579405?pwd=MUtrUDRtMWN6NGl0eHdPZ1ZvM3ZvUT09>

Ідентифікатор: 950 7579 405

Код доступу: f0TD5m

Голова: доц. Сергій НАБОКА

Секретар: Маргарита ДЯЧЕНКО

Magdalena VLASTANOVA, doctoral student, Sofia University «St. Kliment Ohridski», Republic of Bulgaria

East-West confrontation during the Cold war interpreted in the comedy “One, two, three”

Zuzanna GANCARZ, student of the internaional relations, Pedagogical University of Cracow, Republic of Poland

The portrayal of the Cold war in media

Вадим ІЛЬІН, к.і.н., доц. кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету будівництва та архітектури
Регіональний вимір Української революції 1917–1921 рр. у подкасті «П'ятеро з ломбарду»

Сергій НАБОКА, к.і.н., доц. кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Використання інформаційних технологій впливу на свідомість, в контексті російсько-української війни

Вероніка АНІСІМОВА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Історія в кіно

Дар'я ЩЕРБИНА, студентка Одеського національного морського університету
Публічна історія у сучасному медіапросторі: плюси та мінуси

Наталія САНДРИГОСЬ, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Публічна історія у віртуальному просторі України

Євгенія ЛІЧАКОВА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Вікіпедія – ретранслятор публічної історії

Катерина ІЛЮХІНА, магістр історії
Використання елементів історичного наративу Китаю під час церемонії відкриття Ігор Олімпіади 2008 та зимових Олімпійських ігор 2022

Андрій КАРПЕНКО, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Зображення Голокосту в масовій культурі

Василина КРАСНОВИД, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Історія в сучасних українських медіа

Альбіна САЗОНОВА, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Російські ЗМІ як інструмент політичної маніпуляції свідомістю суспільства

ЗАСІДАННЯ 2

16.00 GMT+3

Відеоконференція:

https://us04web.zoom.us/j/75385288569?pwd=ucRidtmxpg5ul_dR5cq5FngRRpr2x.1

Ідентифікатор: 753 8528 8569

Код доступу: jWJ216

Голова: доц. Інна МОРОЗ

Секретар: Маргарита ДЯЧЕНКО

Андрій СОРОКІН, аспірант Національного університету біоресурсів і природокористування України

Комеморація постаті Михайла Грушевського у номерах газети «Київський університет» за 1991 р.

Маргарита ДЯЧЕНКО, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міфологізація російськими медіа історії України (2014–2022 рр.)

Оксана БУБЛИК, к.і.н., архівіст Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України

Мисткині ХХ ст. на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України

Артем СЕМЕНІЙ, студент Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Друга світова війна: боротьба пам'ятей в українському та російському кінематографі

Михайло САМОФАТОВ, аспірант Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Європейська Економічна Спільнота (ЄЕС) в публічній історії в Італії

Маргарита ФІЛІПЕНКО, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Медіалізація публічної історії

Софія ШВАЛЮК, студентка Кременецького медичного фахового коледжу імені Арсена Річинського

Популяризація імені Арсена Річинського в публічному просторі

Назар БОГАЧ, студент Державного університету «Житомирська політехніка»

Образ музею в кіномистецтві (на прикладі фільмів «Ніч у музеї», «Бельфегор - привид Лувру», «Код да Вінчі», «Інферно», «Щигол»)

Ігор БУЧМА, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науково-практична конференція «Модель ООН» як прояв історичної пам'яті

Поліна АЛЬ АСАС, учениця гімназії № 178 (м. Київ)
Роль ЗМІ у формуванні історичних знань

Дар'я ПЕРВУХІНА, учениця Роменського ліцею № 1 імені Петра Івановича
Калнишевського (Сумська область)
Проблематика висвітлення теми окупації країн Балтії у медіапросторі
ворогуючих сторін

СЕКЦІЯ «УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ»

15.00 GMT+3

Відеоконференція:

<https://us04web.zoom.us/j/6657900613?pwd=NDYvQmxNWUJJaR3RQOGwxZHdNQjVUZz09>

Ідентифікатор: 665 790 0613

Код доступу: 3fcMnv

Голова: проф. Володимир СЕРГІЙЧУК
Секретар: Ілля КОВАЛЬ

Андрій КЛІШ, д.і.н, доц. кафедри історії України, археології та спеціальних
галузей Тернопільського національного педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка

Еміграція галицьких селян у Бразилію наприкінці ХІХ ст. (за матеріалами
часопису «Руслан»)

Ніна СЕМАШКО, начальник відділу освіти виконавчого комітету
Помічнянської міської ради (Кіровоградська область)
Симон Петлюра як ідеолог діяльності української еміграції

Вікторія АНІСІМОВА, аспірантка ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

Жінки у публічних репрезентаціях Чехословацької демократії у
Підкарпатській Русі міжвоєнної доби

Богдан БАРАН, асистент кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Роль митрополита Андрія Шептицького в соціально-економічному
відродженні Східної Галичини: огляд діаспорних праць

Анна ВАХНЯНИН, аспірантка Львівського національного університету
імені Івана Франка

Реакція радянських органів держбезпеки на проведення першого Світового
Конгресу Вільних Українців

Тетяна ПЕРГА, к.і.н., с.н.с., провідний н.с. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Патріотичне виховання української молоді в Австралії у 1950–1970-ті роки

Анастасія КРАТЮК, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Заснування та перші роки діяльності Комітету Українців Канади

Олексій ЛЯХ-ПОРОДЬКО, к.н. з фізичного виховання і спорту, доц. кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Спортивний фронт української діаспори

Ігор РЕЗНИК, к.і.н., завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України

Документи представників української діаспори з особових фондів ЦДАМЛМ України як історичне джерело

Ілля КОВАЛЬ, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досвід ірландської діаспоральної політики як приклад для України

Аліна КУЧЕР, студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розширення правового поля стосовно закордонних українців та національних меншин задля збереження національної ідентичності

Юлія САДОВА, студентка Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Тематика української державності 1917–1921 рр. в історіографії української діаспори як чинник збереження національної ідентичності

Аліна ФРУСЕВИЧ, н.с. Музею гетьманства (м. Київ)

Роль української діаспори у формуванні Музею гетьманства як «місця пам'яті»

Тетяна ОЛІЙНИК, учениця Кельменецького ліцею (Чернівецька область)

Українська діаспора та її роль в національно-державному відродженні України

Єлизавета СМЕРТЮК, Катерина ЧЕРНЯВСЬКА, студентки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Допомога української діаспори з початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації

**ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ
КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**

Ірина Верховцева, докт. іст. наук, проф.,
Державний податковий університет (м. Ірпінь)

Руський мир як мирський фашизм: традиційні соціальні практики «довгого XIX ст.» та імперська свідомість росіян

Понад 75% пересічних росіян підтримали розпочату Російською Федерацією 24 лютого 2022 р. повномасштабну військову агресію в Україні, мотивовану міфічними завданнями її «демілітаризації» та «денацифікації» й підживлену імперськими за своєю суттю тезами щодо необхідності її деукраїнізації [10–13]. Усе вкупі з ядерним шантажем з боку президента Росії В. Путіна та злочинами проти людяності, вчиненими російськими окупантами на українських теренах, є постулюванням і реалізацією намірів геноциду українського народу, знищення його держави. Якщо не акцентувати на етнічній структурі російського загалу, окрім його імперської свідомості, це є виявом, соціокультурних традицій країни-агресорки, її суспільних цінностей, ба радше відсутності сформованих в ній базових цінностей. Зокрема, демонструє невизнання мешканцями РФ самоцінності людського життя, що перетворює на фікцію будь-яку іншу цінність і доводить домінування в цій країні традиційних суспільних цінностей. Таке характеризує російський соціум радше як архаїчне аграрне суспільство з його приматом колективізму, в контексті чого найвищою цінністю є виживання спільноти, а всі інші суспільні завдання й практики підпорядковані цьому. Формування модерних суспільних цінностей та практик у такому соціумі вимагає багатьох десятиліть роботи еліти з радикальної перебудови архітектури соціуму та культурного оновлення країни загалом. Натомість злочини російських окупантів в Україні на тлі підтримки росіянами дій своєї влади свідчать, що новітній російський уряд не доклав необхідних зусиль з формування бодай модерної свідомості своїх громадян з її повагою прав і свобод людини, адже попередній радянський етап соціальної історії Росії був виявом зцементованих традиційних суспільних цінностей комуно-соціалістичного колективізму з його абсолютним неприйняттям самоцінності людського життя. На тлі повного знецінення життя окремої людини вірність цінностям колективістського співжиття зумовила сприйняття радянським соціумом усієї світової спільноти з позиції «хто не з нами, той проти нас» у значенні «хто проти нашого казарменого соціалізму, той проти нас як країни». Наявність у сучасних росіян рудиментів такої архаїчної свідомості на тлі погроз керівництва РФ застосувати ядерну зброю загрожує знищенням людської цивілізації й актуалізує питання російського фашизму (рашизму) як ідеології і політичної практики путінського режиму. З огляду на це, вельми актуальним завданням є з'ясування соціокультурної бази рашизму, хоча поняття культури для цього явища є радше оксюморonom.

У науковому полі соціокультурна база російського фашизму є суцільною лакуною, хоча його вивчення розпочато, зокрема, Л. Якубовою [14; 15]. Історикиня акцентує на свідомості «колективного руського» як «готового соціального субстрату» фашистського путінського режиму – «радянської /

пострадянської людини пристосуванства до політичного, законодавчого та економічного свавілля влади». Дослідниця наголошує, що з часів сталінської доби російський соціум практично не еволюціонував [15]. Підтримуючи цю тезу, зазначимо: традиції соціальних взаємин формуються поколіннями, і будь-яке масштабне соціальне явище завжди є виявом узвичаєної соціальної практики багатьох попередніх десятиліть. Не потребує окремого доведення теза про те, що радянська епоха була часом наслідування соціальних традицій попередніх часів. Принциповими характеристиками традиційних взаємин всередині радянського соціуму були колективізм / антиіндивідуалізм, культ традиції, ірраціоналізм мікросоціальних взаємин [5, с. 80–87; 6, с. 3, 8]. Ураховуючи, що останні є одними із соціокультурних характеристик фашизму [7; 8, с. 31; 9], шукати соціокультурні витоки рашизму як регіонального різновиду останнього логічно в «передодні» радянської доби – часах пізньої Російської імперії.

Характерним для історичного досвіду сільського співжиття північно-західних (великоросійських) губерній Російської імперії у XVIII – першій половині XIX ст. був традиційний мирський самоврядний устрій. Миром тим часом називали як загал конкретного сільського населеного пункту, так і весь селянський світ (сільський соціум). Мирська самоврядна модель передбачала егалітарні практики архаїчного соціалізму та кругової поруки (колективної відповідальності) в реалізації селом зобов'язань перед землевласником і державою, коли тягло (зобов'язання) розподілялося на весь загал, але, незалежно від можливості окремого селянського двору виконати його, вся громада несла відповідальність за виконання цих зобов'язань і покривала колективною працею замалий внесок родин, в яких не вистачало робочих сил. Крім того, мирську модель характеризувало абсолютне домінування у соціальних взаєминах принципу колективізму, повне підпорядкування особистості потребам колективного співжиття. Суттєвою характеристикою була також колективна самопоміч всередині сільського соціуму, що сприяло його самозахисту та самодостатності. В організаційно-управлінському відношенні спільні питання життя громада «усім миром», із застосуванням традиційних представницьких механізмів, вирішувала на сходах (мирських сходках), у яких, як правило, брали участь очільники домогосподарств – большаки (очолювали велику патріархальну родину, в складі якої було декілька малих родин їх синів). Судові функції також здійснювалися сходом, що приймав відповідне рішення – приговор (звідти пішов вислів «мир приговорив»). Загалом повноваження миру охоплювали практично всі питання життя громади: від розподілу землі по родинам (тяглам) аж до розділів родинного майна чи протидії проявам девіантної поведінки. Саме ця сукупність самоврядних практик характеризувала руський мир, або, як його ще називали, традиційну великоруську общину.

У другій половині XIX ст., під час розробки Великих реформ, під впливом ідеології Просвітництва та доктрини регулярної / «добре впорядкованої поліцейської держави», імперська влада реалізовувала визначений з кінця XVIII ст. вектор соціального та управлінського впорядкування країни, складниками якого були раціоналізація, стандартизація, уніфікація державного регулювання соціально-економічною сферою, посилення нагляду за підданими

й опікування ними. З метою розбудови державних інститутів і станоутворення, збереження цілісності країни, її подальшої світової експансії, послуговуючись ідеями месіанізму Росії в світі, окремішності її історичного шляху, що протиставлявся європейським країнам, практики руського миру реформаторами було покладено в основу інституційного оновлення імперського села. Водночас реформатори активно запозичували досвід західних держав, зосередившись на тогочасному європейському тренді – запровадженні в місцеве управління країн самоврядних механізмів традиційних спільнот і намагалися позбавити впливу на село дворянство, яке заборгувало державі понад два річних прибутки країни, ігнорувало станові зобов'язання з управління своїми місцевостями і в окремих регіонах демонструвало сепаратистські наміри. У рамках цих завдань село слід було віддати контроль бюрократії. Загальним же контекстом реформаторської діяльності стали побоювання соціальних струсів, подібних до революційних кінця 1840-х рр. у Західній Європі. Самоврядні механізми руських мирів – соціальної рівності членів селянської громади та напрацьовані історичним досвідом механізми соціальної солідарності, колективної самопомочі окреслювали в очах реформаторів перспективи позбавлення чиновництва та імперської скарбниці чималого тягаря перекладенням на самоврядні громади утримання їх власного управління, соціальної допомоги, разом із питаннями стягнення з членів громад податків засобом кругової поруки. Поступово органи самоврядування селян набували статусу офіційних органів влади сільського рівня, а сільський самоврядний устрій, облаштований за взірцями руського миру, перетворювався на складний провінційного управління. Синкретизуючи з ліберальними настановами ідеї слов'янофілів з їх акцентом на широкому застосуванні мирського самоврядування, в облаштуванні нових сільських громад розробники Великої селянської реформи 1861 р. допустили «утиснення» особистих прав селянина. Завдяки таким перетворенням імперія Романових, на погляд реформаторів, не тільки уникала б соціальних струсів, пролетаризації села, а й через становість перейшла б до безстанового суспільства, реалізувавши в такий спосіб передові проекти соціального облаштування країн світу. Однак в реальному житті це віддавало окремого селянина на поталу мирській волі. Як вказав на початку ХХ ст. С. Вітте, селянин став рабом своїх односельчан та сільського управління загалом [4, с. 99–128, 161, 290–291].

Упродовж 1861–1871 рр. практики руського миру було поширено, крім учорашніх кріпаків, на дворових і палацових селян; державні й удільні села; села іноземних колоністів; козацькі села українського Лівобережжя тощо. У розрізі губерній це стосувалося практично всієї європейської частини країни, чимала частина якої в минулому не знала подібних самоврядних практик. Надалі уніфікаторський потенціал цієї реформи було розкрито під час переформатування в 1864–1866 рр. сільського управління в польських та остзейських губерніях, де регіональні еліти характеризувалися антиросійськими настроями й демонстрували сепаратистські наміри. Максимально обмеживши вплив на село місцевих нобілів, з різних категорій сільських мешканців штучно було створено селянський стан. Останньому зробили чимало поступок у господарській сфері, супроводжуючи таке залучення на бік імперської влади

місцевих товаровиробників «даруванням» / поширенням на них власного самоврядування, інкорпорованого до місцевого управління [4, с. 143–147, 286, 358, 391]. Загалом у європейській частині імперії Романових управління найбільшою соціальною верствою було уніфіковано на базі громадського управління селом, сконструйованого за лекалами руського миру, чим по суті було реалізовано Велику реформу 1861–1871 рр. Як і всі Великі реформи, вона була суперечливою та незавершеною, адже базувалася на традиційному самоврядуванні сільських соціумів і не передбачала формування нового селянина – активного учасника процесів аграрної модернізації. Однак реформа стала інструментом соціальної організації простору країни, що насамперед сприяло її цілісності. З огляду на те, що колективістські практики руського миру, покладені в основу самоврядних практик сільських громад, не передбачали поважного ставлення до прав окремого селянина, за своєю суттю така управлінська модернізація імперського села радше було його псевдооновленням. Натомість саме тими часами істеблішмент країни сформулював нову програму облаштування «некорінних», окраїнних, народів країни, які, за висловом І. Аксакова, потребували перевиховання в душі «руської народності» й перетворення на «свідому освічену силу», адже єдність державна, як наголошували реформатори, мала бути виявом єдності «населеної країни». На порядок денний було висунуто «однакове» вирішення селянського питання «по всій Русі», яку пропонувалося зшити своєрідними становими скріпами, штучно створюючи селянський стан там, де його не було. «Народний сенс», як стверджували реформатори, – то був «найгрубіший соціалізм», і такий устрій слід було поширювати не тільки по всій країні, а й в «усіх найближчих країнах» – внести в них «прапор злиття станів». Тим самим Російська імперія, на погляд діячів епохи Великих реформ, виконала б відносно цих країн справжню культуртрегерську місію з оновлення їх устрою. У контексті таких поглядів наступними десятиліттями на «інородчеських» окраїнах, у Сибіру, на Далекому Сході, в азійських регіонах тощо – практично на всіх обширах Російської імперії було уніфіковано управління селом за шаблоном Великої реформи 1861–1871 рр. У всій селянській Росії фактично запроваджувалась соціокультурна матриця руського миру з його практиками, що мали відчутний тоталітарний «присмак» у формі тотального контролю селянського загалу над кожним із своїх членів. Усне звичаєве право віддавало селянина на поталу архаїчним традиціям аграрного суспільства, знецінюючи особисту підприємливість, ініціативу, підпорядковуючи особистість колективній волі та відмежовуючи село від процесів раціоналізації [3, с. 112; 4, с. 122–128]. Головний товаровиробник країни став кріпаком держави і мав господарювати не в своїх, а в її інтересах, підпорядковуючись на мікросоціальному рівні колективній волі сільських мешканців, згуртованих у сільські громади – суб'єкти аграрних відносин.

Особливо яскраво такий курс влади проявився під час реалізації реформ 1886–1901 рр. у губерніях, що були найбільшими постачальниками аграрної продукції та в сільських громадах яких земельну власність було інституціоналізовано як колективну власність громади. Внаслідок цих

реформаторських новел були практично позбавлені права виходу з громадського землеволодіння селяни, що мали хист до індивідуального господарювання, а держава отримала повний контроль над селом і надала собі право перерозподілу в державних цілях ресурсів громад, насамперед заощаджень, зроблених для потреб виживання. Крім того, більшість селян практично опинилася закріпаченими своїми громадами, що посилили свій вплив на індивіда, жорстко приборкуючи спроби суперечити загалу. Спостерігалася консервація традиційного ладу, суттєво обмежувався розвиток буржуазних відносин. Годі було вести мову про реалізацію людиною її особистих бажань і потенцій, що, безумовно, стримувало на селі підприємливість. Потворними виявами нових управлінських практик були змови більшості проти решти співгромадівців, унаслідок чого схід позбавляв землі, а отже засобів до існування, десятків людей і цілі родини. Не поодинокими були неспіврозмірні робочим силам родин розподіли сходами землі й повинностей та свавільні збори загалу з тих, хто йшов у заробітчани, чим частина мешканців громад нездолювалася й прирікалася на жebraцтво. Інтригани і хабарники на сходах вирішували долю працелюбних селян, яким загрожувала кругова порука через виконання повинностей за інших односельчан. Кричущими проявами свавілля сходів була реалізація ними права виселяти до Сибіру односельчан. Часто з громад виселялися ті, хто виступав проти свавілля загалу та, будучи грамотним і пояснюючи співгромадівцям «слово правди», тим самим нібито «каламутив» село. Абсолютним анахронізмом була й діяльність неупорядкованого й корумпованого волосного суду, що діяв на засадах аморфного звичаєвого права, а не на основах позитивного, формального, права, та виносив несправедливі вироки, нехтуючи гідністю людини й примушуючи, приміром, сплатити гроші здирику та грабіжнику, якого «виправдали» підкуплені ним лжесвідки. Земці акцентували, що волосне «правосуддя» відучало селян від законності, а вироки цього суду радше слід було кваліфікувати як узаконення беззаконня. Правовий вакуум у рамках фіктивного волосного судівництва зумовив правовий нігілізм найчисельнішої соціальної верстви, гальмував формування її правосвідомості, цементував корпоративність і патріархальність села, нейтралізував зусилля реформаторів із раціоналізації сільського повсякдення – самоврядні практики всередині громад радше мали ірраціональний характер [4, с. 187–195, 314, 330].

Зрозуміло, свавілля та беззаконня в сільських громадах не однаковою мірою проявлялося в регіонах країни, оскільки традиції сільського співжиття в них були різними. Приміром, запровадження в 1864–1866 рр. у польських і балтійських селах окремих самоврядних моделей стало, по суті, виявом банкрутства імперських реформаторів у справі інтеграції в мікросоціуми цих губерній колективістських практик руського миру, адже в цих регіонах домінував європейський індивідуалізм, відповідно, людина, особа не відчували архаїчного тиску селянського колективу, що панував у тих частинах країни, минуле яких було пов'язане із колективними формами землевласності / землекористування та домінуванням колективістських соціальних практик. У цьому відношенні українське село з його індивідуалізмом «колективного селянина», де історично

практикувалися подвірні форми господарювання в рамках спільного землекористування громад, наприкінці ХІХ ст. довело свою ефективність порівняно з губерніями, де в колективному землеволодінні / землекористуванні практикувалися щорічні зрівнювальні земельні переділи (таке було характерним переважно для великоруських губерній). Саме тому частина тогочасної сановної бюрократії пропонувала скорегувати засади реформи 1861 р. за шаблоном українського села (проект І. Воронцова-Дашкова).

У 1902 р. на українському Лівобережжі (Полтавщині й Харківщині) розпочалися масштабні селянські виступи, спровоковані посиленням зубожіння селян та спробами імперської влади перерозподілити хлібні заощадження сільських громад для потреб інших регіонів. Виступи поширилися країною і стали початком Селянської революції, сутність якої полягала в протистоянні села з імперською державою. Під впливом соціал-революціонерів й інших лівих політичних сил, вирощених слов'янофільською пропагандою та сільськими реаліями другої половини ХІХ – початку ХХ ст., у 1902–1907 рр. сільські сходи приймали приговори з вимогами демократизувати соціально-політичне життя країни (звісно, демократизацію селянство уявляло за «образом і подобою» практик руського миру) та облаштувати всесвітню федерацію республік на принципах громадського управління селом, що по суті означало поширення практик руського миру в усьому світі (як показала надалі радянська дійсність, такі наміри реалізовувалися активною участю селян, що взяли зброю й пристали до більшовицьких військових формувань, у спробах влаштувати світову соціалістичну революцію). Імперські за своїм характером ідеї просування руського миру в світі, висловлені реформаторами 1860-х – 1870-х рр., на початку ХХ ст. просочили не тільки свідомість вищого істеблшменту й діячів лівого спектру політичних сил країни, а й селянського загалу. Натомість такого не спостерігалось в польських і балтійських губерніях, де історично панував індивідуалізм. Селянські акції опору в них, хоча й характеризувалися екстремізмом, були спрямовані проти імперського панування в цих регіонах [4, с. 336–359].

Попри розмитість дефініції терміну «фашизм» (буков. від італійських «fascismo, fascio» – «купа, пучок, об'єднання»), дослідники виокремлюють так званий «фашистський мінімум»: набір ознак, що характеризують фашистські політичні режими, їх ідеології і практики. До цього мінімуму найчастіше відносять антидемократизм, опору на місцеві екстремістські традиції й «спадщину Риму» та імперіалістичні устремління загалом. У. Еко вказує на «вічний фашизм» («ур-фашизм») та називає першими його ознаками культ традиції і традиціоналізм загалом, які унеможливлюють розвиток знання; ірраціоналізм і заперечення модернізму, критичного підходу та інакшості; кількісний (квантитавний) популізм, за якого сукупність громадян здійснює свої права тільки за наявності кількісної (квантитативної) основи (виконуються рішення більшості), а індивідуум прав не має [7]. Б. Муссоліні в «Доктрині фашизму» наголосив, що фашизм постає на основі «системи історичних сил», коли індивіди, поєднані нацією і вітчизною та пов'язані через традицію й історичну місію, «самозаперечуються». Важливими характеристиками фашизму італійський

диктатор визначив антиіндивідуалізм, антилібералізм, антисоціалізм та корпоративізм [9, с. 100–102]. Французький дослідник Р. Бурдерон, крім іншого, зацентрував на ірраціоналізмі фашизму [2, с. 47]. Ураховуючи це, системні свавілля й беззаконня у внутрішньо спаяних самоврядних сільських громадах Російської імперії, що чинилися по відношенню до їх «слабких» членів, домінування принципу колективізму, ірраціональний характер сільських взаємин у рамках цих громад як державоподібних утворень з їх корпоративністю, консерватизмом, тотальним контролем загалу над індивідуумом, правовим нігілізмом селян доцільно позначити терміном «мирський фашизм». Його, на нашу думку, слід віднести до історичних чинників, що сприяли формуванню соціокультурних передумов російського фашизму. Логічним у цьому ключі виявом таких практик стало неконтрольоване зростання в російському селі кінця ХІХ – початку ХХ ст. девіації та участь селян у 1900–1917 рр. в екстремістських акціях й антисемітських погромах чорносотенців [1].

Джерела та література:

1. Безгин В. Б., Жеребчиков Д. П. Социальные девиации периода российской модернизации в современных исторических исследованиях. *Современные исследования социальных проблем: электронный научный журнал*. 2015. № 5. С. 190–206.
2. Бурдерон Р. *Фашизм: идеология и практика*. Москва: Прогресс, 1983. 167 с.
3. Верховцева І. Г. Російська імперія у фокусі глобалістики: парадокси управлінської уніфікації імперського простору. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 24. С. 110–115.
4. Верховцева І. Г. *Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія»*. Черкаси, 2019. 701 с.
5. Гавров С. Н. *Социокультурная традиция и модернизация российского общества*. Москва: МГУКИ, 2002. 146 с.
6. Давыдов Д. В. *Культура крестьянской повседневности 1920-х годов (по материалам ТАССР): автореф. ... д-ра ист. наук: 07.00.02*. Казань, 2012. 41 с.
7. Эко У. *Вечный фашизм*. URL: <https://cutt.ly/6J7NyM5>
8. Зайцев О. Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії. *Фашизм у міжвоєнній Європі: порівняльна історія: збірн. Текстів / упор. О. Зайцев*. Львів, 2009. С. 29–40.
9. Муссолини Б. Доктрина фашизму. *Фашизм у міжвоєнній Європі: порівняльна історія: збірн. текстів / упор. О. Зайцев*. Львів, 2009. С. 100–123.
10. Российские СМИ откровенно призывают к массовым репрессиям против украинцев. URL: <https://cutt.ly/eJ7NONS>
11. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. 2022. 3 апреля. URL: <https://cutt.ly/eJ7N7GT>
12. Снайдер Т. При помощи лжи. URL: <https://cutt.ly/2J7Mt3Q>
13. Снайдер Т. Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. URL: <https://cutt.ly/4J7MpEU>

14. Якубова Л. Анатомія расизму. Як неподоланий тоталітарний спадок породив путінську Росію. *Український тиждень*. 2022. 19 березня. URL: <https://cutt.ly/DJ7Mg1o>

15. Якубова Л. Звір з безодні. Як виник і чого прагне путінський фашизм. *Український тиждень*. 2022. 6 травня. URL: <https://cutt.ly/iJ7MvKC>

Віталій Яремчук, докт. іст. наук, проф.
Національний університет «Острозька академія»

Public History в Польщі: основні дослідницькі проблеми

Усталення Public History в Польщі розпочалося в кінці 2000-х рр. і триває й донині. За цей час з'явилися перші теоретичні студії та конкретні дослідження з обсягу її проблематики, почала формуватися її інфраструктура [4; 5; 8 та ін.]. Мета цієї розвідки – вказати на головні аспекти, які дебатуються у порівняно нечисленному середовищі «публічних істориків» країни (що не зовсім корелюється з відомим фактом значного інтересу польського суспільства до історії [1, с. 20]).

1. *Визначення та вербальне представлення поняття.* На сьогодні серед польських істориків не існує ні загально визнаного розуміння поняття Public History, ні консенсусу щодо його називання. Крім цього загально визнаного терміну, в історичній дидактиці та дослідницьких текстах застосовуються також такі, як «прикладна історія» та «історія в публічному просторі» [8; 10; 12]. Серед польських колег триває обговорення й ідентичності цієї субдисципліни (чи потенційної субдисципліни). Роберт Траба зокрема наводить і стисле її визначення (це «репрезентація минулого в сучасному», яка, на відміну від традиційної історіографії, «спрямована на сучасність, а не на минуле» [7, s. 116]), і широке, в якому охоплює обшир її проблематики (аудіовізуальна та візуальна історія; мультимедіальна, віртуальна та інтерактивна історія (різні форми, представлені в мережі – від історичних порталів до віртуальних історичних музеїв та комп'ютерних ігор); перформативна історія (групи історичних реконструкторів, історичні інсталяції, сценічний театр) [10, s. 154]. Провідна сучасна дослідниця в сфері Public History Йоанна Войдон популяризує визначення американської дослідниці Барбари Франко, яка пропонує вважати «публічною історією» «the history for the public, by the public, with the public and about the public» [12, s. 30; 4, s. 12; 8, p. 7]. Водночас вона ж наголошує і про досить гнучкі й широкі межі «публічної історії», адже нею «можна вважати будь-яку історію, яка робиться за межами академічних кіл і школи, принаймні тією мірою, в якій ці дві установи відіграють свою традиційну роль у передачі знань від професіоналів до професіоналів і від викладачів до студентів/учнів»; вона є «sui generis парасолькою, яка охоплює дослідження та діяльність з різних інших субдисциплін, таких, як дидактика історії, музеєзнавство, культурна спадщина, суспільні архіви, усна історія, історичний туризм або візуальна історія» [8, p. 7]. В одній із останніх своїх публікацій Й. Войдон підкреслила доречність долучення

до дослідницького поля «публічної історії» проблематики історичної пам'яті та історичної політики [8, р. 7].

2. *Питання про значимість, цінність, корисність, переваги/обмеження, недоліки Public History.* Загальна згода полягає в тому, що вона є професійною відповіддю на сучасний стан багатоманітної присутності історії в неакадемічній сфері, а також на сучасну культурну ситуацію, за якої з вербальною (писемною, мовною) культурою, яка апелює до розуму, конкурує візуальна, яка звертається до емоцій. На думку польських колег, усталення Public History демонструє відповідальність істориків за стан історичної свідомості суспільства через професійне осмислення і професійний моніторинг різних форм презентації минулого в суспільних практиках, які можливі завдяки новій субдисципліні [10, s. 147]. По-друге, йдеться про практичне значення Public History, адже фахівці у цій сфері зможуть продукувати інноваційні проекти (наприклад, історія взаємодій, мікроісторія, студії індивідуальних випадків) [10, s. 164], здобуватимуть додаткові компетенції на ринку праці (наприклад, звертається увага на вміння працювати з аматорською аудиторією, володіння низкою соціальних навичок (т. зв. soft skills) [12, s. 34]. Й. Войдон важливою перевагою Public History бачить утвердження нею більш рівноправних, симетричних, партнерських відносин поміж академічною історією й істориками та різними аматорськими/суспільними формами осмислення/творення історії [12, s. 34–35]. Якщо ж говорити про обмеження/ліміти Public History, то йдеться про сумнів деяких польських істориків щодо а) її здатності практично протистояти спотворенням і маніпуляціям минулим суспільними акторами, особливо державою [10, s. 157]; б) її спрямованості на декларовані цілі – сприяти кращому пізнанню минулого суспільством. Дехто вважає, що вона не зможе перешкодити примітивізації історичних знань, їх «диснеєфікації» (особливо в музеях), перетворенню в чергову розвагу [2, s. 316–317].

3. *Конкретні проблеми, пов'язані з дослідженням окремих практик публічного використання історії.* Вперше в польській історіографії комплексна постановка питання про суспільні, позаакадемічні способи презентації історії здійснена в колективній праці «Історія в сучасній культурі» [3]. Як здається, серед усіх форм Public History найбільша увага польських фахівців прикута до питання політики пам'яті [6; 8 та ін.] та аудіовізуальної історії [9; 11 та ін.]. Тут, звісно, не будемо говорити про досягнення та дискусійні питання цих та інших «напрямоків», які займаються дослідженнями позаакадемічного практикування історії. Скажемо лише про спільне застереження багатьох польських істориків щодо небезпек занурення професійних істориків (які не обов'язково ідентифікують себе як «публічних»), адже такими можна бути, залишаючись одночасно «кабінетними» вченими) в сферу практики Public History. Варто зауважити, що й у польських колег зустрічається поширена серед українських фахівців думка – «чим більше ти публічний, тим менше ти історик» (хоча в буквальному сенсі цієї відомої у нашій професійній спільноті настанови автор цієї розвідки в польських текстах не зустрічав). Польські колеги часто негативно ставляться до широкого розповсюдження історії в публічному просторі, звертаючи увагу на примітивізацію масових історичних уявлень, і розглядаючи

це як симптом кризи історичної свідомості суспільства, своєрідну ортегівську «навалу юрби». Вони вважають, що історик, перетворюючись на «публічного», повинен залишатися носієм професійної етики безстороннього науковця. Натомість наголошують, що значна частина «публічних істориків» замість декларованих наукових мають погано приховані корисливі мотиви, передусім прагнуть здобути суспільну популярність, починають хворіти «зірковою хворобою». Дехто розглядає свою діяльність як виконання якоїсь суспільно важливої місії (керовані, як дотепно висловився Marek Wejbiński, «ідеологічним сказом» [7, s. 322]). І тут не має значення, чи це «національне служіння» прибічників героїчно-мартирологічної версії польської історії, чи це прагнення «розбудити сумління» польського суспільства за допомогою «педагогіки сорому» в стилі Яна Томаша Гросса.

Отже, Public History в Польщі розвивається як динамічна нова царина історичних досліджень. Її актуальний стан визначається як неабияким інтересом польського суспільства до питань історії, насамперед національної, так і високим рівнем польської академічної історіографії, яка відгукується на поточні виклики до професії, шукає нових форм презентації історичних знань, має відповідальність за історичну свідомість своїх співгромадян. При тому Public History залишається відкритою для дискусій, полемічною, чутливою як до інтелектуальних впливів західної історіографії, так і до чималого досвіду осмислення публічного використання історії в польській історичній традиції.

Джерела та література:

1. Поморський Я. Велика зміна: Історія перед викликами... Послання XX Загального з'їзду польських істориків до істориків Центрально-Східної Європи. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 19–30.
2. *Dyskusje. Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości* / red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz. Kraków, 2014. S. 303–366.
3. *Historia w kulturze współczesnej. Niekonwencjonalne podejścia do przeszłości* / red. Witek P., Mazur M., Solska E. Lublin, 2011.
4. *Historia w przestrzeni publicznej* / red. J. Wojdon. Warszawa, 2018.
5. *Historia w wersji popularnej* / red. Kowalczyk I., Kiec I. Gdańsk, 2015.
6. *Historycy i politycy: polityka pamięci w III RP* / red. P. Skibiński, T. Wiścicki, M. Wysocki. Warszawa, 2011.
7. *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych w Polsce po 1989 r.* / red. M. Kruszyński, S. Łukasiewicz, M. Mazur, S. Poleszak, P. Witek. Lublin, 2016.
8. *Public History in Poland* / Wojdon J. (Ed.). New York, 2021.
9. Skotarczak D. *Historia wizualna*. Poznań, 2013.
10. Traba R. Historia stosowana jako subdyscyplina akademicka. Konteksty i propozycje. *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości* / red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz. Kraków, 2014. S. 143–164.
11. Witek P. *Andrzej Wajda jako historyk: Metodologiczne studium z historii wizualnej*. Lublin, 2016.
12. Wojdon J. Public history, czyli historia w przestrzeni publicznej. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. 2015. № 34 (3), S. 25–41.

Вячеслав Ціватий, канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Публічна історія як інституціональний формат репрезентації
історії раннього Модерного часу (XVI–XVIII ст.):
флукутаційний і комеморативний дискурси (особовий фонд
проф. Володимира Івановича Савви у ЦДІАК України)**

В умовах глобалізованого світу XXI століття більшість держав світу перейшла до модернізації своїх освітніх систем. Україна також успішно долучилася до цього інституціонального процесу. На сьогодні цілком очевидно, що освіта безпосередньо пов'язана з конкурентоспроможністю випускників. Освіта створює той самий «людський капітал», який у поєднанні з «фізичним капіталом» і дає в кінцевому підсумку збільшення продуктивності та якості.

Трансформація історичної освіти, зокрема освітні технології навчання історичним дисциплінам у закладах вищої освіти, і є однією з провідних складових модернізації української освітянської справи у відповідності з потребами практики, розвитку сучасної науки, підвищення політичної культури громадян. Потреба створення нової системи викладання гуманітарних дисциплін, зокрема, такого напрямку як публічна історія (практична історія) є справою необхідною – без цього марно буде й говорити про підвищення політичної культури широкого загалу випускників закладів вищої освіти України (ЗВО). Підготовка фахівців з практичної (публічної) історії, які спеціалізуються на проблематиці діаспори, історичної пам'яті та збереженні культурної спадщини у всіх її проявах – є наразі питанням актуальним і практично значущим.

Історичне знання, оцінки, висновки, які делегується здобувачеві вищої освіти через викладання гуманітарних дисциплін, повинні мати «характер прирощування», поєднання теоретичних знань (методологія публічної історії, сучасні теорії та методи історичного дослідження, знання про історичну пам'ять, культурну політику і діаспору, культуру та кроскультурність) та практики (прикладні навички: майстер-класи з презентації, написання текстів, зокрема, для ЗМІ, Інтернет-сторінок, соціальних мереж, організація, планування та управління проектами, зокрема виставками, освітніми програмами, управлінською діяльністю, розробка форматів залучення громад і спільнот у дослідницькі проекти тощо).

У сучасних умовах активізації державної історичної політики, емоціоналізація і комеморалізація національної історії та історичної пам'яті, вторгнення інтерактивних медіа в освітній та громадський простори, як наслідок – спостерігається зростання інтересу до розвитку і освоєння прикладних технологій поводження з минулим. Саме тому вивчення та дослідження публічної (практичної) історії має адаптувати актуальне наукове знання до публічного інституціонального простору музейних, освітніх, культурних, театральних, мережевих проектів, готових керувати і брати участь у реалізації практичних заходів щодо збереження історичної спадщини, здійснювати просвітницьку діяльність у співробітництві із широкою

громадськiстю, з діаспорою, іноземними партнерами, у тому числі – і на міжнародному рівні та у світовому та європейському публічному просторі.

Публічні історики працюють із локальними спільнотами, документують і архівують їх історії, залучають непрофесійну аудиторію до рефлексії про минуле, у тому числі – і на ревізію конфліктного і травматичного минулого, пріоритетним для них є – поглиблене вивчення інституціональної історії та різноманітних культурних та кроскультурних явищ, процесів, подій та інституцій: ментальності, почуття, окремі індивідуальні та особистісні практики, побут, традиції, мода, дипломатія, традиції харчування і етнічні кухні тощо. Практична (публічна) історія займається трансляцією академічного інституціоналізованого історичного знання доступною і зрозумілою мовою в публічному монокультурному чи кроскультурному просторі.

Історики у сфері публічної історії вивчають уже існуючі репрезентації історичного минулого в публічному просторі – спонтанні меморіали, навколо яких вибудовуються різні ритуалізовані практики, образи минулого в культурі і мистецтві (наприклад, опері, театральних постановках, кінематографі, музиці, живописі, масовій літературі або комп'ютерних іграх), міських карнавалах і традиційних історичних святах і знакових історичних подіях тощо.

Метою статті є репрезентація в публічному просторі постаті професора Харківського університету Володимира Івановича Савви як історика кризь особистості в Центральному історичному архіву України м. Києва (далі ЦДІАК України), що складається із масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Володимир Іванович Савва народився 14 лютого 1865 р. в місті Кишиневі (нині столиця Молдови) у родині чиновника [5; 6]. Освіту здобув у 1-й Кишинівській гімназії та Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1884–1888 рр.). З 1888 р. викладав історію в Харківській жіночій гімназії Оболенської. У 1892 році В. І. Савва здав магістерський іспит з російської історії в Харківському університеті і впродовж 1895–1905 рр. викладав у ньому курс історії в якості приват-доцента. З 1900 р. викладав історію в Харківському інституті шляхетних дівчат.

У 1902 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи власти московских царей». Його наукова розвідка була присвячена аналізу значення шлюбу Івана III з Софією Палеолог та його вплив на розповсюдження на Русі візантійських ідей про імператорську владу та запозичення ромейських придворних ритуалів, також автор порівнює візантійські та руські обряди прийому посольств, святкування Пасхи, вінчання монархів на царство, аналізує походження та смисл концепції царської влади на Русі.

Серед наукового доробку В. І. Савви можна виділити такі опубліковані праці: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890 р.), «К истории духоборцев Харьковской губернии» (1893 р.), «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1901 р.), «По вопросу о влиянии

Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1903 р.), «Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков» (1907 р.), «К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко» (1908 р.), «Обряд омовения ног в Византии и на Руси» (1908 р.), «Заметки о Боярской Думе в XVI в.», (1915 р.), «О Посольском приказе в XVI в.» (1917 р.) [8, с. 166–169].

У 1917 р. кафедра російської історії фактично припиняє свою роботу, внаслідок революційних подій в країні, але В. І. Савва залишився жити та працювати у Харкові і опублікував свою докторську дисертацію «Про посольський приказ в XVI ст.» [4], а також склав виданий вже за радянської доби за редакцією С. О. Шмідта довідник «Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке» [3]. За однією інформацією у 1920 р. В. І. Савва був розстріляний більшовиками, а за спогадами М. М. Богословського, він закінчив життя самогубством у лютому 1920 року [1, с. 112–117; 2, с. 198].

Фонд історика, професора Харківського університету В. І. Савви (ф. 2058) складається з опису № 1 та нараховує 743 справи, які хронологічно охоплюють період 1884–1917 рр. [7]. Опис справ фонду сформований за тематико-хронологічним принципом і поділяється на:

- матеріали біографічного характеру (спр. 1–9);
- матеріали про наукову та викладацьку діяльність (спр. 10–17);
- замітки В. І. Савви (спр. 30–145, 677–720);
- лекції В. І. Савви (спр. 146–169);
- рукописи В. І. Савви (спр. 170–184, 721–743)
- листування В. І. Савви (спр. 185–676).

Цінність особового фонду В. І. Савви полягає в тому, що в ньому зберігаються документи, які дають можливість реконструювати окремі сторінки з його біографії, а саме історії родини та приватного життя, а також його викладацьку, наукову, суспільно-політичну, міжнародно-політичну і громадську діяльність. Так, серед документів наявне свідоцтво духовної Кишинівської консисторії про видачу метричного свідоцтва про народження В. Савви (спр. 2).

Навчання В. Савви в Кишинівській гімназії проілюстровано у фонді похвальним листом, виданим йому за успіхи у навчанні (спр. 7), а свідченням його навчання у вищому навчальному закладі є сповіщення з Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про зарахування В. Савви на перший курс навчання на відділення історії, датоване 1884 р. (спр. 8–9), а також посвідчення про завершення навчання в інституті у 1888 р. (спр. 6). Ще одна деталь до біографії постаті В. І. Савви – це свідоцтво про призов на військову службу (спр. 5). Окрім цього у фонді представлені документи, які стосуються родини В. І. Савви, а саме його батька – Івана Костянтиновича Савви, дружини та сина.

До матеріалів про наукову, суспільно-політичну, міжнародно-політичну і викладацьку діяльність можна віднести документи, які відображають участь В. І. Савви в навчальному процесі Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, а саме розклад лекцій на 1907–1908 рр. (спр. 26) та список студентів (спр. 27). А також у фонді міститься інформація про початок друку

книги Володимира Савви «Про посольський приказ», яка буде опублікована у 1917 р. (спр. 19).

В. І. Савву цікавила історія України, що відображено в його замітках про вівчарство (спр. 36), про пошук бурштину в Міжгір'ї Київської губернії, про шовківництво у Києві, про гончарство, канатне виробництво, про фабрики та заводи (спр. 37–47), замітка про питійну справу в Південно-Західній Русі за 1868 р. (спр. 60), замітка про освіту в Гетьманщині (спр. 102).

Великий дослідницький інтерес В. І. Савва стосувався історії зовнішньої політики і дипломатії, соціокультурних, міжнародних, міждержавних і дипломатичних відносин, який можна простежити по його записам про дипломатичні відносини Московської держави з Польщею (спр. 58), про дипломатичні контакти давньої Росії з іноземними державами (спр. 109), а також про посольський приказ (центрально урядову установу в Москві в 1549–1720 роках, що відала зносинами з іноземними державами, викупом і обміном полоненими, управляла низкою територій на південному сході країни і деякими категоріями людей служивих) у Російській державі (спр. 123, 124, 129, 134), про посольських дяків (дипломатів, які очолювали посольський приказ) (спр. 132, 133), про піддячих (нижчий адміністративний чин, під керівництвом дяків піддячі виконували основну роботу з діловодства в центральних та місцевих державних установах Російської держави в XVI – початку XVIII ст.) (спр. 131), виписки із зібрань дипломатичних документів, т. зв. посольських книг (спр. 139, 140), виписки із ногайських, польських, турецьких, шведських та кримських статейних списків (донесень та звітів послів) (спр. 141–145).

Слід зазначити, що у опису фонду є додатковий опис, який містить замітки та рукописи фондоутворювача, які стосуються історії Московської Русі та дипломатичних відносин досліджуваної ним епохи, зокрема рукописи про руських послів в Польщі, Литві, Туреччину, Англію та Кримському ханстві (спр. 677–743). Найбільшим за обсягом масив документальних матеріалів фонду є листи до В. І. Савви, яке хронологічно охоплює період з 1897 р. по 1917 р. та за кількісними показниками становить 491 справу.

Таким чином, документи особового фонду Володимира Івановича Савви (ф. 2058), висвітлюють основні віхи публічної історії та цікаві факти із його особистого та сімейного життя, вивчаючи замітки, лекції та рукописи фондоутворювача можна прослідкувати його наукову та викладацьку діяльність як історика та дослідника світової та європейської історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії періоду XVI–XVII ст., а кореспонденція фонду відображає дружні стосунки В. І. Савви з Є. К. Рєдіним, а особливо з В. С. Іконниковим, листи якого дають детальне уявлення про його приватне життя, діяльність в якості науковця, викладача, суспільно-політичного та громадського діяча. Архіви зберігають цікаві матеріали щодо флуктуаційних і комеморативних етапів інституціональної історії європейського та світового публічного простору, зокрема – і у сфері інституціональної біографістики.

Джерела та література:

1. Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 20. С. 112–117.
2. Домановська М. Савва Володимир Іванович. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. словник / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. К.*, 2011. 260 с.
3. *Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке: справочник / сост. В. И. Савва; Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР, Археогр. комис. Москва, 1983. 422 с.*
4. Савва В. И. *О посольском приказе в XVI в.* Вып. 1. Харьков, 1917. 409 с.
5. Савва В. И. *Московские цари и византийские василевсы: к вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей.* Харьков, 1901. 400 с.
6. Савва Володимир Іванович. *Історики Харківського університету: біобібліогр. довідник (1905–2013) / уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко [та ін.]; відп. ред. проф. С. І. Посохов.* Харків, 2013. С. 211–212.
7. Центральний історичний архів України у м. Києві. Ф. 2058: Фонд історика, професора Харківського університету В. І. Савви.
8. Ціватий В. Г., Кулініч М. Ю. *Європейська Середньовічна й Ранньомодерна історична спадщина професора В. І. Савви (1865–1920) в ЦДІАК України. Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії.* Вип. 26. Вінниця–Київ: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 166–169.

Тетяна Білецька, канд. соц. наук, доц.,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

Історична та соціальна пам'ять, їх роль у розвитку суспільства

На рубежі тисячоліть людство встигло пережити черговий пізнавальний поворот, який іменують «поворотом до пам'яті», мова йде про своєрідний бум наукового та політичного інтересу до історичної пам'яті. Утім, хоч якого примхливого вигляду вона може набувати, у сучасному цивілізованому соціумі існує чітке усвідомлення того незримого, але завжди відчутного зв'язку, який існує між минулим, сучасним і майбутнім. Причому мова йде не лише про причинний зв'язок від минулого до майбутнього через сучасне, але й про своєрідний зворотний зв'язок від майбутнього до минулого. Адже кожен із нас підсвідомо відчуває: те, що відбуватиметься в майбутньому, неминуче впливатиме і на характеристики минулого, і на бачення нашого сьогодення.

Важливим індикатором здоров'я суспільства є стан соціальної пам'яті його громадян. Значення останньої зростає у період соціальних перебудов та

трансформацій, а оскільки в українському суспільстві перетворення носять перманентний характер, то й соціальна історична пам'ять має велике значення. Адже вона є частиною ментальності народу, складовою соціальної свідомості. Згідно Оксфордського словника, соціальна свідомість – це обізнаність людини щодо своєї соціальної природи і ролі у групі чи в суспільстві або визнання людиною того, що її потреби, почуття, настанови і переконання не зовсім унікальні, що вони розділяються іншими, особливо тими, хто знаходиться у тому ж соціальному оточенні. Часто соціальну свідомість розглядають як синонім групової свідомості, колективної свідомості [4, с. 49].

Цікаве і цілком слушне розуміння соціальної свідомості пропонують американські вчені М. Шлітц, К. Вітен і Е. М. Міллер у книзі «Трансформація світогляду і розвиток соціальної свідомості». Автори сформували новий підхід до поняття свідомості, в межах якого розглядають індивідуальну свідомість у постійному зв'язку з соціумом. Соціальна свідомість, при цьому, має декілька рівнів і вказує на міру яскраво вираженого усвідомлення людиною себе як частини більш цілого, включає усвідомлення впливу оточення на власне індивідуальне Я, а також усвідомлення впливу своїх вчинків на оточення [2, с. 29].

Соціальну пам'ять ми розглядаємо як середовище, в яке занурюються індивідуальні образи минулого. У ньому формується повноцінна історична пам'ять, а індивідуальні образи набувають соціального значення і масштабу. При цьому відбувається актуалізація минулого, коли його наслідки чітко простежуються або інтерпретуються у такий спосіб у сучасності. Іде певним чином конструювання минулого, конфігурація якого залежить від уявлення щодо сучасності. Але йдеться про таку сучасність, якою її уявляють суб'єкти історичної пам'яті. У такому контексті і сучасність, і минуле виступають суб'єктивною реальністю, що є результатом уявлень суб'єкта історичної пам'яті [5, с. 80].

Отже, соціальна історична пам'ять є важливим проявом соціальної та індивідуальної, групової моралі та моралі особистості. Соціальна історична пам'ять – важливий компонент історичної свідомості індивіда та суспільства. Зазвичай до структури історичної свідомості відносять такі компоненти: систему історичних знань і уявлень; історичне осмислення сучасних соціальних явищ; історичну пам'ять.

Базисною функцією історичної пам'яті є формування соціально схвалюваної історичної свідомості, яка у свою чергу виступає способом збереження цінностей суспільства. Людина сприймає і оцінює події минулого з позицій своїх інтересів та духовних потреб. І саме ціннісне ставлення до історії є умовою конструювання історичної пам'яті. Цінності задають параметри минулого, відсівають, фільтрують те, що випадає з ціннісних уявлень суб'єкта.

Для історичної пам'яті важливим є масштаб часу, якими часовими періодами мислить людина. Якщо людина оперує століттями, то узагальнення малозмістовні, пояснення мають концептуальний характер, формують парадигму історичної пам'яті. Масштаб десятиліть змістовніший, конкретніший, але він не дає можливість сформуванню концепції, а використовує вже готові

стереотипи пам'яті. Але масштаб важливий і для сприйняття сучасності. Людина може включати в сьогоднішнє, в сучасність різні проміжки часу. Це можуть бути ціле століття, десятиліття і декілька останніх років. Від цього і змінюється спосіб оцінювання минулого. Те, що для одного – фрагмент історичної пам'яті, для іншого – актуальний елемент сьогоднішнього. До того ж багаж історичної пам'яті постійно оновлюється, переоцінюється [1, с. 36].

Система соціально-історичної пам'яті може визначитися як категорія, що означає сукупність (систему) джерел пам'яті, культуру пам'яті, традиції, науку та ідеологію, специфічні риси свідомості, методів конструювання соціально-значущих комплексів, тобто системно пов'язаних феноменів і компонентів соціально-історичної пам'яті: зміст, суб'єкт, об'єкт тощо.

До системи соціально-історичної пам'яті входять не тільки суто зміст, механізми пам'яті та процеси, що її супроводжують і забезпечують (спогади, запам'ятовування, забування), але й загально-соціальні складові (зокрема, соціальні групи, що виступають носіями або суб'єктами пам'яті). Такі складові системи соціально-історичної пам'яті, як її об'єкти, мають двоїстий характер: і соціальний, і «пам'яттєвий», адже об'єктами виступають соціально значущі події та особи. Специфічне місце у системі соціально-історичної пам'яті займають елементи інфраструктури: засоби збереження пам'яті (наукові праці, твори мистецтва) та «знаки пам'яті» (місця пам'яті, пам'ятні речі). Ці знаки мають медійне значення, як посередники, стимулятори, матеріальні носії соціально-історичної пам'яті [4, с. 57].

Значення соціально-історичної пам'яті полягає у тому, що вона є базисною передумовою та визначає формування свідомості як кожної окремої людини, так і суспільства в цілому. Тобто соціально-історична пам'ять є ключовим засобом виховання, соціалізації особистості, формування її громадянської позиції, основою якої є почуття відповідальності, в першу чергу моральної перед людьми минулого та майбутнього, для яких минуле має бути не менш важливим, ніж для нас. Турбота про минуле є одночасно і турботою про майбутнє. До того ж соціально-історична пам'ять активізує процеси загальнолюдського пізнання, виступає своєрідним банком людського знання, в якому відбивається багатоміжовий суспільний досвід. Цінність соціально-історичної пам'яті полягає також у тому, що її частиною є моральні та правові норми, а також інші компоненти, що зумовлюють характер трансформацій суспільства.

Джерела та література:

1. Здравомыслов А. Трансформация смыслов в национальном дискурсе. *Язык и этнический конфликт* / Под ред. Брилла Олкотт М., Семенова И. Москва: Гендальф, 2001. С. 34–58.
2. Кром М. *Прошлое – крупным планом: Современные исследования по микроистории*. Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Алетейя, 2003. 268 с.
3. Середа В. «Історія вчить»: історичний дискурс в офіційних промовах Президента України Л. Кучми. *Методологія, теорія та практика*

соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. Харків, 2005. С. 318–323.

4. *Соціокультурні ідентичності та практики* / під ред. А. Ручки. К.: Інститут соціології НАН України, 2002. 315 с.

5. Турбина Е. Места памяти, монументы и новая демократия. *Полис*. 2000. № 3. С. 79–93.

Олександр Іванов, канд. юрид. наук, докторант,
Національна академія Служби безпеки України

Історичне минуле та знання про нього: співвідношення в публічно-історичному дискурсі

Однією з найпоширеніших форм представлення історичних знань для широкого загалу останнім часом стають розлогі фахові дискусії істориків у публічному просторі. Цінність їх полягає в тому, що люди мають змогу не лише спостерігати процес з'ясування істини поважними представниками академічної спільноти, а й безпосередньо брати в ньому участь, надаючи власні коментарі з приводу почутого або побаченого. Зокрема, не так давно вітчизняну Інтернет-спільноту сколихнуло жваве обговорення нової книги відомого історика Я. Грицака «Подолати минуле: глобальна історія України». Видання являє собою досить ґрунтовну спробу інтерпретувати вітчизняне минуле в загальносвітовому контексті та очистити вітчизняну історичну науку від залишків радянських ідеологічних нашарувань. Роль головного опонента Я. Грицака взяв на себе не менш відомий історик, у недалекому минулому голова Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович. На своїй сторінці у Facebook він опублікував детальну рецензію на названу працю з підзаголовком «Нотатки на берегах книги» [1]. У свою чергу, Я. Грицак надав публічні відповіді на кожне із положень, висловлених рецензентом [2]. Участь у дискусії під постом Я. Грицака з відповіддю на рецензію взяли участь кількасот дописувачів, багато з яких радо вітали такого роду подію на просторах Інтернету.

Плідність згаданого вище публічного обговорення книги додатково підтверджується також і тим, що під час неї було вироблено ряд положень, цікавих з точки зору професійного історика (у тому числі, в аспекті публічної історії). Зокрема, полярні погляди В. В'ятровича і Я. Грицака на проблему співвідношення історичної пам'яті та історичної правди спровокували жваву дискусію дослідників щодо узгодження необхідності доносити народу істину про минуле з його консолідацією. У результаті цього Я. Грицак сформулював таку тезу: «Історична пам'ять не дорівнює знанню про минуле. Історичне минуле не дорівнює пам'яті про історичне минуле». Тим самим історик продемонстрував розрізнення фактичної картини минулого та особливостей його сприйняття в суспільстві на конкретному історичному етапі. У такий спосіб якраз було порушено базове для публічної історії питання щодо ролі діяльності істориків як публічних інтелектуалів у формуванні суспільного ставлення до минулого як

такого та у формуванні колективної історичної пам'яті у зв'язку з особливостями конкретного періоду розвитку держави. Спробуємо розібратися з цими аспектами з точки зору загальноновизнаних методологічних засад історичної науки.

Гіпотетично, питання історичної пам'яті вперше постало в суспільстві в той час, коли виникла необхідність усвідомлення свого зв'язку з державою в контексті наявних зовнішніх загроз. Зокрема, йдеться про часи становлення Рах Романа в античному світі та імовірність поглинення нових територій. Сучасник цих подій давньогрецький історик Лукіан розрізняв «приємне» та «корисне» у висвітленні минулого [4, с. 37–38]. Під «корисним» мислитель розумів якраз досягнення істини як кінцеву і єдино можливу ціль історичних досліджень. «Приємним» названо виражальні засоби, спрямовані на популяризацію та розповсюдження історичних знань серед населення. Порівнюючи ці аспекти зі співвідношенням сили і краси як рис атлета, Лукіан підкреслював, що коли історику вдається успішно досягти мети і віднайти істинну картину подій, про які він пише, то перейматися формами і методами донесення цих знань до широкого загалу йому вже не слід. До ідей важливості стійкого історичного світогляду для формування нації стали повертатися філософи за доби пізнього європейського Середньовіччя і раннього Нового часу (серед них – Й. Гердер, Й. Гете, І. Кант та ін.), а також представники величної доби «мусульманського Ренесансу» (зокрема, Ш. Руставелі, який засобами поезії реалізував завдання із донесення до роздробленого грузинського народу його історії) [6]. Відтак, від античних часів кризь призму ідеологічних установок як західних, так і східних середньовічних суспільств ідеї існування категорії історичної пам'яті дійшли й до модерних націй. У той же час, питання щодо співвідношення істинності знань про минуле й особливостей їх відображення в колективній свідомості вирішуються заново в кожних конкретних умовах. Саме тому вони заново й постали в сучасній Україні.

Огляд поточної суспільно-політичної ситуації в Україні дає можливість стверджувати, що рефлексія історичної пам'яті у вітчизняному суспільстві відбувається на таких рівнях, як державна політика пам'яті, наукові розвідки і народна історична пам'ять. У першому випадку на формування історичної пам'яті впливають поточна політична кон'юнктура, стратегічні цілі політики держави в конкретний час, об'єкти впливу за допомогою поширення знань про історію, а також плінність цілей такого впливу, поєднана зі стабільністю їх спрямованості. У той же час, автори наукових історичних досліджень так чи інакше прагнуть зберігати баланс між об'єктивністю, запитами політичної кон'юнктури та суспільними настроями. Широкі верстви населення, у свою чергу, залежно від регіону проживання, рівня освіти, кола спілкування й інших факторів об'єктивної дійсності сприймають історичне минуле кризь призму поточної політичної ситуації, науки, суспільної свідомості та цілої низки особистісних чинників. На всіх цих рівнях відзначається вкрай стрімке зростання запиту на історичні знання в сучасній Україні, що неминуче тягне за собою актуалізацію ролі істориків у публічному просторі. Очевидні також прояви взаємовпливів між названими формами існування історичної пам'яті, у зв'язку з

чим закономірно порушується питання щодо істинності знань, які в кожному випадку поширюють ті чи інші «дійові особи».

Співвідношення історичної пам'яті (тобто знань про минуле) та самого минулого, як видно з викладеного вище, зводиться в українських реаліях до питання про об'єктивність тих чи інших відомостей історичного змісту. Так, зокрема, у грудні 2021 р. на просторах тієї ж таки мережі Facebook активно ширилися світлина із зображеннями нібито перших правителів України головним чином у період IV–IX ст. Як показав фаховий аналіз, більшість із зображених там осіб дійсно існували, однак не мали жодного відношення до української державності або якщо й мали, то дуже опосередковане. Значна кількість імен виявилися викривленими, а частина портретів та власних імен – вигаданими взагалі. Тим не менш, Інтернет-користувачі відреагували на ці фото доволі жваво, поширюючи їх і супроводжуючи коментарями з яскраво вираженими нотками гордості щодо давніх корінь української державності. Пізніше з'ясувалося, що цей фейк запустили в Мережу російські ЗМІ, а потім самі ж звинуватили українців у незнанні власної історії і приписуванні собі чужої [5]. Причини сприйнятливості української Інтернет-аудиторії до подібних проявів дезінформації криються, насамперед, у поширенні в інформаційному просторі численних тверджень щодо героїзації українського минулого без супроводження їх належними коментарями. Маючи намір дієво сприяти патріотичному вихованню української нації, автори таких інформаційних продуктів привчають своїх споживачів віддавати перевагу емоціям, а не перевіреним фактам. У цьому випадку якраз досить яскраво і проявляється розбіжність між картинкою історичної пам'яті у людській свідомості та реальним змістом подій минулого.

Вагомим фактором, що визначає розбіжності між пам'яттю про минуле і самим минулим, виступає доступність об'єктивних відомостей про минуле. У цьому випадку йдеться не лише про можливості професійних істориків щодо доступу до першоджерел і артефактів, а й про наявність досяжних та зрозумілих джерел історичної інформації для широкого загалу. Фахівці не раз відзначали їх брак в Україні до 2014 р., однак на сьогодні вже створено значну кількість широкодоступних текстових та відеоматеріалів щодо різних аспектів вітчизняного та світового минулого з відходом від звичного для істориків академічного формату подачі інформації [3]. При цьому, слід звернути увагу на деяку вибіркковість у створенні цих інформаційних продуктів: у них представлені переважно окремі сюжети з історії, які найбільш «на слуху» або щодо яких найпростіше знайти інформацію. За такого підходу в користувачів Інтернету, які не мають історичної освіти, формується доволі фрагментарна картина минулого з низки не пов'язаних між собою сенсаційних повідомлень. Більше того, самі автори відповідних текстів почасти зовсім не є істориками, а тому припускаються фактологічних помилок, яких аудиторія в основному не помічає і сприймає на віру. Тому пам'яттю про минуле в таких випадках виступає почута чи прочитана інформація, не завжди верифікована. Від істинної ж картини історичного процесу такі відомості переважно надто далекі. Разом з тим,

порівняно з ситуацією перших років незалежності України такий стан речей слід визнати доволі прогресивним.

Таким чином, співвідношення понять історичного минулого та знань про нього в аспекті публічної історії слід розглядати через таку категорію, як суспільне сприйняття історичних знань. На нього впливає низка факторів, сутність яких визначається особливостями конкретного суспільства та епохи. Реалії українського сьогодення свідчать, що інтерпретація картини минулого в нашій країні відбувається на рівнях державної політики пам'яті, наукових розвідок і народної історичної пам'яті. Відносно недавній початок активного становлення в Україні практик публічної історії обумовлює їх недосконалість в аспекті фрагментарності та відсутності спрямованості на формування у широких верств населення критичного підходу до осмислення історії. Пошук дієвих шляхів виходу з цієї ситуації лежить як у площині підвищення рівня доступності різнопланової історичної інформації для широкого загалу, а також у загостренні уваги на системності її подачі. Якраз ці аспекти і мають визначити подальші перспективи наукових розвідок із заявленої тематики.

Джерела та література:

1. В'ятрович В. *Чи потрібно долати українське минуле? Нотатки на берегах книги Ярослава Грицака «Подолати минуле: глобальна історія України»*. URL: <https://cutt.ly/xJVQKVV> (дата звернення: 28.01.2022 р.).
2. Грицак Я. *Долати минуле таки потрібно*. URL: <https://cutt.ly/AJVQC1Y> (дата звернення: 28.01.2022 р.).
3. Кирило Галушко: *Сучасна українська історіографія між наукою та пропагандою*. URL: <https://cutt.ly/tJVQM7L> (дата звернення: 28.01.2022 р.).
4. Лукіан. *Як писати історію*. Перекл. з давньогрецької і коментарі У. Головач, О. Маханець, Н. Різун. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2014. 88 с.
5. Офіційна наука приховує! Як роспропаганда використовує фейки про Україну. *Історія без міфів*. URL: <https://cutt.ly/hJVWwRK> (дата звернення: 28.01.2022 р.).
6. *Філософія історії: Антологія*. Москва: Аспект Пресс, 1995. 351 с.

Володимир Литвин, студ.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Кошмеморативні практики, як складова частина публічної історії в США та Великій Британії

У наш час визначення публічної історії є доволі новітнім та неоднозначним поняттям. Займаючись професійною діяльністю в сфері публічної історії, фахівець стикається із пластом проблем від вирішення яких, власне й залежить успіх його дослідження. З одного боку, подібне дослідження, проведене в царині публічної історії, має бути цілком зрозумілим для великого загалу людей, які не

мають історичної освіти. З іншого ж боку, подібні дослідження мають нести не тільки інформативне навантаження, але й виконувати певну виховну або повчальну функцію для широкого кола читачів.

В Україні є певні труднощі стосовно трактування самого поняття публічної історії. Вони пов'язані передусім із тим, що в США, де власне було придумано й вперше вжито цей термін, до сих пір не існує чіткого уніфікованого та загальноновживаного визначення «публічної історії», але, натомість, є велика кількість історичних досліджень, проведених у цій царині. На думку автора, замість довгого теоретизування на тему трактування публічної історії, як такої, варто зосередитися, в першу чергу, на її практичних особливостях, як окремого соціально-орієнтованого підрозділу історичної науки. Якнайкраще до проблематики роз'яснення сутності визначення публічної історії, як такої, підійде відомий вислів американського судді Поттера Стюарта (Potter Stewart): «Я розумію, що це, коли я це бачу» (в ориг.: «I know it when I see it») [2, р. 197].

Таким чином, на прикладі конкретних історичних досліджень автор робить спробу з'ясувати особливості сучасних американських та англійських тенденцій у висвітленні пласту проблем, дотичного до царини публічної історії. Окрема увага буде приділена ролі використання комеморативних практик, при здійсненні історичних досліджень. Автор статті робить спробу пояснити сучасну тенденцію інтегрування комеморативних практик до дослідницьких робіт, написаних у сфері публічної історії. Оскільки, пласт проблем, висвітлених у статті є доволі неординарним та об'ємним, автор проводить аналіз конкретних досліджень, здійснених сучасними американськими та англійськими істориками Стівеном Хардінгом (*Stephen Harding*), Адамом Макосем (*Adam Makos*), Баррі Тьорнером (*Barri Turner*) та Бернардом Едвардсом (*Bernard Edwards*), і надрукованими видавництвами «*Da Capo Press*», «*Dutton Caliber*», «*Icon Books*» та «*Pen & Sword Maritime*» відповідно.

Книга американського історика Стівена Хардінга «*The last battle*» [4] є, можна сказати, хрестоматійним прикладом вдалого історичного дослідження, адаптованого для широкого кола читачів. У своєму дослідженні, автор, крім того, що розповідає про унікальний бій, що стався в Австрійському Тіролі, під час якого американські та німецькі військові воювали на одному боці, також береться за надскладне завдання розкриття перед пересічним читачем історичного тла досліджуваних подій. Таким чином, опис подій, досліджених в книзі «*The last battle*» виконує дві основні функції. По-перше, це стимулює професійних істориків до дослідження, так званих, «білих плям» на тлі заключного етапу Другої світової війни [11], а, по-друге, дозволяє читачу, який не має історичної освіти, дізнатися про цікавий, неординарний, а, головне, маловідомий епізод світової історії.

У ході розповіді майстерно використані інтегровані комеморативні практики. Автор приділяє надзвичайну увагу висвітленню особистісного чинника у вивченні історії [4, р. 2], ретельно досліджуючи, наскільки це можливо, персоналії учасників тих подій, хоча, цей історико-антропологічний аналіз, як показала практика, можна суттєво поглибити та розширити [11] Як американець, Стівен Хардінг, витрачає у своєму дослідженні багато часу на висвітлення

мотивів та почуттів американських військових, які опинилися в Австрійському регіоні на заключному етапі Другої світової війни. Подібна стратегія «олюднення» історичних персонажів являє собою гарний приклад вправного використання комеморативних практик у дослідженні в сфері публічної історії.

Не менш цікавою для аналізу є книга Адама Макоса «A higher call» [5], яка цікавитиме нас ще й тим, що вона являє собою приклад гарного історичного дослідження, адаптованого для широкого загалу читачів, яке стало бестселером. Дана книга, окрім цікавої розповіді про німецького пілота-випадка, який відпустив пошкоджений американський бомбардувальник В-17, що, безперечно, зацікавить великий пласт читачів (ця книга здобула просто захопливі відгуки від газет «Daily Mail», «The Times», «USA Today» – див. [1]), також розповідає про окремі моменти, що особливо зацікавлять дослідників військової історії, наприклад: «Бунт винищувачів» чи тактика пілотів люфтваффе в останні дні війни. Таким чином, дане дослідження впевнено знаходить баланс між класичною історичною літературою та книгами адаптованими для масового читання (mass reading).

На особливу увагу заслуговує вдале використання в оповіді комеморативних практик, адже автор на прикладі одного конкретного екіпажу бомбардувальника В-17 «Ye Old Pub» [5, р. 143] дозволяє читачу прослідкувати долю всіх екіпажів американської бомбардувальної авіації. Автор у тексті дослідження доволі часто згадує окремі факти, які мають змусити читача якраз таки згадати про нелегку долю цих чоловіків під час Другої світової війни. Навіть, подаючи, здавалося б, сухі статистичні дані (наприклад, автор наголошує на тому, що жодному екіпажу 379-ї бомбардувальної групи не вдалося завершити 25 бойових вильотів, не втративши жодного члена екіпажу [5, р. 158–159]) Адам Макос змушує читача згадувати та переосмислювати ці події. Також, у своїй книзі, він намагається дати відповідь на одне просте питання, яке, можливо турбує більше читача без історичної освіти, ніж історичного антрополога, а саме: «Чи можуть гарні люди воювати по обидві сторони “поганої війни?”» [5, р. 7]

Дослідження Бернарда Едвардса «Donitz and the Wolf Packs» [3], незважаючи на його назву, оповідає читачеві не тільки про гросс-адмірала Карла Дьоніца та тактику «Вовчих зграй», але й зосереджує свою увагу на жертвах цієї тактики підводної війни, а саме моряках британського торговельного флоту. Це є доволі логічним, адже автор є англійцем і, до того ж, колишнім моряком [7]. Саме його дослідження дає нам змогу найкраще прослідкувати тенденцію інтегрування комеморативних практик до історичних досліджень. Те, що автор наводить свідчення жертв «Вовчих зграй», а також статистику втрат британського торговельного флоту унаслідок атак кригсмаріне на Атлантичні конвої [3, р. 224–225] дає змогу краще зрозуміти глибинні переконання автора дослідження та те, заради чого, власне це дослідження й було написане. Ледь не вперше, незважаючи на назву, головними героями виступають саме звичайні люди – безпосередні учасники тих подій. І, власне, якраз цей факт і може слугувати запорукою того, що інтегрування комеморативних практик (конкретно у цьому випадку) у дослідження у сфері публічної історії цілком себе виправдало, адже дозволяє широкому загалу

читачів зрозуміти всі глибинні перипетії, досліджуваних подій. Автор майстерно використовує метод «погляду з іншого боку пагорба», свого часу, запроваджений сером Ліделом Безілом Гартом і суть якого полягає у погляді на досліджувані події з перспективи всіх учасників військового конфлікту [10, с. 7]. Таким чином, можна підсумувати, що риторична стратегія, використана автором, знаходить розуміння серед широкого загалу читачів.

Останнє історичне дослідження, що цікавитиме нас, це «Karl Doenitz and the Last Days of the Third Reich» [8] пера Баррі Тьорнера. Якщо робити висновки виключно з назви, то може здатися, що воно цілком присвячено останнім дням Третього Райху та ролі «останнього фюрера» [6] (так гросс-адмірала Дьоніца охрестила англійська преса) під час його перебування на посту керівника держави. Водночас, автор майстерно поєднує опис заключного етапу Другої світової війни з вкрапленнями мікроісторій, що стосуються американських та англійських солдатів і головнокомандувачів та їх намагань пришвидшити настання миру в Європі. Підвищена увага до антропологічного чинника зумовлює глибше сприйняття та розуміння досліджуваних подій широким колом читачів.

Під час написання даної статті, автором були зроблені наступні висновки:

1. В англійському та американському сегментах досліджень в царині публічної історії активно використовуються інтегровані комеморативні практики, що реалізуються за допомогою:
  - підвищеної уваги до особистісного чинника при дослідженні історії;
  - провідної ролі мікроісторії чи локальної історії при розкритті пласту історичних питань;
  - використання різних риторичних стратегій в описі досліджуваних подій.
2. Вищезгадані особливості роблять історичні дослідження більш зрозумілими для широкого кола читачів та сприяють популяризації історії, що, власне, і є однією з цілей публічної історії.
3. Доцільно інтегрувати комеморативні практики в ті дослідження, які, в перспективі, мають всі шанси стати бестселерами, адже це забезпечить ознайомлення якомога більшої кількості читачів із цими ідеями.

Джерела та література:

1. Adam Makos *International Bestselling Author*. URL: <https://cutt.ly/qJ5e4pb> (дата звернення: 23.02.2022)
2. *Court case materials: Jacobellis*, 378 U.S. (197) 1964 URL: <https://cutt.ly/aJ5e6Cl> (дата звернення: 23.02.2022)
3. Edwards, B. *Donitz and the Wolf Packs*. Pen and Sword Maritime, 2014. 240 p.
4. Harding, S. *The Last Battle: When U.S. and German Soldiers Joined Forces in the Waning Hours of World War II in Europe*. Boston: Da Capo Press, 2013. 256 p.
5. Makos, A., Alexander, L. *A higher call. An incredible story of combat and chivalry in the war-torn skies of World War II*. Dutton Caliber, 2013. 400 p.
6. *Pathe News. The last fuhrer goes free* (1956) URL: <https://cutt.ly/OJ5rjZ9> (дата звернення: 23.02.2022)

7. *Pen&Sword Books, (about) author Bernard Edwards*. URL: <https://cutt.ly/ZJ5rxC6> (дата звернення: 23.02.2022)
8. Turner, B. *Karl Doenitz and the Last Days of the Third Reich*. Icon Books, 2016. 304 p.
9. Богданов К. *Повседневность и мифология. Территория культуры: антропология*. К.: Азбука, 2015. 438 с.
10. Бэзил Г. *По другую сторону холма*. Москва: АСТ, 2014. 480 с.
11. Литвин В. Ю. Бій за Іттер (травень 1945): спроба історико-антропологічного аналізу. *Міжнародна науково-практична онлайн конференція «IX Міждисциплінарні гуманітарні читання»: збірник тез доповідей*. К., 2020. С. 65–67.

Євгенія Пшемицька, канд. іст. наук, ст. викл.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Комеморативні практики в Хорватії щодо Війни за незалежність 1991–1995 рр.

Війна за незалежність (1991–1995 рр.) в Республіці Хорватія іменується «Вітчизняною війною» («Domovinski rat») й ця назва відбиває значення цієї події, яка стала фундаментом у становленні сучасної хорватської держави, одним із важливих компонентом ідентичності хорватської нації. Дослідження комеморативних практик щодо «Вітчизняної війни» сприятиме не лише розумінню засад політики пам'яті в республіці, але також дозволить в майбутньому використати хорватський досвід в Україні.

Мета – дослідити комеморативні практики, як складову історичної пам'яті, в Республіці Хорватія про Війну за незалежність 1991–1995 рр. Особлива увага в дослідженні приділена спорудженню пам'ятників, організації музеїв та масовим заходам.

Перш ніж перейти до комеморативних практик, зупинимось на ключових засадах політики пам'яті про війну. В увічненні пам'яті «Вітчизняної війни» простежується декілька періодів. Починаючи з 1990 р. Хорватський демократичний союз на чолі з Франьо Туджманом конструював нову хорватську ідентичність, хорватську історію як телеологічну тисячолітню боротьбу за державність у релігійних категоріях. Ф. Туджман висував доволі просту та зручну корекцію хорватської історичної пам'яті, яка допускала селективні комеморативні практики, особливо в частині колективної амнезії щодо злочинів проти людяності, і також пред'явлення «історичного рахунку» сербській стороні. І Хорватська війна за незалежність була таким чином реалізацією так званої «тисячолітньої мрії» («tisućgodišnjisan») – створення та зміцнення самостійної державності [1, с. 190; 7].

Однак, за часи перебування при владі Ф. Туджмана Хорватія де-факто опинилась в державній ізоляції, в тому числі через некритичне сприйняття бойових дій 1991–1995 років і відмови співпрацювати з Міжнародним

трибуналом щодо колишньої Югославії. Той факт, що національні герої на міжнародному рівні оголошувалися воєнними злочинцями, а на лаві підсудних у Гаазі міжнародна спільнота очікувала побачити не лише сербів, був одним із найбільш дискусійних у хорватському публічному дискурсі. Героїчні акти, вчинені в ім'я батьківщини, екстраполювалися на народ у цілому, а коли їх автори обвинувачувалися в злочинах проти людяності, падала тінь і на всю хорватську націю. Тому після смерті Ф. Туджмана була здійснена спроба скоригувати офіційну інтерпретацію Вітчизняної війни 1991–1995 років: від колективної провини намагалися позбутися шляхом її персоналізації в конкретних особах, як-то Анте Готовіни чи Младена Маркача, яких судили в Гаазькому трибуналі за військові злочини.

Завдяки переосмисленню подій війни Хорватії вдалося солідаризуватися з міжнародними зусиллями з врегулювання конфліктів. Війна за незалежність була успішною з точки зору відновлення територіальної цілісності та суверенітету держави як військовим шляхом (операції «Буря» та «Блискавка»), так і через мирну реінтеграцію в співпраці з ООН та ЄС, а саме Тимчасовою Адміністрацією ООН для Східної Славонії, Бараньї та Західного Срема.

На рівні офіційного дискурсу почала проводитись чітка диференціація колективної та індивідуальної вини, за якої нації не можуть бути винними, проте, оскільки злочини вчинялися заради них, необхідно виголошувати вибачення вустами перших осіб держави. Як заявив один із президентів Хорватії Стіпе Месіч на 11-ті роковини початку операції «Буря»: «індивідуалізація провини є необхідною заради майбутніх поколінь».

Репрезентації війни як священної, справедливої та оборонної залишились, як і ушлявлення всіх борців за незалежність аж до їх сакралізації. Це підтверджується Декларацією 2000 року і подається в культурі, освіті, медіа [2; 3, с. 155–156; 5, с. 117; 7; 8, с. 5–6].

Ключовими подіями «Вітчизняної війни» вважаються облоги Вуковара, Дубровника й операція «Буря», з якими пов'язані пам'ятні дати, святкування. Так, на День перемоги і подяки Вітчизні та День хорватських захисників – 5-го серпня (цього дня в 1995 р. хорватські війська увійшли в м. Кнін) у Загребі щороку проводиться військовий парад. На різноманітних заходах зазвичай багато державної символіки, різноманітних плакатів, банерів, під час святкувань особливою увагою користується національна сувенірна продукція.

На території Хорватської Республіки працює низка музейних установ, пов'язаних із війною: Музей армійських колекцій часів Хорватської війни у Карловаці, Музей Хорватської війни за незалежність у Дубровнику, Меморіальний комплекс Хорватської війни за незалежність у Вуковарі та ін. Особливе місце в політиці пам'яті займає м. Кнін (колишня столиця Сербської країни), в якому з 2011 р. розташований меморіальний комплекс присвячений операції «Буря» [4, с. 42; 7].

Окремої уваги заслуговують пам'ятники присвячені війні, встановлені по всій території Хорватії. Характерною особливістю матеріальних пам'яток є використання релігійної та державної символіки, хорватської латиниці. Більшість пам'яток присвячені саме військовим, захисникам – *branitelji*. За

даними 2017 р. із 113 пам'яток війни 47 були присвячені виключно захисникам, 11 присвячено захисникам і цивільним жертвам, і 10 цивільним жертвам.

Хорватські ветерани, учасники бойових дій займають особливе і почесне місце в державі та суспільстві, приймають участь в масових заходах, парадах, і часто саме вони займаються збереженням історичної спадщини війни, наприклад, організація «Асоціація добровольців та ветеранів Вітчизняної війни у Хорватії» [6, с. 51; 9, с. 12]. Активна діяльність ветеранів та членів їх родин є яскравим прикладом конструювання політики пам'яті знизу, яке в Хорватії розвинуто по відношенню до періоду «Вітчизняної війни».

Слід зазначити, що в європейських дослідженнях, аналізах після 2013 р. (вступ Хорватії до ЄС), присвячених пам'яті та кошмеморативі, часто зустрічається критика щодо формального виконання вимоги щодо засудження злочинів, не приділення достатньої уваги жертвам серед цивільного населення, особливо сербського, і натомість надмірної героїзації, сакралізації ветеранів [7; 8; 9, с. 9–10].

Проте, ми вважаємо, що в сучасній Хорватії взято курс на прагнення зберігати баланс між героїзмом та віктимністю, і сьогодні Хорватія намагається не замовчувати непрості, болісні теми «Вітчизняної війни». Підтвердженням є запровадження з 2020 року Дня пам'яті жертв Вітчизняної війни та Дня пам'яті жертв Вуковара і Шкабрні – 18 листопада, вибачення політиків, вшанування загиблих сербів (наприклад, у серпні 2020 р. у селах Плавно та Груборі) тощо.

Отже, кошмеморативні практики є невід'ємною частиною етноцентричної, мілітаризованої політики пам'яті Хорватії про війну, формуючи героїчну, звитяжну історію держави. Сьогодні Хорватія намагається не замовчувати складні теми «Вітчизняної війни», боротись з синдромом жертви та травмою злочинця, прагне відповідати європейській кошмеморативній практиці. Вважаємо, що дотримання взятого курсу політики пам'яті щодо війни за незалежність, сприятиме подоланню травм, протиріч в хорватському суспільстві, зніміть напруженість у сербо-хорватських відносинах, які досі спостерігаються в площині історичної пам'яті.

Джерела та література:

1. Бурцева М. *Образи «свого», «іншого» та «чужого» у хорватському медіапросторі першої половини 1990-х років. Проблеми слов'янознавства.* 2014. Вип. 63. С. 186–196.
2. Ерман Г. *Хорватії теж 30. Як країна здобула незалежність, виграла війну та вступила в ЄС і НАТО.* URL: <https://cutt.ly/MKwxZaD>
3. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського університету.* 2009. Вип. 32. С. 153–163.
4. Пшемицька Є. О. Політика пам'яті про «Вітчизняну війну» в Хорватії на початку XXI ст. *Наука, освіта та суспільство в XXI столітті: наукові ідеї та механізми реалізації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 14 грудня 2021 р.): у 2 ч.* Полтава: ЦФЕНД, 2021. Ч. 2. С. 41–43.

5. Сокоринський В. О. Практики комеморації та формування меморіальної культури в контексті війн ідентичності в країнах Східної Європи. URL: <https://cutt.ly/HKwx7SC>

6. Сторубльов О. Хорватський досвід у сфері захисту власних героїв. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2018. Вип. 3. С. 50–53.

7. *Стратегічна культура Хорватії: зетъ від Балкан, дайош Європу!* URL: <https://cutt.ly/sKwcuZ3>

8. Banjeglav T. A. Storm of Memory in Post-War Croatia. *Cultures of History Forum*. 12.04.2015. URL: <https://cutt.ly/5Kwcsxl>

9. Taylor A. McConnell. «KRVatska», «Braniteljji», «Žrtve»: (Re-)framing Croatia's politics of memory and Identity. *Workshop: War and Identity in the Balkans and the Middle East. Working paper*. 3.04.2018. URL: <https://cutt.ly/yKwcc2L>

Інна Туряниця, канд. іст. наук, доц.,
Ужгородський національний університет

Радянське минуле і формування історичного смислообразу у сучасній Литві

Подолання тоталітарної спадщини є системним процесом, котрий відбувається не відразу, навіть якщо узяти, подібно країнам Балтії, динамічний старт. Це є об'єктивним, адже для того, щоб оцінювати повсякденні предмети чи явища, є одна обов'язкова вимога – мати якусь відчутну хронологічну та психологічну дистанцію. Навіть через 17 років після відновлення литовської державності Р. Чепайтенє (Литовський історичний ін-т) слушно констатувала, що ставлення до радянської епохи залишається доволі складним і нелінійним, бо країна і суспільство досі живуть у «культурному середовищі, яке здебільшого сформувалося за радянських часів». Ще у 2000-х рр. умовивід, що пам'ять про ці часи – це дивна суміш традицій і продовження, відмов і перерв – виглядав як відбиток реальності [9, р. 50]. Окремі політики, початок кар'єри котрих був покладений за СРСР, або перелицьовували свої біографії, або подавали радянські реалії у пом'якшеному форматі, адже сталінізм та його репресивна політика виглядали як щось віддалене і малоімовірне за сучасних умов. Утім з плином часу презентація комуністичного минулого, втілена у візуальних образах та вербальних конструкціях історичної пам'яті, у країнах Балтії набувала все більш одіозних форм у процесі «згадування» суттєвих характеристик тоталітаризму. І це було закономірним в силу зазначеного часового та психологічного дистанціювання.

Годі й дивуватися, що у незалежній Україні, де на початках влада формувалася представниками колишньої партійної, радянської та управлінської номенклатури, ставлення до цього минулого було на державному рівні ситуаційним, найчастіше – терпимим, а на рівні громадянського суспільства ще й сегментованим: від ностальгування за усередненим добробутом та уявною

стабільністю на Сході й Півдні, і до безкомпромісного засудження та стигматизації на Заході. За спостереженням А. Портнова (Європейський у-т Віадрина, ФРН), багатовекторність стала ключовим словом не тільки зовнішньої, але й символічної політики за Президента Л. Кучми [7, с. 42]. Тобто, тісні відносини з Москвою та сприйняття радянського минулого створювали очевидний консонанс у випадку України. Натомість, зростаюче дистанціювання від РФ та узятий країнами Балтії курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію створювали дисонанс із їхнім перебуванням у складі Радянського Союзу. «Повернення» до своїх природних історичних витоків означало у Латвії, Литві та Естонії одночасним «поверненням до Європи».

Декомунізація, розпочата в Україні тоді, коли у країнах Балтії вона вже добігала кінця, відбувалась в унісон з політичними змінами та погіршенням безпекової ситуації у 2014 р., коли Росія анексувала Крим і створила маріонеткові режими ДНР/ЛНР. За умов, коли Кремль вже не приховував намірів відродити свій неоімперський вплив на теренах колишнього СРСР, розрив з радянським минулим і доведення декомунізації до якогось логічного завершення з паралельним конструюванням власного національно-історичного смислообразу, перетворюється зі символічних абстракцій у засіб виживання. Тому досвід країн Балтії, зокрема Литви, набуває практичної та теоретичної значущості.

У прагненні «*деідеологізації*» суспільного життя, що на практиці у незалежній Україні мало би маркуватися терміном «*декомунізації*», слід не випускати з уваги очевидну істину, висловлену британським політологом К. Фладом: зовсім не обов'язково сприймати ідеологію саму по собі як щось шкідливе, хибне і нездорове [8, с. 17]. Тим більше ідеологію демократичну. Як стверджує проф. Б. Гудвін (Ун-т Східної Англії): «Той, хто розмірковує про політику або займається суспільними науками, не може бути вільним від ідеології або певної системи цінностей» [11, р. 8]. Хоча зразу постає питання, ким створюються параметри і символічні значення цієї ідеології/системи цінностей та якими є їхня спрямованість та завдання. Р. Брубейкер, один з найавторитетніших сучасних дослідників національних процесів, виділяє особливу роль держави як «потужного ідентифікаційного фактора», що має величезні матеріальні та символічні ресурси. Вони дозволяють їй як «монополісту легітимної символічної влади» конструювати вигідний собі суспільно-культурний ландшафт [2, с. 91]. Не є відкриттям, що на формування образів репрезентації етнокультурної та національно-державної спільноти суттєво впливає історичний дискурс, котрий давно застосовується також у практичній політиці. З цього погляду годі сподіватись, що заклики «залишити історію історикам» будуть реалізовані. Навіть ті, хто їх виголошує, навряд чи діятимуть у відповідності з цим спонуканням, адже створення власної міфології супроводжує практично будь-який режим влади [1, с. 7].

Форматування оновленої моделі власної ідентичності у країнах, котрі виникли на руїнах СРСР, означало багато в чому відродження історичних смислообразів попередніх часів. Зокрема, й концепцій національної історії. Масовими тиражами виходили твори класиків національних історіографій:

М. Грушевського, І. Крип'якевича та ін. в Україні, А. Шапоки, Л. Карсавіна у Литві. Створювалась оновлена система символічних значень, зосереджена по умовчанню на самоцінності національної культури та національної історії, протиставлених імперській (російській, чи радянській) парадигмі, спочатку латентно, а потім все більш явно відтворюваній в російській історичній публіцистиці, біляакадемічних колах та у пропаганді. Путінський режим так само шукав історично обумовленої легітимності у великодержавницькій ідеї, прямо кваліфікувавши розпад СРСР як геополітичну катастрофу. Це дійсно для Росії, бо нові незалежні національні держави навпаки одержували шанс торувати власний шлях незалежного розвою. На символічну природу націоналізму у цих сенсах вказував П. Бурдьє, говорячи про те, що нації «реальні завдяки відтворенню віри людей у їхню реальність та інститутам, відповідальним за відтворення цієї віри» [3, с. 92]. У будь-якому випадку мова йде про помітний активізм національних історіографій та історичної політики

Підаючись за радянського режиму настійливій русифікації, а за сталінських часів ще й депортаціям, а то й фізичному винищенню, громадяни Литви розглядали його у якості онтологічної загрози своєму самозбереженню. За словами М. Сольської (Ін-т Східної і Центральної Європи Ун-ту м. Фрібура, Швейцарія), цей режим став тим «іншим», у протиставленні якому будувалися ідентичності народів і країн Балтії у ході боротьби за відновлення незалежності [12, р. 1089].

У трактуванні подій анексії 1940 р., Другої світової війни та радянського періоду 1945–1990 рр. практично за бездискусійну було прийнято концепцію про подвійну окупацію – радянську та нацистську. Вона лягла в основу схеми історії країни ХХ ст. В авторитетному узагальнюючому проекті з історії Литви зазначається, що СРСР, скориставшись німецьким вторгненням у Францію й узяттям Парижа, блискавично окупував і включив до свого складу Литву, Латвію та Естонію влітку 1940 р. Створені там «народні демократії» насправді були такими лише по назві. Почався період двох окупацій тоталітарними режимами – радянським та нацистським, які знищували усіх, хто виступав у ролі дійсного, чи уявного опонента, а також тих, чий расові, політичні або соціальні ознаки створювали для цього «підстави». Коли бойові дії на території країн Балтії у 1944–1945 рр. завершилися, радянці почали боротьбу проти литовського національного руху опору – «лісових братів». Для його остаточного придушення потрібно було майже десять років, приблизно як і в Західній Україні. Паралельно відбувалась радянізація по вже відомих сценаріях однопартійної диктатури, націоналізації приватної власності, тотального одержавлення, колективізації, розкуркулювання, ілюзії всеосяжного єдиномудства на фоні всевладдя каральних органів. Найнебезпечнішою для країни і народу стала депопуляція, котра була втілена у масштабних депортаційних та репресивних акціях. Близько 456 тис. осіб, тобто кожен третій дорослий литовець стали жертвами комуністичного геноциду та терору. Всього ув'язнених, засланих чи депортованих у табори ГУЛАГу, або на спецпоселення у віддалені східні та північні регіони СРСР налічується 332 тис. осіб. А ще 26,5 тис. було знищено у самій Литві під час каральних акцій. Країна зазнала демографічних втрат в 1,1

млн. чол., або більше 1/3 її населення. З огляду на ці приголомшливі цифри, де за кожною з них стоїть людська доля, висловлена авторами видання А. Ейдінтасом, А. Бумблаускасом, А. Кулакаускасом, М. Тамошайтісом теза про те, що «країна була змушена споглядати свої шанси на виживання не тільки як держава, але і як нація» виглядає беззаперечною [10, р. 226-227, 249].

Засудження репресивних практик тоталітаризму не обмежувалось лише символічними діями, чи академічними дискурсами. 7 вересня 1998 р. Президент Литви В. Адамкус розпорядився створити Міжнародну комісію з оцінки злочинів нацистського і радянського окупаційних режимів [6, с. 59]. Її розслідування використовуються у публічно-історичних презентаціях, у виробленні та застосуванні інструментарію історичної політики та аргументуванні віктимних аспектів історичної пам'яті литовців. Тут є ще одна вагома обставина, на котру ще свого часу звернув увагу колишній глава литовської дипломатії Л. Лінкявічюс. Намагання російської пропаганди, частини істориків, котрі складають кремлівську ідеологічну обслугу, речників російського МЗС піддати критиці концепт окупації країн Балтії Радянським Союзом слід розглядати як прагнення закамуфлювати свої агресивні дії останніх років, котрі цілком вкладаються в історичну логіку великодержавної політики Москви і представити, скажімо, анексію Криму як зрозумілу по визначенню і абсолютно прийнятну річ [4]. Нині цей умовивід набув ще більшої актуальності.

Разом з Угорщиною та Польщею Литва стала ініціатором прийнятого Євросоюзом у 2011 р. рішення установити 23 серпня щорічний День пам'яті жертв тоталітарних режимів у Європі, коли у 1939 р. було підписано сумнозвісний Пакт Молотова-Ріббентропа і за умовами таємного протоколу до котрого обидві диктатури поділили Східну Європу на сфери впливу. І знову ж таки, не тільки символічні акції, але й практичні дії відбивають реальні зусилля у цьому напрямі. На зустрічі міністрів юстиції трьох балтійських держав, Румунії, Хорватії, Чехії та Польщі у Таллінні 23 серпня 2018 р. було проголошено спільну заяву, де вказувалося, що робота з розслідування злочинів комунізму триватиме. Вона координуватиметься зусиллями національних правоохоронних структур, а також активним міжнародним співробітництвом у цій сфері. Повернувшись із цього саміту, міністр юстиції Литви Е. Янкявічюс у заяві агенції BNS відзначив, що ухвалені у Таллінні декларації є проявом пам'яті про жертви скоєних злочинів, щоб це в майбутньому не повторилося... Головні ідеї документу співпадають із заявою міністрів юстиції балтійських країн 5 листопада 2015 р., котра продемонструвала прагнення показати, що не тільки фашистські злочинці відомі, але є й інша сторона – засудження комунізму, «про збитки, завдані яким мало говорять». Литовська дипломатія у цих питаннях завжди демонструє належну твердість і послідовність [5].

Таким чином, у Литві, котра сформувала у публічних дискурсах смислообраз соціалістичного минулого як однієї з двох окупацій – нацистської і радянської – паралельно вдалося вирішити ще більш важливе завдання: упевнено піти одним шляхом з розвиненими державами ЄС і забезпечити власну безпеку членством у НАТО. Здається, що досвід цієї країни хоч і з запізненням і у значно

складніших умовах узятий на озброєння й Україною, у тім числі у сфері історичної політики.

Джерела та література:

1. Бордюгов Г., Бухараев В. *Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь*. Москва: АИРО-XXI, 2011. 248 с.
2. Брубейкер Р. *Этничность без групп*. Пер. с англ. Москва: Изд. дом НИЭ «Высшая школа экономики», 2012. 408 с.
3. Бурдые П. *Социология политики*. Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. Москва: Socio-Logos, 1993. 336 с.
4. Линквичюс: отношениям между Россией и Литвой мешает восприятие реальности / Интервью с главным редактором радиостанции «Эхо Москвы» Алексеем Венедиктовым 25 августа 2018 г. *Новостной интернет-портал Ru.Delfi.Lt*. URL: <https://cutt.ly/bKtOkYg>
5. Литва и еще семь стран ЕС договорились усилить расследование преступлений коммунизма. *Литовский курьер*. 2018. № 34 (1226), 23 августа. URL: <https://cutt.ly/dKtOxY4>
6. Никифоров И. Политика исторической памяти в странах Балтии. *Прибалтийские исследования в России. 2015. Сб. ст.* / Сост. М. А. Вилков, В. В. Симиндей. Москва: Издательский центр фонда «Историческая память», 2015. С. 48–66.
7. Портнов А. *Упражнения с историей по-украински*. Москва: ОГИ; Полит.ру. Мемориал, 2010. 224 с.
8. Флад К. *Политический миф. Теоретическое исследование*. Пер. с англ. А. Георгиева. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 264 с.
9. Šepaitienė R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*. 2007. Т. 53. № 4. Р. 36–50.
10. Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. *The History of Lithuania*. Revised 2nd ed. Vilnius: Publishing House «Eugrimas», 2015. 327 p.
11. Goodwin B. *Using Political Ideas*. 3rd ed. Chichester: John Wiley, 1992. VIII, 365 p.
12. Solska M. Citizenship, Collective Identity and the International Impact on Integration Policy in Estonia, Latvia and Lithuania. *Europe–Asia Studies*. 2011. 63 (6). P. 1089–1108.

Тетяна Мосійчук, стипендистка,
Міжнародний Вишеградський фонд,
Варшавський університет, Республіка Польща

Народний меморіал «Нємцов міст»: (не)потрібна пам'ять

Народний меморіал «Нємцов міст» виник сім років тому на місці вбивства відомого російського політика, одного з лідерів опозиції і антивоєнного руху

Бориса Немцова. Немцов був застрелений 27 лютого 2015 р. неподалік Кремля на Великому Москворецькому мості в Москві. На наступний день на місці вбивства з'явився імпровізований меморіал з квітів та портретів політика. Впродовж місяця стихійно додавалися інші атрибути – плакати, фотографії, ікони. Пропозиція перейменувати Великий Москворецький міст на честь Немцова була відкинута владою одразу. Тоді ж назва «Немцов міст» перейшла на народний меморіал. Меморіал існує вже понад сім років завдяки волонтерам, які прибирають, замінюють квіти та цілодобово чергують, щоб його не знищили.

Меморіал складається з блакитної таблиці з написом «Немцов міст», портретів політика, квітів, символічного календаря з відліком днів «без Немцова» та плакатів з написами «Ми пам'ятаємо», «Герої не вмирають». Політичні написи на плакатах відсутні, щоб це не розцінювалось як несанкціонована політична акція. Серед елементів меморіалу є православна символіка – ікони, переважно принесені відвідувачами, та свічки. Меморіал має свої ритуали пам'яті. Щороку тут відзначають день народження Немцова (9 жовтня) і День російського прапора (22 серпня). Щодня пам'ять політика вшановують на меморіалі хвилиною мовчання (о 23:31, час вбивства Бориса Немцова) [9, с. 36].

Факт появи на місці вбивства меморіалу з квітами та фотографіями звичний для комеморативної практики. Однак, цілодобове чергування волонтерів, як і його регулярне нищення, свідчить, що «Немцов міст» – це не тільки «місце пам'яті». На думку антрополога Д. Громова, утримання меморіалу – це свого роду політична заява, яка формується через символічні дії: словесні та візуальні тексти, поведінку активістів-волонтерів та дискусію в суспільстві [9, с. 6].

Динаміка існування меморіалу полягає на конфлікті між невеликою групою активістів, які захищають меморіал, та його противниками [12]. Ідея охорони меморіалу з'явилася після першого руйнування 24 березня 2015 р. представниками руху SERB під приводом, начебто опозиція хоче використати це місце для початку російського Майдану¹. Через чотири дні меморіал був повністю знищений працівниками «Гормосту»². Саме це стало поштовхом до регулярної охорони меморіалу [4]. З 28 березня 2015 р. встановлено постійне цілодобове чергування. Противники меморіалу очікували, що він зникне через 40 днів після вбивства згідно з обрядовою логікою. Зрештою, родичі Немцова після 40 днів подякували волонтерам і попросили завершити охорону [15]. Активісти погодилися, але повне знищення меморіалу наступного дня 8 квітня остаточно переконало волонтерів повернутися до цілодобового чергування. Чергування тривало без перерви до 31 березня 2020 р. [14]. У зв'язку з епідемією коронавірусу охорона меморіалу перейшла в онлайн-режим. 19 вересня 2020 р. чергування на Немцовому мосту відновлено і триває донині [19].

Кількість волонтерів невелика, приблизно 50 осіб. Це люди різного віку та професій, але їх можна поділити на дві групи. Перша – це учасники руху

---

¹ SERB (South-East Radical Block) – націоналістична прокремлівська політична група, діє з 2014 р.

² Комунальне підприємство відповідальне за обслуговування мостів.

«Солідарність», до якого належав сам Борис Немцов. Вони стежать за станом меморіалу з ранку суботи до вечора неділі. Графік та умови чергування «Солідарності» координує керівництво цього руху. Другу групу творять волонтери, які не є членами жодної організації та координують свою діяльність через соцмережі. Вони чергують решту часу. За графік чергувань і купівлю квітів відповідає координатор. Система чергування волонтерів чітко налагоджена, однак, відсутній документ, який би регламентував їхню діяльність. Є неписані правила поведінки – заборона вживати алкоголь під час чергування і застосовувати фізичну силу в разі провокації з боку противників меморіалу. Кожна група волонтерів має свій набір портретів, плакатів і квітів. Якщо меморіал знищують, а волонтерів затримує поліція, вони дзвонять на спеціальний номер і через певний час на заміну приїжджає інший волонтер [9, с. 31–32].

Своєю головною метою активісти меморіалу називають встановлення меморіальної таблиці на місці, де загинув Борис Немцов, а також – незалежного розслідування вбивства. На питання мотивації волонтери здебільшого мають дві відповіді. Перша стосується постаті самого політика. Багато волонтерів є громадськими активістами і особисто знали Немцова. Друга відповідь полягає в тому, що постать Бориса Немцова сприймається як символ морального опору [3]. Громов окреслює це як «усвідомлення останньої межі» [9, с. 50]. На його думку, утримання меморіалу сприймається як акт особистої протидії негативним процесам, які існують у державі: терору, репресіям, придушенню опозиції, розвитку тоталітаризму. В такому дусі висловлюються герої документального фільму «Міст», стверджуючи, що меморіал є «їхніми барикадами» [21, 7:32]. Один з перших волонтерів, Надір Фадов, окреслюючи свою мотивацію у 2016 р., спочатку говорив про те, що знав Немцова особисто, стежив за його політичною діяльністю. А після цього додав, що хоче зберегти пам'ять про Немцова, тому що «прямуємо до пірви і немає сил, щоб це зупинити. Вбили велику людину, злочин не покараний і не буде під керівництвом цієї влади» [20]. Волонтер, пенсіонер Григорій Саксонов у 2016 р. стверджував, що його особисто більше хвилює корумпована російська влада, а не те, чи буде меморіальна таблиця: «Я не можу мовчати, а тут є можливість показати свою громадянську позицію під стінами Кремля» [16]. А через два роки Саксонов так описав свою основну мотивацію: «Я хочу бути людиною. У мене є відчуття, що в моїй країні щось не так» [8]. У 2021 р. волонтерка, яка чергує з першого дня існування меморіалу, Каріна Старостіна пояснювала: «Чому я йду на міст? Це форма мого протесту. Можеш йти на мітинги з плакатами, брати участь у неузгоджених акціях. І можеш прийти на міст. І це теж буде протест» [5]. Павло Такмаков наголосив, що на Немцов мосту «досі триває бій» [11]. За словами волонтерів, їхня присутність біля меморіалу не лише нагадує про Немцова як про людину, яка боролася проти антидемократичної системи. Їхня присутність свідчить про те, що боротьба досі триває. Підсумовуючи своє чергування, 15 травня 2022 р., Світлана Ільїна зазначила, що те, що люди зупиняються біля меморіалу, дивляться, запитують та приносять квіти дає підстави вважати, що «не все втрачено» [10]. На думку волонтерів, важливим моментом є можливість

прийти до меморіалу в будь-який час доби, адже «завжди знайдуться люди, які можуть з тобою поговорити, розділяють ті самі цінності, мають ті самі ідеали» [11]. За словами Карини Ковхаєвої, на меморіалі панує унікальна атмосфера і дихається вільніше, ніж будь-де в Москві [11]. «Останній острів свободи» та «останні 10 метрів свободи» – так називають «Немцов міст» його волонтери у 2022 р. [13].

Меморіал регулярно руйнують, зазвичай вночі, працівники «Гормосту», активісти SERB і противники, які бачать у ньому місце для початку «кольорової» революції в Росії [2]. З 2016 р. «Гормост» знищує меморіал за допомогою поліції, яка незаконно затримує волонтерів. Впродовж семи років меморіал знищували і відновлювали понад 100 разів [1]. Тимчасова відсутність меморіалу не сприймається як привід припинити чергування. Волонтери стверджують: «Завжди треба залишатися, навіть якщо немає що захищати! Ми зберігаємо пам'ять, а не замерзлі рослини чи мертві портрети!» [9, с. 60]. Переконані, що «сенс цього місця буде втрачено, якщо нас не буде тут хоч один день» [18, с. 549].

Активістів меморіалу регулярно звинувачують у тому, що вони за цю „роботу” отримують гроші від спонсорів, зокрема з США. До волонтерів часто застосовують фізичну силу, іноді забирали особисті речі [7]. Траплялись випадки, коли інциденти закінчувалися трагічно. 15 серпня 2017 р. під час нападу на меморіал волонтер Іван Скрипніченко був сильно побитий і помер у лікарні [6]. Чіткий сигнал про реальну загрозу життю, все ж не перервав чергування волонтерів біля меморіалу.

Щороку в день загибелі Немцова до меморіалу приносять квіти. До рідних і друзів політика приєднуються послы США, Великобританії і інших країн Заходу та пересічні росіяни. Під час покладання квітів в 2022 р. кілька осіб були затримані за антивоєнну символіку [17].

Спонтанний меморіал, який виник як реакція російського суспільства на вбивство Бориса Немцова, за короткий час став сталим «місцем пам'яті». «Немцов міст» відіграє важливу роль в процесі меморіалізації постаті Бориса Немцова. Прихильниками та противниками меморіал сприймається не лише як місце пам'яті, а і як символічне місце опору: морального і політичного. Цілодобове чергування та відновлення меморіалу після регулярних знищень – це спосіб висловити свою громадянську позицію, свій протест проти нинішньої влади, беззаконня та терору в Росії. Для волонтерів і прихильників меморіалу, Борис Немцов є символічною і героїчною постаттю, носієм тих моральних і політичних цінностей, які близькі їм. Тому контроль волонтерів над цим «острівцем свободи» сприймається як особиста перемога їхніх цінностей. Водночас відсутність покарання за руйнування меморіалу і нанесення фізичної і моральної шкоди волонтерам свідчить, що меморіалізація постаті Бориса Немцова через існування меморіалу не вигідна чинній владі і більшості російського суспільства. Довкола постаті Бориса Немцова досі точиться «війна пам'яті», в якій меморіал «Немцов міст» відіграє важливу роль. Оскільки ставить питання про те, який герой насправді потрібен Росії.

Джерела та література:

1. Ayres S. *On a Moscow bridge, volunteers brave weather and provocateurs to maintain memorial to Boris Nemtsov*. URL: <https://cutt.ly/rKjkt6O> (дата звернення: 10.05.2022).
2. *Russian nationalists ransack slain Kremlin critic's memorial to protest U.S. visit*. URL: <https://cutt.ly/aKjkaHR> (дата звернення: 11.05.2022).
3. *The Nemtsov Murder and Rule of Law in Russia – a closer look into the assassination of the Russian opposition politician Boris Nemtsov*. A report by OSCE PA Special Rapporteur Margareta Cederfelt, (updated on 30 July 2020). P. 24. URL: <https://cutt.ly/VKjkgk6> (дата звернення: 10.05.2022).
4. *Активисты движения SERB осквернили место убийства Немцова*. URL: <https://cutt.ly/HKjkUd> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Бакин И. «Наша вахта – это протест против бесправия россиян в своей стране». *Истории хранителей народного мемориала на мосту у Кремля, где убили Бориса Немцова*. URL: <https://cutt.ly/1KjkEal> (дата звернення: 10.05.2022).
6. *В Москве в больнице умер активист после нападения у мемориала Немцова*. URL: <https://cutt.ly/lKjkt62> (дата звернення: 10.05.2022).
7. *В Москве у дежурных народного мемориала «Немцов мост» забрали цветы и личные вещи*. URL: <https://cutt.ly/ZKjkF9E> (дата звернення: 17.05.2022).
8. «*Всех моих любимых лидеров поубивали*». *Три года без Немцова*. URL: <https://cutt.ly/6KjkZQN> (дата звернення: 17.05.2022).
9. Громов Д. *Немцов мост: стихийная мемориализация*. Москва 2017.
10. *И приносят цветы...* URL: <https://cutt.ly/AKjkMrq> <https://nemtsov-most.org/2022/05/20/and-bring-flowers/> (дата звернення: 10.05.2022).
11. «*Немцов мост*». *Почему москвичи продолжают круглосуточно дежурить у мемориала*. URL: <https://cutt.ly/vKjk4cm> (дата звернення: 10.05.2022).
12. Полихович А. *История «Немцова моста»: цветы, нападения, задержания и мороз*. URL: <https://cutt.ly/YKjvTkE> (дата звернення: 11.05.2022).
13. *Последний островок Свободы*. URL: <https://cutt.ly/YKjvl2G> (дата звернення: 10.05.2022).
14. *Прервали вахту*. Пресса. URL: <https://cutt.ly/5KjvPii> (дата звернення: 10.05.2022).
15. *Родственники Немцова призвали завершить «оборону моста», где снова «зачистили» стихийный мемориал*. URL: <https://cutt.ly/kKjvSRG> (дата звернення: 11.05.2022).
16. Савицкая В. «*Я не умею молчать*». *Кто сегодня охраняет «Немцов-мост»*. URL: <https://cutt.ly/RKjvZTH> (дата звернення: 19.05.2022).
17. Сатановский С. *Цветы как политическое высказывание*. Репортаж с акции памяти Немцова. URL: <https://cutt.ly/OKjvNjX> (дата звернення: 19.05.2022).
18. Соколова А. «*Немцов мост*»: между мемориалом и протестом. *Несовершенная публичная сфера: история режимов публичности в России*. Москва, 2021. С. 530–568.

19. *Спокойное дежурство*. URL: <https://cutt.ly/uKjbxw6> (дата звернення: 10.05.2022).

20. Туровский Д. *Смотритель моста: История Надира Фатова, который целый год защищал мемориал Бориса Немцова в Москве*. URL: <https://cutt.ly/rKjbyLI> (дата звернення: 10.05.2022).

21. Фильм «Мост», режисер Ю. Бурцев, 2016. URL: <https://cutt.ly/kKjbaQM> (дата звернення: 10.05.2022).

Юлія Драчук, студ.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Жіноча мемуаристика часів Української революції 1917–1921 рр. в контексті історичної пам'яті

Гендерна проблематика на сучасному етапі набуває все більшої актуальності в різних наукових і громадських зрізах, демонструючи, зокрема, великий потенціал у сфері дослідження історичної пам'яті. Дослідники частіше намагаються розглядати різні аспекти жіночої історії. Саме тому не можливо не згадати початок ХХ ст., коли жіноцтво набуває власного голосу. Українська революція 1917–1921 рр. вивела на політичну арену не тільки відомих громадських діячів та політиків, серед яких чільне місце займали чоловіки, зокрема, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський, а й жінок-активісток.

Зважаючи на це, метою нашого дослідження є аналіз жіночої мемуаристики часів Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., як вияв історичної пам'яті.

Чимало науковців вивчають жіночі спогади про революційний злам 1917–1921 рр. До кола таких вчених варто віднести О. Онищенко, І. Кривошея, Л. Якименко. Особливої уваги заслуговує праця Р. Ковалю. Щодо теоретичних аспектів розуміння історичної пам'яті та місця історичних джерел у цій площині, то потрібно згадати роботи Я. Калакури та І. Колесник [11; 7; 5; 8; 6].

Як складний феномен суспільної свідомості історична пам'ять включає в себе будь-які «сліди минулого»: і матеріальні залишки, і відповідні символи, ритуали, міфи, і рукописні тексти та історіографічні уявлення. Я. Калакура до матеріальних носіїв історичної пам'яті відносить усі різновиди історичних джерел, включаючи писемні (окремо називає публіцистичну, мемуарну і художню літературу), зображальні та речові пам'ятки, наголошуючи на важливій ролі джерелознавства та історіографії у формуванні національної пам'яті (застосовує як синонім історичної пам'яті), її очищенні від різного роду стереотипів, спотворень і фальсифікацій. І. Колесник пише про текстовий вимір історичної пам'яті, представлений особистісними «Я-споминами», легендами, сімейно-родинними хроніками, фамільними генеалогіями, а також офіційно-масовим дискурсом [8; 6; 12].

Саме на перетині історичної пам'яті та гендерного питання важливості набувають жіночі мемуари, які безпосередньо віддзеркалюють жіночий бік революційних перетворень 1917–1921 рр. Особливістю мемуаристики в контексті історичної пам'яті є її подвійність: з одного боку вона виступає джерелом для вивчення історичної пам'яті, а з іншої – мемуаристика є джерелом для її формування.

У даній розвідці зупинимося на розгляді мемуарної спадщини жінок – активних учасниць революції. До цієї групи відносимо спомини С. Русової, Н. Суровцової, Т. Петрів, Т. Михайлівської-Цимбал, Н. Дорошенко-Савченко.

Спогади Софії Русової та Тамари Петрів були написані на еміграції, де жінки перебували після революції. Мемуари Русової представлені різними виданнями. Книга «Мої спомини» була видана в 1937р. у Львові, включила спогади, що раніше були оприлюднені в журналі «За сто літ» і доповнені подіями періоду визвольних змагань та еміграції, що публікувалися вперше. За словами упорядників, авторка писала спомини, як видно похапцем, наворотами, в умовах еміграційного бурлацького життя, яке не дає можливості ані зосередитися на праці, ані перевірити свою пам'ять довідками з літературних та інших джерел [15, с. 6]. Інша книга «Русова Софія. Мемуари. Щоденник» була опублікована у 2004 р. Там подані «мемуари Софії Русової відповідно до оригінального тексту, без купюр, лише в окремих випадках узгоджуючи мову автора з сучасним правописом» [14, с. 259]. Ці спогади охоплюють період 1856–1925 рр. Щоденник надрукований вперше з рукописного оригіналу Софії Русової, який зберігається в ЦДАВО України і ЦДАГО України [14, с. 259]. Ці мемуари й щоденник Русової потрапили до Києва з матеріалами «Грязького архіву», що їх НКВС вивіз із столиці Чехії після Другої світової війни. Русова початок революції у своїх спогадах описувала так: «Довго не вірилося, коли прийшли перші відомості про революцію в Петербурзі в лютому 1917 р. Можуть дати й нам якусь волю, а може й цілковите національне визволення!» [15, с. 178].

Мемуари Т. Петрів неодноразово публікувалися у часописі українських комбатантів в Канаді, що мав назву «Дороговказ: орган вояцької думки та чину» [13]. Там студентка-киянка Тамар Петрів із захопленням писала: «На стіні моєї скромної студентської кімнати висить плякат, на цьому плякаті, на тлі густо синього неба, золоте сонце, а над його гострими променями напис – “Україна є, була і буде!”» [13, с. 10].

Як і попередні, спогади Т. Михайлівської-Цимбал також були написані на еміграції. Видавництво Юліяна Середяка, що знаходилося у Буенос-Айресі, опублікувало серію споминів жінки. Для нас важливою є книга «З військового гнізда», що вийшла друком у 1977 р. Як зазначено у слові до читачів, авторка цікаво пише про революцію, про фронт, про Центральну Раду та про гетьманський переворот, про долю своїх батьків (батько був полковником, командантом полка, мати – сестрою-жалібницею), а донька, себто авторка цих спогадів пішла в повстанці, які воювали проти більшовиків [10, с. 5]. Про буремний 1917-й рік авторка писала наступне: «Революційні події розгорялися

шаленим темпом, і я, повернувшись із фронту до Одеси, застала великі зміни» [10, с. 68].

Спомини Н. Дорошенко-Савченко не мають єдиного видання, а розпорошені по періодичним виданням. Насамперед це календар-альманах «Дніпро» за 1933 та 1938 рр., де їх розміщено під назвами «Полтавські спогади 1917–20 рр.» та «Полтава у 1918 році». Також спогади Дорошенко-Савченко публікувалися у газеті української громади в Америці «Свобода» [2; 3; 4]. Як і інші жінки – активні учасниці громадсько-політичних рухів, авторка емоційно описувала революційні зміни: «Спільно з дітьми-українками радісно переживали ми урочистий день 20.XI.1917 р. проголошення України Народньою Республікою. Це було на площі: вигуки «Слава!», лопіт жовто-блакитних прапорів, урочисті обличчя. Казка, розкішна, вимріяна, виболіла кривавими віками неволі, стогоном катованого народу, казка, що несла всім народам вільне життя в своїй обновленій країні...» [2, с. 65].

Спогади Н. Суровцової були написані після того, як жінка повернулася до України в 1925 р. У передмові до спогадів зазначається, що мемуари жінка почала писати ще у Ярославському політизоляторі, куди вона потрапила через рік після повернення [16, с. 5]. Згодом, після років тюремних заслань, на волі, але під пильним наглядом КДБ, Надія Суровцова впорядковувала записи, передруковувала їх власноруч на друкарській машинці, роблячи кілька копій, що у подальшому допомогло зберегти ці мемуарні свідчення [16, с. 5]. Працю над ними вона формально закінчила у 1959 р., але продовжувала доповнювати та виправляти. Авторка ставилася до своїх спогадів саме як до свідчень тому, напевно, не надто дбала про форму, як це робила у літературних творах [16, с. 5]. Велика частка спогадів систематично потрапляла до органів держбезпеки, де вони знищувалися. Однак, жінці все ж вдалося їх зберегти, здавши на зберігання в архів. Опубліковані вони були лише у 1996 р., після смерті авторки. Н. Суровцова була більш обережна в оцінках початку революції: «Настрій був бадьорий, події захоплювали, билося серце, а одночасно туга охоплювала, що не наша то революція, не нам, нашому народові, несе вона звільнення. Що ж до України, то я була певна, що самий ліберальний російський уряд так само душитиме національну культуру та наше селянство» [16, с. 62].

Зауважимо, що майже усі мемуари були написані жінками-активістками на еміграції, у різних країнах світу, де вони перебували після поразки українських національних сил. Н. Суровцова писала спогади перебуваючи в Україні, однак вона також деякий час була закордоном після закінчення революції. Згадані авторки зазначають, що головною мотивацією написання власних спогадів стало бажання зберегти пам'ять про Батьківщину, революцію, своїх близьких та знайомих і, звісно, про власне життя у такий буремний час. Якщо спогади публікувалися закордоном, то зазвичай тираж був невеликий та фінансувався, або авторкою, або благодійниками. В Україні після встановлення радянської влади, як видно на прикладі Суровцової, навіть записувати власні спогади було надзвичайно важко. Також спогади Русової, що публікувалися у журналі «За сто літ» піддалися цензурі та скороченню. В листі до Русової М. Грушевський, який

був редактором, писав: «З цензурних мотивів прийдеться зробити дуже невеликі пропуски чи заміни, і між ін. пропустити епіграф “Мені однаково”» [1, с. 133].

Варто також відзначити, що для українського жіноцтва участь у революції, стала важливим етапом емансипації, «вікном можливостей», про який пише О. Лабур [9, с. 133]. Вони стали на один щабель з чоловіками, працюючи у різних сферах життя країни – освітній, дипломатичний, військовий тощо, про що потім докладно писали у своїх мемуарах. Паралельно з цим у споминах широко представлені і власні емоції, враження, думки жінок щодо революційних змін, свого місця у цих змінах, а також повсякденного життя.

Отже, можна зробити висновок, що жіночі спогади про Українську національно-демократичну революцію 1917–1921 рр., виступають проявом історичної пам'яті зважаючи на те, що вони акумулюють в собі пам'ять про хід революції, основні події, реакцію на неї. Бачимо тут особистісний вимір життя авторок, їхні емоції, мотивацію до написання мемуарів тощо. Ці жіночі голоси різноманітні, але усі вони пишуть про доленосні, як для себе, так і для України, події, тому вони також є важливим джерелом формування історичної пам'яті. Про це свідчить увага до жіночої мемуаристики часів Української національної революції вітчизняних науковців і громадськості.

Джерела та література:

1. Гонюкова Л. В. Спогади Софії Русової. *Український історичний журнал*. 1999. № 5. С. 133–138.
2. Дорошенко Н. Полтавські спомини (1917–20 рр.). *Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1933*. Річник X. Львів, 1933. С. 56–92.
3. Дорошенко-Савченко Н. Полтава в 1918 році. *Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1938*. Річник XV. Львів, 1937. С. 88–97.
4. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: спогад. *Свобода*. 1955. № 251. 30 грудня. С. 2.
5. Коваль Р. Жінки у визвольній війні. Історії, біографії, спогади 1917–1930. - К., 2020. 431 с.
6. Колесник І. Історична пам'ять та історіографія: архетипи взаємодії. *Історія – ментальність – ідентичність*. Вип. IV: *Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття*. Львів: ПАІС, 2011. С. 54–64.
7. Кривошея І., Якименко Л. Участь Надії Суровцевої в Українській національно-демократичній революції (1917–1921 рр.). *Київські історичні студії*. 2016. № 1. С. 78–86.
8. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала*. Київ: ІПІЕНД, 2013. 600 с.
9. Лабур О. В. «Вікно можливостей?»: гендерна ситуація на хвилі революційної політики з Лютого 1917 року в Україні. *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. *Сторінки історії*. 2019. Вип. 40. С. 42–58.
10. Михайлівська-Цимбал Т. *З військового гнізда (спогади)*. Буенос-Айрес, 1977. 128 с.

11. Онiщенко О. В. Мемуари жiнок – дiячок українського національно-визвольного руху як iсторичне джерело. *Роль визначних особистостей-митцiв, дiячiв науки та культури у процесi формування національної самосвiдомостi XIX – на початку XX ст.*: матерiали 3–5 наук. семiнарiв / Музей видат. дiячiв укр. культури Лесi Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького; упоряд.: Н. Грабар, О. Мокану, М. Горбатюк. К., 2011. С. 364–369.
12. Отземко О. В. Радянська мемуаристика як засiб творення мiфу про Жовтневу революцiю (на матерiалах Донеччини). *Историчнi i полiтологiчнi дослідження*. 2018. Спец. вип. Трансформацiї iсторичної пам'ятi. С. 128–134.
13. Петрiв Т. «Весна 1917 року в Києвi». *Бюлетень СБУВ*. 1962. Ч. 12. С. 10–12.
14. Русова С. Мемуари. Щоденник. К.: Полiграфкнига, 2004. 544 с.
15. Русова С. Мої спомини. Львiв, 1937. 294 с.
16. Суровцова Н. Спогади. К.: Видавництво iм. О. Телiги, 1996. 432 с.

Вiктор Дроздов, канд. iст. наук, докторант
Запорiзький національний унiверситет

Радянськi кошмеморативнi практики на захiдноукраїнських землях у 1939–1941 рр. (за матерiалами рiгiональної преси)

Однiєю з ефективних форм збереження й поширення iсторичної пам'ятi є кошмеморативнi – церемонiї, ритуали й обряди з ушанування пам'ятi, якi характеризуються зверненням до минулого, регулярнiстю їхнього повторення, високим ступенем формалiзму та стилiзацiї [7, с. 189–190]. П. Коннертон пiдкреслював, що цi «меморiальнi ритуали» вiдкрито проголошують неперервнiсть iз минулим, вiдтворюючи наратив подiй iз чiтким дотриманням усталених послiдовностей формальних актiв i висловлювань [6, с. 76]. Їхня репрезентацiя у формi дiйсва формує вiдповiднi образи минулого, а циклiчнiсть проведення дає змогу пiдтримувати цi образи в суспiльствi й передавати наступним поколiнням. Отже, кошмеморативнi практики безпосередньо впливають на формування колективної пам'ятi та iдентичностi, цiнностей i моделей поведiнки.

Добiр меморiальних об'єктiв i методiв кошмеморативнi залежить вiд мнемонiчних актiв, головним з яких є полiтична влада, що формує офiцiйну полiтику пам'ятi. Як зазначає А. Киридон, кошмеморативнi практики виступають у ролi iндикаторiв взаємин влади та мас [5, с. 161]. Вони можуть закрiплювати в суспiльнiй свiдомостi образи минулого, якi конструюються певними полiтичними елiтами з метою легiтимизацiї їхньої полiтичної волi.

У СРСР доби сталiнiзму, коли державна влада контролювала всi сфери життєдiяльностi суспiльства, кошмеморативнi стали засобом символiчного контролю над народними масами й насадження iдеологiї. Радянська влада використовувала їх як iнструмент радянiзацiї захiдноукраїнських земель у 1939–

1941 рр. Постійне залучення населення приєднаних регіонів до радянських ритуалів мало сприяти його поступовій ідентифікації з радянською державою.

Одним із джерел вивчення радянських комеморативних практик на західноукраїнських землях є матеріали радянської періодики. Місцеві партійні газети не лише висвітлювали підготовку та проведення радянських урочистостей, а й поширювали офіційні наративи.

З перших днів окупації Західної України комуністична партія впроваджувала загальносоюзні комеморативні практики на цій території. У листопаді 1939 р. населення західноукраїнських земель було залучено до святкування річниці Жовтневої соціалістичної революції – одного з центральних ритуалів радянської меморіальної культури. Газети висвітлювали підготовку місцевої влади до проведення «жовтневих свят». Для організації святкування в містах були створені тимчасові управління, а в селах – селянські комітети, які також забезпечували проведення агітаційної роботи з населенням. Святкування проходило за чітким планом, який включав проведення 6 листопада в усіх підприємствах, установах і селах вечорів із доповіддю про XXII річницю Жовтневої революції, а 7 листопада – загальної демонстрації трудящих у містах із запрошенням делегацій селян [2, с. 1].

Газета Станіславського обласного тимчасового управління «Радянська Україна» детально описала демонстрацію в Станіславі, що відбулася 7 листопада 1939 р. Після завершення урочистого мітингу, тригодинна демонстрація символічно розпочалася з колони дітей, за якими йшли спортсмени, залізничники, будівельники та представники інших робітничих професій. Окремою колоною йшли селяни, що були вдягнені в національні костюми та співали українські пісні. Кожна колона несла портрети Сталіна й вищого партійного керівництва, транспаранти з висловами подяки вождю та іншу комуністичну символіку і проголошувала лозунги, проходячи повз трибуни [8, с. 3]. Перше радянське ритуальне дійство мало продемонструвати щирю подяку населення за «визволення» та «возз'єднання» з Радянською Україною. Українська символіка поряд із комуністичною використовувалася як знак єдності всього українського народу в межах радянської держави. У 1940 р. святкування річниці Жовтневої революції в Станіславі включало військовий парад і демонстрацію трудящих, які, як зазначалося в газеті, символізували «дружбу та єдність звільнених народів» [9, с. 3]. Демонстрація практично не відрізнялася від минулорічної і проходила за встановленим планом, який передбачав поділ демонстрантів на вісім колон, порядок їхнього руху та керівництво [11, с. 4]. Аналогічні святкування проходили в інших західноукраїнських містах, які фактично копіювали загальносоюзне дійство.

Важливим меморіальним ритуалом на західноукраїнських землях стало святкування річниці «визволення Західної України», яке проводилося 17 вересня 1940 р. Мітинги та урочисті збори, організовані владою, формували образ щасливої України, звільненої від польського панування. Водночас поширення майстер-нарративу про «возз'єднання українських земель» потребувало створення нових місць пам'яті. З цієї метою в багатьох містах було заплановано відкриття або закладка нових пам'ятників Леніну. Найбільше

торжество було проведено у Львові, де влада організувала багатотисячний мітинг, присвячений закладці пам'ятника «пролетарському вождю» [4, с. 1]. Пам'ятники Леніну було урочисто відкрито в районних центрах Львівської області Бібрці й Золочеві та районному центрі Тернопільської області Теревовлі.

Радянське керівництво активно залучало населення західноукраїнських земель до проведення «Ленінських днів». Регіональна партійна преса напередодні траурних заходів із відзначення роковин смерті Леніна публікувала матеріали про життя й діяльність більшовицького вождя. Для місцевого населення проводилися бесіди й лекції на підприємствах та установах, організувалися виставки, концерти й перегляди художніх фільмів. Основним заходом були траурні збори, що проводилися 21 січня серед партійного активу, працівників профспілок і представників трудящих міст, а також на великих підприємствах міста та в учбових закладах [10, с. 2].

Модель історичної пам'яті, яку радянська влада конструювала на новоприєднаних українських територіях, ґрунтувалася на поєднанні радянських і національних наративів, які відповідали сталінській ідеї «дружби народів». Тому до радянського героїчного пантеону увійшли й українські політичні, військові та культурні діячі, діяльність яких уособлювала революційну боротьбу народу (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко) або сприяла налагодженню російсько-українських відносин (Б. Хмельницький).

Ушанування пам'яті українських національних діячів було складовим компонентом меморіальної культури Радянської України. Перші такі комеморації відбулися на західноукраїнських землях. Так, у березні 1940 р. були проведені вечори та концерти й організовані виставки, присвячені пам'яті Т. Шевченка та з нагоди 100-річчя виходу «Кобзаря». Символом революційної боротьби на західноукраїнських землях радянська влада зробила Івана Франка, 85-ту річницю з дня народження і 25-ті роковини з дня смерті якого широко відзначалися в 1941 р. Влада використовувала ці святкування для закріплення в суспільній свідомості ідеї про те, що лише в радянській державі був можливий вільний розвиток української культури, на відміну від «панської Польщі». На цьому акцентувала увагу й радянська преса. Зокрема, газета «Вільне життя», описуючи святкування ювілею Т. Шевченка, підкреслювала, що «народи колишньої Західної України, разом з іншими народами СРСР, уперше вільно шанують пам'ять геніального співця українського народу» [1, с. 3].

Польського національного поета А. Міцкевича радянська пропаганда зробила символом революційної боротьби, який використовувала для легітимації свого «визвольного походу проти шляхетської Польщі». У 1940 р. влада організувала у Львові масштабні урочистості з нагоди 85-річчя з дня його смерті, провівши 24–26 листопада низку заходів: наукову сесію у Львівському університеті ім. І. Франка, урочистий вечір у приміщенні театру опери й балету, збори та виставки в культурних установах, школах, на фабриках і заводах [3, с. 4]. 26 листопада було влаштовано мітинг із покладанням квітів до пам'ятника А. Міцкевичу. Львівська газета «Вільна Україна» детально відображала

організацію та проведення урочистостей, поширюючи радянські наративи про звеличення слави класика польської літератури.

Отже, радянські комеморації на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. передбачали кілька цілей. По-перше, традиційні радянські меморіальні ритуали були одними з найдієвіших засобів поширення сталінської ідеології, закріплення в суспільній свідомості офіційних наративів та символів, формування радянської ідентичності населення приєднаних територій. По-друге, масові дійства, організовані владою, створювали образ щасливого трудящого населення, яке було вдячне Сталіну за «визволення від капіталістичного ярма». По-третє, ушанування пам'яті національних діячів використовувалося радянською пропагандою для легітимації комуністичного режиму як захисника національних інтересів визволених народів.

Джерела та література:

1. Андрийчик Л. Вільно відзначають славний ювілей. *Вільне життя*. 1940. 10 березня. С. 3.
2. Борисенко Б. Готуються до Жовтневих Свят. *Радянська Україна*. 1939. 3 листопада. С. 1.
3. Велике свято (В ювілейному комітеті по вшануванню 85-річчя з дня смерті Адама Міцкевича). *Вільна Україна*. 1940. 13 листопада. С. 4.
4. Велике торжество. *Вільна Україна*. 1940. 18 вересня. С. 1.
5. Киридон А. Пам'яттєва парадигма ідентичності: експлікація системотворчих сегментів комеморативних практик. *Уманська старовина*. 2021. № 8. С. 202–225.
6. Коннертон П. *Як суспільства пам'ятають* / Пер. з англ. С. Шліпченко. К.: Ніка-Центр, 2004. 184 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7).
7. Короленко Б. Комеморація. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* / кер. авт. кол. А. М. Киридон. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 189–192.
8. Крокує вільний народ. На Жовтневій демонстрації в м. Станіславі. *Радянська Україна*. 1939. 10 листопада. С. 3.
9. Кушніренко С. Демонстрація дружби і єдності. *Радянська Україна*. 1940. 11 листопада. С. 3.
10. Підготовка до Ленінських днів. *Вільна Україна*. 1940. 9 січня. С. 2.
11. План Жовтневої демонстрації трудящих м. Станіслава. *Радянська Україна*. 1940. 5 листопада. С. 4.

*Катерина Попова, вчителька, аспірантка,
школа-ліцей № 19 м. Рівне,
Рівненський державний гуманітарний університет*

Інший у просторах неформальної та формальної освіти: дві стратегії формування полікультурної компетентності

Передусім конкретизую той понятійний апарат, який є ключовим у моїх роздумах. Насамперед це стосується категорії іншості. В унісон етнополітологам, етносоціологам, етнопсихологам я означаю категорією «інший», тих індивідів, які відрізняються від загалу віросповіданням, традиціями, мовою тощо. Як приклад – євреї, які сповідують юдаїзм, колись, на теренах України та Європи загалом, говорили мовою їдиш; або ж роми, які вирізнялися і в багатьох випадках досі вирізняються з-поміж загалу мандрівним способом життя.

У своїх роздумах я оперуватиму поняттям «полікультурна компетентність». Цей термін є до певної міри новаторським: адже він не прописаний ні в Державному Стандарті базової середньої освіти, ні в навчальних програмах з історії. Водночас в останніх є інша категорія – «культурна самосвідомість». Ця змістова лінія відображає ключову компетентність «обізнаність і самовираження у сфері культури» та «спрямована на розвиток школяра як особистості, яка розуміє роль культури у формуванні мислення, усвідомлює зміни різних культур упродовж історії, має уявлення про різноманіття культур та їх особливості, цінує свою культуру і культурну багатоманітність світу» [2].

На мій погляд, одним із завдань вивчення історії є формування саме полікультурної компетентності, що зумовлюється тенденціями сучасного світу: глобалізація, яка супроводжується міграцією робочої сили.

Між формальною і неформальною освітою є суттєва відмінність. Адже перша реалізовується під егідою Міністерства освіти і науки. Іншими словами, зміст формальної освіти визначається державою, скажу так легітимізується нею через державні Стандарти та навчальні програми. Рекомендація підручника МОН є промовистим підтвердженням моїх слів: держава схвалила наратив з яким працюватимуть здобувачі освіти.

Тим часом неформальна освіта є, на мій погляд, іншою за свою природою: вона заповнює ті лакуни, які існують в навчальних програмах для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів. Таким чином, оперуючи категоріями історії чи політології, зміст формальної освіти визначається «зверху», тим часом як неформальної – «знизу».

Зміст формальної освіти визначається державотворчими процесами, що зумовило домінування в шкільному курсі політичної історії. Наприклад, кримські татари, як і інші етнічні групи, тривалий час залишалися на узбіччі уваги тих, хто укладав навчальні програми для здобувачів освіти. До 2016 р. учні не вивчали кримськотатарське національне відродження, діяльність Ізмаїла Гаспринського, Курултай та Кримськотатарську Народну Республіку тощо. Ця ситуація змінилася внаслідок внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників. Серед

останніх – з одного боку, євроінтеграційні прагнення України, з другого, анексія Криму Російською Федерацією; а з-поміж внутрішніх – визнання Верховною Радою України депортацію кримських татар їх геноцидом, зосередження уваги на проблемі територіальної цілісності. А відтак Крим став помітним сюжетом політичної історії України. Тим часом соціокультурна самобутність кримських татар прочитується у навчальних програмах лише невиразною штрихпунктирною лінією [3].

Серед чинників, які педалювали зосередження уваги на питаннях полікультурності та толерантності – євроінтеграційний курс України. Згадаймо, наприклад, про те, що в 1995 р. Україна вступила до Ради Європи. Цей крок спонукав ратифікацію нею низки документів. З-поміж них – «Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (20 січня 2010 р.). 10-ю статтею («Освіта й підвищення інформованості громадськості») цієї Конвенції передбачено сприяння Сторонами розумінню форм культурного самовираження (у т. ч. й шляхом програм у галузі освіти) [1].

Зараз я повернуся до твердження про те, що дороговкази формальної освіти визначає держава, а неформальної – здебільшого неурядові (громадські) організації. Таке твердження спонукає шукати відповідь на питання: ці два джерела змісту освіти діють паралельно не перехреснюючись, чи можуть мати точки перетину?

Думаю, розвиток української освіти дає дві відповіді на ці питання. Перша – неформальна освіта є своєрідною рефлексією на дії (точніше навіть – бездіяльність) владних структур. Як приклад – робота тих громадських організацій, які знімали вуаль мовчання з геноцидів євреїв і ромів часів Другої світової війни. Відтоді, коли ці теми стали складовими навчальних програм ситуація змінюється: такі неурядові організації як УЦВІГ, ТКУМа сприяють поглибленню знань учителів і учнів у цих темах, наголошуючи на питанні суспільних уроків геноцидів і проблемі толерантності.

Алгоритм взаємодії держави і неурядових організацій ілюструє й інший приклад, який зрís на ідеї безперервної освіти та навчання впродовж життя. Вона чітко прописана в Указі Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» (17 квітня 2002 р.).

Прикладом взаємодії держави і неурядових організацій є діяльність «Нової Доби», УЦВІГу чи ТКУМи. Вже кілька десятиліть поспіль вони послідовно працюють із вчителями (почасти й викладачами вищих навчальних закладів), залучаючи їх до різноманітних конференцій, семінарів, воркшопів тощо. Наприклад, УЦВІГ спеціалізується на дослідженнях Голокосту на теренах України. З 2013 р. Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки німецького фонду «Пам'ять, відповідальність та майбутнє» розпочав дослідницький та освітній проєкт «Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті». Освітньо-педагогічна складова проєкту передбачала співпрацю науковців з викладачами навчальних закладів, залучення учнів до пошукової роботи, запис спогадів очевидців геноциду ромів, уточнення місць масової загибелі ромів під час Другої світової війни та їхнього сучасного стану, розробку вчителями методичних

матеріалів для викладання даної теми та підготовку учнями шкільних дослідних робіт для представлення на щорічному конкурсі «Історія і уроки Голокосту».

Потужним гравцем на полі інновацій у питанні змісту шкільної історичної освіти стала Всеукраїнська асоціація викладачів історії, громадянознавства та суспільних дисциплін «Нова Доба». Серед важливих заходів, які організовані цією громадською організацією за підтримки інституцій Ради Європи, – міжнародні семінари «Нові методи викладання історії у багатокультурному суспільстві» (Форос, 25–28 вересня 2008 р.), «Реалізація міжкультурного та поліконфесійного підходів у навчально-виховному процесі» (Мукачеве, 2–4 липня 2008 р.), «Відображення національної ідентичності та культурної різноманітності у навчальних програмах, підручниках та посібниках з історії» (Чернігів, 21–23 травня 2008 р.). Своєрідною кульмінацією тогочасної інноваційної діяльності «Нової Доби» стало видання посібника для учнів «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна» [4]. Він презентує принципово новий підхід у викладанні минулого Вітчизни. Наприклад, його третій розділ присвячений міжетнічній взаємодії на теренах України й посвячує учнів у розмаїття її проявів: повагу, дружбу та конфлікти.

Таким чином, ті випадки, коли держава залишалася осторонь відображення в шкільному курсі історії актуальних тем, де-факто зумовлювало її конфлікт з тими, хто любив зняття табу з тих, чи інших проблем. В той час громадяни-однорідні об'єднували свої зусилля для подолання такої несправедливості. Тоді вони діяли як об'єднані спільними інтересами неконформісти, котрі «йшли на пролом», а одночасно сподівалися на те, що рано чи пізно будуть почуті суспільством (у т. ч. тими, хто від імені держави визначав зміст історичної освіти). Мабуть сучасним прикладом такої диспозиції є ті, хто вже не один рік просуває в Україні тему т. зв. жіночої історії, яка досі маргіналізована в шкільному курсі історії.

Отже, нерідко неформальна освіта здійснює, скажу так, діагностику проблематики освіти формальної в царині історії. Український досвід засвідчує, що не урядові організації можуть виступати криголамами усталених підходів. Водночас вони здатні здійснювати партнерство з тією освітою, яка легітимізована державою. Така взаємодія освіт, що має різні джерела, відповідає парадигмі демократичного суспільства.

Джерела та література:

1. *Вопросы прав человека: Вопросы прав человека, включая альтернативные подходы в деле содействия эффективному осуществлению прав человека и основных свобод.* URL: <https://cutt.ly/yKq2r2c>
2. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України, Всесвітньої історії. 11 клас. *Історія в рідній школі.* 2018. № 3. С. 2–12.
3. Навчальна програма з історії для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас. *Історія в сучасній школі.* 2012. № 9. С. 18–20.
4. *Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посіб.* Львів: ЗУКЦ, 2012. 332 с.

Лариса Підгірна, аспірантка,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Українці міжвоєнної Туреччини 20-30-х років ХХ ст. в сучасних комеморативних практиках

Світові комеморативні практики без перебільшення можна назвати сучасними ціннісними орієнтирами для формування ментальності людства. Політика гідного увічнення та вшанування пам'яті про ті чи інші історичні події, постаті та їх діяльність давно стала звичайною, традиційною практикою в усьому цивілізованому світі, адже створення спільних загальнонаціональних спогадів та конструювання певних комеморативних локацій є основою національної пам'яті.

Комеморативні практики здатні у міжнародному форматі як збалансувати взаємини поміж двома націями, акцентуючи спільну, об'єднавчу історичну спадщину, до прикладу, України й Туреччини, зводячи воедино «різні пам'яті», так і виявити гострі суперечності та розбіжності, окреслити ментальну прірву, як до прикладу, у взаєминах України та Росії.

Сам факт існування українських інституцій у Туреччині в 20–30-ті роки ХХ ст., а тим більше їх активна проукраїнська діяльність, спрямована на розхитування радянського режиму донедавна залишалися невідомими як і імена та долі тих українців, котрі формували ядро такої спільноти.

Вперше інформація про українців міжвоєнної Туреччини 20–30-х років ХХ ст. була помічена у 2008 році, коли в книзі російського історика-аматора Л. Соцкова «Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера» консул Генконсульства України в Стамбулі звернув увагу на ім'я невідомого українського діяча Володимира Мурського, як представника Уряду УНР в Стамбулі [9].

Це відкриття стало відправним пунктом для дослідження постаті самого Мурського та діяльності інституції, яку він очолював.

У 2018 р. завдяки зусиллям співробітників Генерального консульства України в Стамбулі а також громадської діячки і представниці Українського культурного товариства Алії Усенової завдяки ретельним пошукам та дослідженню документів було віднайдено поховання Володимира Мурського на католицькому кладовищі у районі Ферікьой.

Крок за кроком, з документів знову ж таки, нещодавно розсекречених архівів Галузевого державного архіву СЗРУ та ЦДАГО вдалося встановити, що намагання Володимира Мурського були спрямовані не більше й не менше як на лобювання інтересів української бездержавної нації на міжнародному рівні, налагодження співпраці з іноземними розвідками (японською, французькою, британською) та головне - намагання отримання автокефалії (Томосу) для Православної церкви України [6, арк. 233].

У контексті здобуття Томосу Православною церквою України у 2019 році відбулася меморіалізація постаті Володимира Мурського: відновлення його поховання, щорічне вшанування його пам'яті представниками Генконсульства

України та Українського товариства в Стамбулі, українською громадою, українськими делегаціями й окремими громадськими діячами.

Окрім цього у турецьких та американських ЗМІ, а також на українському інформаційному порталі «Історична правда» з'явилися ряд історичних публікацій авторства Володимира Окіпнюка, Дмитра Козлова [7] та власне, мої [8] про діяльність Володимира Мурського та інших діячів платформи, котра по суті була розвідувальним пунктом спецслужб УНР.

Зусиллями пані Алії Усенової було віднайдене також місце поховання інших українських активістів – Хвилі, Адієсевича а також родини Миколи й Катерини Забелло. Цьогоріч завдяки Українському культурному товариству було оновлено надгробки і їхніх поховань.

У форматі відновлення історичної правди тема діяльності української Стамбульської платформи у міжвоєнній Туреччині викликала і моє зацікавлення, результатом якого стала робота над науковим дослідженням «Діяльність українських інституцій у 20–30-х роках ХХ ст. у Туреччині» та художнім історичним романом «ORIENT. Близько до ворога», котрими у певному сенсі я теж хочу зробити свій особистий внесок у меморіалізацію пам'яті українських патріотів 1920–1930-х років у Стамбулі.

Для пошуку матеріалу я звернулася до архівних документів і, попри їх певну лаконічність, мені вдалося скласти певний протопософічний портрет українців міжвоєнної Туреччини, проаналізувати діяльність Стамбульської платформи та внесок у загальну Українську справу [2, арк. 26].

Разом із тим вдалося встановити і певні особливості та нюанси діяльності членів української Стамбульської платформи. Зокрема і те, що вербовка Миколи Забелло як агента ГПУ могла відбутися під тиском загрози його рідним на Поділлі та вбивства його матері [3, арк. 270, 271].

А налагодженням контактів із керівниками іноземних розвідок займалася своячениця Володимира Мурського Марія Пчелінська, згодом, під час Другої Світової війни, учасниця руху Опору у Франції, відома пізніше під прізвисьмом Топчибаши [4, арк. 50].

Постать Марії Пчелінської та її внесок у діяльність Стамбульської платформи досі не були належно оцінені й досліджені, як і її подальша доля у Франції. На здобутки цієї жінки дослідники просто не звертали уваги, обмежуючись виключно постатями Мурського та Забелло.

Окрім Марії Пчелінської мною було виявлено ще одного українського резидента, котрий очолював Перський розвідпункт в Теґерані – інженера, що працював на британський Синдикат, подолянина Юрія Тушевського [5, арк. 363]. Мені вдалося лише епізодично прослідкувати його діяльність та взаємодію із представником української громади в Стамбулі, Миколою Забелло [6, арк. 271, 277]. Однак, подальша доля Тушевського та місце його упокоєння невідомі. Сподіваюся, контакти з Посольством України в Ірані допоможуть пролити світло на долю мого земляка.

Застосування інструментів комеморативних практик в Україні є вагомою інвестицією у творення національної свідомості та проукраїнської ментальності. Також необхідна всебічна підтримка українських дипломатичних

представництв, адже вшанування пам'яті відомих українців, похованих за кордоном, відбувається так само більше з громадської ініціативи.

Звичайно, такий порядок речей є небажаним. А успішність створення локацій спільної пам'яті повинні спиратися не лише на громадський ентузіазм але й на державну підтримку та забезпечення.

Джерела та література:

1. Головний державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 1.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 272. Т. 1.
3. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 2.
4. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 7.
5. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 272. Том 1.
6. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 1.
7. Окіпнюк В., Козлов Д. Таємний фронт Володимира Мурського. *Історична Правда*. 2020. 6 жовтня. URL: <https://cutt.ly/BKr8q9F>
8. Підгірна Л. Два розвідника з Поділля. *Історична Правда*. 2022. 3 січня. URL: <https://cutt.ly/FKr8HNB>
9. Соцков Л. *Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера*. Москва, 2003. 73 с.
10. Скрипник О. *Таємний легіон української революції*. К., 2015. 320 с.
11. Топчибашев Али Акбар. Али-Мардан Бек – востоковед. *Наш Баку*. URL: <https://cutt.ly/zKr4yNA>

Тетяна Банах, аспірантка,
Український католицький університет

Публічні дискусії про масові вбивства 1943 р. на Волині та відзначення їх 60-х роковин у 2003 р.

Масові вбивства 1943 р. на Волині, які стали чи не найскладнішою проблемою у польсько-українських історичних дискусіях, у 2003 р. вперше обговорювалися на міждержавному рівні. Тоді ця тема була вже добре відомою в зацікавлених колах. Після замовчування у комуністичний період, протягом 1990-х рр. вона поступово з'являлася в публічному просторі, спочатку в Польщі, а згодом і в Україні. Відбулися спільні семінари істориків «Україна – Польща: важкі питання», а також дискусія на шпальтах «Gazety Wyborczej». У 2003 р. були 60-ті роковини масових вбивств і польські кресові середовища, які репрезентували жертв, вимагали їх вшанування. Польща звернулася з цього приводу до України. Це спричинило дискусії, особливо внутрішньоукраїнські, але також і між двома країнами, як щодо інтерпретації волинських подій, так і про те, як повинні відбуватися спільні комеморативні заходи. Загалом перебіг цих дискусій описаний в українській та польській історіографії [6, с. 259–307; 7,

с. 329–336; 13, s. 65–104; 15, s. 210–219]. Однак деякі аспекти залишаються поза увагою дослідників. Головне питання полягає в тому, до якої міри ці дискусії та спільне відзначення роковин сприяли польсько-українському примиренню.

Важливо наголосити, що це була перша велика історична публічна дискусія в Україні. У ній взяли участь інтелектуали та політики найвищого рангу різних таборів. Вона висвітлювалася на шпальтах провідних газет та в ефірах центральних телеканалів [3, с. 132]. Все це відбувалося на тлі посилення авторитарних тенденцій влади президента Л. Кучми та його соратників, внутрішніх і зовнішніх політичних і корупційних скандалів. Тому вже той факт, що дискусія відбулася і в ній були представлені різні позиції, можна вважати певним успіхом.

Використовуючи теорію політики пам'яті Яна Кубіка та Майкла Бернгардта [14, р. 12–15], можна виділити різні типи мнемонічних акторів, які брали участь у «волинській» дискусії.

Важливою була позиція «мнемонічних плюралістів», які сприймають інші, відмінні від їхньої, візії минулого та готові до діалогу між конкуруючими баченнями. До них належали передусім інтелектуали, платформою для яких стали Український католицький університет і часопис «І» у Львові, а також «Gazeta Wyborcza» в Польщі [4; 8]. Позицію плюралістів висловлювали і деякі київські інтелектуали, зокрема один з провідних дослідників польсько-українського конфлікту під час Другої світової війни Ігор Ільюшин [2] і філософ Мирослав Попович [10, с. 2–3]. Їхнім головним досягненням було переосмислення передусім своєї національної історії. Це вдавалося складно навіть плюралістам, які були готові до діалогу з представниками іншої позиції. Зокрема, дискусії серед українських інтелектуалів викликала оцінка ролі ОУН і УПА на Волині [4].

Влада в Польщі та в Україні також займали плюралістичну позицію. Однак, на відміну від інтелектуалів, які підтримували її з переконань, політики були радше плюралістами з необхідності. Вони намагались домовитись про спільне відзначення роковин масових вбивств на Волині, при цьому беручи до уваги найпоширеніші національні наративи в своїх країнах.

В Польщі загалом існував консенсус щодо волинських подій, за яким відповідальність за них покладалася насамперед або лише на ОУН і УПА. Натомість в Україні здебільшого розглядали волинські події як частину польсько-українського конфлікту під час Другої світової війни, відповідальність за який покладали на обидві сторони. Такі компромісні формулювання зрештою відображені у спільних заявах парламентів і президентів [5; 11], довкола яких до останнього моменту точилися дискусії.

З обох сторін були «мнемонічні воїни», які вважали свою позицію єдино правильною та були неготовими до діалогу. Однак вони були в меншості та мали обмежені ресурси впливу на цю дискусію. Були також «мнемонічні відмовники» в Україні, які вважали, що взагалі недоцільно вести якісь дискусії та не бачили користі у спільних заявах. До них належали зокрема депутати від Комуністичної партії України, які були негативно налаштовані до ОУН і УПА,

тому фактично підтримували польську позицію, проте активно не вступали у «волинську» дискусію [12].

Спільна комеморативна акція, яка відбулася 11 липня у с. Павлівка (колишній Порицьк) Волинської обл. за участі президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського, пройшла головним чином завдяки застосуванню владних ресурсів. Вона проходила під наглядом великої кількості міліціонерів, до неї не було допущено місцеву українську громадськість, а переважно чиновників [9]. Водночас важливим було те, що з Польщі змогли приїхати живі ще свідки подій 60-річної давнини та родичі жертв і вшанувати своїх загиблих близьких [16]. Промови обох президентів були поміркованими, хоч кожна з них відображала передусім національний наратив їхніх держав, при цьому враховувалася і вразливість іншої сторони [1, с. 3; 16].

Очевидно, глибокого примирення не відбулося. Проте навіть у такому обмеженому вигляді дискусії та спільна акція у Павлівці в 2003 р. могли стати поштовхом до подальшого діалогу при більшій плюралізації політики пам'яті в обох країнах у наступні роки. Однак цього не відбулося. Спроби уникання волинського питання на найвищому рівні наступні кілька років та подальша політизація історії в обох країнах призвели до загострення цього конфлікту пам'ятей, що почалося вже у 2008 р. і в латентній формі тривало до недавнього часу. Повномасштабна російсько-українська війна, що розпочалася 24 лютого 2022 р. призвела до того, що історичні питання стали неважливими в польсько-українських відносинах. Польська держава та суспільство продемонстрували велику підтримку Україні. Минуло надто мало часу, аби сказати, як довго триватиме таке повне порозуміння між Польщею та Україною на тлі російської загрози і чи історичні конфлікти не виникнуть знову.

Джерела та література:

1. Виступ президента України з нагоди 60-ї річниці волинської трагедії. *Урядовий кур'єр*. 2003. 15 липня. С. 3.
2. *Волинська трагедія 1943 року. Яким має бути український крок до примирення з Польщею?* URL: <https://cutt.ly/zKrbEuD> (дата звернення: 27.01.2020).
3. Грицак Я. Важке примирення. *Ярослав Грицак. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*. К., 2004. С. 126–137.
4. Інтерв'ю з Ярославом Грицаком. 2.01.2019. Записала Тетяна Банах. *Особистий архів Т. Банах*.
5. Заява з нагоди 60-ї річниці волинської трагедії. URL: <https://cutt.ly/NKrbNkl> (дата звернення: 28.05.2019).
6. Каліщук О. *Українсько-польське протистояння на Волині та у Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурс*. Львів, 2013. 510 с.
7. Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х рр. Україна та сусіди*. К., 2018. 420 с.
8. *Незагоєна рана Волині. Відкритий лист з приводу 60-ї річниці українсько-польського збройного конфлікту на Волині*. URL: <https://cutt.ly/2KrnysB> (дата звернення: 29.01.2020).

9. П'єцух М., Борковський А. Прощення без вибачень. *Поступ.* 2003. 12 липня (№ 121). URL: <https://cutt.ly/WKrng2n> (дата звернення: 29.01.2020).
10. Попович М. Волинь: наше і ненаше горе. *Критика.* 2003. Ч. 5. С. 2–3.
11. Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині. *Голос України.* 2003. 15 липня. URL: <https://cutt.ly/KKrnRqp> (дата звернення: 18.02.2020).
12. Стенограма 75-го засідання Верховної ради України IV скликання. URL: <https://cutt.ly/HKrnAro> (дата звернення: 17.02.2020).
13. Berdychowska B. *Ukraincy wobec Wołynia*. Zeszyty historyczne. Paryż, 2003. Nr 146. S. 65–104.
14. Kubik J., Bernhardt M. A Theory of the Politics of Memory. *Twenty Years after Communism: the Politics of Memory and Commemoration*. Ed. by M. Bernhardt and J. Kubik. New York: Oxford University Press, 2014. P. 7 – 34.
15. Motyka G. *Wołyń'43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*. Kraków, 2016. 285 s.
16. Uroczystości upamiętniające 60. rocznicę tragedii wołyńskiej. URL: <https://cutt.ly/WKrmwZ1> (дата звернення: 30.01.2020).

Станіслав Чегринець, студ.,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Друга світова війна у кошмеморативних практиках етноконфесійних груп Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя

«Місця пам'яті» про Другу світову є ретрансляторами особливостей історичної політики про події війни у місті, де вони знаходяться. Це дає змогу досліджувати історію міст та історію ідентичності жителів цих міст. На тлі сучасного конфлікту пам'ятей в Україні і процесів декомунізації переосмислення образу Другої світової / Великої Вітчизняної війни у кошмеморативних практиках у міських просторах є актуальним завданням для більш глибокого розуміння формування сучасної моделі культурної пам'яті в Україні. Дослідження особливостей практик репрезентації пам'яті про Другу світову війну у міських просторах Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя може показати принципові відмінності у складниках ідентичності міських еліт та самих містян, які призвели до сучасного становища на Донбасі та Сході України.

Метою роботи є дослідити етноконфесійні місця пам'яті про Другу світову війну в Харкові, Донецьку, Дніпрі та Запоріжжі.

Новизна дослідження полягає у тому, що в цій роботі зроблено компаративний аналіз «місць пам'яті» Харкова, Донецька, Дніпра та Запоріжжя, що є виразниками не лише радянської пам'яті про Другу світову війну, а і пам'яті етноконфесійних меншин: єврейської, польської, німецької та менонітської. Дослідження дає можливість зрозуміти особливість багатьох моментів репрезентації радянської та нерадянської пам'яті про Другу світову у Харкові, Донецьку, Дніпрі та Запоріжжі і визначити їхню схожість та відмінність. Також це

дає змогу зрозуміти детермінуючий вплив «місць пам'яті» на регіональну специфіку в ідентичностях жителів міст та як це проявилось під час так званої «Російської весни». Дослідження дає змогу у подальшому проводити компаративний аналіз з загальноукраїнським контекстом і встановити регіональні особливості колективної та історичної пам'яті, «конфлікти пам'ятей» навколо конкретних постатей і подій на мікрорівні, аналізувати практики пригадування і забуття.

Історіографічна база представлена двома групами робіт. До першої групи належать праці С. Заворотнова [4], та А. Глушаєва [2]. Вищезгадану групу робіт складають дослідження, що присвячені вивченню конкретних подій та героїв війни у Харкові і Донецьку, Дніпрі та Запоріжжі. Друга група робіт об'єднує дослідження з вивчення саме політики пам'яті, образу Другої світової і Великої Вітчизняної війни з погляду сучасних memory studies. До цієї групи належать дослідження Ф. Турченка [13], І. Криванкової [6], А. Портнова [1], В. Двойнева [3], М. Белікова [7], В. Снегирьова [9] та Е. Ейзелберта [10].

Джерельна база дослідження представлена репрезентативним комплексом, що складається з кількох видів джерел: довідникові, періодика та діловодні. До довідникових належать путівники Харковом авторства С. Посохова, О. Денисенко, Г. Андрєєвої, В. Олійника, «Памятники и памятные знаки / Всё о Донецке.: Справочное пособие», «Звід пам'яток історії та культури України: Запорізька область» та «По Днепру. Путеводитель» А. Лапоногова. До періодики належать місцеві електронні портали: «Путеводитель по Харькову» та «Донбасс информационной – путеводитель по Донецкой области», «Памятники Запорожья» та «ДніпроКультура». З діловодних джерел використано державні реєстри пам'яток: «Перелік пам'яток історії та монументального мистецтва в Харківській області, включених до списків (переліків) пам'яток історії та культури республіканського чи місцевого значення відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», «Реєстр культурного надбання Донецької області (пам'ятки історії та культури)», «Оновлений перелік об'єктів культурної спадщини у м. Дніпрі (вид: об'єкти історії та монументального мистецтва)» і «Пам'ятки історії та культури м. Запоріжжя».

Методологічно робота спирається на комплекс підходів memory studies, насамперед роботу П. Коннертона «Як суспільства пам'ятають» [5]. Отже, важливим елементом дослідження є саме просторовість, тобто підкреслення того факту, що пам'ять тісно пов'язана з простором. Суспільна пам'ять та ідентичність формуються завдяки політичному, туристичному та комерційному використанню минулого, яке проявилось у формі «місць пам'яті». Для дослідження використано низку методів з формування баз даних, контент аналізу, статистичні методи, компаративний аналіз.

Результати сформованої бази даних дозволяють встановити, що серед «місць пам'яті» Харкова, станом на 2022 р. на образи українців та росіян (як радянських громадян) припадають 92%, у Донецьку аналогічний показник складає 98%, Дніпрі – 97%, Запоріжжі 98%. В той же час, образи євреїв у Харкові складають 3%, Донецьку – 2%, Дніпрі – 3%, Запоріжжі – 1%. На образи поляків

у Харкові припадає 4%, а Запоріжжі – 1%, в той час як у Донецьку та Дніпрі вони відсутні. Образи німців є лише у Харкові та становлять 1%.

У часи СРСР не існувало «місць пам'яті», що були присвячені євреям, яких знищили у Голокості, зокрема на радянській території. У Радянському Союзі проводилася антиєврейська пропаганда, а замовчування теми Голокосту було її складовою [6, с. 16–23]. Єврейські образи почали з'являтися лише в Незалежній Україні. З 1990-х рр. «мирних громадян – жертв фашизму» стало можливим називати за національною приналежністю. Держава не заважала відродженню пам'яті про геноцид євреїв, однак сама практично не брала в цьому участь. Створення пам'ятників Голокосту було ініціативою приватних, а не державних ініціатив. Абсолютна більшість різного масштабу і якості пам'ятних знаків на місцях масових поховань жертв Голокосту у 1990-ті – на початку 2000-х рр. була встановлена за ініціативи та коштом місцевих єврейських громад, ентузіастів. Однак тема Голокосту так і не була інтегрована до українського загальнонаціонального нарративу війни або святкування перемоги [1, с. 86–92]. Цим ситуація в Україні відрізняється від країн Європи, де з 1990-х рр. Голокост – це тема спільної відповідальності європейців за темні сторінки минулого. Одночасно у Європі образи Голокосту є транснаціональною формою культурної (історичної) пам'яті, що спрямована на просування певної «загальноєвропейської» ідентичності [8, с. 6].

Пам'ять про польських військовополонених, яких у 1940 р. стратили співробітники НКВС («Харківська Катинь»), з'явилися у Харкові та Запоріжжі лише у роки незалежної України, бо у часи СРСР ця інформація була засекречена, а сама тема – табуована [4]. У 1994 р. за сприяння уряду Польщі у Харкові була відкрита меморіальна дошка на честь розстріляних польських офіцерів Катинського розстрілу, названої поляками Голгофою Сходу. У 2000 р. на кошти Республіки Польща у Харкові було відкрито україно-польський меморіал на честь розстріляних поляків у Харкові [9, с. 41–53]. Уряд Польщі у 1990-ті – 2000-ті рр. створював «місця пам'яті» на честь Катинського розстрілу у Катині (Росія), Мідному (Росія) та Харкові в контексті взаємного примирення та прощення з Росією та пострадянськими країнами. Роль цих меморіалів особливо проявлялась у проведенні суспільних заходів за участю президентів та політиків [3, с. 34–38].

«Місця пам'яті», що присвячені радянським німцям, яких депортували у 1941 р. з'явилися лише в незалежній Україні. У перші місяці радянсько-німецької війни уряд СРСР організував депортацію німців з Європейської частини СРСР до Сибіру та Казахстану. Радянська влада зробила це з метою виправдання поразки на початковому етапі війни наявністю внутрішнього ворога. Радянські німці остаточно були реабілітовані у 1991 р. Протягом 1940–1990-х рр. німці СРСР були особливою соціальною групою, яка ніби не існувала. Вони були виключені з офіційної суспільної свідомості, так само як і їхній внесок у перемогу над нацизмом не був визнаний офіційно. Колективна пам'ять депортації становить найважливіший компонент історичної свідомості німців пострадянського простору, які організують заходи з приводу вшанування цієї трагедії. Своєрідний внесок робить уряд Німеччини. Одним із основних

пріоритетів політики допомоги ФРН німецькій меншині в країнах СНД є надання матеріальної допомоги, насамперед тим німцям, які зазнали депортації [10, с. 96–101]. У 2020 р. у Харкові було встановлено пам'ятник на честь депортованих німців за сприяння Німецької євангелічно-лютеранської громади.

На основі сформованої бази даних можна встановити, що станом на 2022 р. образи менонітів (напряму протестантизму) є лише у Запоріжжі та складають 1% образів. Напередодні Другої світової війни меноніти СРСР були етноконфесійною групою. Голанці за походженням, релігійні громади менонітів були переважно німецькомовними. Через це меноніти, як і німці, зазнали депортації у 1941 р. У 1990-ті рр. переважна більшість менонітів України емігрувала на Захід [2, с. 295–313]. Однак, починаючи з XXI ст. серед менонітських емігрантів став поширюватися сентиментальний (ностальгічний) туризм. Менонітські організації почали відновлювати історичну пам'ять та робити екскурсії до місць, де проживали їх предки. Одним із центрів ностальгічного туризму стало м. Запоріжжя [7, с. 122–124]. Власне один-єдиний пам'ятник на честь депортованих менонітів був встановлений у 2009 р. за сприяння канадського меноніта Пола Еппа.

Результати дослідження вказують на те, що в міському просторі Харкова, Дніпра та Запоріжжя домінуюча радянська пам'ять про Другу світову війну співіснує поряд з епізодичною єврейською, польською, німецькою та менонітською. У міському просторі існують епізодичні виразники пам'яті етноконфесійних груп (євреїв, поляків, німців, менонітів). Водночас серед місць пам'яті Донецька такі, навіть поодинокі, факти взагалі були відсутні. Через це образ війни у просторі Донецька був тотально представлений виразниками радянської пам'яті про Другу світову війну і не мав жодної альтернативи чи репрезентації співучасті інших, відбиваючи класичний радянський канон. Ідентичність жителів Харкова, Дніпра та Запоріжжя, сформована завдяки таким «місцям пам'яті», є більш гнучкою для нерадянського сприйняття та розуміння пам'яті про Другу світову, ніж у Донецьку. Таким чином, у Донецьку найбільш виражена саме «совєтська» ідентичність. Різниця, що була притаманна ідентичностям цих міст, виявила себе у 2014 р., коли жителі Донецька змогли чи не найбільше, з-поміж інших, проявити лояльність до російської окупації, під час так званої «Російської весни». В той час як Запоріжжя, Дніпро й Харків «встояли», попри російський вплив, і підтвердили свою проукраїнську позицію.

Джерела та література:

1. Портнов А. Украинские образы Второй мировой войны. *Вестник общественного мнения*. 2011. № 2. С. 86–92.
2. Глушаев А. Л., Клюева В. П. «Новые» меннониты Урала и Сибири: генезис и трансформация этноконфессиональных сообществ в 1940–1960 е годы. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. Москва, 2014. № 4. С. 295–313.
3. Двойнев В. В. Роль мемориала «Катынь» в межкультурном взаимодействии. *Социальные трансформации*. Смоленск, 2013. № 23. С. 34–38.

4. Заворотнов С. М. *Харьковская Катюнь*. URL: <http://www.katyn-books.ru/library/harkovskaya-katyn6.html> (дата звернення 01.02.2022).
5. Коннертон П. *Як суспільства пам'ятають*. URL: <http://litopys.org.ua/connert/conn.htm> (дата звернення: 08.02.2022).
6. Криванкова І. С. *Изучение Холокоста в России: историографический анализ: дисс...канд. ист. наук: 46.04.01*. Томск, 2018. 61 с.
7. Белікова М. В., Зацепіна Н. О. Менонітські поселення: історія формування та розвитку ностальгійного туризму в Україні. *Наукові праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. Запоріжжя, 2011. Вип. 31. С. 122–124.
8. *Політика і пам'ять. Дніпро — Запоріжжя — Одеса — Харків. Від 1990-х до сьогодні* / О. Гайдай та ін.; наук. ред. Г. Касьянов. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.
9. Снегірьов В. В. *Відгомін Катинської трагедії: Старобельський табір. Українська полоністика*. Луганськ, 2007. Вип. 2–3. С. 41–53.
10. Эйзелберт Е. А. Депортация советских немцев: взгляд из Германии. *Вестник ТюмГУ. История*. Тюмень, 2012. № 2. С. 96–101.

Данііл Бендер, учень, чл. МАН,
школа № 245 (м. Київ)

Історична політика незалежної України щодо трагедії Бабиного Яру

Трагедія Бабиного Яру і Голокост. Ці два слова уособлюють один із найстрашніших періодів людської історії – добу Другої світової війни.

За два роки нацистської окупації Києва Бабин Яр став братською могилою для десятків тисяч людей, передусім євреїв. Були убиті тут й представники інших національностей та виразники різних ідеологічних течій, зокрема: українські націоналісти, радянські підпільники, священнослужителі тощо.

Вихід України зі складу Радянського Союзу та здобуття нею незалежності, ознаменували початок нового сприйняття трагедії Бабиного Яру. Проте тоталітарне минуле зумовило своєрідний розвиток політики пам'яті щодо трагедії вересня 1941 року на українських теренах.

Ставлення вищої правлячої еліти України, тобто президентів, до трагедії Бабиного Яру зазнавало суттєвих трансформацій, проте мало вирішальне значення у формуванні пам'яті про трагедію.

Важливою віхою політики пам'яті України стала 50-та річниця розстрілів у Бабиному Яру, що майже збіглась зі здобуттям незалежності. Голова Верховної Ради Леонід Кравчук заявив про визнання геноциду єврейського народу та часткову відповідальність тих, хто не зупиняв убивць. Ця заява та вибачення від імені України символізували розрив із тоталітарним минулим та прагнення долучитися до європейської політики пам'яті, у якій Голокост займає центральне місце.

За Президента Леоніда Кучми основою моделі історичної пам'яті про Бабин Яр стало вшанування усіх жертв, включаючи ромів та українських націоналістів.

За часів правління Віктора Ющенка трагедія Бабиного Яру почала розумітись владою як складова частина Голокосту. У 2007 році було створено НІМЗ «Бабин Яр», а Указом Президента від 24.02.2010 р. заповідник отримав статус «національного» [2; 3]. Все більше уваги приділялося розстріляним українським націоналістам, зокрема на державному рівні було відзначено 100-річчя від дня народження поетеси, членкині ОУН(м) Олени Теліги.

За президентства Віктора Януковича проводилась політика реставрації радянсько-російської моделі історичної пам'яті про Другу світову війну. Говорячи про жертв Голокосту, четвертий президент надавав перевагу радянському терміну «мирне населення».

Після перемоги Революції Гідності в умовах гібридної війни Україна прагне вийти з-під впливів російсько-радянських нарративів та моделей пам'яті. В Указі п'ятого Президента України Петра Порошенка з нагоди 75-річчя трагедії, вперше Бабин Яр прямо був пов'язаний з Голокостом. 23 грудня 2015 р. Петро Порошенко виступив у Кнесеті Ізраїлю та віддав пошану Праведникам народів світу і приніс вибачення за злочини колабораціоністів.

Чинний Президент України Володимир Зеленський проводить політику пам'яті, в якій Голокост посідає провідне місце як трагедія України та всієї Європи, а Бабин Яр є ключовим місцем пам'яті про неї.

Меморіалізація Бабиного Яру розпочалась ще за радянських часів. У 1976 році під тиском громадськості був встановлений монумент, присвячений радянським громадянам, військовополоненим солдатам і офіцерам Червоної армії. У вересні 1991 року на території Бабиного Яру був встановлений пам'ятник «Менора», присвячений розстріляним євреям.

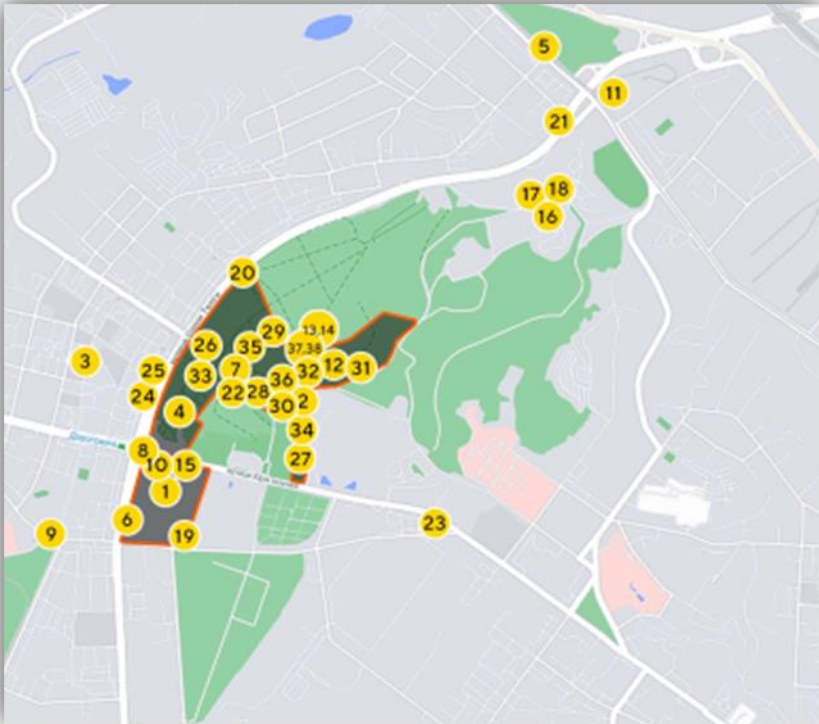
Упродовж незалежності меморіалізація здійснювалася безсистемно. Бабин Яр перетворився на місце формування кількох окремих моделей історичної пам'яті різних етнічних, політичних, конфесійних спільнот [1, с. 13].

Нині на території заповідника «Бабин Яр» встановлено 27 комеморативних об'єктів, які не становлять цілісного архітектурного та ландшафтного ансамблю. Ще 11 пам'ятних об'єктів, присвячених цій трагедії, розташовані у місті Києві.

Тип комеморативних об'єктів	НІМЗ «Бабин Яр»	місто Київ	Разом
Пам'ятники	6	2	8
Пам'ятні знаки	8	9	17
Інсталяції	4	-	4
Віртуальна виставка	1	-	1
Архітектурні об'єкти	2	-	2
Пам'ятні алеї	3	-	3
Поховання	3	-	3
Разом	27	11	38

Наявні комеморативні об'єкти можна розподілити на окремі групи: 8 пам'ятників, 17 пам'ятних знаків, 3 пам'ятні алеї, 4 інсталяції, 1 віртуальна виставка, 2 архітектурні об'єкти та 3 поховання.

Топологічна мапа комеморативних об'єктів, присвячених жертвам Бабиного Яру в Києві

На сьогодні існує два основні підходи до меморіалізації цього місця пам'яті, які умовно можна назвати «державною концепцією», яка створена за участі співробітників Інституту історії України НАН України, на замовлення Міністерства культури України, схвалена УІНП та ВААД України і «приватною ініціативою» (проект МЦГБЯ «Бабин Яр»).

Одним з найважливіших засобів формування історичної пам'яті є шкільний підручник. Висвітлення трагедії Бабиного Яру в підручниках та навчальних посібниках за добу незалежності пройшло кілька етапів:

1) у 1990-ті рр. домінувало пострадянське бачення з акцентуванням уваги на злочинах нацистів, але вони ще не вписувались у загальноєвропейський контекст Голокосту;

2) у 2000-ні рр. все більше уваги почали приділяти жертвам серед націоналістичного підпілля;

3) Після Революції Гідності відбувається поступове вписування трагедії Бабиного Яру в європейську культуру пам'яті як складової частини Голокосту.

Можна сказати, що висвітлення трагедії у шкільних підручниках зазнало еволюційних перетворень від пострадянської до європейської культури пам'яті. Водночас питання знищення ромів, пацієнтів психіатричної лікарні, фактів колабораціонізму та Куренівської трагедії 1961 р. у підручниках майже не висвітлюються.

Джерела та література:

1. *Концепція комплексу розвитку (меморіалізації) Бабиного Яру з розширенням меж Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр»*. Ред. 2-га, випр. та допов. / Авт. кол.: Г. Боряк (голова), О. Лисенко, В. Нахманович, А. Подольський (заступники голови), Т. Пастушенко (секретар) [та ін.]. НАН України. Ін-т історії України; Міністерство культури та інформаційної політики України; НІМЗ «Бабин Яр». К.: Ін-т історії України, 2021. 200 с.

2. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»*. 1.08.2007. URL: <https://cutt.ly/qJ0dSOA> (дата звернення: 12.10.2021).

3. *Указ Президента України «Про надання державному історико-меморіальному заповіднику «Бабин Яр» статусу національного»*. 24.02.2010. URL: <https://cutt.ly/1J0dXZD> (дата звернення: 12.10.2021).

Юрій Поліщук, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Енвайронментальне прочитання місць пам'яті: дерева як свідки Голокосту

Case study цього дослідження є мистецький комеморативний проект «Сад пам'яті» художниці Ольги Кисельової (що був організований Меморіальним центром Голокосту «Бабин Яр» та платформою культурних ініціатив «Ізоляція» в 2020 році), однак звертатимось і до інших прикладів. По-перше, реалізація такого проекту є одним із способів говорити про трагедію, правда на більш метафоричному рівні, через мистецтво. Кураторство мистецьких проектів може бути потенційно одним із продуктивних інструментів публічної історії. Так, найчастіше виставкові проекти сучасного мистецтва супроводжуються ще й публічною програмою, де науковці, експерти з різних дисциплін обговорюють ту чи іншу проблематику, що зачіпає мистецький проект. Водночас, досить часто

кураторами мистецьких виставок в рамках ширших комеморативних програм стають саме історики.

Задумом кураторів «Саду пам'яті» було відійти від спроб «реалістичної» репрезентації того, що репрезентувати, загалом, неможливо – колективної травми. Репрезентація колективної травми в студіях пам'яті здебільшого окреслюється теоретиками як те, чого не досягнути. Однак, варто робити спроби зрозуміти, осягнути виміри трагедії. Кураторами було запропоновано більш метафоричний підхід в душі тих дискусій, що відбуваються останні роки в Західній Європі та Америці. А саме – осмислення понять людського, міжвидової комунікації, енвіронментальної етики та міждисциплінарності [3].

Художниця О. Кисельова є професором університету Сорбонна – працює в напрямку біо-арту, з живими матеріями та процесами життя, знаходячи точки перетину між наукою та мистецтвом. Такий мистецький напрямок розглядає світ поза межами бінарної опозиції культури-природи (одна із тих бінарних опозицій, що сформовані в епоху модерності та, як ось пише, наприклад, А. Хінтон є одними із тих чинників, що можуть формувати передумови геноцидів [5]).

У випадку із деревами в Бабиному Яру художниця Кисельова записувала електромагнітні імпульси з кори давніх дерев, що там вирости опісля Другої світової війни. У мистецькому просторі вона розмістила 2-канальну відео-інсталяцію. З одного боку, можна було побачити відеозапис сучасного вигляду місця Бабиного Яру, який формується не тільки культурою, меморіальним менеджментом місця, однак і природою – флорою, фауною, факторами клімату. Однак, на іншому екрані демонструвалася візуальна транскрипція запису електромагнітних імпульсів дерев.

Хоч на відкритті виставки художниця зазначила, що ті дерева були там під час трагедії, однак, ймовірно всі або майже всі з них вирости там опісля війни [1]. Про це свідчать тогочасні фотографічні знімки, де, загалом, дерева є лише далі на горизонті. Однак в самому Яру лише одне «самотнє дерево», що, до речі, стало принагідним для історика Мартіна Діна в його науковому пошуку точніших місць розстрілів (що є досить проблематичним, зокрема тому, що ландшафт сильно змінився не в останню чергу через Куренівську катастрофу 1961 року) [2].

Тобто, ці дерева метафорично можуть вважатися свідками (або еко-свідками) меморіальної політики наступних десятиліть, умисного забуття місця владою, протестів людей, з їх маніфестацією щодо необхідності вшанування пам'яті жертв. Фактично, ці дерева постали й першими меморіалами (правда, створеними природою) в місці Бабиного Яру, адже, як відомо, перший пам'ятник радянська влада встановила аж у 1976 році.

Однак, проблематика «свідків», яку зачепила художниця, може стосуватись багатьох інших геноцидних ландшафтів, де дерева, часто, були майже єдиними присутніми живими свідками злочинів нацизму. Загалом, така політика існує вже в різних місцях Голокосту. В Белжець автентичні дерева із того періоду, були визнані свідками трагедії, та отримали особливий підхід та збереження [7]. Також, метафора «дерев як свідків Голокосту» з'являється у

свідченнях тих, що пережили трагедію – зокрема у поезії Галини Біренбаум, яка характеризує дерева як «мовчазних свідків» [9].

Більше того, представники сучасних напрямків гуманітаристики, зокрема Бруно Латур, розглядають взаємовідносини, взаємозв'язки, мережі між людськими та не-людськими формами життя (не-люди стають вже акторами історії у такій перспективі) [6]. Звісно, у випадку дерев ми маємо на увазі не-інтенційну дієздатність. Так, низка істориків досліджують минуле як історію не тільки людей, але й інших форм життя з їх спільним творенням світу. Зокрема, ця проблематика розкривається відразу в декількох розділах праці «Дебатуючи нові історичні підходи» (за редакцією Пітера Берка та Марка Тамма, 2019) [8]. Тобто, дерева можуть розглядатись як не-інтенційні учасники подій Голокосту.

Польські історики (Ева Доманська та інші), в свою чергу, наголошують увагу на потенційності дерев як еко-джерел, які можуть стати принагідними в пошуку масових могил, місць розстрілів. Автори закликають звертати більше уваги на дендрологію, зокрема на дослідження арборгліфів (своєрідних графічних написів, малюнків, позначок на деревах), але також сліди від куль, різноманітні механічні пошкодження тощо [4].

Якщо йти дещо далі, й поєднати ці перспективи, то ми можемо розглядати дерева в Бабиному Яру також із іншої точки зору. А саме звернути увагу на те, що дерева ростуть в місці масових убивств, фактично на кістах жертв, людських рештках, що можуть вважатися «постлюдськими». Тим самим, дерева торкаються людських решток, буквально всмоктуючи те, що залишилось від жертв трагедії. Це, власне, знову підіймає питання необхідності збереження цих дерев, надання їм особливого символічного статусу в комеморативних ландшафтах.

Подібна на вищезгадані парадигми, меморіальна практика в культурі Японії, де існують так звані *Hibakujomoku* – дерева, що пережили Хіросіму [10]. Також, існує багато спеціально посаджених меморіальних садів, меморіальних дерев у різноманітних місцях пам'яті по всьому світу. Так, в Дубліні існує меморіальний сад *An Gairdín Cuimhneacháin* (на честь загиблих у складі британської армії в Першій світовій війні). Його підривала Ірландська республіканська армія, потім там було сміттєзвалище, а далі його відновлювали. Деревя досить відкриті до символічного сприйняття, порівняння із життям людини, зокрема життєвими циклами, родинними зв'язками, періодами молодості та старіння, зокрема низка метафор, як ось «пустити коріння», що інтегруються в нашу мову. Так і в Бабиному Яру до 80-х роковин трагедії восени 2021 року Єврейським національним фондом було висаджено 80 дерев. Меморіальні дерева у просторах пам'яті стають елементами ефективного пам'ятання, стимулюють увагу відвідувачів цих місць про історичний час, події та набір цінностей.

Водночас, постають й багато інших питань: чи варто захищати постгеноцидні місця від «захоплення» природою, що є автентичним виглядом місця, якою є міра підтримання рослинності в комеморативних просторах. Ці всі аспекти взаємозв'язків між деревами та меморіалізацією, природою та культурою на місцях геноцидів, мають перспективу подальших розмірковувань в контексті комеморативних практик в Україні та світі.

Джерела та література:

1. Відеоархів фонду Ізоляція. URL: <https://cutt.ly/gKrO8fg>
2. Дін М. «Самотнє дерево» в Бабиному Яру як важливий свідок нацистських злочинів 1941–1943 рр. Україна Модерна. URL: <https://cutt.ly/WKrPrVY>
3. Довгополова О. Сад пам'яті / Your Art, 2020. URL: <https://cutt.ly/UKrPgDe>
4. Domańska E., Małczyński J., Smykowski M., Kłos A. The Legacies of the Holocaust Beyond the Human and Across a Longer durée (In Response to Omer Bartov, Eric Katz and Jessica Rapson). *Journal of Genocide Research*, 2021. URL: <https://cutt.ly/fKrPR6M>
5. Hinton A. L. *Annihilating Difference. The Anthropology of Genocide*. Berkeley: University of California Press, 2002. 419 p.
6. Latour B. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press 2005. 312 p.
7. Malczynski J. Trees as Living Monuments at the Museum-Memorial Sites at Bežec. *Memory of the Shoah. Cultural Representations and Commemorative Practices*. Łódź: Oficyna, 2010. P. 35–42.
8. Tamm M., Burke P. *Debating New Approaches to History*. Bloomsbury Publishing, 2019. 371 p.
9. *The Death of Silent Witnesses to History*. 27.03.2007. URL: <https://cutt.ly/JKrAprW>
10. Tredici P. D. *Hibaku Trees of Hiroshima*. *Arnoldia*. Vol. 53, No. 3. Fall 1993. P. 24–29.

Марія Мирончук, учениця, чл. МАН,
Спеціалізована школа № 49 (м. Київ)

Чорнобильська трагедія в історичній та колективній пам'яті України

Дискусія про історичну пам'ять останнім часом займає все більше місця в українському публічному і науковому просторі, оскільки історична і колективна пам'ять як складові національної свідомості є вирішальними чинниками національної ідентифікації, які згуртовують націю, об'єднують і легітимізують її.

Історична пам'ять, як частина пам'яті колективної, є зовнішнім вираженням уявлення суспільства про своє минуле. Вона спонукає суспільство до напрацювання узагальненого стереотипу ставлення до близьких і далеких історичних подій, учасників історичних процесів, формує усталену галерею позитивних і негативних героїв [3, с. 17].

Історична пам'ять зазвичай сприймається як один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, як пам'ять про історичне минуле або як символічна репрезентація історичного минулого. З іншого боку, історична пам'ять – не тільки один з головних каналів передачі досвіду і відомостей про минуле, а й найважливіша складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому [11].

На думку переважної більшості істориків, історична пам'ять мобілізується і актуалізується в складні періоди життя нації, суспільства або будь-якої соціальної групи, в часи глибоких соціальних потрясінь, коли перед ними постають нові складні завдання або створюється реальна загроза самому їхньому існуванню.

Такою подією для України стала аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р., яка переросла в найбільшу техногенну катастрофу ХХ ст. та вплинула на всі сфери життя суспільства і закарбувалися у його пам'яті назавжди.

Тож формування і збереження історичної пам'яті про Чорнобильську катастрофу, а також її укорінення та поширення в масовій свідомості є актуальним завданням публічної історії.

Важливе місце у процесі формування, збереження й поширення історичної та колективної пам'яті про Чорнобильську трагедію посідають проекти індивідуальної пам'яті (архіви приватних спогадів), зміст, функції і значення яких впливають на формування колективної історичної пам'яті.

У роботах французького соціолога М. Хальбвакса, який запровадив до наукового обігу ідею колективної пам'яті, йдеться про те, що пам'ять, може існувати і зберігатися тільки тою мірою, якою вона прив'язана до індивідуального тіла або свідомості [10].

Чорнобильська АЕС, окрім конкретно-історичного місця, є для українців і місцем збереження та концентрації історичної пам'яті. Адже абстрактні поняття історичної пам'яті втілюються в цілком конкретних речах: в оцінках історичних подій, культурному житті, в змісті освіти, державної політики, міжнаціональних і міждержавних відносин [4, с. 92]. Кожен народ пам'ятає і відчуває історію по-своєму, а національна пам'ять переробляє і осмислює загальний досвід [5, с. 209].

Пам'ять про Чорнобильську катастрофу відіграє важливе значення в соціальному, політичному та духовному житті України, її вплив на українське суспільство відчувається і сьогодні. Техногенна катастрофа залишила у спадок скорботну пам'ять і стала мірилом історичної пам'яті для українського суспільства.

У 1990 р. в Україні 26 квітня проголошено Днем Чорнобильської трагедії. Від 2006 р. 14 грудня наша країна відзначає День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 8 грудня 2016 р. проголосила 26 квітня Міжнародним днем пам'яті про Чорнобильську катастрофу [9].

Пам'ять про Чорнобильську трагедію найбільш виразно проявляється в монументах, меморіалах та пам'ятних знаках. Вона знайшла своє відображення в топонімах – вулиця Героїв Чорнобиля є в багатьох містах України. У Києві з 1992 р. діє національний музей «Чорнобиль». Чорнобильська катастрофа лишила суттєвий відгук як в українській, так і світовій культурі – в документальних та художніх стрічках, літературі, публіцистиці, музиці.

Цей перелік може бути суттєво розширений за рахунок індивідуальних проєктів пам'яті – архівних збірань, спогадів та інтерв'ю очевидців. Оскільки особові джерела суб'єктивні за своїм характером, то їхнє значення

актуалізоване можливістю репрезентувати моделі індивідуальної пам'яті про Чорнобильську катастрофу.

Властивості проекту індивідуальної пам'яті дозволяють переосмислити зв'язок між двома механізмами пам'яті – накопичувальним і функціональним (за А. Ассман): проект – це одночасно і база даних, і інструмент рефлексії над роботою пам'яті [2].

До ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС були залучені тисячі фахівців різних професій. За неповними даними, через чорнобильський майданчик пройшли понад 600 тисяч осіб. Нині в Україні 1,7 мільйона осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, з яких понад 185 тисяч ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС та близько 56 тисяч осіб з інвалідністю [6].

Тож сьогодні варто значно розширити перелік організацій та установ, що підтримують проекти індивідуальної пам'яті, або є їх засновниками. Чималу роль у формуванні національної парадигми історичної пам'яті про Чорнобильську катастрофу можуть відіграти заклади вищої освіти як активні учасники розвитку концепції вітчизняної публічної історії. Адже вони активно взаємодіють з суспільством, представники якого є для них не лише важливими інформантами, але і активними співавторами.

Тісна співпраця з неакадемічними формами знання про минуле забезпечуватиме здійснення трансляції спеціалізованого знання для широкої аудиторії, посідаючи таким чином вагоме місце у вітчизняному суспільному контексті і гуманітарному знанні загалом. Фахові історики можуть залучати до участі у таких проєктах своїх студентів, оскільки більшість проєктів індивідуальної пам'яті є партисипативними.

Таким чином вивчення проєктів індивідуальної пам'яті, акумульованих в закладах вищої освіти, може представляти інтерес в контексті проблем публічної історії, розширення форм взаємодії академічної науки і суспільства, а також визначення ролі гуманітарних наук в публічному просторі. Адже концепція публічної історії передбачає, що у створенні суспільно значимого знання на рівних беруть участь наука і суспільство [1]. Відповідно, порядок цієї комунікації повинен визначатися за участю широкої аудиторії, а не тільки вчених [7, с. 151].

Основною соціальною функцією і суспільною місією таких проєктів є зберігання зафіксованої у архівних документах історичної пам'яті. Автентичні документи, що зберігатимуться в архіві або будуть представлені на спеціальних інтернет-порталах, забезпечуватимуть надійне джерельне підґрунтя колективної пам'яті, основною компонентою якої є пам'ять індивідуальна, а також слугуватимуть важливим інформаційним ресурсом відображення індивідуальної пам'яті. Отож, можемо говорити, що архів, окрім специфічної (архівознавчої) функції, виконує ще загальну (соціогуманітарну), зрештою, він є установою пам'яті або місцем пам'яті у розумінні П. Нора [8].

Основна мета проєктів індивідуальної пам'яті, присвячених Чорнобильській катастрофі, має полягати не тільки у тому, щоб висвітлити конкретну тему, а зробити доступним для дослідників новий формат представлення історичних джерел, що відкриває широкі можливості як для професійних історичних дискусій, так і для громадських публічних обговорень.

Проекти колективної пам'яті дають змогу відображати важливі суспільні та особистісні цінності, які детально задокументовані. Архіви індивідуальних спогадів дозволяють поєднати парадигми збереження і дослідження, а також взаємодії із широкою громадськістю, а веб-сайт покликаний допомогти у збереженні цього аспекту історичної пам'яті.

Усі проекти колективної пам'яті ставлять перед собою передусім просвітницькі цілі. З-поміж інших важливих завдань – вони є не тільки узагальненням індивідуальних свідчень, але й роблять їх легітимними, утверджують як повноправне джерело формування знання про минуле, розкривають для широкої аудиторії значення подібних історій.

Колективна пам'ять, крім погляду суспільства на свою історію, включає також узагальнені думки кожної людини, яка належить до певної спільноти, про ідейно-духовні цінності життєдіяльності цього співтовариства [4, с. 87]. Отож у цьому випадку можемо говорити про те, що колективна пам'ять, узагальнена в проєктах персональної пам'яті, крім історичної, включає ще філософську та суспільствознавчу складові.

Історична пам'ять, зафіксована у формах гуманітарних знань, культурних стереотипів, символів і міфів, виступає унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Лише єдність в уявленнях і оцінках історичного процесу здатна консолідувати суспільство.

Таким чином пам'ять про Чорнобильську катастрофу все більше утверджуватиметься в свідомості кожного наступного покоління, а кожне нове індивідуальне свідчення стане багатим і складним досвідом для колективної пам'яті українського суспільства як єдиної спільноти.

Джерела та література:

1. Абрамов Р. Н., Кожанов А. А. Концептуалізація феномена Popular Science: моделі взаємодія науки, общества и медиа. *Социология науки и технологий*. 2015. № 2. С. 45–67.
2. Ассман А. *Простори спогадів. Форми та трансформації культурної пам'яті* [пер. з нім.: К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін]. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
3. Гирич І., Шаповал Ю. *Чому необхідно переосмислювати минуле?* К.: KAS policy rareg, Фонд Конрада Аденауера, 2010. 45 с.
4. Головченко В. И. *Историческая и коллективная память как составные национального сознания украинцев. Национальные культуры в межкультурной коммуникации: сб. науч. ст. в 2 ч. Ч. 1. Социально-исторические аспекты межкультурного взаимодействия*. Минск: Колорград, 2016. С. 85–96.
5. Зернецька О. В., Мирончук О. А. Історична пам'ять та практики монументальної кошмеморатії Першої світової війни в Австралії (частина 1). *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 3. С. 208–224.
6. Кабінет Міністрів України. Facebook. 2021. 14 грудня. URL: <https://cutt.ly/RJVxRsu>

7. Лапина-Кратасюк Е. Г., Рублева М. В. Проекты сохранения личной памяти: цифровые архивы и культура участия. *Шаги/Steps*. 2018. № 3–4. С. 147–165.
8. Нора П. Проблематика мест памяти. *Франция-память* / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50.
9. Резолюция A/RES/71/125, принятая Генеральной Ассамблеей 8 декабря 2016 года «Долговременные последствия чернобыльской катастрофы». URL: <https://cutt.ly/eJVcc0W>
10. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. С. 1–19.
11. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной неприкосновенности. *Вопросы философии*. 1994. № 10. С. 112–123.

Ігор Бучма, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Науково-практична конференція «Модель ООН» як прояв історичної пам'яті

Політика історичної пам'яті сьогодні є однією з найбільш актуальних суспільних проблем в Україні. На мою думку актуальність обраної теми зумовлена бездіяльністю ООН на тлі російсько-української війни, зокрема, навіть відсутністю реакції Ради Безпеки ООН на ракетний обстріл Києва під час візиту Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша. Діяльність ООН виявляється лише в здатності висловлювати глибоке занепокоєння.

Модель Організації Об'єднаних Націй (скорочено МООН) – це освітня гра, в якій моделюється процес засідання комітетів ООН, в ході якого учасник постає в ролі делегата від певної держави, інтереси якої представляє. Вперше Модель ООН була проведена в Гарварді в 1953 році. Взагалі, спроби моделювання процесу засідань міжнародних організацій мають початок ще з 20-х років ХХ ст., у період діяльності Ліги Націй. Але всім відома доля Ліги Націй і, на мою думку ООН може чекати те ж саме. Завдяки безпосередній участі в конференції Модель ООН учасник більш глибоко дізнається про проблеми в світі та методи вирішення цих проблем самою Організацією Об'єднаних Націй. Такі конференції проводилися (в зв'язку з війною не проводяться) і в Україні. Найвідомішими з них є Львівська Модель ООН, Київська міжнародна Модель ООН, зокрема Модель ООН в Інституті Міжнародних Відносин КНУ та інші. Учасниками МООН можуть бути школярі 9–11 класів, студенти усіх курсів та старші (для учнів 5-8 проводиться Юніорська Модель ООН). Отже, вже з 5 класу дитина має змогу опанувати знання світової політики, заглиблюватись у міжнародні відносини та формувати розуміння глобальних проблем. Окрім звичайної Моделі ООН, на якій розглядаються сучасні актуальні питання на порядку денному, проводиться також Історична Модель ООН, де моделюються питання, які розглядалися в минулому столітті. По завершенню конференції кожен комітет створює

резольоцію, як результат вирішення проблеми. Цей результат складається безпосередньо учасниками і закріплюється на закритті Генеральної Асамблеї.

Можна з впевненістю сказати, що «моделісти» (так називають учасників Моделі ООН) – це майбутня дипломатична еліта, яка гідно буде представляти Україну на міжнародному рівні.

Щодо історичної пам'яті, то це один із складників національної ідентичності. В цьому контексті слушною є думка українських науковців В. Яблонського, С. Здіорука, С. Зубченка та ін., що «кореляція історичної пам'яті та національної ідентичності цілком вкладається у формулу, виведену британським політологом українського походження Тарасом Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації». Тому, історична пам'ять – це сукупність уявлень національної спільноти про своє минуле. Історична пам'ять за своєю суттю є вираженням процесу збереження та відтворення минулого досвіду народу, країни, держави (уроки історії) для можливого його використання у сучасній діяльності людей. Історична пам'ять, незважаючи на певну неповноту, володіє особливістю утримувати у свідомості людей основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання на різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду» [1, с. 16]. Історична пам'ять – це такий уявний місток між минулим та майбутнім. Те, що відбулося місяць, день, годину назад, вже є історією. Ці події закарбовуються у нашій пам'яті, особливо зараз, в період повномасштабної війни, коли наш народ хочуть вкотре знищити. За допомогою історичної пам'яті ми враховуємо уроки історії, переосмислюємо їх та аналізуємо. Події, які відбуваються в даний момент, ще сто разів будуть переосмислені нами самими. Адже історична пам'ять – це не просто феномен який виникає сам по собі, це тривалий процес переосмислення.

Беручи участь у Моделі ООН, учасник автоматично стає носієм історичної пам'яті. Вивчаючи та аналізуючи поставлену проблему, ознайомлюючись з багатьма позиціями щодо неї, він починає наново її переосмислювати, шукати новий шлях до вирішення цієї проблеми, щоб не допустити схожого сценарію в майбутньому. Обмінюючись думками, точкою зору з іншими учасниками, друзями, батьками, кураторами, організаторами Моделі ООН учасник буде все глибше вникати в цю тему й аналізувати її. Таким чином він відкриває для себе нові знання і дає тему для роздумів іншим. Події, які відбулись на засіданні того чи іншого комітету закладають основи колективної пам'яті учасників. Прояв історичної пам'яті в науково-практичній конференції «Модель ООН» полягає в тому, що переосмислюючи минуле, розглядаючи поставлені на порядку денному питання делегати, бачать все свіжим поглядом. Враховуючи попередні уроки історії, делегати створюють резолюції, тобто пропонують нові способи вирішення проблеми, щоб уникнути негативних проявів минулого в майбутньому. Я дотримуюся думки, що історія завжди так чи інакше має прояви циклічності. Ми всі нині маємо можливість це спостерігати. І нинішня війна Російської Федерації проти України – яскравий тому приклад.

Тому такі заходи, як науково-практичні конференції «Модель ООН» дуже важливі для України, вони виховують національно свідому молодь. Щоб дієво протистояти та перемогти у жорсткій боротьбі з ворогом, який ставить за мету

знищення української державності як ідеї й історичного та юридичного факту, держава Україна та її очільники, всі українці мають пам'ятати, знати і враховувати уроки своєї історії та не припускати колишніх помилок, як на внутрішньому, так і міжнародному рівнях, що призвели до суспільних трагедій. Саме це й є одним з потужних чинників утвердження сучасної України, як рівноправного й повноправного члена міжнародного співтовариства. А ми й надалі маємо вшановувати і пам'ятати подвиг героїв, які віддали і віддають життя за мирне небо над нами.

Джерела та література:

1. *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь* / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 144 с.

Влада Сабадаш, студ.,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Образ «дружби та єдності» українського і російського народів: компаративний аналіз політики пам'яті в Україні та Росії в 2014–2022 рр.

Меморіальний поворот, який останнім часом спостерігався в науковій спільноті, безумовно набув пришвидшених темпів в умовах інформаційної війни між Україною та Росією. Повномасштабне вторгнення останньої супроводжувалося масовим агітаційним та пропагандистським напливом у ЗМІ та інтернет-спільнотах, нав'язуванні паніки або ж навпаки – почуття єдності суспільства.

Образ «дружби та єдності» українського та російського народів так само став важливим аспектом, використовуваним російською політикою пам'яті. Дослідження вищезгаданого образу є актуальним не лише через радянсько-імперський наратив, а й завдяки полярності, з якою підноситься образ «дружби та єдності» українського та російського народів українською та російською історичною політикою. Як приклад візьмемо заяви президентів обох держав. Якщо В. Путін у сумнозвісній статті «Про історичну єдність росіян та українців» [1] прямо заявляв, що українці та росіяни є одним народом, то В. Зеленський у своїх промовах взагалі перейшов до тактики «забуття» вказаного образу, наголошуючи на окремішності росіян та українців та використовуючи образ «братнього народу», який не по-братньому розпочав агресію [2].

З методологічної точки зору розглянуто образ «українсько-російської дружби, єдності та братерства» крізь призму memory studies, концепції місць пам'яті П. Нора [3], колективної пам'яті М. Хальбвакса [4], культурної та

комунікативної пам'яті А. Ассман [5], семіотичного підходу Ю. Лотмана [6] та його послідовників, а також під кутом вивчення візуальної історії.

Історіографічна база роботи спирається передусім на роботи з політики пам'яті загалом та історичної політики в контексті національного питання зокрема, серед них – праці Е. Траверсо, Г. Касьянова та О. Міллера, О. Шевель та ін. [7–11].

В основу джерельної бази лягли рішення про перейменування топонімічних назв, промови, прес-конференції та інші заяви президентів України та Росії, а також окремих вищих посадовців, репортажі новин, фото- і відеоматеріали, пам'ятники «українсько-російській дружбі», вірші, пісні та інші джерела [12–21].

Було з'ясовано, що серед характерних рис політики пам'яті в РФ щодо образу «українсько-російської дружби та єдності» – її використання задля виправдання воєнної агресії, ретрансляція здебільшого лише через президента, намагання знайти різні «робочі» схеми, які знайдуть відгук серед населення, і т. д. І це спостерігалось навіть на рівні ЗМІ, які, наприклад, масово висвітлювали епопею з кількарізним встановленням і знесенням каменя возз'єднання України з Росією в Руській Лозовій, що під Харковом.

Серед особливостей політики пам'яті в Україні щодо образу «українсько-російської дружби та єдності» можна виокремити боротьбу з конфліктом пам'ятей, яка де-факто була виграна після 24 лютого, взаємозалежність історичної політики та колективної пам'яті (адже не лише влада впливає на думку народу, а й навпаки), топонімічні та монументальні війни, а також перехід протягом 2014–2022 рр. від заперечення «образу дружби...» до його повної негативації.

У результаті компаративного аналізу політики пам'яті в Україні та Росії в 2014–2022 рр. з приводу образу «українсько-російської дружби, братерства і єдності» були отримані наступні висновки. По-перше, у даному конфлікті Україна ретранслює національно-патріотичний, або ж навіть націоналістичний дискурс пам'яті. Росія ж послідовно відстоює імперсько-радянську модель. По-друге, в інформаційній війні між Україною та Росією дійсно фігурують різні образи, але в Україні спростування цих образів в першу чергу звелось до відрізання братерських зв'язків, що дуже помітно в народній творчості, а також – спростування єдності двох народів, що помітно у промовах посадовців. Образ дружби при цьому висвітлений значно менше, адже з початком конфлікту в східній Україні саме поняття дружби нівелювалося (навіть попри спроби представників ОПЗЖ поновити цей образ). Російське ж керівництво головною задачею історичної політики вважає тезу про єдність народів. Населення ж нерідко схиляється до образу братерства, що помітно в коментарях та блогах. Образ дружби так само намагається нав'язуватися, але він відіграє значно меншу роль. Також слід виокремити тезу про належність окремих регіонів не до українського, а до російського історичного розвитку, як трапилося з «Новоросією». По-третє, українська політика пам'яті поступово переходить від заперечення різних образів українсько-російських відносин до повного їхнього забуття, в той час як російська намагається поширити тезу про історичну належність окремих територій Росії та єдність українського, російського та

білоруського народів. Врешті-решт, українська політика пам'яті має колосальну підтримку від населення, що навіть часто визначає вектор її розвитку. Російська ж історична політика формує над Росією інформаційний купол, де суспільна думка має два шляхи: або прийняти та підтримати державні заяви, або зазнати переслідувань та гонінь. Загалом можна підсумувати, що образ українсько-російських відносин є одним із ключових на інформаційному фронті українсько-російської війни, тому до його ретрансляції обидві держави ставляться виважено.

Джерела та література:

1. Путин В. *Об историческом единстве русских и украинцев*. 2021. 12 июля. URL: <https://cutt.ly/rKqKlia> (дата звернення: 10.05.2022).
2. *Звернення Президента України Володимира Зеленського від 24 лютого 2022*. URL: <https://cutt.ly/PKqKLxa> (дата звернення: 10.05.2022).
3. Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. із фр. А. Рєпи. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2014. 272 с.
4. Хальбвакс М. *Социальные рамки памяти* / Пер. с фр. и вступительная статья С. Зенкина. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с.
5. Ассман А. *Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика* / пер. с нем. Б. Хлебникова. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 323 с.
6. «Братня» навала. *Війни Росії проти України XII–XXI ст.* / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2016. 248 с.
7. Касьянов Г. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х)». *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*. Львів, 2004. С. 57–67.
8. Траверсо Е. «Європа та її пам'ять. Три переплетені перспективи». *Політична критика*. 2015. 8 травня. URL: <https://cutt.ly/PKqLvN0> (дата звернення: 03.05.2022).
9. Касьянов Г, Миллер А. *Россия – Украина. Как пишется история. Диалоги – лекции – статьи*. Москва: РГГУ, 2011. 306 с.
10. Shevel O. No Way Out? Post Soviet Ukraine's Memory War sin Comparative Perspective. *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reforms in Ukraine*, ed. by Henry E. Hale and Robert W. Ortung. Stanford UP, 2016. P. 21–40.
11. *Інтерв'ю з Я. Грицаком. Історичний спротив: як виник міф про «братні народи» і як його позбутися?* 2022. 27 травня. URL: <https://cutt.ly/1KqBVhX> (дата звернення: 30.05.2022).
12. Путин В. *Об Украине (интервью ТАСС)*. 2020. 21 февраля. URL: <https://cutt.ly/ZKqB2Cf> (дата звернення: 17.05.2022).
13. Про Новороссию. *Прямая линия с В. Путиным*. 2014. 18 апреля. URL: <https://cutt.ly/cKqNpBC> (дата звернення: 17.05.2022).

14. *Обращение Президента Российской Федерации Владимира Путина от 24 февраля 2022 года.* URL: <https://cutt.ly/wKqNYnn> (дата звернення: 17.05.2022).

15. *Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.* Закон України від 06.12.2019. URL: <https://cutt.ly/FKqNGmt> (дата звернення: 17.05.2022).

16. Владимир Зеленский: Я готов встретиться с Путиным, если его действительно интересует решение кризисных вопросов в украинно-российских отношениях. *Interfax Ukraine.* 2021. 1 липня. URL: <https://cutt.ly/kKqNNGp> (дата звернення: 17.05.2022).

17. *Про корінні народи України.* Закон України №1616-IX від 01.07.2021. URL: <https://cutt.ly/gKqN5jm> (дата звернення: 17.05.2022).

18. У Зеленского назвали ключевую проблему статьи Путина «о единстве русских и украинцев». *Ukrainews.com.* 2021. 12 июля. URL: <https://cutt.ly/jKqMuHx> (дата звернення: 17.05.2022).

19. *Аваков обратился к Путину.* 2022. 12 апреля. URL: <https://cutt.ly/CKqMkCz> (дата звернення: 17.05.2022).

20. *Зеленский пообещал обсудить с Макроном его заявление о «братских народах».* УНІАН. 2022. 14 апреля. URL: <https://cutt.ly/1KqMQUB> (дата звернення: 17.05.2022).

21. *В Киеве переименовали Арку Дружбы народов.* 2022. 14 мая. URL: <https://cutt.ly/JKqMScE> (дата звернення: 14.05.2022).

ПУБЛІЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ В МОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Валерій Левченко, канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний морський університет

Актуальні суспільно-політичні процеси як фактор публічної інтелектуальної діяльності одеських вчених-істориків на початку ХХ ст.

Зміни, які відбувалися у суспільно-політичному житті Російської імперії на початку ХХ ст. не тільки трансформували устрій країни, а й призвели до того, що значна кількість одеських вчених-істориків, рівно як і всієї країни, почали приділяти увагу цим модерним процесам. Наслідком цих рефлексій стала їх публічна інтелектуальна діяльність, яка мала відображення у вигляді публікації публіцистичних праць щодо різних історичних тем на шпальтах одеських періодичних видань. Одеські вчені-історики розглядали різні аспекти актуальних суспільно-політичних питань того часу: діяльність основних органів влади, зокрема новоствореної Державної думи; появлення політичних інститутів, таких як політичні партії та вибори, докладно зупиняючись на особливостях виборчої системи; проведення аграрної реформи; події Першої світової війни; єврейські погроми тощо.

Наприклад, питання політичної ситуації в країні розглядали історик-новіст Є. М. Щепкін (1860–1920) та історик педагогіки М. М. Ланге (1858–1921). Майданчиком для їх публікацій були як масові періодичні видання, так і заснований ними 1905 р. щотижневий журнал «За свободу». Так, Є. М. Щепкін, будучи популярною фігурою серед опозиційно налаштованої інтелігенції до влади [2, с. 92], як член конституційно-демократичної партії у статті «Конституционно-демократическая партия», знайомив читачів із її діяльністю [10]. У другій своїй статті «Сын биржи и дети земли» [11] з позиції критики описував діяльність голови Ради міністрів Російської імперії С. Ю. Вітте. Професор М. М. Ланге як представник конституційно-демократичних поглядів у статті «Три ступени» публічно розповів щодо програми дій цієї партії [6], а в статті «Революция скрещенных рук (Всеобщие политические забастовки)» [5] дав відповіді на питання, які виникали навколо Жовтневого всеросійського політичного страйку. На сторінках цього ж журналу історик-економіст В. А. Косинський (1864–1918) знайомив читачів з нюансами приватної земельної власності в контексті обговорення проведення аграрної реформи [3] та ходом подій єврейських погромів 1905 р. в Одесі [4]. Через невідповідність змісту журналу ідеології діючого політичного режиму він мав тільки два номери, а вчені-історики втратили можливість публічно висловлювати свою думку щодо найактуальніших питань новітньої історії.

Не дивлячись на закриття журналу «За свободу» Є. М. Щепкін продовжив енергійну публічну інтелектуальну діяльність й в подальшому. Після Лютневої революції він повернувся до активної видавничої та публіцистичної діяльності – приступив до видання власної газети під назвою «Власть народа», використовуючи матеріальну базу (редакцію, контору, типографію, запаси паперу тощо) колишньої газети «Русская речь». За період від 14 (27) березня

до 28 квітня (11 травня) 1917 р. усього вийшло сорок номерів газети «Власть народа». За змістом вона була позапартійною, але ідеологічно вона стояла на платформі підтримки Тимчасового уряду. Специфіка більшості публікацій на сторінках газети складалася з памфлетів на одеських професорів правого політичного напрямку (Д. П. Кишенського, С. В. Левашова та ін.), зокрема в цьому плані особливо дісталася головному опоненту Є. М. Щепкіна – професору кафедри руської історії історико-філологічних факультетів Новоросійського університету і Одеських вищих жіночих курсів, члену-кореспонденту Санкт-Петербурзької академії наук (з 1913 р.) І. А. Линниченку (1857–1926). У цих памфлетах було багато правдивої інформації та справедливих зауважень, але виходячи з колегіальних відносин цих двох вчених, як чітко зауважив свідок тих часів історик С. Я. Боровий (1903–1989), їх легко оцінити як зведення особистих рахунків [2, с. 93].

На шпальтах газети «Власть народа» Є. М. Щепкін публікував статті на самі гострі теми суспільно-політичних, соціально-економічних і культурних подій весни 1917 р. Відповідно фронтального перегляду цієї газети йому належить авторство тридцяти трьох публікацій («Что делать? (Личная позиция переводимца профессора Е. Н. Щепкина)», «Большая стирка (От редакции)», «Без царя в голове (От редакции)», «Наступательная оборона или оборонительное наступление (От редакции)», «Революционные власти (От редакции)», «Несколько цифр (От редакции)», «Остави нам долги наши (От редакции)», «Америка (От редакции)», «Кадетская бюрократия (От редакции)», «Вешние всходы (От редакции)», «Донос (От редакции)», «Время и место Учредительного собрания (От редакции)», «Социальная задача Учредительного собрания (От редакции)», «Политические задачи Учредительного собрания», «Учредительное собрание и демократическая республика (От редакции)», «Христос Воскресе! (От редакции)», «Учредительное собрание и русская культура», «Светильники без елея (От редакции)», «Война и мир (На Учредительном собрании)», «Отделение церкви от государства (Пример от редакции)», «Учредительное собрание и церковь», «Политика, как социальная педагогика (От редакции)», «Системы выборов по округам (Справка от редакции)», «Заем свободы (От редакции)», «Первый месяц (От редакции)», «Демократия и наука (От редакции)», «Первое мая (От редакции)», «Народная душа (От редакции)», «Пропорциональное представительство (От редакции)», «Земельный вопрос в городах (От редакции)», «Вопросы дня», «От редакции» в двох останніх номерах посіль). У цій газеті також одну статтю опублікував М. М. Ланге – «Наша революция и дух правды». Публічну і редакторсько-видавничу діяльність Є. М. Щепкіна було припинено рішенням виконуючого обов'язки градоначальника полковника В. Є. Єсаулова від 26 квітня 1917 р. щодо передання типографії з усім її майном Виконавчому комітету (голова І. П. Гніденко) Одеської Ради робітничих депутатів для видання газети «Известия Одесского Совета рабочих депутатов» [8].

У 1910 р. антикозознавець і бібліотекознавець І. І. Дусинський (1879–1919) взяв на себе обов'язки завідувача іноземним відділом популярної газети

ліберального напрямку «Одесский листок», які виконував у період від 1910 р. до серпня 1917 р. Революційні події жовтня 1917 р. підштовхнули І. І. Дусинського до створення власного органу незалежної думки під назвою «Свободное слово», яке виходило в період від листопада 1917 р. до лютого 1918 р., в якому він був редактором-видавцем [7, с. 126]. На сторінках цієї газети І. І. Дусинським подавалася інформація щодо ініціювання та керівництва ним Руського народно-державного союзу, перші загальні збори якого відбулися 25 червня 1917 р., де було представлено основну ідею його створення: «... слити воедино интересы народные с интересами государственными вопреки обычному до тех пор разъединению их и противопоставлению общества государству» [7, с. 127]. За цю діяльність 3 травня 1919 р. без пред'явлення звинувачення І. І. Дусинського було заарештовано особливим відділом III Української радянської Червоної армії за звинуваченням у «контрреволюційній та погромній діяльності», за що 8 травня (на п'ятий день після арешту) його було піддано утриманню під вартою у в'язниці в одиночному ув'язненні [7, с. 125, 134]. На сьогодні не виявлено матеріалів (документи щодо перегляду справи та реабілітації відсутні), які б свідчили про його подальше життя, тому його доля залишається невідомою, але виходячи з політичної ситуації, що склалася в Одесі в період весни-літа 1919 р. (від 8 квітня до 23 серпня встановлення радянської влади та запровадження заходів боротьби з контрреволюцією) дозволимо собі припустити, що І. І. Дусинського було безсудно розстріляно більшовиками.

Одним з плідних публіцистів також був історик-руси́ст С. Л. Аваліані (1881–1922), який співпрацював з газетами «Одесские новости», «Одесский листок», «Новая жизнь», «Русские ведомости» та ін. На шпальтах журналу «Южный кооператор» (1913–1919) та газети «Кооперация» (1916) редакторами яких він був, виступав як організатор кооперативного руху в країні. У статті «Кооперация и война» наполягав, що «Кооперативное объединение – не случайный элемент народной жизни. И задача момента дать широкий простор организующейся помощи населению» [1].

Автором і редактором суспільно-політичної газети «Современное слово», яка виходила в Одесі 1919 р. був історик культури Д. М. Овсяннико-Куликовський (1853–1920). Захоплення публіцистикою вченого припадає на 1880-ті рр., коли в газеті «Одесские новости» з'явилися його перші статті. У 1910-ті рр. керував белетристичним відділом журналу «Вестник Европы», в якому до того ж був співредактором. Також друкував статті в газетах «Речь» і «Возрождение». 3 осені 1919 р., коли він повернувся до Одеси, редагував газету «Южное слово», яку вів від другого номера 23 серпня (10 вересня) до тридцять п'ятого 1 (14) жовтня, яка виходила за участі академіків І. А. Буніна і Н. П. Кондакова. Через орієнтацію на традиції ліберальної інтелігенції та антимонархізм, які не підтримували його колеги, науковець перейшов до газети «Современное слово», яку він редагував від 26 жовтня 1919 р. до 7 лютого 1920 р. (час вступу в Одесу більшовиків). У цьому виданні він вів постійну рубрику «Мысли вслух», яку ще розпочав в «Южном слове» (опубліковано одинадцять випусків), а всього написав понад тридцять статей, кожна з яких була присвячена актуальному питанню та мала наскрізну нумерацію, що говорить про те, що автор спочатку

задумав цю серію статей як цикл. У його статтях немає випадів проти особистостей, конкретних супротивників, але вони показують його внесок у розвиток теорії та практики циклу як самостійної форми художньої та публіцистичної діяльності [9, с. 52].

Опубліковані статті одеських вчених-істориків були присвячені актуальним проблемам та явищам поточного життя суспільства, відігравали важливу політичну та ідеологічну роль як засіб висловлювання плюралізму суспільної думки, який формувався навколо гострих питань життя на початку ХХ ст.

Джерела та література:

1. Авалиани С. Кооперация и война. *Кооперация*. 1916. 11 апреля. С. 2.
2. Боровой С. *Воспоминания*. М., 1993. 384 с.
3. Косинский В. А. К аграрному вопросу. *За свободу*. 1905. № 1. С. 10–15.
4. Косинский В. А. О погроме в Одессе. *За свободу*. 1905. № 2. С. 14–24.
5. Ланге Н. Революция скрещенных рук (Всеобщие политические забастовки). *За свободу*. 1905. № 2. С. 5–8.
6. Ланге Н. Три ступени. *За свободу*. 1905. № 1. С. 5–9.
7. *Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти*. Т. 3 / Сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. Одесса: ОКФА, 2005. 896 с.
8. От редакции. *Власть народа*. 1917. № 39. 27 апреля (10 мая). С. 1.
9. Перхин В. В. Из цикла статей Д. Н. Овсяннико-Куликовского «Мысли вслух» (1919). *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2010. Т. 69, № 5. С. 46–53.
10. Щепкин Е. Конституционно-демократическая партия. *За свободу*. 1905. № 1. С. 1–5.
11. Щепкин Е. Н. Сын биржи и дети земли. *За свободу*. 1905. № 2. С. 1–5.

Ольга Гончар, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут історії України НАН України

Публічний інтелектуал ХІХ ст. (Микола Костомаров)

Драматичні події в Україні, спровоковані початком повномасштабного вторгнення Росії, сколихнули весь світ. Вони підняли на поверхню безліч проблем військового, політичного, соціального, морального характеру. Суспільство у глобальному відношенні прокинулося у новій реальності, до якої не було готове. І від того, як воно сприймає цю війну, залежить її тривалість і наслідки. Досі українці по-різному відносилися до східного сусіда. На жаль, якась частина перебувала у полоні ілюзій, створених у результаті ментальної війни, яка велася ворогом задовго до початку т. зв. «спеціальної операції». Звичайно, тепер ми розуміємо, що у публічному просторі було замало інформації, яка б сприяла подоланню фейків щодо минулого України, її народу та держави. Українська інтелектуальна спільнота була недостатньо

представлена у медійному просторі, а потужний історіографічний наратив, напрацьований в умовах незалежності й демократії, у переважній більшості був відомий науковим колам або зацікавленій історією України аудиторії. Однак публічний інтелектуал може бути впливовим інструментом формування суспільної свідомості як у позитивному, так і негативному відношенні.

Якщо звернутися до минулого, то можна знайти там яскраві приклади публічних мислителів, які формували свідомість цілих поколінь шляхом яскравого оприлюднення своїх ідей у різноманітних соціокультурних колах. Для прикладу візьмемо «золотий вік» історичної науки, період національного відродження українства – XIX століття. Однією з найвидатніших постатей українського інтелектуального Олімпу цієї епохи є вчений-гуманітарій Микола Костомаров (1817–1885). Цього року Україна відзначає 205 років від його народження, тому слід ще раз актуалізувати внесок цього діяча у духовну скарбницю українського народу.

Пройшовши нелегкий шлях від батьківського кріпака до ад'юнкт-професора Імператорського університету Св. Володимира, М. Костомаров своєю пробною лекцією довів, що його викладацька діяльність буде яскравою і неканонічною. Він став душею свідомої студентської молоді, готової до сприйняття свіжих науково-історичних ідей. Завдяки неперевершеному ораторському таланту професора, його винятковій працелюбності, щирій любові до правди Костомарову вдалося внести у курс лекції з історії Русі абсолютно нове бачення, яке кардинально відрізнялося від традиційної російсько-імперської історіографії. Він зумів стати конкурентом визнаному вченим – М. Карамзину, С. Соловйову та М. Погодіню. Молодому професорові вдалося нанести серйозний удар по самодержавно орієнтованій ідеології, на якій базувалася освітня політика. Історія Русі у його баченні розкривалася у тісному зв'язку з народовладдям, федералізмом і збереженням самобутності слов'янських племен, які об'єдналися у державу заради спільного блага. Безумовно, М. Костомаров вже на початках своєї діяльності виявляв сміливість щодо своїх наукових поглядів, враховуючи те, що перша його дисертація була заборонена. Він чесно виконував обов'язки професора і при цьому не бажав бути прислужником влади.

Спротивом імперії стала участь професора в організації та діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. І хоч Костомаров сприймав це об'єднання як дискусійний клуб, однак зрештою воно перетворилося на політичну організацію. Найважливішим доказом цього була реакція влади, яка намагалася приховати сам факт існування товариства, а також його напрацювання. У програмовому творі, авторство якого належить М. Костомарову, були закладені ідеали слов'янського світу – свобода, рівність, братство – все те, про що в Росії не можна було й мріяти. Розгром товариства завдав удару по українському слов'янофільству, але не зламав його організаторів. Після засудження і заслання свобода творчості залишалася для Костомарова необхідною, як повітря. В ім'я цієї непокірної красуні (свободи – О. Г.) Костомаров невтомно працюватиме все життя. І навіть тоді, коли його стискатимуть лещата царизму у вигляді цензури, валуєвських та емських заборон, він у завуальованій формі,

подекуди контраверсійно, висловлюватиме науково вивірені думки. Найцінніше для нас, що так він діятиме задля світлого майбутнього улюбленої України та її поневоленого народу.

Як публічний інтелектуал, М. Костомаров перебував у соціокультурному оточенні, яке складалося з односторонніх, критиків або ворогів. Усі ці категорії були необхідні вченому для того, щоб творити й апробувати здобуті результати, викликаючи дискусії. Неодноразово йому приходилося виносити на обговорення суто наукові проблеми. Однак найбільшого розголосу набув науковий диспут з М. Погодіним щодо походження Русі. Докладно цю подію ми описали у своїх публікаціях [1; 2, с. 193–204]. Тут лише зазначимо, що Костомаров висунув литовсько-жмудську теорію походження Русі не стільки через впевненість у її спроможності, а задля критики усталеної варязько-норманської теорії. Важливим чинником було бажання розбудити інтерес до альтернативної історії серед молодого покоління. Запорукою перемоги у дуелі були ораторські здібності, цитування напам'ять уривків з давніх літописів, оригінальність відомих суспільству творів Костомарова і сама особистість колишнього заслання. Цікаво, що інформація про публічний диспут заповнила усі передові медійні засоби як до його початку, так і після. Наукова дуель «Костомаров contra Погодін» привернула увагу всієї освіченої Росії. З одного боку, це популяризувало історичну тематику та імена вчених, а з іншого – забирало багато часу і відволікало від дослідницької практики. До речі, за часів професорства у Петербурзькому університеті Костомарову повсякчас доводилося читати лекції у найбільших аудиторіях, оскільки бажаною послухати зіркового лектора було значно більше, ніж місць у звичайних аудиторіях. Кожна лекція завершувалася оваціями, ставала публічною подією, з якої Костомарова виносили на руках (у буквальному сенсі). Такі лаври випадали на долю небагато! [4, с. VI].

Ім'я Костомарова ще з київських часів стало символом боротьби з нав'язуваною ідеологією, тому в зрілому віці від нього чекали такого ж запалу. Вчений раз-по-раз намагався відходити від публічних виступів і тяжів до кабінетної роботи, оскільки мав далекоглядні плани у вибудовуванні наукової схеми неперервності української історії. Його серія історичних портретів гетьманів, твори про національно-визвольну боротьбу козацтва вимагала копіткої праці в архівах і бібліотеках, а потім за письмовим столом. Натомість врештаті публічності йому доводилося писати відповіді на закиди у пресі від ідеологічних прислужників царизму і проповідників великоросійського шовінізму. Можна тільки уявити, як було важко боротися проти системи людини з «республікансько-демократичним світоглядом» [3, с. 102]. Зрештою, він став заручником своєї популярності. Згадаємо, скільки статей було написано на захист української мови або спростування участі українських інтелектуалів у т. зв. «польській інтризі». Костомаровська публіцистика у переважній більшості є гострою, сміливою і актуальною від її появи і впродовж національно-визвольних змагань кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Провідні громадсько-політичні діячі України та вчені соціогуманітарного напрямку визнавали, що надихалися творами М. Костомарова. Звичайно, кожен з них знаходив хиби у

поглядах вченого, однак заперечити вплив на формування нових поколінь українців ніхто навіть не намагався. Нині ми мусимо знову звертатися до творчості вченого, щоб знайти там раціональне зерно. Більше того, деякі з них є пророчими (наприклад, «Книги буття українського народу»), тож ретроспекція на часі.

Ще за життя М. Костомаров заслужив називатися «апостолом правди і науки» у когорті найяскравіших зірок українського пантеону. Аналіз його образу як публічного інтелектуала дає змогу зробити певні висновки. Безумовно, вчений може стати прикладом для новоявлених ораторів або тих, хто планує ними стати. Публічний інтелектуал – це людина з особливою харизмою. Вона мусить поєднувати в собі ряд якостей: широту світогляду, глибокі знання з популяризованої тематики, здатність доступно висвітлити матеріал з огляду на аудиторію, володіти ораторською майстерністю, впевнено дискутувати, наводячи беззаперечні аргументи, ніколи не використовувати «брудні методи», вміти правильно реагувати на критику, не переходити на особистості, мати незаплямований авторитет. Тобто, до публічного інтелектуала ставляться надто високі вимоги. Ігнорування хоча б однієї з них може призвести до неприємних наслідків. Покликання публічного мислителя полягає не у насаджуванні ідей, а у пробудженні свідомості й формуванні інтересу до інтелектуальної діяльності.

Плекаємо надію, що на вимогу часу в українському суспільстві зростатиме інтерес до інтелектуальної сфери, а відповідно й попит на публічних мислителів високого ґатунку. Поява таких пов'язана з відповідною інформаційною, освітньо-науковою політикою та політикою пам'яті, яка безпосередньо вплине на формування національно-патріотичної свідомості українського соціуму. Високий рівень підготовки публічних інтелектуалів сприятиме формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені та швидкій інтеграції у світовий інтелектуальний простір.

Джерела та література:

1. Гончар О. М. І. Костомаров і М. П. Погодін: науковий диспут в епістолярному розділі. *Історіографічні дослідження в Україні*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. Вип. 17. С. 68–77.
2. Гончар О. *Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи*. К.: Інститут історії України НАН України, 2017. 274 с.
3. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Прага: Наклад українського університету у Празі, 1923. 221 с.
4. Николайчик Ф. Д. Памяти Н. И. Костомарова. *Киевская старина*. 1885. Т. XII, № 5. С. I–XXV.

Інна Мороз, канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Іван Крип'якевич як публічний інтелектуал

Чи можна вживати поняття «публічний інтелектуал» стосовно істориків радянської доби, за якої роль особистості вченого була мінімізована? Гадаю, що так. Кадри української радянської історіографії потрібно розглядати диференційовано та враховувати, що серед них були вчені-гуманітарії, що володіли відносно інтелектуальною незалежністю. Серед них потрібно згадати академіка, учня М. Грушевського, львів'янина І. Крип'якевича.

Науковець чинив інтелектуальний спротив спочатку агресивній асиміляторській державній політиці Другої Речі Посполитої, а потім всепоглинаючій ідеології радянського тоталітарного режиму. Його зброєю в боротьбі за національне пробудження, самосвідомість українського народу стала історична правда.

Ще в гімназійні роки він поставив глибоке екзистенційне питання: «Для чого наш нарід завсі[г]ди був і є найбільш слабкий в Європі? Я мушу се питанє через жите розвязати!» [1, с. 452]. Можна сказати, що життєвим кредо вченого стали висловлені ще в гімназійному щоденнику слова: «... хочу служити всіми силами Україні... Мії] головний намір і моя ціль на будучність: стати правдиво ученим істориком!» [1, с. 442]. І дійсно, сенсом життя для нього стало довести самодостатність, унікальність української історії і право української держави на існування. Своїми працями він сприяв подоланню українцями комплексу національної меншовартості, науково заперечував культуртрегерську місію інших народів щодо України.

Ще в студентські роки І. Крип'якевич зробив рішучий вибір між політикою і наукою на користь долі публічного інтелектуала. Тим паче, що йому були притаманні необхідні для цього якості: широта зацікавлень, науково-дослідницькі здібності, вірність своїм переконанням, ерудованість, педагогічний та організаторський талант, вміння «заразити» своїм захопленням і вести за собою, красномовство.

Варто зазначити, що І. Крип'якевич ще з юності український історичний процес розглядав в контексті світової історії. Зображення минувшини України крізь призму загальносвітових тенденцій історичного процесу було покликане зруйнувати образ її периферійності, провінційності (в т. ч. створений партійною історіографією).

Вчений досліджував не лише ключові проблеми української історії, а намагався створити цілісну картину історичного процесу. І. Крип'якевич розумів потребу в підручниках українського спрямування. Він є автором декількох підручників з історії України, а справжньою перлиною його творчості стала синтетична «Історія України», написана ним під час воєнного лихоліття і видана українською діаспорою у 1949 р., а пізніше неодноразово перевидана в Україні (1990, 1992).

Йому вдавалось ефективно використовувати засоби емоційного впливу – ілюстрації, портрети, витяги з писемних джерел, фольклор. Його підручники виховували патріотизм, вчили державницькому мисленню. На них формувала національну самосвідомість українська молодь часів визвольних змагань 1918–1920-х рр., вони ставали ідеологічним підґрунтям опору польській «санациї». В листівках патріотичного підпілля за радянських часів звучали заклики вчити історію за підручниками І. Крип'якевича. Показово, що його посібники масово перевидавались на світанку української незалежності і стали одним з факторів формування української політичної нації.

І. Крип'якевич-популяризатор у напівбелетристичному стилі поширював історичні знання серед широкого загалу. Сам, замилюваний неповторністю, красою, героїчністю і, водночас, трагічністю української історії, намагався прищепити інтерес до неї. Йому вдавалось захокувати в українську історію не одне покоління українців, починаючи з дитячих років. Цьому служили і його дописи у редактований ним дитячий журнал «Дзвінок», і підручникові нариси для школярів, і дитячі оповідання, в яких у доступній формі і, головне, цікаво ним подавалась історична тематика. Деякі з цих оповідань були опубліковані пізніше окремою збіркою (Крип'якевич І. Було колись в Україні, 1994). Навіть його академічні видання завдяки літературному таланту не лише «читабельні» навіть для віддаленого від науки читача, а й захопливі.

На переконання І. Крип'якевича краєзнавство і туристика теж були покликані пробудити патріотизм як на рівні «малої батьківщини», так і загальнонаціональний, привернути увагу загалу до локальної історії. Сам львівський історик займався краєзнавчими дослідженнями, брав участь у роботі туристично-краєзнавчого товариства «Плай», був упорядником журналу «Туристика і краєзнавство» (1925). З метою формування почуття гордості і замилювання рідним краєм, І. Крип'якевич під егідою цього товариства організував туристичні прогулянки Львовом та околицями, з чого виріс його путівник «Історичні проходи по Львові» (1932), який також витримав перевидання в сучасній Україні (1991), що підкреслює його затребуваність. При підготовці «Історії міст і сіл» науковець розробив анкету для збирання краєзнавчого матеріалу населенням, опублікував практичні поради краєзнавцям-аматорам.

І. Крип'якевич проявляв себе як публічний інтелектуал, коли цілеспрямовано формував національну громадську думку. Так, поширювати історичні знання серед національно малосвідомого українського селянства була покликана просвітницька діяльність вченого, починаючи з гімназійних і студентських років у співпраці з львівською «Просвітою». Крім того, він у 1908 р. заснував «Просвітній кружок» при «Академічній громаді» та видавництво «Дешева бібліотека», у 1913–1914 рр. випускав «Історичні листки».

Також І. Крип'якевич систематично в галицькій пресі, особливо в газеті «Діло» висвітлював злободенні політичні питання та події наукового життя, подавав історичну інформацію.

Популяризував історичні знання І. Крип'якевич і в іпостасі археографа, вводячи до наукового обігу раніше не відомі архівні історичні джерела як у формі

їх цитування, публікації окремих з них, їх підбірок, так і у вигляді збірників документів, серед яких найвідомішими є «Жерела до історії України-Руси» Т. 8 (1908) та збірка «Документи Богдана Хмельницького» (1961) (перевидання: «Універсали Богдана Хмельницького» (1998).

Як прихильник етнопсихологічної концепції націогенези, він також виступав популяризатором української культури, історичної психології, історії повсякдення (Розділ «Побут» в «Історії української культури»).

У 1930-х І. Крип'якевич був редактором і одним з авторів фундаментальних популярних підручних видань, що виходили у видавництві І. Тиктора: «Велика історія України», «Історія українського війська», «Історія української культури», «Атлас України і суміжних країв», «Географія українських і суміжних земель», «Всесвітня історія» (цілковите авторство І. Крип'якевича).

Талановитий львів'янин як науковець сформувався ще в дорадянські часи. Інтелектуальна свобода, незаангажованість, історіософський плюралізм були виховані у Львівському університеті. Навіть авторитет М. Грушевського не придушив Крип'якевичевого вільнодумства. Він, як і більшість учнів народника М. Грушевського, став прибічником і популяризатором державницької візії української історії.

Ім'я І. Крип'якевича асоціюється зі справжньою наукою в патріотичному державницькому дусі з легким флером романтизму. Праці його авторства, написані в ключі позитивізму в неокантіантській формі з притаманною йому доказовістю, «культу джерел», фактографізмом.

Про вплив І. Крип'якевич як публічного інтелектуала на схему української історії свідчить сучасний національний гранд-нарратив державницького спрямування.

Як вчений-галичанин, І. Крип'якевич ввібрав західноєвропейські наукові впливи та став зразком європейського інтелектуала в українських умовах. Він сам керувався і намагався поширювати серед співвітчизників західноєвропейські історіософські ідеї. Зокрема, він був прихильником позитивізму, історичної психології, історичної соціології, ідей школи анналів. Науковець переносив на український матеріал засади провідних світових історичних напрямів та шкіл і адаптував їх до сприйняття українським читачем. Так, будучи послідовником методики історичного дослідження німецьких і французьких позитивістів Е. Бернгейма, Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобоса, він наклав їх засади на український ґрунт і сам став, за словами свого учня Я. Ісаєвича, «українським Бернгеймом». Останньою працею І. Крип'якевича став «Нарис з методики історичного дослідження» (1967), в якій було поєднано підходи науковців XIX – поч. XX ст. з результатами його власного досвіду.

Його ім'я і популярність як визнаного "місцевого" науковця радянська влада прагнула використати, безуспішно намагаючись зліпити з нього образ лояльного до неї західноукраїнського радянського вченого, який позбувся своїх «помилко буржуазно-націоналістичного характеру». Це супроводжувалось показовим просуванням І. Крип'якевича по кар'єрній драбині після возз'єднання України та, особливо, у роки «відлиги» (призначення директором Інституту

суспільних наук АН УРСР у Львові (1953–1962), обрання академіком АН УРСР (1958), звання Заслуженого діяча науки УРСР (1961)).

Навіть у радянські часи І. Крип'якевич «тримав історичний фронт», стояв на захисті історичної правди. Його несприйняття конформізму викликало цькування в післявоєнний час за приналежність до школи М. Грушевського, т. зв. «київське заслання» 1946–1948 рр., внаслідок чого він був змушений хоча б частково перейти на марксистські історіографічні засади («лизьнув марксизму», як він про себе говорив).

Очолований ним львівський Інститут суспільних наук АН УРСР у 1953–1962 рр. працював за принципом «50 на 50» (за висловом Я. Дашкевича) – 50% справжньої науки і 50% кон'юктурних праць, наявність яких давала можливість просувати першу половину наукової продукції інституту.

Проте, незважаючи на позірне визнання, офіційна радянська історична наука до кінця не сприймала І. Крип'якевича як свого. Свідченням визнання впливу постаті І. Крип'якевича як інакомислячого науковця була заборона офіційною наукою його праць дорадянського періоду, здійснення за ним нагляду з боку КДБ.

Про впливовість І. Крип'якевича також говорить його неодноразове обрання депутатом районної, міської та обласної Рад депутатів трудящих. Він був делегатом Народних зборів 1939 р. Враховуючи міжнародний громадський і науковий авторитет та особисті зв'язки з діаспорою, він став членом правління створеного у 1960 р. Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами.

Режиму не вдалось перетворити І. Крип'якевича на середньостатистичного радянського історика. Він вперто дотримувався своєї думки, творив справжню академічну науку. Як у випадку з монографією «Богдан Хмельницький» (1954), в якій під прикриттям цитат з класиків марксизму-ленінізму і нейтральною назвою, він дав фактично історію української держави Б. Хмельницького. Те ж можна сказати і про монографію «Галицько-Волинське князівство» (1984).

І. Крип'якевич ще з юності захоплювався спеціальними історичними дисциплінами (СІД), а у радянські часи доклав максимум зусиль для піднесення їх статусу, зокрема, був ініціатором створення у 1961 р. при Львівському ЦДІА УРСР семінару з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, був одним з організаторів і редактором наукового збірника «Історичні джерела та їх використання».

Галицький історик також стояв біля витоків та входив до редколегії «Українського історичного журналу», що мав, за його сподіваннями, поширювати фахові історичні знання.

І. Крип'якевич не був кабінетним вченим. Навіть за радянських часів йому вдалось сіяти історичні знання серед широкого загалу, про що свідчать його публікації в радянській пресі, виступи на радіо, консультування при підготовці документальних та художніх історичних фільмів. В цьому ж напрямі діяв і очолюваний ним інститут.

Важливою справою для українського національного відродження вчений вважав підготовку наукових кадрів. В ролі наставника він надихав особистим

прикладом, надавав методичну допомогу, підтримував талановиту молодь. Академік поважав самостійні сміливі судження, цінував «єретиків» від науки (як називав М. Брайчевського)

Серед кола його спілкування були видатні особистості, які також впливали на його становлення як публічного інтелектуала, як от: М. Грушевський, А. Шептицький, В. Липинський, Д. Дорошенко, М. Василенко, Н. Суровцова, М. Зеров, А. Крушельницький і багато інших.

В пам'яті сучасників він залишився зразком високоінтелегентної принципової людини, що завжди була прикладом для наслідування

Джерела та література:

1. Заболотна І. Гімназійний щоденник Івана Крип'якевича 1903–1904 років. *Український археографічний щорічник*. 2007. Нова серія. Вип. 12. С. 433–488.

Марина Коломіць, наук. співроб.,

Інститут архівознавства Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Архівний фонд академіка І. М. Федорченка як джерело вивчення участі вченого у II Міжнародній конференції з порошкової металургії в США (1965)

Метою публікації є аналіз видового складу і ступеню інформативності документів особового фонду академіка НАН України І. М. Федорченка, що зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ (далі – ІА НБУВ).

Методика дослідження охоплює загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, порівняння, описовий, деталізація, узагальнення, об'єктивно-фактологічний. Під час пошуку та наукового опрацювання архівних документів, вивчення науково-організаційної діяльності академіка НАН України І. М. Федорченка авторкою використана, насамперед, методика, яка застосовується в архівній евристиці, а також спеціально-історична методологія, зокрема, історико-хронологічний, історико-порівняльний, реконструктивний, історико-типологічний, історико-системний методи та метод історико-джерелознавчого аналізу. Ці методи дозволили виявити і проаналізувати видовий склад та інформативний потенціал документів, які відклалися в особовому фонді вченого.

Наукова новизна публікації. Вперше до наукового обігу впроваджено масив документів особового фонду академіка НАН України І. М. Федорченка, які відображають його діяльність у царині порошкової металургії.

В ІА НБУВ проводиться робота з впровадження до наукового обігу документів архівного фонду НАН України і популяризації наукової спадщини видатних вчених. Серед інших міститься особовий архівний фонд академіка НАН України І. М. Федорченка (1909–1997), до якого увійшов комплекс документів вченого за 1951–1975 рр., а саме: наукові праці, документи біографічні та про вченого, документи з науково-організаційної діяльності,

епістолярна спадщина, фотодокументи і документи, зібрані науковцем за роки своєї професійної й наукової діяльності.

Висвітленню внеску академіка НАН України І. М. Федорченка у розвиток світової науки присвячена низка наукових праць О. Г. Косторнова, В. М. Палія, І. М. Францевича та інших [1; 8–11]. Однак у розвідках вчених не відображено участь видатного ученого-металознавця у II Міжнародній конференції з порошкової металургії, що відбулася у США у 1965 р.

Серед документів особового фонду І. М. Федорченка відкриті джерела, що описують його участь у II Міжнародній конференції з порошкової металургії (1965).

У розвідці ставимо за мету дослідити видовий склад документів з участі вченого у конференції, що відбулася упродовж 14–17 червня 1965 р. Проаналізувати діяльність наукового форуму можна через призму таких документальних джерел, як листування, програма заходів, доповідь науковця, нотатки і світлина. Чільне місце належить записнику, в якому учений упродовж 14–24 червня 1965 р. занотував перебіг подій у їх хронологічній послідовності. Завдяки чому цей документ можна взяти за основу [2, арк. 25–76].

З листування відомо, що 27 грудня 1963 р. І. М. Федорченко отримав пропозицію від голови оргкомітету Х. Хаузнера взяти участь у II Міжнародній конференції з порошкової металургії. 15 серпня 1964 р. був спрямований до участі у науковому форумі Державним комітетом з науки і техніки РМ СРСР [2, арк. 2, 11].

У документах фонду зафіксовано активну участь І. М. Федорченка у підготовці і проведенні наукового форуму, оскільки він був призначений головою радянської делегації. З листування вченого із головою оргкомітету Ф. Ленеллом і секретарем конференції Н. Хутоном, можна дізнатися про організаційно-інформаційну складову конференції та циркуляр підготовки до неї [2, арк. 4, 13–14, 31].

Відомо, що науковий форум відбувся за сприяння Федерації промисловості порошкової металургії США і Американського інституту порошкової металургії. Головуючим був К. Х. Ролл. Загалом у конференції взяло участь близько 2 тисячі учасників і було виголошено більше, ніж 60 доповідей [2, арк. 5, 18].

Згідно з документами, основну увагу на конференції мали приділити неметалічним матеріалам. Наукова програма форуму висвітлювала такі проблеми: 1. Виробництво залізних порошків; 2. Дослідження у галузі порошкової металургії; 3. Ущільнення порошків; 4. Механізми процесів спечення; 5. Порошкові матеріали; 6. Дисперсійне ущільнення; 7. Вогнетривкі матеріали; 8. Застосування продуктів порошкової металургії в ядерній галузі [2, арк. 38].

Як зазначає сам учений, 15 червня під час секційного засідання «Механізми спечення» він представив доповідь «Дослідження активації процесу спечення металокерамічного заліза», в якій було сформовано загальні принципи вибору присадок для активації процесу спечення у твердому середовищі [2, арк. 47].

Слід зауважити, що І. М. Федорченко залишив власні нотатки про роботу засідання і виявив зацікавленість окремими виступами колег. Зокрема, відмітив

доповіді вчених Р. Дехоффа і Ф. Райнза «Залежність між щільністю та площею внутрішньої поверхні при спеченні» (США), Г. Кучинського «Спечення в оксидних системах» (США), а також Р. Захна «Механізм спечення в альфа-залізі» (Швеція) [2, арк. 97].

Досить насиченою була екскурсійна програма конференції, під час якої І. М. Федорченко відвідав низку наукових і промислових об'єктів. 21 червня у підрозділі Пенсільванської хімічної корпорації у Філадельфії – «Stokes Equipment Divign of Pennsalt Chemicals Corporation» він отримав інформацію щодо процесу виготовлення пресів для потреб порошкової металургії. Наступного дня вчений дізнався про технологію виробництва залізних порошоків на механічному заводі «Hoeganes Corporation» у Рівертоні [2, арк. 75].

Із записника відомо, що 23 червня І. М. Федорченко був присутній на засіданні металургійного факультету Массачусетського технологічного інституту, присвяченому активованому спеченню. При цьому зав'язав ділові контакти з професорами Інституту – К. Моррісом, Дж. Нортонем та очільником факультету Дж. Чіпменом. У рамках наукового заходу завідувач лабораторії інженерно-механічного факультету інституту О. Вульф провів екскурсію, ознайомивши зарубіжних колег із технологічними особливостями процесу виготовлення жароміцних волокон і спечених твердих сплавів на основі тугоплавких металів [2, арк. 24].

Описуючи свої враження від екскурсії до лабораторії прикладних досліджень відділу металургії організації «Armour Research Foundation» у Чикаго, науковець відмітив прогресивний рівень досліджень волокнистих матеріалів на основі молібдену, магнію, алюмінію, нержавіючої сталі, а також планування сталі алюмінієвим методом видавлювання і покриття неметалевих частинок металом [2, арк. 26–29].

Фотодокументи особового фонду певним чином ілюструють цей науковий захід. На світлинах І. М. Федорченка зафіксовано поруч із професором Політехнічного інституту Ренсселіра Ф. В. Ленеллом (США), співробітником канадського уряду Н. М. Світухою і директором промислової компанії «Sherritt Gordon Mines Limited» В. Н. Маківим (Канада) та іншими учасниками заходу [3, арк. 1–5].

Як відомо з листування, 28 липня 1965 р. головуєчий конференції К. Ролл запросив українського вченого на наступну конференцію, яка мала відбутися у 1970 р. [4, арк. 3–5].

Відвідування І. М. Федорченком цього наукового заходу зміцнило престиж української науки і посприяло активізації ділових контактів з металознавцями північноамериканського континенту, які доволі широко представлені в особовому фонді. З ученим листувалися професори Університету Нотр-Дам Г. Кучинський і Н. Хутон, а також професор Університету Флориди Е. Гай, з якими він обмінювався науковою літературою і досвідом стосовно впливу ультразвуку на властивості металів [2, арк. 20; 4, арк. 93–96; 5, арк. 68–73].

Учений також намагався підтримувати контакти з науковцями інших країн. Він обмінювався досвідом у галузі порошкової металургії з науковим співробітником Індійського технологічного інституту А. Решамвалою. У той же

час від керівника відділення металургії та техніки Індійського Інституту Технологій П. Дхари І. М. Федорченко отримав запрошення взяти участь у II Міжнародному симпозіумі з металургії, що мав відбутися 17–22 лютого 1969 р. у м. Харагпур [5, арк. 22; 6, арк. 7].

Варто зауважити, що І. М. Федорченко плідно втілював у наукову практику досвід зарубіжних колег. Протягом 1960–1970-х рр., як голова сектору з порошкової металургії Інституту проблем матеріалознавства АН УРСР, він з групою колег займався створенням спеціальних металів і нових марок сталей [1, арк. 35; 9, с. 7].

Висновки. Таким чином, документи, що відклалися в особовому фонді академіка І. М. Федорченка, який зберігається в ІА НБУВ, дають змогу розкрити малодосліджені сторінки його наукової діяльності. Зокрема, відобразити участь науковця у II Міжнародній конференції з порошкової металургії у США в 1965 р., що мала важливе значення для подальшого розгортання тісної співпраці між українськими та американськими вченими.

Джерела та література:

1. Архів Президії НАН України. Особова справа І. М. Федорченка. 167 арк.
2. ІА НБУВ (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Ф. 179. Оп. 2. Спр. 36. 102 арк.
3. Там само. Спр. 122. 5 арк.
4. Там само. Спр. 18. 114 арк.
5. Там само. Спр. 56. 93 арк.
6. Там само. Спр. 107. 7 арк.
7. Там само. Спр. 80. 11 арк.
8. *Іван Михайлович Федорченко* / Указ. лит. Сост. Май В. К., Сотниченко С. В.; Редкол.: Сытник К. М. (пред.) и др.; Вступ. ст. Францевича И. Н., Радомысльского И. Д. К.: Наук. думка, 1984. 103 с.
9. Косторнов А. Г. *Іван Михайлович Федорченко (К 100-летию со дня рождения)*. Порошковая металлургия. 2009. № 9–10. С. 1–8.
10. *Національна академія наук України – 100: головні тенденції розвитку і здобутки: документи і матеріали*. Кн. 2. Ч. 2: 1971–1991 / редкол. : Онищенко О. С. [та ін.]; упорядн.: Яременко Л. М., Індиченко Г. В., НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. К., 2018. 1136 с.
11. Палій В. М., Храмов Ю. О., Богданов В. Л. (ред.). *Національна академія наук України. Персональний склад, 1918–2018*. К.: «Фенікс», 2018. 560 с.

Катерина Папакіна, мол. наук. співроб.,
Інститут архівознавства Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

Інформаційний потенціал особового архіву члена-кореспондента АН УРСР Еліє Співака

Дослідження української єврейської наукової спадщини часів Другої світової війни та повоєнного періоду неможливе без комплексного вивчення особових архівів видатних діячів науки і культури. До них відноситься Еліє Гершович Співак (1890–1950) – член-кореспондент АН УРСР, мовознавець, їдишист, директор Кабінету єврейської мови, літератури і фольклору у 1936–1949 рр. Його науковий доробок налічує більше ста праць. Він представник українського єврейства, котрий своєю діяльністю зробив внесок у науковий та культурний розвиток української єврейської громади. Працюючи у філологічній царині, Еліє Співак розвивав мову однієї з найбільших національних меншин до Голокосту, а після нього – дбав про збереження мовної та культурної спадщини їдишем.

Еліє Співак – виходець з містечка Васильків, неподалік Києва. Він отримав традиційну єврейську освіту, проте зумів влаштуватися на навчання в російську школу. Багато років вчителював у Глухові, Києві, Харкові та в Одесі, брав участь у розвитку єврейської освіти, що він засвідчує у своїй автобіографії [2, арк. 22]. Впродовж 1932–1936 рр. Еліє Співак працював науковим співробітником в Інституті єврейської пролетарської культури на філологічній секції, а у 1936 р., після скорочення установи, очолив вже Кабінет єврейської мови, літератури і фольклору АН УРСР [2, арк. 3].

Антисемітська кампанія не оминула Еліє Співака [14]. З 1948 р. розпочався затяжний процес ліквідації Єврейського антифашистського комітету та ув'язнення його лідерів та учасників. 13 січня 1949 р. Еліє Співак був заарештований у справі Єврейського антифашистського комітету. Разом із ним, були заарештовані його колеги Хаїм Лойцкер та Іцак Фефер, котрі пізніше давали свідчення на користь його «винуватості» [12, с. 14–15].

Особовий архів Співака Еліє Гершовича (фонд 242, опис 1) зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, його особова справа як члена-кореспондента АН УРСР – в Архіві Президії НАН України. Особовий архів являє собою три комплекси документів. Перша частина – це наукові праці та робочі нотатки до них (99 справ), друга – біографічні документи (7 справ), третя частина – листування (30 справ).

Перша частина архіву члена-кореспондента АН УРСР, доктора філологічних наук Еліє Співака – це монографії, підручники, посібники тощо, вони представляють особливу цінність для філологів, мовознавців-їдишистів. Він розробляв підручники для єврейських шкіл, вивчав питання засновників сучасної єврейської літературної мови, активно працював над проблемою

методології мовознавства на їдиш, а також, керував складанням термінології їдишем та російсько-єврейським і українсько-єврейським словниками.

Наукова спадщина Еліє Співака може слугувати цінним джерелом інформації з розвитку української єврейської шкільної освіти для істориків єврейських студій, оскільки значна частина його доробку – це підручники з їдиш для учнів єврейських шкіл («Мова та література в школі» 1928 р., «Літературний збірник для школи та дому. Частина перша I» для дітей молодшого шкільного віку 1922 р., посібник «Культура мови. Теорія та практика» 1931 р. та інші). Не менш важливою частиною наукової діяльності Еліє Співака було дослідження перетворення та становлення їдишу як літературної мови, зокрема, він видав праці «Історія єврейської мови» близько 1934 р., монографії «Мова і стиль Шолом-Алейхема» 1940 р. та «Мова і стиль трьох єврейських класиків» 1940–1966 рр. та інші. Крім того, він був розробником та співавтором ряду термінологічних словників, що збагачували живу (розмовну) мову єврейських різних груп.

Головною особливістю наукових праць Еліє Співака є те, що більшість з них написані мовою їдиш. Це пояснюється його цільовою аудиторією – єврейською спільнотою. Проте, із другої половини 1930-х років у нього з'являються статті та нотатки до статей українською та російською мовами («Понятіе о єврейском литературном языке – идиш» 1938 р., «Україна в українському слові в дні війни» 1943 р. та інші). Поява праць не лише їдишем, а й іншими мовами свідчить про орієнтацію автора на більш широку аудиторію, не лише на неєврейське населення, а й єврейську асимільовану частку українського суспільства. На нашу думку, це було ознаками таких процесів, як з одного боку, знищення українського єврейства як частини європейської спільноти, а з іншого, зміщення культурних важелів українських євреїв: йдеться про евакуацію у віддалені регіони СРСР напередодні та під час Другої світової війни та відрив від української єврейської національно-культурної громади [13, с. 206–207]. Крім того, поява дво- та трьохмовного компоненту у Еліє Співака свідчить також про згортання в УРСР видання книжок їдишем та єврейських навчальних закладів, що загалом відповідало завершенню політики коренізації та поновленню антисемітської кампанії в СРСР [11, с. 138–140].

Друга частина документів особового архіву члена-кореспондента АН УРСР Еліє Гершовича Співака – це біографічні документи. На жаль, цей комплекс документів невеликий та налічує всього сім справ. Перш за все це газетні вирізки зі статтями про Еліє Співака їдишем та українською мовою [3, арк. 1–11], поздоровлення з нагоди захисту докторської дисертації [8, арк. 1–3], рецензії на його наукові роботи [9, арк. 1–50], фотографії його та дружини [10], а також, декілька наукових видань [1, арк. 1.; 6], до яких вчений був долучений. Очевидно, що ця частина особового архіву вкрай обмежена за кількістю та не відображає різних періодів життя та роботи видатного філолога та мовознавця. Переважна більшість представлених у фонді газетних статей про Еліє Співака демонструють важливість його наукового надбання та актуалізують потребу у збереженні мови та культури євреїв й у пізніший час [3, арк. 1]. Тим не менш, цей комплекс документів можна залучати до роботи, вивчаючи біографію Еліє

Співака, його наукову діяльність, а також, у процесі дослідження української єврейської інтелігенції у міжвоєнний, воєнний та повоєнний періоди, оскільки крайня дата датування документів 1888 р.

Третя частина документів особового архіву видатного українського єврейського вченого – це листування Еліє Співака з відомими представниками єврейської інтелігенції, зокрема з літературознавцем Нахумом Ойслендером [7, арк. 1–16], режисером Мойсеєм Гольдблатом [4, арк. 1–4], а також із приватними особами, зокрема, з його давньої подругою Р. Ейфе, де обговорюється життя євреїв в евакуації та їхня майбутня доля [5, арк. 1–8]. Листування члена-кореспондента АН УРСР розкриває особливості функціонування Кабінету єврейської мови, літератури і фольклору АН УРСР у 1936–1949 рр., показує діяльність Еліє Співака у житті Академії наук УРСР.

Особова справа Еліє Співака зберігається в Архіві Президії НАН України. Вона містить анкетні відомості [2, арк. 2–11], автобіографію [2, арк. 12–23], документи, що затверджують його призначення на посаді директора Кабінету єврейської мови, літератури і фольклору АН УРСР 2, арк. 61], обрання членом-кореспондентом АН УРСР [2, Арк. 1], рекомендаційні відгуки від Спілки радянських письменників України [2, арк. 57], єврейського відділення Театрального інституту [2, арк. 59] та інші документи. Зокрема, рекомендації від Агатангела Кримського, де розкриваються не лише наукові здобутки Еліє Співака, а особисте ставлення та зв'язки А. Кримського до мовознавця та ідишиста [2, арк. 62–69].

Таким чином, документи особового архіву члена-кореспондента АН УРСР Еліє Співака Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та його особова справа Архіву Президії НАН України демонструють розвиток та досягнення наукової діяльності українського єврейства під час Другої світової війни та у повоєнний періоди. Інформаційна цінність документів особового архіву Еліє Співака полягає в тому, що вони відбивають не лише життєвий шлях, етапи розвитку науковця, його особисту позицію з різних проблем, а й слугують додатковим джерелом для вивчення науки і культури, суспільно-політичних процесів серед українського єврейства.

Джерела та література:

1. «Єврейська азбука» ІА НБУВ (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 242. Спр. 106. Арк. 1.
2. Архів Президії НАН України. Особова справа І. Г. Співака. 86 арк.
3. Газетні вирізки зі статтями про І. Г. Співака. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 101. Арк. 1–11.
4. Гольдблат М. І. – художній керівник театру ім. Шолом-Алейхема. Із Москви до Києва. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 116. Арк. 1–4.
5. Ейфе Р. Д. Із Ново-Троїцька Чкаловської області до Києва. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 119. Оп. 1. Арк. 1–12.
6. Картотека про єврейську мову, передана Співаку І. Г. від Московського державного єврейського театру. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 107. 39 карток.

7. Ойслендер Н. – критик та літературознавець. Із Москви до Києва. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 125. Арк. 1–39.
8. Поздоровлення з нагоди захисту докторської дисертації. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 102. Арк. 1–3.
9. Рецензії та відгуки на роботи І. Г. Співака. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 100. Арк. 1–50.
10. Фотографії Співака І. Г. та його дружини. ІА НБУВ. Ф. 242. Спр. 103.
11. Аронсон Г. *Книга о русском еврействе (1917–1967)* / под ред. Я. Г. Фрумкина, Г. Я. Аронсона. Нью-Йорк, 1968. 467 с.
12. Пристайко В., Пшенніков О., Шаповал Ю. *Справа Єврейського антифашистського комітету. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 1998. № 3/4. С. 6–20.
13. Фінберг Л., Любченко В. *Нариси з історії та культури євреїв України*. Вид. третє. К., 2009. 440 с.
14. Бейзер М. *Евреи борьбы. Еврейское национальное движение (1967–1989 гг.)*. URL: <https://cutt.ly/9JVPDFp> (дата звернення 25.04.2022).

Ірина Шевчук, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Георгій Кістяківський: внесок в американську науку

Георгій Богданович Кістяківський народився неподалік Києва, у Боярці, в ліберальній, академічній родині. Батько, Богдан Олександрович, був соціологом і намагався просувати тему прав людини. Загалом, родина Кістяківських – це була родина вчених у трьох поколіннях. Дідусь Георгія, Олександр, був вченим-криміналістом. Ще два його сини, окрім Богдана, Ігор та Володимир, були правником та хіміком відповідно. А от брат самого Георгія, Олександр Богданович, був видатним біологом. Але й на цьому лінії вчених не припинилась, зокрема дочка Георгія Богданович, Віра, стала першою жінкою, яку призначили професором фізики МТІ [5].

Залученість родини Кістяківських в науку впливала і на формування політичних поглядів. Так, на світогляд Георгія впливали батьки. Він згадував, що той час, що він провів з ними в Гейдельберзі, в Німеччині, надалі вплинув на його бажання приєднатися до антибільшовицьких армій у 1918 році. Він пішов на військову роботу до Білої армії. Але при цьому Кістяківський не любив царизм. Його швидше відлякував авторитаризм більшовиків. Але довго він там не протримався, бо відчув неймовірну огиду до Білої армії [1]. Зрештою, Георгій Богданович емігрував до Берліна. Як точно це сталося: чи через ув'язнення більшовиками і втечу, чи через табір для інтернованих у Туреччині, чи через Сербію – досі точно не відомо. Допомагав влаштуватися його дядько Ігор, який також був змушений виїхати, але до Парижа.

Саме в Німеччині Кістяківський продовжив своє навчання. Попри те, що він навіть не закінчив гімназію, зміг вступити на бакалаврат на спеціальність хімія.

Потім вступив у магістратуру і зміг подати заявку на посаду аспіранта, щоб отримати ступінь доктора філософії. Георгій Богданович і далі хотів займатися наукою, що кардинально суперечило його можливостям в Німеччині. Тож він знову був змушений емігрувати 1926 року, вже до США. Там він отримав посаду в Принстонському університеті, а вже у 1930 році прийняв пропозицію стати асистентом професора Гарварда з обіцяним підвищенням через три роки до посади доцента [3].

Коли наприкінці 1930-х років стало зрозуміло, що війна неминуча, президента США Рузвельта попередили про роботу над створенням атомної бомби в нацистській Німеччині. Вже в 1942 році було підписано указ про проведення таких самих робіт в Америці, і уряд у глибокій секретності розпочинає проект «Мангеттен». Кістяківський також приєднався до військової справи, але ще в 1940 році як очільник Вибухової лабораторії у Національному комітеті з військових досліджень. Його досягнення в цій галузі привернули увагу Оппенгеймера у жовтні 1943 року. Жорстке ставлення Георгія Богдановича до нацизму і бажання допомогти виграти війну привели його у Лос-Аламос, місто проекту «Мангеттен». Там він був спочатку консультантом з теорії вибухів. Але вже у січні 1944 році очолив відділ Х (вибухи) [4]. Після сотень експериментів відділ Джорджа Кістяківського розробив комплекс лінзоподібних вибухових зарядів, які розміщувалися довкола плутонієвої кулі, одночасно з усіх боків бомбардували її, стискаючи до критичної маси, в результаті чого починалася й підтримувалася ланцюгова реакція. Проте недоліки залишалися. У зарядах були повітряні кишені. Так, за кілька годин до тесту бомби Кістяківський власноруч, за допомогою бормашини, заповнював ці порожнини вибухівкою [1]. Попри таку тяжку роботу його та команди, інші не вірили, що його винахід спрацює належним чином. В правильності думок Кістяківського вони переконалися в липні 1945 р. на яденому тесті Триніті. Тоді Георгій сказав фразу, яку ще не раз будуть згадувати: «Я впевнений: коли настане кінець світу, в останню мілісекунду існування Землі людство побачить саме те, що побачили щойно ми». Але тоді він був переконаний, що такий крок був виправданим. Це була його помилка, яку він ще не раз визнаватиме.

Після Другої світової війни Кістяківський повернувся до Гарварду і розділив свій час між викладанням та консультуванням кількох адміністрацій США з питань контролю над озброєннями та зовнішньої політики. Він працював у науково-консультативному комітеті президента Ейзенхауера з 1957 по 1964 рік, а також був спеціальним помічником президента з науки і техніки з 1959 по 1961 рік. У 1958 році Кістяківський сказав президенту Ейзенхауеру, що інспекції іноземних військових об'єктів недостатньо для контролю над їхньою ядерною зброєю. Він висунув ідею зосередити стратегію контролю над озброєннями на роззброєнні, а не на інспекціях. Як радник президента США Кістяківський активно впроваджував політику ядерного роззброєння. У січні 1960 р. в рамках переговорів з питань контролю за озброєннями він виступив з ініціативою заборонити випробування ядерної зброї в сейсмічних зонах. На жаль, у результаті інциденту з американським літаком У-2 над радянською територією в травні 1960 р. переговори було припинено. Георгій Богданович був відданий

обов'язкам офісу, але при цьому, попрацювавши кілька років на цій посаді, він усвідомив, що в жодному разі не можна беззаперечно довіряти будь-яким військовим структурам. З кожною новою інспекцією на певний об'єкт, Кістяківський все більше розчаровувався у тому, що відбувається. Так, наприкінці 1960-х років він залишив усі свої посади, пов'язані з урядом, оскільки хотів виступити проти війни у В'єтнамі [1]. Він долучився до виборчих кампаній та правозахисних груп. В цей час він продовжував викладати у Гарварді, а після виходу на пенсію в 1972 році він ще більше залучився до політичної діяльності.

Джордж Кістяківський став одним з найвідоміших і найуспішніших учених-українців. За свої наукові досягнення він був удостоєний у США медалі «За заслуги», медалі Свободи, медалі Академії наук. Більш того, його документи готували на Нобелівську премію миру. Але навіть тоді Георгій не забував про свою Україну. Він сприяв створенню Українського наукового інституту Гарвардського університету, а також встановленню пам'ятника Тарасові Шевченку у Вашингтоні. Є спогади киян про те, як Кістяківський приїжджав до Києва, гуляв знайомими вуличками та милувався рідним містом. Його неодноразово в інтерв'ю називали росіянином, але він відповідав: «Ні, я – українець. Це однаково, що шотландця запитати: ви – англієць?» [1]. Як потім він писав, з часом просто втомився виправляти людей.

Загалом, якщо описувати життя Георгія Богдановича Кістяківського його ж словами, то все вмістилось би в один абзац: «Мое життя розділене на чотири рівні періоди. Перші 20 років я ріс і на власному досвіді відчув війну. Другі 20 років були виключно хімією, що приводить нас до 1940 року. Наступні 20 років були наполовину – хімією та зброєю. Я все ще був успішним у хімії і дуже успішним у зброї. Останні 20 років я намагався здебільшого ліквідувати ядерну зброю – і це було найменшим успіхом» [2].

Джерела та література:

1. George Kistiakowsky's Interview URL: <https://cutt.ly/vJmy8EU>
2. George Kistiakowsky: champion of arms control. *Public Policy*. URL: <https://cutt.ly/NJmusG2>
3. Vera Kistiakowsky's Interview URL: <https://youtu.be/jChlhmYpPag>
4. Войтко А., Стахів З. Джордж Богдан Кістяковський і проект «Манхеттен». *Дзеркало тижня*, 2015, 14 серпня. URL: <https://cutt.ly/JmunGK>
5. Філіпченко Б. Семья Кистьяковских. URL: <https://cutt.ly/JJmuPJv>

Софія Швалюк, студ.,

Кременецький медичний фаховий коледж імені Арсена Річинського

Популяризація імені Арсена Річинського в публічному просторі

Важливим чинником для сучасної української історіографії має стати її очищення від різного роду спотворень і фальсифікацій та відтворення правдивої історії народу, його знаних персоналій. Популяризація «забутих»

тоталітарним режимом постатей має особливу актуальність в умовах інформаційного суспільства та війни.

Арсен Річинський – релігієзнавець, громадсько-політичний діяч, краєзнавець, мистецтвознавець, церковний композитор та лікар. Втім його ім'я стало відомим широкому загалу лише з проголошенням незалежності України [1]. У рамках Public History особа Арсена Річинського презентується різними засобами, через науково-популярну літературу, музейні експозиції, мистецтво тощо. **Метою дослідження** є характеристика представлення А. Річинського в публічному просторі.

У загальному плані зауважимо, що публічна історія – це пояснення або презентація історичних знань для соціуму більш зрозумілими засобами (як-от: музейні виставки, публічні лекції, документальні теле- та радіопередачі, подкасти). Причому в презентації можуть брати участь як академічні історики, краєзнавці, так і аматори [2].

За роки незалежності України було опубліковано низку праць про життя та громадсько-церковну діяльність А. Річинського. З ініціативи дослідника життєпису Арсена Річинського Петра Мазура проведено низку конференцій у м. Києві, Ізяславі, Кременці, Тернополі, які присвячені діячеві. Для популяризації імені Арсена Річинського видано наукові збірники, зокрема, «Матеріали VIII Міжнародних Річинських читань до 120-річчя з дня народження Арсена Річинського» (науковий збірник, за редакцією А. Колодного та П. Мазура). Так, перші «Річинські читання» були проведені у 1998 р. Ця конференція висвітлювала творчу спадщину видатного волинянина. Керівництвом навчального закладу цілком слушно організовувались публічні заходи у яких брала участь громадськість Кременця й України. Це сприяло популяризації імені А. Річинського.

Зазначимо, що одним з перших до повернення імені великого патріота України А. Річинського долучилося Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, яке доклало чимало зусиль для того щоб дослідити його погляди та опанувати наукову спадщину А. Річинського.

Наступним кроком для популяризації імені знаного земляка стало порушення питання про присвоєння імені лікаря-вченого Арсена Річинського Кременецькому медичному училищу. Відповідну постанову Кабінету Міністрів України № 883 було прийнято 24 травня 1999 року.

Презентаційним майданчиком для Public History є музей. У 2004 р. у Кременецькому медичному училищі ім. Арсена Річинського було відкрито музейну експозицію, присвячену діячеві. Відкриттю музею передувала велика науково-пошукова робота директора училища, кандидата медичних наук П. Є. Мазура, викладачів училища. Відбулися численні наукові експедиції. На стендах розміщені фотокопія свідоцтва про народження Арсена Річинського, фотографія батьків Василя Федоровича і Ніни Харитонівни, також низка документів, листів, книг, предметів побуту, які належали родині Річинських. Тому для нащадків залишено значну кількість наративів для реалізації Public History (журнали, книги, фотографії, спогади тощо). Вони визначають формат проведення екскурсій, іноді це відбувається у формі сторітеллінгу. Таким чином,

музей використовує представлені матеріали для популяризації діяльності А. Річинського.

В училищі для найкращих студентів з 2004 року засновано іменну стипендію імені Арсена Річинського.

Опираючись на наукову розвідку Ільїн О., Мазур П. «Нариси історії Береза-Картуського концтабору (липень 1934 – вересень 1939)» [3] можемо стверджувати, що зібрані матеріали Брестського архіву, що містять дані про Арсена Річинського, є пізнавальними для широкого загалу. Особливо у час повномасштабної війни, коли кожен українець має знати свою правдиву історію. Зазначимо, що під час презентації книги присутнім показували короткий фільм про концтабір із свідченнями людей, які пережили ці події. Режисером фільму є Юрій Луговий, який родом із Тернополя, але проживає у Канаді.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій посилюється роль віртуального простору у житті соціуму. Відповідно, життєпис, книги, матеріали конференцій, присвячені А. Річинському, містяться на офіційному сайті коледжу (<http://www.kre-med.te.ua/>).

Сучасність надає широкі можливості для здійснення публічної історії, щоб ім'я А. Річинського ставало популярним не лише серед українців, але й народів Європи. Історичні знання мають передаватися різними способами й охоплювати більше громадян. У цьому полягає й перевага публічної історії, адже ви завжди шукаєте нові можливості для спілкування та залучення громадськості. Чим більше ми розповідаємо історію спільноті, тим більше вона стає публічною.

Джерела та література:

1. Пісоцький А. *Інтелегенція Волині : погляд крізь призму часу*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 176 с.
2. Браїлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу. *Дзеркало тижня*. 2018. 22 серпня. URL: <http://surl.li/bkbsm> (дата звернення: 21.02. 2022 р.).
3. Ільїн О., Мазур П. *Нариси історії Береза-Картуського концтабору (липень 1934 – вересень 1939)*. Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2019. 640 с.

Юлія Шараєвська, учениця, чл. МАН,
спеціалізована школа № 49 (м. Київ)

Роль академіка О. В. Палладіна в розвитку науки в Україні

Академік Олександр Володимирович Палладін, безумовно, зробив величезний вклад в розвиток української науки. А започаткував це ще його батько, академік Володимир Іванович Палладін. Вперше він приїхав працювати в Харківський університет ще у 1889 році. Вдруге повернувся в Україну в часи жовтневого перевороту 1917 року. На той момент, радянська влада зруйнувала роботу наукових установ, науковці працювали без світла, тепла, заробітної плати і в прямому сенсі гинули від голоду. В ті часи, Володимир Іванович потоваришував з академіком Вернадським. Зберіглось листування Володимир

Івановича Палладіна за період від 18 червня 1918 року до 1 жовтня 1921 року з засновником Академії наук України, відомим вченим, академіком Володимиром Івановичем Вернадським, де він виказує своє бажання вступити в Українську Академію наук та переїхати до Києва: «Якби... я був би обраним в Українську Академію наук, то я був би їй і в особливості Вам глибоко, глибоко вдячним. Я, безумовно, визнаю за українською мовою та українською літературою право на самостійне існування...Я безумовно переїхав би до Києва і вже всі свої сили присвятив би їй (Українській Академії наук)» [1]. На початку 1920 року Палладін очолив Нікітський ботанічний сад. Саме завдяки йому, вдалось зберегти унікальну колекцію рослин та унікальних науковців, що там працювали, і сад почав функціонувати, як багатогалузевий науково-дослідний інститут. Будучи незламним та наполегливим в питаннях збереження Нікітського ботанічного саду він постійно звертався з вимогами до органів радянської влади за що в 1920 році його було заарештовано [2].

В 1916 році до України переїздить його син, майбутній академік Олександр Володимирович Палладін. З цього моменту все своє життя він присвячує Україні й розвитку української науки. Саме в Харкові і відбулось становлення молодого вченого, проявився його талант науковця, новаторський дух та організаторські здібності: він започаткував створення наукового біохімічного товариства, наукового біохімічного видання і в 1925 році першого в Україні інституту біохімії. Активно відвідуючи міжнародні симпозіуми він привозив в Україну нові методики, які впроваджував в практику. Так, наприклад, з усього СРСР в Харків приїздили біохіміки-клініцисти, щоб опанувати новітні аналізи крові. Створений ним інститут біохімії розрісся з 2 кімнат та 7 співробітників до науково-дослідної установи, яка була на рівні, а в чомусь навіть перевершувала провідні лабораторії Європи. Будучи вже знаним у світі науковцем, Олександр Володимирович Палладін активно зайнявся розбудовою української академії наук, пройшовши шлях від секретаря до віце-президента і нарешті президента Академії наук України.

30-ті роки ХХ сторіччя видалися драматичними для нашої країни: Голодомор, криваві сталінські репресії. Багато видатних вчених загинули в сталінських таборах або були страчені. Особливо небезпечно було займати керівні посади. Небезпека загрожувала Палладіну ще й через те, що він був сином дійсного статського радника та часто виїздив у закордонні відрядження до капіталістичних країн Західної Європи і США. Незважаючи на загрозу для себе особисто, він зберігав мужність, порядність, людяність та допомагав іншим. Олександр Володимировичу Палладіну вдалось врятувати від сталінських репресій багатьох видатних українських вчених. Про це свідчить лист Н. Симковської (удови академіка АН України С. Ю. Симковського, страченого 18.03.1937 р.) від 25.04.1957: «Олександр Володимировичу! Звертаюся до Вас, ніяк до Президента Академії, а як до старого товариша мого друга, що загинув, пов'язаного з ним роками наукової роботи та пам'ятаючи Ваші спроби (ви поїхали ввечері до Затонського не відкладаючи, бажаючи йому допомогти) – у 37, по суті в 36 році. Шлю від себе та сина першотравневий привіт та найкращі побажання» [3, с. 135].

Організаторський талант Палладіна проявив себе під час Другої світової війни. Йому вдалось не лише організувати евакуацію співробітників академії наук до Уфи, але і налагодити там продовження науково-дослідницької роботи за різними напрямками.

Не можна оминати увагою і дипломатичний талант академіка Палладіна. У 1945 році О. В. Палладін у складі урядової делегації УРСР брав участь в установчій конференції Організації Об'єднаних Націй у Сан-Франциско. Напружена робота в комісіях і комітетах конференції тривала майже два місяці: Україна стала членом ООН та набула право голосу. Брати активну участь в перемовинах йому допомагало вільне володіння англійською, німецькою та французькою мовами. До речі, опанувавши українську мову вже у дорослому віці, він володів нею досконало, читав лекції, писав статті та книги.

У 1946 році Палладіна було обрано Президентом Академії наук Української РСР. Початок його президенства прийшовся на складні часи повоєнного відродження: потрібно було не лише відновити діяльність академічних установ, а й піднести їх на сучасний світовий рівень. Палладін не пішов шляхом застосування наукових досягнень лише для вирішення практичних потреб промисловості та сільського господарства. Він всіляко сприяв розвитку фундаментальних теоретичних досліджень в області ядерної фізики, фізики напівпровідників, радіофізики, електроніки, геофізики, обчислювальної математики, механіки, кібернетики, хімії високомолекулярних сполук, проблем матеріалознавства. Саме за часи його президенства в Україні було створено цілий ряд науково-дослідних інститутів.

В цьому році виповнюється 50 років як академік Олександр Володимирович Палладін пішов із життя. Но створений ним майже 100 років тому інститут і сьогодні є знаним у всьому світі, а його співробітники високо цінуються в університетах та лабораторіях повсюди. Щорічно відбуваються Палладінські читання, що збирають талановиту наукову молодь, що працює в області біохімії.

Джерела та література:

1. Листування академіка В. І. Вернадського з В. І. Палладіним. С. 71–83. URL: <https://cutt.ly/uKogzuzk>
2. Репрессированная наука. Ученые уничтоженные в СССР. *Бессмертный барак*. URL: <https://cutt.ly/aKow8cp>
3. *Александр Владимирович Палладин. Воспоминания современников* / Под ред. Я. В. Белика. К.: Наукова думка., 1995.

МУЗЕЙ – ПРОСТІР ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Валерія Лавренко, канд. іст. наук, заст. директора,
Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького

«Музей зачинено на війну»: діяльність освітнього музейного хабу при Дніпропетровському національному історичному музеї імені Д. І. Яворницького у 2022 р.

З початком повномасштабної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. основною першопочатковою задачею всіх музеїв України стало збереження колекції. Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ) не став виключенням. Однак, за два тижні, всі нагальні задачі по захисту колекції були виконані, а колектив музейників все ще знаходився у стані високої мобілізованості та готовності до роботи. Зрозуміло, що ця діяльність повинна була відбуватися без залучення експозиційних приміщень та власне музейного зібрання. Однак, співробітникам ДНІМ вже не вперше доводилося адаптуватися до нових форматів музейного контенту. Пандемія COVID-19, зокрема, породила проєкти «Музей онлайн» та «Музейний лекторій просто неба». І окрім безпосередньої реалізації науково-просвітницьких задумів, ці проєкти навчили музейників адаптивності.

Тож на кінець березня Ганна Юрченко, наукова співробітниця відділу археології ДНІМ відродила дитяче інтерактивне заняття «Археологічна пісочниця» безпосередньо у кабінеті відділу археології. На заняття прийшло неочікувано багато юних відвідувачів та їх батьків. Адже в цей період багато дитлахів та їх батьків залишалися у місті, а ринок дитячого дозвілля зник повністю. Тож учасникам «Археологічної пісочниці» довелося тіснитися. Це явно нас переконало у необхідності шукати окреме приміщення для роботи з відвідувачами в умовах воєнного стану.

Вимогами музейників для приміщення стали:

- його безпечність (воно мало знаходитися у підвальному приміщенні, з доступом до води, з можливістю захистити відвідувачів від уламків скла в разі вибухів);
- приміщення мало бути легко пристосоване під змінні потреби музейних педагогів (аби ми могли проводити тут і майстер-клас з писанкарства, і археологічну виставку, і науково-просвітницьку лекцію, і науковий круглий стіл);
- це приміщення повинно було не асоціюватися з травматичним досвідом (вже в перші місяці Дніпро став містом, яке приймає великий потік переселенців, на сьогодні у місті понад 100 тис. чол. є внутрішньо-переміщеними особами, тож логічно, що ми прагнули не занурювати у біль людей, які зойно втекли від війни, полишивши свої домівки та звичний спосіб життя).

Приміщенням, яке ідеально підійшло, став напівпідвальний склад відділу АТО нашого музею. Його господар, ветеран бойових дій 2014–2015 рр., наприкінці лютого 2022 р. був мобілізований до лав ЗСУ. Відверто кажучи, особисто я побоювалася реакції нашого колеги на перенесення занять з музейної педагогіки у це приміщення. Однак, побоювання були даремні. В ході

однієї з короткострокових відпусток, наш захисник буквально зрадив тому, що у колишній його «курилці» вирує життя і займаються діти.

Близько тижня у музейників пішло на те, щоб привести складське приміщення до ладу (провітрити, почистити килими, декорувати, закласти вікна мішками з піском та пакунками книжок). Після цього народився музейний освітній хаб. Хаб на курилці... але до який тільки нетривіальних рішень не змушує нас війна.

Коротко про аудиторію музейного освітнього хабу. До неї варто віднести:

- батьків з дітьми, які залишилися в Україні, і опинилися у ситуації «голоду» на ринку сімейного дозвілля;
- внутрішньо переміщених осіб, які приходять у волонтерський центр, що також діє при музеї, по допомогу, і не оминають своєю увагою музейний хаб;
- бійців ТРО, які знаходилися в місті під час вишколу, бійців ЗСУ, які приїжджають на ротацію, легкопоранених бійців, які проходять лікування у Обласній клінічній лікарні імені І. Мечникова (вона знаходиться недалеко від музею);
- мешканців шелтерів, центрів соціальної реабілітації, евакуйованих інтернатів, організатори яких є давніми партнерами музею.

Проаналізуємо деякі спільні риси, які об'єднують контент музейного освітнього хабу:

1. Ми поки не беремося за тему осмислення сучасної війни, але пропонуємо дорослим відвідувачам самим взяти безкоштовно літературу з того питання, яке їх цікавить (література була надана ще у 2020 р. МКІП України Музею АТО для безкоштовного розповсюдження);

2. Ми багато працюємо руками в рамках інтерактивних музейних занять, бо творчість має терапевтичний ефект (з часом, у музейному освітньому хабі з'явилися заняття з професійним психологом від партнерського благодійного фонду);

3. У роботі ми орієнтуємося на особистий збір співробітниками предметів, які вони не встигли описати на момент 24 лютого 2022 р., і ці предмети «затрималися» у робочих кабінетах музейників. Адаже доступу до колекції у нас не має, але ми не відходимо від принципу орієнтації на предмет у музейній педагогіці. В хід йдуть ті матеріали, які не пройшли фондово-закупівельну комісію, уламки кераміки, корисні для наукового обігу лише в рамках статистичного аналізу, тощо.

4. Всі заняття є безкоштовними, але ми вітаємо добровільні донації на потреби ЗСУ від тієї аудиторії, яка має на це фінансову можливість.

Наведу декілька прикладів музейних занять у освітньому хабі:

1. Інтерактив «Давні технології: зрозуміла хронологія», розробник – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України ХХ ст. Віталій Соловйов (відвідувачі вивчають еволюцію технологій від доби каменю до доби раннього заліза, пробують видобути вогонь декількома способами, натерти борошна на зернотерці, зробити відщеп на кремні, нарізати овочі послідовно цільним крем'яним, вкладишевим крем'яним, мідним, бронзовим та залізним ножом тощо).

2. Майстер-клас «Реставрація кераміки» (відвідувачі навчаються відтворювати щойно розбиту сучасну кераміку за допомогою клею ПВА та тазу з піском), майстер-клас «Первісне мистецтво» (відвідувачі навчаються відтворювати малюнки за допомогою вугілля та вохри, стилізуючи їх під зображення давніх людей на Кам'яній Могилі), розробниця – наукова співробітниця відділу археології Ганна Юрченко.

3. Серія музейних інтерактивів від студії «Жива глина». У музеї протягом багатьох років працює студія для навчання дітей роботі з глиною, яку очолює старша наукова співробітниця відділу науково-просвітницької роботи Світлана Івлева [2]. Методика її роботи з дітьми в умовах воєнного стану полягає в тому, що вона оповідає міфи та легенди народів світу, а діти відтворюють з глини їх персонажів.

4. Серія етнографічних майстер-класів від наукової співробітниці відділу методичної роботи Наталії Лисовець: виготовлення слобожанських сонцеловів, створення ляльки-мотанки, писанкарство, вибійка, тощо.

У музейному освітньому хабі відкрилася також виставка «З чого починалася історія: експрес-мандрівка від палеоліту до 14 ст.» (авторки: завідувачка методичного відділу Оксана Рутковська та наукова співробітниця відділу археології Ганна Юрченко) [1]. Виставка, поміж іншим, містить горщик доби ранньої бронзи, переданий музею бійцями ТРО, які споруджували земляні укріплення довкола міста і натрапили випадково на поховання. Музейники акцентують увагу на тому, що подібна свідомо поведінка щодо історичної спадщини – яскраве свідчення високих моральних цінностей наших захисників.

Насправді, складно підбивати підсумки наразі щодо діяльності музейного освітнього хабу. Хіба що, він працює і продовжить свою роботу в подальшому. Це приклад того, як невеликими ресурсами можна зробити соціально значущу справу.

Джерела та література:

1. В историческом музее открыли первую выставку военной поры. URL: <https://cutt.ly/iKdAuBx>
2. Музейне інтерв'ю: Світлана Івлева. URL: <https://cutt.ly/XKdAjOw>

*Маргарита Мартиненко, заст. директора,
Луганський обласний краєзнавчий музей*

(Не)збережена пам'ять / усна історія (з досвіду роботи Луганського обласного краєзнавчого музею)

Усна історія – це досить поширений на сьогодні напрям соціально-гуманітарних досліджень, котрий надзвичайно динамічно розвивається, і головним предметом якого є суб'єктивний досвід окремої людини. Його основний метод дослідження – інтерв'ю, і в цьому він близький за своєю професійною діяльністю до інших наук: соціології, психології, етнографії,

етнології, культурної антропології. Хоча в терміні й присутнє слово «історія», все ж усна історія – це не нова галузь історичної науки, а нова методика – спосіб залучення до аналізу нової категорії джерел, поряд з писемними джерелами та матеріальними об'єктами [6, с. 4].

У суто академічному контексті поняття «усна історія» вперше використав у 1938 році Алан Невінс – журналіст, біограф, історик, двічі лауреат Пуліцерівської премії. У передмові до своєї книги «Ворота в історію» він наголошував: *«Ми вживаємо безліч заходів для того, щоб розшукати документи про людей, які давно померли. Однак лише окремі та безсистемні заходи здійснюються для того, аби здобути бодай часточку з великого масиву інформації про нещодавнє американське минуле... А вона могла б надходити у чистому вигляді безпосередньо від людей. Які колись відзначилися у політиці, бізнесі, професійному житті чи в інших царинах»* [1, с. 8].

Як феномен сучасності усна історія отримала розвиток у 60-х роках минулого століття – її власна історія почалася тоді, коли тисячі американських солдатів поверталися з фронтів Другої світової війни. Вони були свідками тих подій, а їхні спогади стали цінністю для дослідників. Хоча тривалий час історики критикували усну історію як суб'єктивну, згодом суспільство зрозуміло, що суб'єктивність – перевага усної історії. *«Суб'єктивність пам'яті ще не означає, що це погано, – зазначає пані Наталія Отрищенко. – Це означає, що ми пам'ятаємо ті речі, які для нас важливі. Це частина нашого "я"»* [5].

Вперше усна історія отримала свій шанс на розвиток у незалежній Україні на початку 1990-х років – в умовах гострої методологічної кризи в суспільно-гуманітарних науках. Нині, коли відбувається не менш гостра інституційна криза в системі вищої освіти та академічної науки, усна історія має ще один шанс для доведення своєї суспільної користі та зміцнення своїх позицій. Йдеться про величезний суспільний запит на такий тип знань, який продукує саме усна історія: на тлі революційних та воєнних подій в українців загострилася потреба віднайти історичне оперття для власної громадянської національної ідентичності. Це спричинило зростаючий інтерес до людиноцентричної, антропологізованої, персоніфікованої історії країни. Переживаючи історичні зміни в нинішній Україні, люди прагнуть зрозуміти їх і себе через пізнання критичних моментів суперечливого минулого, пережитого кількома попередніми поколіннями українців. Найважливіше, що може запропонувати усна історія – це розмаїття історичного досвіду, багатогранність подій, різноплановість наслідків, неможливість однозначних оцінок, а з цим – необхідність пошуку складніших рішень, компромісів і суспільного діалогу [2].

Же третій рік поспіль, Луганський обласний краєзнавчий (далі – ЛОКМ) музей активно реалізовує багатоманіття практик використання усної історії в своїй роботі. З початком пандемії Covid-19, музеями світу та України, чимало зусиль було прийнято для того, щоб просвітницька діяльність музейних закладів не була зупинена: робота з цифровими технологіями, розвиток комп'ютерного забезпечення, нові формати комунікації через онлайн-події. Оскільки пандемія спричинила перепланування виставок та подій, що часто плануються за рік-два

до дати відкриття, популярним став формат прямих етерів у соціальних мережах та на Youtube, почали користуватися попитом онлайн-семінари [4].

Так, 20 та 21 серпня 2020 р. наукові співробітники ЛОКМ стали учасниками онлайн-семінару, на платформі Zoom, організаторами якого виступила команда Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору». Учасники семінару мали можливість послухати Еву Мікулашкову, чеську едукаторку, членку громадської організації «Пост Беллум», координаторку проекту «Історія наших сусідів». Оксана Кісь, історикиня й антропологиня, співзасновниця та членка правління Української асоціації усної історії, прочитала лекцію «Розкажіть мені про пережите...» та надала практичні поради з проведення усноїсторичного дослідження. Під час онлайн-семінару команда усноїсторичного проекту #Непочуті Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» представила свої напрацювання у напрямку усної історії (Христина Рутар, Ганна Заремба-Косович, Андрій Усач).

31 березня 2021 р. долучилися до презентації онлайн-архіву усної історії Українського інституту національної пам'яті. Архів усної історії є результатом багаторічної роботи Українського інституту національної пам'яті зі збору свідчень про різні історичні події, зокрема Революцію гідності 2013–2014 років та сучасну російсько-українську війну. Це перший в Україні політематичний онлайн-архів усних спогадів, який надає вільний доступ до зібраних відео- та аудіоінтерв'ю всім зацікавленим. Усього в інституті зберігається понад 1600 інтерв'ю про різні історичні події. В онлайн-архіві у вільному доступі наразі представлені перші 100 записів – розповіді про Революцію Гідності, російсько-українську війну, український визвольний рух. Онлайн-колекція буде постійно поповнюватися.

Участь в таких заходах дала можливість познайомитися з новими людьми, справжніми професіоналами у питанні реалізації усних історії та запросити до співпраці. 12 листопада 2021 року ЛОКМ ініціював проведення обласного онлайн-семінару «Використання методів усної історії в музейній практиці» для музейних співробітників Луганської області. Про відкритість усноїсторичних джерел: перспективи для музейної практики, на онлайн семінарі, розповіла Тетяна Привалко, головна спеціалістка сектору обліку та збереження усних джерел Українського інституту національної пам'яті, координаторка роботи з розробки та наповнення архіву усної історії (м. Київ). Про #непочуті: усні історії поділилася Ліана Бліхарська, молодша наукова співробітниця, інтерв'юєрка в усноїсторичному проєкті #непочуті, історикиня, дослідниця усної історії регіону Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» (м. Львів).

На 2022 рік Луганським обласним краєзнавчим музеєм було заплановано усноїсторичний проєкт «(Не) гібридна війна» для фіксації спогадів – цивільних, військових, родичів загиблих військовослужбовців, уродженців з Луганської області, а ще внутрішньо переміщених осіб. На неокупованих територіях таких осіб нараховують за останніми даними майже 1,5 млн переселенців з окупованих районів Донбасу, а також з Автономної Республіки Крим. Приблизно таке ж число переселенців, які виїхали в інші країни (в т. ч. Росію) [3, с. 52].

Мета проєкту – збереження правди про незаконну окупацію частини Луганської області та створення т. зв. «ЛНР», через фіксацію спогадів очевидців подій, що відбувалися на Луганщині з 2014 року. Ці свідчення дозволять зберегти пам'ять про події окупації частини Луганської області, які не відображаються, чи недостатньо відображаються в офіційних документах, дозволять передати майбутнім поколінням почуття, переживання, емоції та досвід конкретних учасників та свідків. Ці спогади можуть використовуватись у наукових дослідженнях, створенні документальних та художніх фільмів, тематичних відеороликів, що сприятимуть збереженню національної пам'яті.

Отже, метод усної історії за своїм покликанням іде супроти усталених канонів репрезентації та таких об'єктивістських уявлень про соціальну «іншість» та «тожсамість», наголошуючи на легітимності особистого досвіду історії, надаючи респондентам право на власний голос та на власну історію, пропагуючи й поширюючи їхню точку зору на власну історичну долю та суспільстві. Успішність усної історії в де-об'єктивізації маргінальних груп та класів сприяє оновленню теоретичних засад та підходів до вивчення соціальних та історичних процесів, а також формуванню плюралізованого ідеологічного простору у суспільстві взагалі. Дослідники усних історій беруть участь у цьому процесі, повертаючи агентність та голос суб'єкта історії в науковий обіг [7, с. 14].

Джерела та література:

1. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна Модерна*. Т. 11. 2006. С. 8.
2. Кісь О. *Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу*. 2017. 15 січня. URL: <https://cutt.ly/1KivjE9>
3. Куряча М. В. Переселенці: непрості історії простих людей (за наративами внутрішньо переміщених осіб). *Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29–30 жовт. 2020 р., м. Вінниця / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва*. Вінниця, 2021. С. 52.
4. Носко К. *Як українські музеї змінюються і ставлять рекорди з онлайн-відвідувань у часи пандемії*. 2021. 31 травня. URL: <https://cutt.ly/hKibwSz>
5. Ярошук О. *Оцифровані спогади, або як творити усну історію*. 2016. 13 травня URL: <https://cutt.ly/VKibfh4>
6. Пастушенко Т. В. Усна історія як науковий напрямок та методика використання в навчальному процесі. *Збірник матеріалів семінару методистів, керівників наукових відділень суспільно-гуманітарного профілю МАН України «Усна історія: проблеми та перспективи використання нарративних джерел в історичних наукових дослідженнях» (м. Київ, 15 травня 2019 року) / [упоряд.: О. Мережинська, С. Лихота та ін., відп. за вип. О. Лісовий]. К.: НЦ «МАНУ», Національний музей історії України, 2019. С. 4.*
7. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*. зб. наук. ст. / за ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «торГсін Плюс», 2010. С. 14.

Віра Мельник, канд. іст. наук, доц.,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
Роман Мельник, канд. іст. наук, доц.,
Національний університет «Львівська політехніка»

Значення діяльності українського національного музею-архіву у Празі

Напрямок розвитку публічної історії в сучасному суспільстві набуває щораз яскравіших та стратегічних проявів. Пояснення чи презентація історичних знань більш зрозумілими засобами для ширшої аудиторії в сфері музейної справи сьогодні є актуальним та необхідним. Дослідження музейних експонатів, фондів виставок, репрезентація та зміна методики підходу до відвідувача зумовила розвиток принципу публічної історії у цій сфері. В українському контексті стратегічна важливість ролі публічної історії в суспільстві залежить від взаємодії медіа, академічного цеху істориків та видавців. Сучасне українське суспільство перебуває в постійному пошуку: як інтерпретувати наше минуле, як поєднувати історичні уроки з сучасними викликами та методиками. Водночас, розвиток сфери публічної історії вимагає глибоких економічних змін у країні, які дозволять залучити великі інвестиції до музейної сфери, історичного туризму, історичних медій. Рух у цьому напрямку справді відбувається і думаю, що зміни в музейній сфері – це те, у чому публічні історики в Україні мали б відіграти важливу роль. Одна з важливих функцій музеїв нового покоління – можливість відчутти минуле. Так, потрібно мати відповідні артефакти, бо дуже важливо, коли є речі з минулого, які надають відчуття автентичності. Технології допомагають це реалізувати краще. У той же час теми з близького минулого привертатимуть більше уваги.

Хвилю української еміграції до європейських країн спричинила поразка Української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. чисельною була еміграція до США, Канади, Австралії, проте найбільш численною була у міжвоєнний період українська громада Чехо-Словаччини. В цей період Прага стала світовим центром українського національно-політичного, культурного та наукового життя, адже саме сюди емігрували представники політичної, наукової та військової еліти. У 1923р. в Празі при Українському інституті громадознавства було засновано Український національний музей-архів з метою збереження надбань української історії та культури в еміграції. Збір інформації про пам'ятки української історії та культури, які були розпоршені по різних європейських містах, їх опис та облік; пошук втрачених пам'яток, які були вивезені українською еміграцією з батьківщини; облік та опис українських пам'яток, які перебувають у різних музейних установах (як в музеях, архівах, бібліотеках, так і в приватних колекціях); пошуку інформації про героїв національної революції 1917–1921 рр.; систематичне упорядкування та опис зібраних матеріалів; видання періодичного журналу, таким було головне завдання при створення цієї культурної інституції [6, с. 10].

Музей-архів розміщувався в на території УГК. За перших пів року діяльності музею-архіву було здійснено понад 75 передач матеріалів як від приватних осіб так і культурних організацій. Серед нагромадженого культурного музейного матеріалу варто виділити 375 фотографії, 12 рисунків, 30 поштових листівок, близько 50 бонічних знаків, 2 іменні нагороди, близько 300 юридичних документів, 116 плакатних стендів, інформаційних листів та ін. Загалом до музею було направлено понад 2 тисяч. різного роду предметів, документів і книг. Керівництво її роботою здійснювала рада, якої належали члени від українських наукових інституцій і українського громадського комітету [6, с. 10] Музейно-архівна установа розпочала свою роботу 1 червня 1924 р. [1, с. 23] Музей у своїй структурі складався із 3 відділів, архівного, музейний та друків. У музейному відділі експонувалися речові пам'ятки доби Української революції 1917–1921 рр. (нумізматичні, бонічні, сфрагістичні, палеографічні матеріали, фото-документи та різного роду скульптура). Цінною у мистецькому відношення була збірка графічних робіт М. Битинського «Українське військо, уніформи і відзнаки військових частин», яка нараховувала 76 картин. У відділі друків (періодичні видання та бібліотека) за станом на 1 жовтня 1928 р. було зібрано та впорядковано 874 збірок газет і 220 збірок журналів (разом – 1094 збірок) [7, с. 350]. За весь період існування музею (грудень 1923 – жовтень 1932 рр.) в його фондах було нагромаджено значну кількість пам'яток історичної цінності. Як зазначено у першому номері «Бюлетеня Українського національного музею-архіву», «потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна. Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх у якійсь спеціальній інституції, як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків» [7, с. 349].

У 1925 р. у Празі було створено товариство «Музей визвольної боротьби України», яке теж займалася збором культурного матеріалу української історії та культури нагромадженого за кордоном, саме воно почало складати конкуренцію музею-архіву. Від того часу в Празі співіснували дві українські установи цього профілю – УНМА при УІГ (згодом його колекція перейшла до Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР) та товариство МВБУ [7, с. 349]. Розуміючи потребу об'єднання зусиль в спільній справі, УНМА безуспішно здійснював спробу порозуміння в своїй діяльності з МВБУ [7, с. 349]. Не дивлячись на такий стан речей члени МВБУ, та працівники музею-архіву не втрачали надій налагодити з ними ділові стосунки. Так у 1-шому номері «Бюлетеня» члени УНМА заявляли про своє розуміння того, «що активні учасники щойно перейденого періоду збройної боротьби ще надто сильно відчують впливи партійно-політичних чи групових антагонізмів, особливо різних орієнтацій й чисто особистих емоцій. Через це ми наперед знали, що не у всіх колах української еміграції ідея заснування при УГК Музею-архіву знайде однакове співчуття й доброзичливе відношення. Тому нема нічого дивного, що вже виникли або в дальшому виникнуть аналогічні установи, які збиратимуть

українські пам'ятки серед відповідних прихильних до них кіл української еміграції» [7, с. 351].

Основними завданнями музею-архіву було збирати та охороняти пам'ятки: 1) з визвольної боротьби українського народу (закони, універсали, грамоти, декларації, постанови, протоколи засідань, зборів, накази, відозви, прокламації, журнали бойових подій, спомини, щоденники, плакати, перепустки, програми урочистих свят, карти і плани, фотографії, малюнки, грошові знаки, поштові марки, прапори, бунчуки, герби, зброя, відзнаки, печатки, зразки уніформи українського війська, а також газети, журнали, брошури та ін.; 2) пам'ятки української старовини й мистецтва; 3) матеріали до історії української еміграції; 4) відомості про українські пам'ятки, що знаходяться за кордоном (музей-архів ставив собі за мету реєстрацію та описування українських пам'яток, що перебували в архівах, музеях та бібліотеках інших держав, а також у приватних осіб) [10, с. 5].

Практична діяльність Українського національного музею-архіву розпочалась 1 червня 1924 р. і за майже десятилітню історію її існування (грудень 1923 – жовтень 1932) в його фондах відклалася значна кількість українських пам'яток великої історичної цінності. Як зазначено у першому номері «Бюлетеня Українського національного музею-архіву», «потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна. Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх у якійсь спеціальній інституції, як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків». Крім того, перед українськими культурними діячами стояло не менш відповідальне завдання – зібрати та зберегти й ті документи, які утворилися внаслідок діяльності значної кількості організацій та установ, заснованих українцями в еміграції, передусім у Чехословаччині [2, с. 65].

Під час формування музею-архіву, нагальним стало питання вироблення чіткої структури та методів збору та упорядкування документів та музейних експонатів. Для вирішення цього питання з ініціативи самого директора музею-архіву М. Галагана була створена спеціальна комісія, до складу якої входили відомі як культурно-освітні, так і військові представники, серед яких потрібно виділити генерал-хорунжого В. Петріва. Народився він у родині військового російської армії. Закінчив Київський кадетський корпус (1900 р.), Павловське Вище військове училище в Петербурзі (1902 р.), Миколаївську академію Генерального штабу (1910 р.). На фронтах Першої світової війни обіймав штабні посади у різних частинах. У 1917–1921 рр. брав активну участь у боротьбі Збройних сил УНР та Української Держави. Після падіння Директорії перебував в еміграції у Польщі та Чехословаччині. З 1923 р. і до початку Другої світової війни – професор воєнної історії в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова [5, с. 17].

За теоретичними основами формування та експонування історичних пам'яток, які означив військовик, визначалося, що в кожному періоді, який буде представлений до експозиції, обов'язково має бути: «а) частина загальна, що

торкається документів та музейних експонатів, освітлюючи чинність уряду та верховного командування – Теки військовополітичних та військово-організаційних документів, б) частина по військових об'єднаннях – стількох теках, скільки було тоді цих військових об'єднань. Кожна тека мусить мати їх копії, що торкалися життя певної частини». За пропозицією теоретика, для формування архівних та виставкових тек пропонувалось використати хронологічно-проблемний принцип організації та впорядкування історичних документів та експонатів в музеї-архіві при українському інституті Громадознавства в Празі. Так, усю експозиційну та архівну справу В. Петрів пропонував зосередити на революційному періоді світової історії та часу національно-визвольних змагань українського народу 1914–1921 рр., з моментами виділення окремих етапів самої боротьби. «Періоди гадалось би доцільними взяти наступні: 1) Дореволюційні часи – формування та діяльність УСС, Синіх, Сірих, полка імені Шевченка; 2) Часи Революційні – формування Регулярної Української Армії – Богданівці, Полуботківці, Сірі, Сині, Дорошенківці, Республіканці, С. Стрільці, Українські Січові Стрільці, Полки вільної України та ін.; 3) Відверта боротьба з Москвою до спілки з Німцями; 4) Гетьманщина; 5) Від повстання проти Гетьмана та злуки Українських земель до першої інтернації; 6) Часи першої інтернації та зимового походу; 7) Спільні чини з Польщею; 8) Агонія та друга інтернація» [11, с. 44]. Окрім зазначених проблемних часових етапів боротьби українського народу, В. Петрів також пропонував окремо дослідити і відповідно представити до експозиції матеріали, що б стосувалися формування військових організацій «Білих», до яких він зараховував кубанців, карпаторуський полк, українську дивізію Врангеля, українські формації Колчака та Семенова, Таращанців та Волоховців. Розуміючи вагомість роботи над збереженням історично-військової пам'яті під час формування спецфондів документів та експонатів В. Петрів наголошував: «Ця праця необхідна тому, що гірше буде, як її освітлюватимуть різні "Білі архіви та музеї» [1, с. 40–42].

Ще одним кроком у формуванні фондів документів та виставкових експозицій мало стати опис і зіставлення нагромадженого та окремо розподіленого матеріалу. Розподіливши документи та експонати за вище наведеними розділами і деталізувавши їх по окремих частинах, теоретик пропонував провести їх повний сполучний опис із з'ясуванням того, «що значить для історичного дослідження той чи інший факт з життя діяльності війська – той чи інший предмет чи документ». За переконаннями В. Петріва, закінчений опис розподілених документів дасть чітку картину невисвітлених, як історичних фактів, так і музейних матеріалів.

Завершальним етапом під час формування виставкової експозиції в музеї-архіві визначалось розподіл різних пам'яток – уніформ, зброї, планів та стратегічних карт, відповідно до вище зазначених періодів. Також пропонувалось, щоб до кожного експонату під час експонування додавали свого роду роз'яснювальну записку, в якій чітко б вказувалось, що це за експонат, призначеність його та певна культурна цінність.

Основним завданням Українського національного музею-архіву, яке полягало в організації збирання та зберігання українських історичних пам'яток за кордоном та комплектування його документальних збірок, В. Петрів у своїй теоретичних розробках подав план впорядкування та експонування історичних матеріалів. В основу групування зібраних пам'яток він пропонував задіяти хронологічно-проблемний принцип, за яким всі нагромаджені матеріали з історії національної революції 1917–1921 рр. мали бути згруповані відповідно до часу та їх належності. Окремим напрямом роботи в охороні минувшини теоретик визначив опис і зіставлення нагромадженого та окремо розподіленого матеріалу, завершальним етапом якого є експозиція в музеї. Одна з важливих речей, до якої публічна історія спричинилась на Заході, це музейна революція, справжній бум музеїв у західних країнах на початку ХХ століття. В останні десятиліття відбулось переосмислення того, що таке музей, яким є його функція і які формати він може використати. З'явилися нові сучасні музеї, орієнтовані не на експонат, а передусім на те, щоб розповісти історію за допомогою експонатів та сучасних технологій.

Джерела та література:

1. Віднянський С. *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945)*. К., 1994.
2. Бойко В. П. Українські комбатанти – організатори військово-історичних музеїв. *Historical and Cultural Studies. Історико-культурні студії*. Львів, 2014. С. 7–11.
3. Бублик Т. *Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20–30 рр. ХХ ст.: Дис... к.і.н.: 07.00.01*. К., 1997.
4. Мельник Р. Проблема будівництва Збройних сил УНР у теоретичних розробках Всеволода Петріва. *Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець»*. 2010. Липень–серпень. С. 16–20.
5. Мушинка М. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний. *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Сб. докл. междунар. конф. Прага, 14–15 авг. 1995 г.*: В 2-х ч. Прага, 1995. Ч. 2. С. 806–815.
6. Обідний М. Наші завдання в охороні пам'яток. *Вістник Укр. нац. музею-архіву при Укр. Інті громадознавства у Празі*. Прага, 1928. С. 10–11.
7. Палієнко М. Г. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930–1945 рр.). *Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія Історія. Економіка. Філософія*. 2001. Вип. 5. С. 349–356.

Ігор Усатенко, канд. іст. наук,
КЗВО «Вінницька академія неперервної освіти»

Музейницька діяльність осередку «Брама Гродська – Театр NN» в контексті розбудови міської ідентичності мешканців Любліна

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. був часом, коли в містах Центрально-Східної Європи почали виникати численні культурницькі інституції, що відкривали широкій публіці невідомі сторінки з історії міських просторів та долі їх мешканців. Спочатку тенденція зростання інтересу до дослідження культурного ландшафту своїх населених пунктів охоплювала великі метрополії, але згодом бажання промувати власну спадщину з'явилося і в містах середніх розмірів. У місті Люблін, що у Східній Польщі, подібні ініціативи з'явилися досить рано. 1990 року у Брамі Гродській, та довколишніх кам'яницях повстала театральна студія Театр NN.

Така назва культурної інституції була вибрана неспроста. NN або N.N. – багатозначна аббревіатура, яка має одразу декілька значень. Передусім, вона походить від латинського виразу *Nomen nescio*, що означає «не знаю імені». Такий вираз використовувався у правових прикладах для позначення невідомої особи за часів Стародавнього Риму, а за доби Середньовіччя деякі середньовічні артисти та релігійні діячі воліли уникати вибору чи присвоєння собі гучного імені, залишаючись невідомим (N.N.) і намагаючись не затьмарювати таким чином славу Всевишнього (фраза «*ad maiorem Dei Gloriam*» або ж «для більшої слави Божої», згідно з існуючою думкою стало девізом єзуїтів ще за часів життя її засновника Ігнатія Лойоли). Польською NN прийнято перекладати як *nazwisko nieznane*, або як «невідоме прізвище». Така назва осередку дуже пригодилася тоді, коли прерогативи організації дещо змінилися і в епіцентрі його роботи опинилася колективна пам'ять. Тоді потреба в ідентифікації кожної жертви Голокосту знову підкреслила влучність такої назви. Тим паче, що сама споруда, сучасному виглядові якої місто завдячує італійському архітектору Доменіко Мерліні (1730–1797), впродовж століть була порталом між християнським середмістям та єврейськими околицями Любліна, а в часи жакхії Другої світової війни ця брама вела до багатотисячного гетто, що було зліквідоване в ході операції «Райнхардт».

Попри те, що майже одразу після своєї появи театральній студії довелося переїхати до іншого приміщення, а потім повернутися, в 1994 році будівлі для театру стали на баланс міської влади і в них було розпочато ремонтні роботи.

1998 року з ініціативи Томаша Петрашевіча – відомого актора, режисера альтернативної театральної сцени, а в минулому ще й опозиційного діяча, було створено осередок «Брама Гродська – Театр NN». На його емблемі знайшли місце силуети Дон Кіхота та Санчо Панси, які зображені на фоні згаданої архітектурної споруди. Поява таких дивних літературних персонажів зумовлена алюзією до картини Юліуша Кужонтовського (1888–1952) «Дон Кіхот в Любліні», яка датується 1939 роком. На ній ідеалістичний Дон Кіхот, а за ним і Санчо Панса, тріумфально вїжджають до Любліна, збираючи на собі погляди місцевих

мешканців. Перспектива вулиці навмисне подана такою, якою вона не є в реальному житті. І хоча за спиною Дон Кіхота справді має бути замок, він не має бути видимий з тієї точки, в якій глядача вміщує художник.

Згідно з інформацією розміщеною на офіційному сайті інституції вона є «самоврядною культурною інституцією, що займається охороною культурної спадщини та просвітою». Для досягнення цієї мети, за словами Марцеліни Обарської, було запроваджена традиція фестивалів (наприклад, літературний фестиваль «Місто поезії», «Зачарований Люблін. Зустрічі з оповідачами світу», або Міжнародний Фестиваль Слідами Зінгера), ініційовано проведення наукових досліджень, архівних та археологічних пошуків, зорганізовано цілий ряд документалістичних та видавничих проєктів. Крім того, в арсеналі засобів осередку залишалися театральні вистави та містерії, фотовиставки та творчі зустрічі, публічні лекції та майстер-класи. Впродовж стислого часу невеликому колективу вдалося закласти потужну базу знань про історію Любліна та його багатокультурне минуле міста (дослідження мультикультуралізму було однією з пріоритетних задач центру).

Іншим задумом під егідою осередку було створення в рамках проєкту «Програма Усна Історія – спогади про Люблін та Люблінщину» мультимедійного архіву записів свідчень очевидців подій, істориків, літературних та мистецьких критиків. Величезне сховище матеріалів, має гарну та функціональну сторінку в інтернеті, за допомогою якої зручно знайти інформацію на потрібну тему, вибравши її з декілької тисяч годин аудіо-, відеозаписів та інтерв'ю.

Проте одним з невід'ємних напрямків діяльності центру, як з точки зору його просвітницької діяльності, так і з огляду на вплив цього напрямку на розбудову міської ідентичності мешканців Любліна, була і залишається музейницька діяльність, яка з самого моменту створення інституції мала на меті підкреслити унікальність місця, увиразнити елементи матеріальної та нематеріальної спадщини у публічному просторі (як на тимчасовій, так і на сталій основах), поширити ці знання серед люблінців та гостей міста.

Сам внутрішній простір Брама Гродської, за словами організаторів змінних експозицій, не можна назвати таким місцем, де організувати виставки найпростіше. Тіснуваті коридори та закутки, а також випадкові архітектурні рішення, що були зумовлені численними перебудовами, ускладнюють роботу авторам та оформлювачам виставок, не дозволяють запанувати над перспективою та світлом. Проте, з іншого боку, сама ідея розташування експозицій в цьому історичному місці мала на меті багато переваг, передусім, можливість використати його як німого свідка зображених на стендах подій.

За словами організаторів виставок «потрібно було створити особливу мову управління цим простором, зробити це так, щоб він гармоніював з ним, підкреслював його переваги, а також робив з них козирі – оригінальність і унікальність».

Перша виставка в цих стінах була присвячена фотографіям передвоєнного Любліна. Виставка «Велика Книга Міста. Люблін у фотографії до 1939 року» експонувалася впродовж 1997–1998 років. Її основу склали приватні та архівні світлини.

Наступною виставкою, яка з'явилася 1999 року була експозиція «Портрет місця». Основним елементом облаштування простору на виставці «Портрет місця» став документ у різних його проявах: старі фотографії, усні репортажі та архівні матеріали. На виставці було представлено кілька сотень світлин і слайдів. Були також використані плани старого Любліна і широкоформатні фотографії Любліна, в тому числі аерофотознімки єврейського кварталу і панорами міста. В одному з приміщень було облаштоване спеціальне місце для прослуховування записів спогадів жителів міста, а деякі з виписаних цитат свідчень очевидців історичних подій посилювали враження від цієї зали.

Для цієї виставки вперше було також створено спеціальний звуковий колаж, який складався з комбінації коротких фрагментів інтерв'ю старожилів та реконструкції довоєнного шуму міста (стукіт дерев'яних коліс по бруківці, церковні дзвони, галас ринку, заклики торговців, крики візника, єврейські пісні тощо). Автором цієї композиції був працівник радіо Любліну – Маріуш Камінський. Сам звук ретранслювався зі скринь, які були розміщені по ходу відвідування виставки та які стали її головним сценографічним елементом. Крім вмонтованого динаміка в самих скринях розміщувалися спеціальні окуляри, які дозволяли використовувати їх як фотопластикон. Оздоблена старими світлинами скриня була зрозумілим символом зв'язку з минулим, з притаманним йому антуражем та секретами. Таку ідею оформлення залів подав Томаш Петрашевич, а її реалізацією займалася Агнешка Роголя – випускниця відділу фотографії Братиславської Академії мистецтв.

В останній залі знаходився макет колишнього Люблінського Староміського ансамблю, в якому значну частину займав неіснуючий єврейський квартал. Між іншим, це була перша виставка в якій було згадано про образ міста в творах авангардистського поета Юзефа Чеховіча, Нобелівського лауреата Ісаака Башевіса Зінгера та теоретика польської літератури Владислава Панаса. Окрім того, вона була примітною ще й тим, що у ній вперше було задіяно досить примітивні як на наш час мультимедійні технології.

Уже навіть по цих двох перших виставках ставало зрозуміло, що історія єврейського штетлу в адміністративних кордонах давнього та воєнного Любліна, а головне в історико-культурній спадщині міста буде займати все більше і більше місця. Це було свідоме рішення, адже за словами засновника організації «історії Любліна не можна зрозуміти не пояснивши цих пустот навколо Брами».

У 2008 році в рамках програми «Праведники народів світу – вогні серед темряви» в якості доповнення існуючої виставка «Портрет місця», в брамі Гродзької відкрилася нова виставка «Пам'ять праведників – пам'ять світла». Це була перша виставка, що була головно присвячена жертвам Голокосту та ушануванню чину людей, які ризикуючи власним життям намагалися врятувати життя свого ближнього. Виставковий простір було тематично поділено на чотири частини.

Символічним розділенням нового і уже існуючого виставкових просторів була дерев'яна дверна рама, з порожнім отвором мезузи у фрамусі. Її вивезли під час ремонту одного з єврейських будинків біля Гродзької брами. Метою такою інсталяції було означити символічний перехід між кардинально різними

просторами один з яких мав би розповідати про життя, а інший про смерть. По обидва боки від пустої дверної рами розташовані фотографії. На одній з них на фоні сходів люблінського будинку стоїть хлопчик Генрик (Геньо) Житомирський. Ця світлина була зроблена перед початком Другої світової війни у травні 1939 року. На другій сучасній фотографії тло того ж самого будинку, але без жодної постаті – ані хлопчика, ані сивочолого чоловіка, в якого він міг би за час, що збіг з кінця війни перетворитися.

Чорний колір стін другої частини експозиції виокремлює поверхню екрану, на якому зафіксовано список із 4980 прізвищ жителів єврейського дільниці міста, що були переселені у Майдан Татрський, до свого останнього гетто, у 1942 році.

У третьому залі відвідувач змушений був переступати через пеньки символічного мертвого лісу. В залі можна було прочитати і почути ідишомовний вірш Якова Глатштейна «Мертві не славлять Бога». Цей вірш читав на їдиш Роман Літман один з останніх люблінських євреїв, які ще знали цю мову.

На відміну від трьох попередніх затемнених, стиснутих та клаустрофобічних залів четверта зала це простір величезного світлого горіща. У самому центрі цього залитого світлом простору є величезна книжкова шафа, повністю заповнена папками, кожна з яких оповідає про чин когось з Праведників. Особлива цінність деяких з підшивок (приблизно 60 з 500 сегрегаторів), полягає в тому, що вони містять документи, пов'язані з історіями порятунку євреїв, що вдалося відшукати та задокументувати саме колективу центру.

Виставка «Люблін. Пам'ять місця», що з'явилася 2009 року мало багато подібного з попередніми. Тут знайшли місце знайомі ефекти вуличного шуму, що досягався через колонки розміщені вздовж експозиції, папки-сегрегатори, що розповідали про конкретні будинки та їхніх мешканців, архівні знімки передвоєнного міста та уривки літературних текстів. Важливою частиною цієї виставки було також вісім комп'ютерних панелей, які можна було використовувати для ознайомлення зі вмістом баз даних зібраних працівниками осередку (іконографія, усна історія, тексти). Такий акцент на зібраних фондах мав показати, що глядачі перебувають всередині великого архіву, а не лише у виставковій залі. Як і в попередніх виставках експозиційні простори були відділені одна від одного. Перша частина виставки, що оповідала нам про життя євреїв в Любліні (до 1939 року) закінчується в тому місці, де презентовано макет Любліна. Смысловий акцент зроблено на усних свідченнях та аудіовізуальному контенті, який дає змогу відчувати атмосферу передвоєнного Любліна. Натомість друга частина виставки присвячена пам'яті єврейського населення міста та ушануванню праведників народів світу. Вона виконана не зовсім звичайно – у формі художньої інсталяції.

Окрім експозицій у приміщенні міської брами, у 2003 році була організована ще одна виставка «Буквар. Діти в таборі Майданек». Вона теж була підготовлена осередком «Брама Гродзька – Театр NN» та експонувалася в бараку № 53 на території Державного меморіального музею в Майданеку. Її головною ідеєю було показати те, що історія II світової війни – це також історія дітей. Хоча на території Майданеку було багато польських, єврейських та білоруських дітей, які мали б ходити в школу та життя яких назавжди змінилося

після 1 вересня 1939 року, але смислове навантаження на глядача справляють історії чотирьох осіб: єврейських хлопчика і дівчинки Генрика Житомирського та Галіни Біренбаум, польки Яніни Бучек та білоруського Петрика Кірищенка. Восени 2014 року виставка була закрита для відвідувачів:

Отже, осередок «Брама Ґродська – Театр NN» створений люблінськими митцями зайняв проведеними заходами та коммеморативними практиками зайняв особливу нішу в культурному житті міста. За словами Яна Худзика, пам'ятування, яке мало місце в Любліні не можна назвати постпам'яттю, оскільки його актори не відштовхувалися від особистої травми чи жалоби успадкованої другим чи третім поколінням жертв. Головною ідеєю було витворити в колективній свідомості містян такий просторовий та ментальний образ їхнього міста в передвоєнному минулому, який міг би і мав би стати точкою співвіднесення його сьогодення. Другим важливим наслідком було ушанування великої кількості місцевих жертв Голокосту (1939 року в 120 тисячному Любліні 43 тисячі були євреї). Завдяки проектам працівників осередку, які спершу самі для себе відкривали єврейську історію міста, вдалося привити думку про те, що попередні мешканці були органічною частиною культурного ландшафту полісу, а Голокост був трагедією не для євреїв, а, насамперед, для люблінців. І наостанок, ревіталізаційні роботи, що були запущені ремонтом міських воріт стимулювали процес джентрифікації Старого міста, яке ще декілька десятків років тому було осердям маргіналізованих та люмпенізованих елементів. Хоча цей процес і досі продовжується, його старт асоціюється з початком діяльності студії Театру NN, яка своїм надихаючим прикладом показала, що цікавим є не стільки сам своєрідний архітектурний ансамбль міста, скільки його креативна синергія з місцевими традиціями, культурою та підприємливістю.

Олег Фесовець, канд. іст. наук, гол. фахівець, докторант

АТ «Укрзалізниця»,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історична залізниця та ретропотяг як публічний музейний простір

Розвиток залізничного транспорту нероздільно пов'язаний із загальноісторичним шляхом пройденим нашою державою за 160 років існування залізниць на землях України. Діяльність рейкових шляхів сполучень визначально впливала на економічні, суспільні, політичні, а також й культурні процеси, що відбувались на українських територіях протягом XIX–XX століть.

Але хотілось би стисло зупинитись на сьогоденні, коли без сумніву всі ми є свідками та учасниками творення знакових світових історичних подій, що відбуваються безпосередньо на українській землі та пов'язаних із героїчною боротьбою нашого народу з російською агресією. Зокрема необхідно наголосити на важливій ролі Укрзалізниці, яка у ці місяці стала єдиною стабільною транспортною артерією, що з'єднує міста і села всієї України від

сходу до заходу та з півночі на південь. Сумлінне виконання залізничниками своїх професійних обов'язків щодо евакуації мільйонів співвітчизників із небезпечних територій, у тому числі зон бойових дій, а також у транспортуванні оборонних вантажів беззаперечно стали колективними героїчними діями, а в окремих випадках справжніми особистими подвигами.

Сотні врятованих життів поранених бійців та цивільних завдячують медичним вагонам та цілим санітарним потягам, що курсують безпосередньо під обстрілами ворога у зонах бойових дій. У останній час агресор зосередив свої ракетні удари саме по залізничній інфраструктурі, але незважаючи на це ремонтні бригади фахівців-колійників забезпечують безперебійний рух транспорту.

Українським залізницям за останній час довірили своє життя і безпеку ряд провідних політиків та відомих особистостей світу, що прибували у Київ та інші міста для підтримки нашої держави саме рейковими шляхами сполучень. Зокрема це прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон, держсекретар США Ентоні Блінкен, спікерка палати представників Конгресу США Ненсі Пелосі, президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн, президент Європейської Ради Шарль Мішель, комісар ЄС із закордонних справ та політики безпеки Жозеп Боррель, прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, фронтмени легендарної британської групи U2 Боно і Едж, акторка Анджеліна Джолі та багато інших.

Трагічно та непоправимо те, що значна кількість працівників Укрзалізниці загинули, у тому числі на бойовому посту. Після перемоги України над ворогом мережа національних залізниць вкриється меморіалами в пам'ять про подвиги цих героїв. Вокзали Краматорська, Чернігова, Сум, Харкова, Запоріжжя, Дніпра та інших залізничних станцій стануть публічним музейним простором для нагадування про народну війну українців проти російських загарбників.

Щодо ролі публічної історії залізниць для формування сучасного музейного простору необхідно зазначити, що стаціонарні оглядові експозиції залізничного рухомого складу (паровози, вагони, інша ретротехніка) є досить популярними у світі. В Україні також є такі музеї – у Києві та Харкові (був у Донецьку, але його стан на сьогодні невідомий). Крім того, у багатьох куточках нашої країни ця техніка присутня у вигляді пам'яток героїчної історії України ХХ ст., наприклад, станція Крути (меморіальні паровоз та вагони), станція Фастів (вагон, у якому підписаний Акт злуки УНР та ЗУНР) тощо.

Однак розвиток потенціалу залізниць для вивчення національної історії у подальшому вбачається, у тому числі із залученням діючої техніки – ретропотягів та історичних залізниць, які могли б використовуватись для створення специфічного простору публічної історії, так би мовити, рухомого музею на колесах. Загальна ідея у цілому не нова, популярність розважально-пізнавальних подорожей з використанням історичного рухомого складу (поїзди у стилі «ретро») стрімко збільшується у всьому світі. Особливо яскраво ця тенденція прослідковується для розвитку специфічних туристичних подорожей у провідних країнах Західної Європи, Північної Америки та Австралії [1; 2; 3].

Однак у створенні проекту публічного рухомого історичного музею необхідно зосередити увагу саме на його пізнавальному аспекті. Осмислено організований

простір у самому поїзді (поєднання вагонів-експозицій з вагонами для пасажирів, охочих долучитись до подорожі-екскурсії) та ретельно продуманий маршрут із оглядом знакових історико-культурних місць країни могли б привернути увагу широкого загалу поціновувачів публічної історії як з України так і закордонних гостей. У даний проєкт необхідно залучити найсучасніші музейні технології, наприклад облаштувати вагони-експозиції інтерактивними екранами-вікнами із відображенням на них документальної хроніки відзнятої із поїздів для забезпечення під час руху ефекту присутності пасажирів-екскурсантів у певній історичній епосі тощо.

Крім того потрібно окремо виділити проблему паровозів, які повинні стати основною складовою ретропотягів. Сучасний стан паровозного парку в Україні є вкрай незадовільним у порівнянні із кількістю та експлуатаційною придатністю до роботи таких машин у провідних розвинених країнах. За роки незалежності в Україні було знищено (порізано на металобрухт) біля 750 паровозів (серед яких були й унікальні), тільки у останні роки цей процес було призупинено [4]. У даний час на ходу залишається 12 локомотивів на паровій тязі, крім того ще близько 50 машин перебувають у неробочому стані, або у вигляді пам'ятників. Військова агресія Росії довела, що паровози необхідні у форс-мажорний період, так як ця машина є невибагливою щодо можливого палива (вугілля, торф, дрова тощо), а через дефіцит нафтопродуктів та можливе руйнування інфраструктури залізничного електропостачання, тепловозний та електровозний рух може зупинитись. Вже сьогодні на окремих неелектрифікованих дільницях Укрзалізниці через нестачу дизпалива повністю відсутній пасажирський рух. У подальшому необхідно забезпечити підтримання у справному стані консервації із можливістю швидкої постановки в експлуатацію не менше 2-х резервних паровозів на кожне основне локомотивне депо тобто всього 50 локомотивів. Крім того на вузлових станціях необхідно відновити певну інфраструктуру для обслуговування паровозів, в першу чергу це гідроколонки та водонапірні башти, що в короткий термін могли б наповнювати тендер локомотиву відповідним об'ємом води навіть у випадку відсутності електропостачання. У мирний час дані технічні об'єкти з успіхом можна використовувати як діючі експонати історичної спадщини для публічного музейного простору.

З огляду на вищезазначене можна констатувати, що реалізація музейного потенціалу залізниць України загалом, а також збереження технічної залізничної спадщини та долучення її до перспективних проєктів історичних залізниць з ретропотягами зокрема, буде сприяти розвитку музейного простору публічної історії України.

Джерела та література:

1. *Bure valley railway*. URL: <https://cutt.ly/XJ5wkrL>
2. *Pichi richi railway*. URL: <https://cutt.ly/bJ5wzAA>
3. *White pass updates – travel advisories*. URL: <https://cutt.ly/hJ5wvQC>
4. *Уже не памятники: на украинскую железную дорогу вернули паровозы*. URL: <https://cutt.ly/kJ5wYTS>

Анна Мурашко, студ.,
Одеський національний морський університет

Музей – простір публічної історії (на прикладі Палеонтологічного музею Одеського національного університету імені І. І. Мечникова)

Сьогодні історією цікавляться не тільки вчені у галузі історичної науки, а й пересічні громадяни. Такий надзвичайний інтерес до історії обґрунтовується багатьма факторами, такими як, наприклад, патріотичні міркування, інтерес до минулого, розвиток інтелектуального рівня тощо. Не всі звичайні люди можуть вивчати історію за академічними книжками, адже там текст викладено в науковому стилі з використанням професійної термінології. Саме тому вчені намагаються поширювати історію серед мас та зробити її більш доступною і цікавою для більшості людей. До «публічних істориків» відносять лиш ту групу науковців, які взаємодіють із суспільством. До речі, мається на увазі не діалог історика з публікою, а спільне виготовлення історичного знання [7, с. 144]. Таким чином, з'явилася публічна історія.

Це відносно новий напрям соціальних та гуманітарних наук, що виник у США в 1970-х роках й стрімко здобуває популярність в суспільстві [1]. Незважаючи на те, що публічна історія створена для того, щоб інформувати народ про події минулого, деякі академічні історики виступають проти її розвитку. Все через те, що в форматі публічної історії до звичайних громадян доходять не усі фактичні подробиці історичних подій – вони видозмінені й вже не є тими, якими були насправді. Наприклад, одною з форм публічної історії є кіно. Науковець-історик обов'язково знайде у фільмі невідповідність реальним подіям, несхоже на тогочасне вбрання героїв тощо. Отже, академічні історики часто виступають проти публічної історії через недосконале відтворення історичних подій.

Найголовнішою функцією публічної історії є адаптація традиційної науки під потреби масової культури. Існують різні допоміжні засоби для розповсюдження історії простою мовою, наприклад, телебачення, газети (ЗМІ), книжки, туристична індустрія, культурні лекції, музеї тощо. Останню форму публічної історії хочемо розглянути детальніше.

За визначенням Національного інституту стратегічних досліджень, «музеї – багатофункціональні заклади соціальної інформації, призначені для збереження культурно-історичних і природничо-наукових цінностей, накопичення та поширення знань через вивчення і демонстрацію унікальних пам'яток матеріальної культури» [3].

Музеї можна розцінювати як одну з практик підтримки та відтворення колективної пам'яті. Над їх створенням працюють багато дизайнерів, архітекторів, художників, зрештою, істориків, але вони будують свої експозиції спираючись не на історіографію, а на історіофотію – принцип репрезентації минулого на базі візуального контенту (фото, відео). Важливим елементом таких музеїв стала розвага відвідувача, частіше за все (але, не обов'язково), на

шкоду освітнім функціям. Це дало привід критикам говорити про перетворення музеїв на індустрію видовищ.

Так чому ж саме музеї можна визначити простором публічної історії? По-перше, музей, як одна з найважливіших громадських інституцій, не тільки відображає уявлення про конкретне суспільство, його норми та правила, а також бере участь у їх формуванні. У минулому, у випадку приватних портретних галерей, право бути глядачем мали тільки ті, хто володів доступом до таких колекцій. Така обмежена можливість їх побачити відображала елітарну природу знань. Музеї виникли на підставі цих інституцій та стали виконувати освітню функцію, перетворювати «маси» на «громадян».

По-друге, за допомогою музеїв публічна історія стає простором, в якому була б можливою взаємодія, між істориками, що працюють як в академічному просторі, так і за його межами, та між різними професіоналами, діяльність яких пов'язана з історією. До того ж, на відміну від історичної науки, що вивчає історичні факти і зв'язки між ними, публічна історія як нова дисципліна намагається проаналізувати, як ці факти минулого зв'язані з сьогоденням.

По-третє, одним з ключових результатів переосмислення музеїв в ХХ на початку ХХІ століття стала трансформація того, як вони працюють з минулим та подають результати своєї діяльності. На передній план вийшла емоціональна захопленість глядача. Відмінність публічної історії від академічної в тому, що перша – це «історія подій», історія представлена у відчутних та візуальних формах, які викликають індивідуальні, часто дуже емоційні реакції [6, с. 11, 13, 15].

Яскравим прикладом простору публічної історії є Палеонтологічний музей Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, що знаходиться в головному корпусі вишу (вул. Дворянська, 2). Свій початок музей веде з геологічного кабінету, який було засновано 1872 р. Спочатку палеонтологічних експонатів було небагато, саме вони склали основу музею. Через неспроможність керівництва університету та Міністерства освіти фінансувати розвиток та поповнення музею, його розширення йшло повільно. Поповнення в музеї на той час відбувались за рахунок подарунків вихованців університету. У 1873 р. видатний зоолог і палеонтолог В. О. Ковалевський (вихованець університету) подарував музею колекцію прісноводної фауни молюсків з крейдових відкладів Півдня Франції. З цього часу Палеонтологічний музей існував як самостійна одиниця. У музеї залишилися палеонтологічні колекції, зібрані співробітниками кафедри (В. Д. Ласкар'юв, М. І. Андрусов), матеріали третинних ссавців та молюсків неогену Бессарабії. У поповненні музею палеонтологічними матеріалами відіграв значну роль Т. Г. Грицай, з ім'ям якого зв'язані розкопки і знахідки в Карстових печерах Одеси. Також ж цим ім'ям пов'язана поява в Палеонтологічному музеї унікального турицентного мастодонта. Він так добре зберігся, що не загубились навіть хвостові хребці – надзвичайно рідкісне явище для решток хоботових, знайдених у нашому регіоні. Завдяки невтомній праці геологів Палеонтологічний музей перетворився на науково-дослідну установу. Багаті колекції музею, характер експозиції дістали високу наукову оцінку вітчизняних і закордонних вчених. Тепер у

колекціях нараховується приблизно 40 000 екземплярів. Розташований музей у трьох великих залах, має свою бібліотеку [2, с. 132–133; 4; 5].

Палеонтологічний музей відвідують численні екскурсії студентів закладів вищої освіти, школярі Одеси та області, іноземні делегації. Часто приїздять сюди вчені-палеонтологи з різних країн світу, які користуються багатими фондами музею, як порівняльним матеріалом у своїх дослідженнях.

Організовані екскурсії проводять справжні знавці своєї справи – палеонтологи-професіонали. Вони допомагають людям дізнатись подробиці минулого, «несуть» історію в маси – пояснюють складні історичні події, терміни, матеріали більш простою мовою для підвищення громадськості свого інтелектуального рівня. Отже, під час проведення екскурсій для пересічних громадян співробітники музею відходять від академічного викладу інформації та знайомлять відвідувачів з експонатами простою доступною мовою у форматі публічної історії. Тому незважаючи на те, що Палеонтологічний музей впродовж багатьох років виконує функції науково-дослідної та навчально-допоміжної установи, відповідно для проведення наукових досліджень та здійснення навчального процесу, він також одночасно виступає простором для поширення публічної історії.

Джерела та література:

1. Брайлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу. *Дзеркало тижня*. 2018. 23–31 серп. (№ 31). URL: <https://cutt.ly/aJY0tE1> (дата звернення: 07.02.2022).
2. *Історія Одеського університету (1865–2000)* / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Л. О. Ануфрієв [та ін.]. Одеса, 2000. 225 с.
3. Кузьмук О. *Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід: аналітична записка* / Нац. ін-т стратег. дослідж. К., 2019. URL: <https://cutt.ly/pJYO4B> (дата звернення: 07.02.2022).
4. Маркевич А. И. *Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: ист. зап.* Одесса: Эконом. тип., 1890. С. 635–637.
5. *Палеонтологічний музей. Історія Одеського університету за 100 років* / відп. ред. О. І. Юрженко. К., 1968. С. 204–206.
6. *Политика аффекта: музей как пространство публичной истории* / под ред.: А. Завадского, В. Слез, К. Сувериной. Москва, 2019. 400 с.
7. Савельева И. М. *Профессиональные историки в «публичной истории». Новая и новейшая история*. 2014. № 3. С. 141–155.

Марина Кругляк, канд. іст. наук, доц.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Музеї морозива у світі: досвід Італії та США

У XXI ст. у світі стає популярним відкривати інтерактивні музеї, орієнтовані в основному на дітей. Яскравим прикладом є музеї морозива, які приваблюють не

стільки інформативно, скільки дають змогу дітям (і не тільки) взяти участь у виготовленні цього смачного продукту, долучитися до створення команди, погратися й приємно провести час. Найвідоміші музеї морозива у світі є в Італії (Болонья), США (Нью-Йорк, Остін) та Сінгапурі (філія американського музею). У тезах надано характеристику двом найвідомішим музеям морозива, проаналізовано запропоновані ними заходи, вартість екскурсій тощо.

Музей джелато в Італії розташований на заводі Carpigiani в місті Анцола-дель-Емілія (Anzola dell'Emilia), за 14 км на захід від Болоньї. На території музею можна побачити понад 10 тисяч фотографій і документів, унікальні пристосування для приготування ласощів, переглянути відеоінтерв'ю. Тут відвідувачі дізнаються про дивовижні факти з історії морозива. Експозиція знайомить із розвитком технологій виготовлення морозива та тим, як морозиво завойовує весь світ. Наприкінці відвідування можна взяти участь у майстер-класі та приготувати морозиво самостійно, а потім, звичайно ж, його спробувати. Щоб потрапити до музею, необхідно забронювати відвідування заздалегідь [1].

Музей морозива було відкрито у вересні 2012 року. Від зародження й до сьогодні він пропонує інтерактивну екскурсію, яка висвітлює три основні теми, що стосуються цього смачного продукту: еволюція джелато, історія технології виробництва, місця та способи його споживання. 1000 квадратних метрів музею є справжньою домівкою для 20 оригінальних машин, мультимедійних презентацій, 10 000 історичних зображень і документів, дорогі цінних інструментів та аксесуарів, а також оригінальних відеоінтерв'ю.

Музей Gelato розташований у штаб-квартирі Carpigiani в Anzola dell'Emilia, в промисловому просторі, який був перетворений на інноваційну структуру, присвячену вивченню та аналізу історії морозива [4]. Компанія Carpigiani з 1946 року виробляє машини для джелато. Музей Джелато спроектований архітекторами Маттео Караватті та К'ярою Гульоттою [8].

Найпопулярніші екскурсії:

Taste Gelato History (дегустація джелато та екскурсія музеєм). Тривалість – 1 година. Вартість – 7 євро, пільговий квиток – 5 євро (для дітей 3–13 років). Дітям до 3 років – безкоштовно.

Discovering Gelato (урок джелато з дегустацією та екскурсією музеєм). Тривалість – 1,5 години. Вартість – 20 євро. Інструктори з Carpigiani Gelato University навчають учасників, як перетворити свіжі фрукти на чудове джелато, яке можна приготувати вдома! Вони також покажуть еволюцію технологій виробництва джелато, від стародавньої сорбет'єри до машин, що мають новітні технології. Під час семінару учасники скуштують два смаки джелато. Захід включає: екскурсію музеєм джелато; урок морозива з приготуванням живого морозива під керівництвом інструктора з Університету Карпіджані Джелато; дегустацію джелато; вручення диплому.

Gelatology (дегустація морозива та екскурсія музеєм). Тривалість – 1,5 години. Вартість – 25 євро. Ідеальний майстер-клас для найбільших любителів джелато. Інструктори з Carpigiani Gelato University презентують широкий асортимент морозива: сорбети, молочні джелато, експрес-морозиво та солодоші з джелато. Захід включає: екскурсію Музеєм джелато; джелатологічну

порівняльну дегустацію під керівництвом викладача Університету Джелато; вручення диплому.

Gelato Masterclass (майстер-клас з морозива, практичний урок морозива та екскурсія в музей). Тривалість – 2,5 години. Вартість – 50 євро. Приготуйте власне джелато з майстрами-інструкторами з Університету Карпіджані Джелато. Включає: екскурсія Музеєм джелато; семінар з техніки приготування джелато; практичний досвід «Приготуйте морозиво власноруч»; дегустацію джелато; вручення диплому.

Gelato for Families (Джелато для сімей. Майстер-клас для всіх сімей, які люблять морозиво). Тривалість – 1,5 години. Вартість: 10 євро для дорослих, 12 євро для дітей. Після відвідування музею юні мандрівники в часі можуть самостійно приготувати морозиво за старовинними рецептами, працюючи помічниками викладача Університету Джелато. Батьки ознайомляться з основними технологіями виробництва джелато та як приготувати його вдома! Далі буде виготовлення сучасного джелато та дегустація. Включає: екскурсія Музеєм джелато; лабораторія Gelato для дітей та батьків/супроводжувачів; дегустація джелато; сертифікат про участь. Присутність батьків/супроводжувачів є бажаною.

Gelato Team Building (зробіть свою команду, киньте виклик суперникам і приготуйте найкращий рецепт джелато). Тривалість – половина/повний день. Вартість: за домовленістю. Програма: урок з виготовлення морозива під керівництвом викладача Університету Карпіджані Джелато; практичний урок «Створи свій власний смак джелато»; оцінка смаку джелато та дегустація; церемонія нагородження; коктейлі з морозива в магазині морозива Carpigiani Gelato. Надані матеріали: фартух шеф-кухаря Університету Карпіджані Джелато, набір для студентів, диплом про участь.

Qanik's gelato (лабораторія дошкільних закладів). Тривалість – 1,5 години. Вартість – 60 євро. Тільки для груп школярів. Канік – ласий північний олень з Півночі, який допомагає дітям розкривати секрети морозива через пригоди своїх друзів. Ці друзі подорожують з усього світу, щоб принести Каніку химерні подарунки дивних форм і ароматів, що дає можливість запропонувати його друзям-оленям справді унікальну їжу: солодку, прохолодну, іноді вершкову, іноді трохи грубу, іноді жорстку, але завжди смачну.

Journey through time with gelato (лабораторія початкової школи). Тривалість – 1,5 години. Вартість – 70 євро. Разом з викладачами з Університету Джелато студенти реконструюють рецепти сорбету та джелато, розроблені від стародавніх часів до епохи Відродження. Діти братимуть участь у приготуванні цих старовинних рецептів. Наприкінці семінару дегустація джелато.

Gelato artisan for a day (лабораторія загальноосвітніх шкіл). Тривалість – 1,5 години. Вартість – 150 євро. Під час семінару студенти дізнаються, як перетворити свіжі фрукти на чудове джелато. Вивчивши етапи виробництва, вони знатимуть, як збалансувати рецепти, і отримають шанс стати офіційними помічниками викладачів Університету Джелато, допомагаючи їм готувати джелато.

Графік роботи Музею джелато: з вівторка по суботу, з 8:30 до 17:30 [3].

Музей морозива в США (МОІС) працює в Нью-Йорку, Остіні, Сінгапурі та Чикаго (відновлення роботи відбудеться найближчим часом) [5]. Музей морозива в Сан-Франциско наразі закритий [6].

Детальніше зупинимось на організації роботи Музею в Нью-Йорку. Перед вами – 13 мультисенсорних інсталяцій на 3 поверхах і 20 000 квадратних футах. Окрім звичної сімейної програми Daytime, пропонується новий режим Night at the Museum (рекомендується 16+), а також спеціальні додаткові пакети для святкування дня народження, Дня святого Валентина, придбання фірмових коктейлів та коктейлів зі знижкою, а також смаколиків, які ви можете забрати додому.

Відвідайте 3-поверховий критий портал Ice Cream Portal, вирушайте у відкритий космос у метро Celestial, танцюйте через тунель Rainbow і стрибайте в єдиний у Нью-Йорку басейн Sprinkle Pool [7].

Музей морозива (МОІС) складається із 13 залів, де завжди є щось нове на тему морозива. В одному залі роздають морозиво сандей, в іншому – встановлені кольорові дзеркала. Прогулюючись цим залом, ви знайдете чимало фотогенічних куточків, сидіння, різнокольорові стіни і всілякі заняття, де морозиво, безсумнівно, в центрі уваги. У наступному залі знову роздають морозиво, а остання особливість музею – це ванна, наповнена різнокольоровими бризками. Якщо все це морозиво ще не змусило вас знову відчути себе дитиною, то триповерхова гірка напевно допоможе. Музей морозива, мабуть, найкраще можна описати як ігровий майданчик для дорослих! Здебільшого суди приходять, щоб пройтися залами, але в музеї також регулярно проводять заходи та семінари. Наприклад, ви можете записатися на майстер-клас із виготовлення морозива. Також можна відвідати магазин при музеї та випити коктейль із морозива у барі на відкритому повітрі [2].

Музей у Нью-Йорку працює щодня, крім вівторка та середи. У понеділок та четвер – з 11:30 до 19:00, у п'ятницю – з 11:30 до 20:30, в суботу – з 10:00 до 20:30, в неділю – з 10:00 до 19:00. Вартість квитка для дорослих – 39 доларів; дітям до 2 років – безкоштовно. Пропонуються подарункові картки на 25, 50, 75 та 100 доларів [7].

Отже, музеї морозива, що працюють в Італії, США та Сінгапурі, демонструють сучасну концепцію дитячого музею, орієнтовану на нове покоління XXI століття. Це інтерактивні музеї – гральні майданчики, в яких кожен відвідувач долучається до світу морозива, не лише дізнаючись про історію цього солодкого продукту та технологію його виробництва, а й беручи безпосередню участь у цьому процесі.

Джерела та література:

1. *Музей мороженого в Італії (GelatoMuseum)*. URL: <https://cutt.ly/eJMrHq5> (дата звернення: 23.02.2022).
2. *Музей мороженого в Нью-Йорке*. URL: <https://cutt.ly/MJMrLrz> (дата звернення: 23.02.2022).

3. *Book your gelato experience*. URL: <https://cutt.ly/aJMrM0l> (дата звернення: 23.02.2022).
4. *History*. URL: <https://cutt.ly/cJMr9eL> (дата звернення: 23.02.2022).
5. *Museum of ice-cream. About us*. URL: <https://cutt.ly/DJMr5GQ> (дата звернення: 23.02.2022).
6. *Museum of ice-cream San Francisco*. URL: <https://cutt.ly/tJMteab> (дата звернення: 23.02.2022).
7. *New York City*. URL: <https://cutt.ly/XJMttFW> (дата звернення: 23.02.2022).
8. *Venue. The Gelato Museum*. URL: <https://cutt.ly/7JMtshq> (дата звернення: 23.02.2022).

Ліза Маркіна, аспірантка,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сучасність або традиційність в історико-археологічному музеї нового формату

Надзвичайно стрімке економічне зростання на території Китаю супроводжується настільки ж стрімкою урбанізацією.

В свою чергу, урбанізація змінює як фізичне середовище країни, так і культурне. Зазвичай, урбанізація є процесом міграції мешканців сіл в міста, під час якого відбувається територіальне збільшення міст та їх соціокультурне формування. Поряд з цим, у містах здійснюється процес підвищення стандартів життя людей. У такий спосіб, в процесі інтеграції, міста докладають немало зусиль для повної соціалізації сільського та приміського населення відповідно до стандартів міського життя. Для успішної інтеграції людей в цей процес мають активно втручатись не тільки економічні, а й соціокультурні інституції.

На мою думку, саме історико-археологічні Комплекси (Музеї) у цьому процесі є найбільш ефективними інститутами адаптації учасників урбанізаційних змін до стандартів сучасного міста. Також, урбанізація є одним з чинників, що стимулює до більш високого рівня, де сучасні покоління мають нові стандарти життя, а отже їх вимоги на рівень вищі від вимог попередніх поколінь. Але задля збереження ідентифікації національної приналежності, потрібно зберігати зв'язок між поколіннями через національну спадщину.

В цьому сенсі, актуальною залишається необхідність поєднання традиційних та сучасних форм взаємодії історико-археологічних об'єктів з аудиторією. Тобто, не протиріччя або заміна, а саме поєднання.

На мій погляд, вдалим прикладом цього є історико-археологічний Комплекс Чжоукоудянь, з аудиторією в межах публічно комунікативного простору на території Китаю [1].

Саме Комплекс Чжоукоудянь, відповідно до свого профілю є традиційним історико-археологічним об'єктом, що знайомить аудиторію з преісторією людства, зберігаючи археологічні артефакти як національну спадщину, активно використовуючи нові, сучасні інтегровані методи. Значний ефект на території

Комплексу, а це ряд ранніх місцезнаходжень у вигляді печер, мають такі програми як інтерактивні лекторії, участь аудиторії в процесі імітованих розкопок. Зазначу, що сучасна аудиторія прагне не тільки бути у ролі слухача, а й має бажання безпосередньо брати участь у процесі, тобто особисто відчувати зв'язок публічної історії й самого себе у цьому. Наразі таке поєднання має вдалий результат, так як споживач задовольняє свою потребу бути інтегрованим у міському суспільстві завдяки новим знанням та навичкам, а суспільство виховує соціально адаптованих громадян у форматі загально визнаного публічного простору.

Безперечно, для отримання очікуваних результатів необхідно поєднувати сучасні й традиційні методи і форми у роботі історико-археологічних Комплексів, наближуючи їх до нових стандартів. Водночас, інтегруючись у місто, мешканці з сільської місцевості легко комунікують з цим інститутом, не відчуваючи відторгнення інформації, так як вона є простою та зрозумілою для них. Комплекс допомагає контекстуалізувати інформацію, звідки з'явилися первісні люди і які великі зміни вони знають.

Тому, урбанізація є не тільки рушійною силою економічного розвитку на території Китаю, а й мотиватором для пошуку ефективних форм інтеграції населення з урахуванням їх інтересів та інтересів держави, використовуючи історико-археологічні Комплекси як базу культурного капіталу.

Зазначимо, що частка урбанізації населення на території Китаю з 1980 по 2021 рік складає 64,72%. Якщо, розглядати цей процес у 1950 році, то лише 13% населення на території Китаю проживало у містах. Відповідно до прогнозів, до 2030 року частка міського населення на території Китаю становитиме 60%. Отже, відбувається трансформація великої кількості населення, а це десь 16 мільйонів, щорічно, переїжджає з сільської місцевості до міста, що є величезною масовою міграцією. Також, в контексті зазначеного, акцентую, що 25 зі 100 найбільших міст у світі знаходяться саме на території Китаю.

Однак, урбанізація та пов'язані з нею процеси, не є винятково сучасним явищем, індустріалізація та модернізація лише прискорили її стрімкий розвиток. Підкреслюючи безпрецедентність масштабів урбаністичного буму на території Китаю, звертаю увагу на те, що його міста знаходяться на різних етапах розвитку. Наприклад, такі з найдавніших та розвинутих міст, як – Пекін, Шанхай, Шеньчжень, Гуанчжоу, і які мають найбільшу інтелектуальну та багату спадщину, в процесі урбаністичного руху конкурують з нещодавно розвиненими міськими центрами для бізнесу [2].

Тож, сьогодні процес урбанізації маємо розглядати як один з визначальних чинників формування концепції взаємодії історико-археологічних музеїв з аудиторією та її ролі у загально суспільній трансформації майбутніх поколінь.

У сучасному світі фактор урбанізації є досить обговорюваною темою, так як нові міста формують новий зміст, виховують нових за світосприйняттям людей та адаптують попередні покоління до критеріїв сучасного життя.

Відомий економіст зі Швеції Кьєлл А. Нордстрем прогнозує, що через 50 років люди мають мислити категоріями мегаполісів, ця думка є дискусійною, але

останні десятиліття людство спостерігає мега швидке зростання міст та концентрацію саме у містах економічних та соціокультурних об'єктів [3].

Такий процес вимагає посилення не тільки економічних але і соціокультурних функціональних відносин. Отже, місто має створити такі умови щоб задовольнити не тільки первинні потреби людей на рівні побутових потреб, а й на рівні культурно освітнього дозвілля. Звідси, урбанізацію потрібно розглядати не тільки як процес фізичного переселення учасників суспільного процесу, враховуючи всі можливі виклики сьогодення та навіть майбутніх часів, а й як трансформацію світоглядів, звичок, зміну потреб на інтелектуальному рівні, тобто всього того, що в результаті формує і розвиває загальну ідеологію суспільства.

Необхідно також враховувати, що вихідці з селищ додають місту елементи своєї культури і для того, щоб уникнути дисонансу в адаптації соціокультурних феноменів потрібно інтегрувати людей через зрозумілі для них на першому етапі об'єкти комунікацій, і у цьому напрямку доречною є комунікація історико-археологічних музеїв, так як, артефакти експозиції зрозумілі для аудиторії з будь-якою підготовкою, вони взяті безпосередньо з життя і розповідають про еволюцію саме життя. Комплекс Чжоукоудянь вдало поєднує у публічному просторі архаїчні експонати з сучасними інтерактивними формами їх демонстрації.

Резюмуючи, зазначу, що використання традиційних історико-археологічних комплексів (музеїв) як носіїв ідентичності будь якого суспільства у поєднанні з сучасними інноваційними методами та формами комунікації з аудиторією є одним з ефективних ресурсів в урбанізаційних процесах на рівні світового публічного простору.

В наш час усі економічні та культурні об'єкти є не тільки учасниками глобального трансформаційного процесу на макрорівні, а мають досить швидко реагувати на зміни мікрогалузевих рівнів.

Отже, історико-археологічні об'єкти, зберігаючи свою традиційність та запроваджуючи імєрсивні технології є активними учасниками цього інтеграційного процесу.

Джерела та література:

1. *Музей Чжоукоудянь*. URL: <https://www.zkd.cn/>
2. Karen C. Seto. Yale Insights. What Should We Understand about Urbanization in China? *Faculty Viewpoints*. 2013. Nov. 1. URL: <https://cutt.ly/zKtnbyU>
3. Nordström K. A. *Funky Business forever: Mehr Spaß am Kapitalismus*. Redline Wirtschaftsverlag. Germany. 2008. 252 p.

Анастасія Янчикова, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Нові підходи до організації музею у XXI столітті

Музей – це не заморожений раз і назавжди «храм мистецтва». Він живе та має розвиватися, зацікавлювати людей, повертати їх до себе та створювати комфортне середовище. Сучасний музей стає громадським простором. Він допомагає комунікації між людьми: розповідає про інших, інший досвід, інші часи та допомагає порівняти з собою та сучасністю.

Сучасний музей – це доволі складний організм, де зберігаються різноманітні предмети, свідчення ставлення людини до світу, твори мистецтв. Щоб музей ефективно працював, потрібні різносторонні знання, великий досвід, узгодженість працівників, сприяння громади й зацікавлення партнерів. Зарубіжні музеї ведуть пошук свого місця в багатоманітному культурному просторі. Музеї перетворюються на важливі осередки освіти і навчання, оскільки саме вони забезпечують доступ до національної культурної та природної спадщини людям різного фаху та віку.

Музей є місцем для відкриттів та інновацій, де можна дізнатися щось нове, захопитися мистецтвом, надихнутися. Місцем інтеракції не тільки на рівні «людина і предмет мистецтва», але й інтеракції з іншими людьми через навчання, творчість, дослідження світу та культур. Це місце обміну цінностями поза межами часу та простору. У музеях є величезні можливості для побудови міжлюдських комунікацій та ініціації діалогу. Ми мусимо усвідомити, що людина приходить не просто дивитися, а пізнавати, отримувати враження, знання, емоції. І цей досвід дуже легко зіпсувати алогічним розміщенням об'єктів чи навіть поганим освітленням.

Архітектура й дизайн наповнення музею повинні співпрацювати із архітектурою приміщення. Це спільний танець двох вимірів одного простору, який має або допомагати концентруватись на об'єкті експонування, або стимулювати до нестандартного погляду на звичні речі. Але, за будь-яких обставин, відвідувач повинен прожити максимально цілісний досвід перебування в музейному просторі. Колекції музеїв в різні часи виконували містичне, сакральне та політичне значення. Музейні колекції – важливий модернізаційний ресурс. Вони не можуть розглядатись лише як сховище артефактів, адже можливо надавати широкий спектр послуг, організувати цікаве дозвілля і допомагати уряду реалізувати культурні та соціальні програми.

Рада музеїв, бібліотек і архівів (Museums, Libraries and Archives Council, MLA) бореться з твердженнями, що у музеях нудно. Дослідження 2001 р. з'ясували такі мотивації відвідувачів музеїв по всьому світу: соціальна (дозвілля, розваги) – 48% відвідувачів; інтелектуальна (академічний і професійний інтерес) – 38%; емоційна (естетична насолода, спогади, ностальгія) – 10%; естетична (креативність, осмислення) – 3% [2].

Для того, щоб по-справжньому стати сучасним, кожен музей, перш за все, повинен мати «міцну» ідейну концепцію, те, що зможе відрізнити його. Відкриваються нові об'єкти, завданням яких є інтеграція етнічних меншин у суспільство, подолання расової упередженості. Зокрема, Міжнародний музей рабства у Ліверпулі (відкрито 23 серпня 2007 р.) покликаний висвітлювати проблему рабства, починаючи від XVIII ст. й до наших днів. Музей співпрацює із Національним музеєм Ліверпуля, негритянською громадою Ліверпуля, Ліверпульською міською радою, Ліверпульською культурною радою. Мета закладу – вшанування пам'яті загиблих африканців, нагадування про те, що трансатлантична работоргівля сприяла появі расизму, дискримінації та експлуатації, відзначення звільнення від рабства і становлення демократії задля того, щоб подібне ніколи не трапилося в майбутньому [4, с. 50].

Звичайно, наразі музеї широко застосовують новітні цифрові технології. Експонати модернізуються, створюються бази даних про зібрання і колекції для широкого загалу людей, реалізуючи тим самим право рівного доступу громадян до культурної спадщини. Забезпечення доступу до фондів є засобом боротьби з декультурацією (незнання власних культурних здобутків) молодих користувачів Інтернету. Прикладом може бути Лувр, який з'явився у листопаді 2017 року в Абу-Дабі. Цей комплекс, розташований на острові Саадіят у Перській затоці, побудований французьким архітектором Жаном Нувелем. Новий музей не є філією паризького Лувру, хоч і пов'язаний із ним. Допомагають у формуванні колекції французькі фахівці, а 13 французьких музеїв надали «Лувру в пустелі» напрокат 300 шедеврів, включаючи роботи Ван Гога, Поля Гогена, Пабло Пікассо та Леонардо да Вінчі. Здається, що Нувель, майстер цього витвору, немов чарівник, відсмикує перед людьми завісу, де є велика кількість залів, в тому числі і зал зі скляною стелею, в якому прихована складна система освітлення; експонати, з притаманними їм вбраннями та стилями одягу, зійшлися саме у цьому дивовижному місці [3].

Або Музей Гугенгайма в Більбао (Іспанія), який присвячений сучасному мистецтву. Він розташований на березі річки Нервіон і ззовні виглядає дуже новітньою спорудою. Вкриті титаном стіни створюють враження ніби космічного корабля. Звичайних картин і скульптур тут небагато. Музей демонструє сучасні інсталяції та цифрові аудіовізуальні роботи. Своїм дивним виглядом він вже два десятиліття приваблює туристів зі всього світу. Своєю приголомшеною концепцією величезного корабля, що витає центром міста по річці Нервіон, музей щороку приймає понад мільйон відвідувачів, які із захопленням проходять на його борт. Будівлю було визнано однією з найбільш видовищних у світі в стилі деконструктивізму. Архітектор Філіп Джонсон назвав будівлю «найбільшим будинком нашого часу». Центральний атриум заввишки 55 метрів нагадує велику металеву квітку, від якої розходяться об'ємні пелюстки, де розташовані анфілади виставкових залів для різних експозицій. Тут регулярно відбуваються виставки. Також є й постійна експозиція на додаток – з інсталяціями, електронними панно та іншими об'єктами сучасного мистецтва. Навколо музею – незвичні скульптури, експонати: «Квітковий пес» Джефа Кунса та гігантський павук Луїзи Буржуа. Будівля музею наповнена неочікуваними

сюрпризами. У тиху безвітряну погоду всі відвідувачі музею можуть стати свідками страхітливого, а може, й навіть химерного дійства. Будівлю музею починає оповивати туман, навіюючи неспокій, та водночас захоплення всім присутнім. Туман посилює враження присутності на фантастичному «кораблі» [7].

Музей Сумая у Мексиці також може бути прикладом сучасного музею. Цей музей є приватним, відкрив свої двері лише у 1994 році, але вже тоді на його будівництво було витрачено близько 70 мільйонів доларів. Величезна будівля із алюмінію нагадує своїм зовнішнім виглядом бджолині соти продовгуватої форми. Знаходячись посередині Мехіко, приваблює своєю величчю людське око, особливо коли промені сонця падають на будівлю, роблячи з неї скульптуру із яскраво жовтого світла, немов розпечене золото. В середині цієї споруди великий та затишний зал, виконаний у світлих відтінках із великою кількістю колон, а не надто висока стеля повністю затягує відвідувача у атмосферу залу. В музеї представлена велика колекція європейського мистецтва. Також там можна побачити роботи новоіспанського та американського мистецтва, колекцію Родена – другу за величиною у світі після Франції, роботи Пікассо, Далі, Сікейроса та Дієго Рівери [5].

Звичайно, неможливо не помітити бажання не тільки молодих музеїв до розвитку, а й до прагнення розвитку всім відомих, так званих «класиків» у музейній справі. Безліч провідних світових музеїв не лише публікують в інтернеті твори з власних колекцій, а й використовують науково-технічний прогрес, щоб запропонувати неймовірні віртуальні екскурсії залами. Протягом останніх кількох років більше тисячі музеїв та культурних співпрацювали з Google, аби зробити частину своїх виставок доступними онлайн. Для цього використали технологію панорамного огляду на 360 градусів. Портал дозволяє здійснювати пошук творів мистецтва, збільшувати та переглядати їх у високій якості та формувати віртуальні колекції. Саме для тих, хто хоче глибше зануритися у колекції, музеї пропонують розширені варіанти на своїх сайтах.

Британський музей демонструє предмети, що охоплюють період приблизно 2 мільйони років, від зорі людської культури до сьогодення. Екскурсія музеєм пропонує перегляд тисяч предметів у залах, а також знімки деяких експонатів, які можна не просто збільшити, а й переглянути детальніше [6].

Музей сучасного мистецтва (MoMA), що відкрився у Манхеттені в 1929 році, був першим у світі музеєм, присвяченим сучасній ері. Музей досі прагне залишатися на передовій, тому пропонує велику кількість колекцій для ознайомлення в інтернеті. Вибір музею в Google Arts & Culture є досить обмеженим, однак це не заважає мільйонам користувачів стежити за витворами мистецтва [8].

Невелика кількість десятків музеїв Смітсонівської інституції представлена віртуальними турами, включаючи Національну галерею портретів, Американський музей мистецтв, Музей природознавства та деякі інші.

Лувр – один із найвідоміших та найвідвідуваніших музеїв мистецтв на планеті, і хоча його інтернет-пропозиція може бути не такою репрезентативною,

як у деяких інших музеїв, все ж можна переглянути досить багато його творів, не виходячи із власного будинку.

Шанована пам'ятка Нью-Йорка – музей мистецтв Метрополітен – має дуже респектабельний показ у Google за допомогою віртуальної екскурсії, яка дозволяє вам прогулятися залами музею і кількома сотнями експонатів – від картин до історичних і модних творів.

Амстердамський музей, музей Гетті, Галерея Уффіці, де віртуальний тур цією італійською галереєю – мрія для прихильників ренесансного мистецтва, і багато інших музеїв хочуть ставати новітнішими, кращими та цікавішими, адже маючи у своєму розпорядженні десятки тисяч предметів, вони можуть надати онлайн-освіту з історії мистецтв сучасному світу, де не завжди є можливість та час на отримання незамінного досвіду та вражень від побачених витворів мистецтва [1].

Отже, сучасні музеї мають виходити за рамки, такі як: мистецтво для мистецтва, чи наука для науки, в яких вони перебували не одне століття. Всі артефакти в їхніх колекціях так чи інакше створені людьми для людей, тож і головна мета музею – розповісти про це сучасникам та збагатити їхнє життя новим досвідом. Музеї часто невидимо повторюють лінії людських життів – їх теж або дуже люблять, шанують, леліють, або й репресують, руйнують, намагаються знищити. Але музеї невмирущі. Сучасний музей за останні роки пройшов складну трансформацію – від скарбниці до парку освітніх розваг, та це ще далеко не кінець. Він допомагає поширювати знання і, через емоційні переживання, засвоювати їх, розширюючи горизонти свідомості, викликаючи запитання: «Хто я?», «Звідки прийшов» і «Куди прямую?», формуючи критичне ставлення до минулого й сучасного.

Джерела та література:

1. *10 найкращих музеїв світу, які можна відвідати онлайн.* URL: <https://cutt.ly/GJMIuxE> (дата звернення: 23.02.2022).
2. Кузьмук О. *Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка.* URL: <https://cutt.ly/OJMIiMf> (дата звернення: 23.02.2022).
3. *Лувер Абу-Даби.* URL: <https://cutt.ly/qJMIpaO> (дата звернення: 23.02.2022).
4. Малиновська О. Ю. Інноваційні музейні заклади та застосування нових підходів у діяльності музеїв та в екскурсійному обслуговуванні. *Географія та туризм.* 2014. Вип. 30. С. 46–52.
5. Музей Сумайя в Мехико. URL: <https://cutt.ly/OJMIamX> (дата звернення: 23.02.2022).
6. Пастернак Д. Музеї світу онлайн: чим зайнятися на карантині. URL: <https://cutt.ly/AJMIjRY> (дата звернення: 23.02.2022).
7. Ричка Ю. Більбао. Музей Гугенхайма. URL: <https://cutt.ly/pJMIInq> (дата звернення: 23.02.2022).
8. Усесвітньо відомий Нью-Йоркський музей сучасного мистецтва опублікував архіви. *Український тиждень.* 2016. 28 вересня. URL: <https://cutt.ly/UJMIzSk> (дата звернення: 23.02.2022).

Карина Баранська, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Феномен музеїв гумору у світі (Будинок гумору та сатири в Габрово, Болгарія; Museo do Humor de Fene, Іспанія)

Музей гумору — особливий тип музею, який неодмінно приверне увагу своїми експозиціями й творчими пошуками. В Україні спроби організації подібних закладів уже мали місце й, безумовно, матимуть місце й в майбутньому. Саме тому актуальним є вивчення досвіду зарубіжних країн, зокрема Болгарії та Іспанії, в яких музеї гумору є візитівкою вже не один десяток років.

Будинок гумору та сатири в Габрово (Болгарія) є експозицією традиційного місцевого мистецтва гумору, включаючи мультфільми, фотографії, картини, скульптури та словесний гумор. Будинок поєднує в собі музей та картинну галерею. Місто Габрово також відоме як міжнародна столиця гумору та сатири.

Музей було засновано 1972 року, в День сміху — 1 квітня [3]. Девіз музею: «Світ усілів, бо сміятися вмів!».

Мистецька колекція Будинку «Гумор народів» налічує понад 51 620 творів мистецтва понад 9 000 авторів із 173 країн світу: з них близько 22 000 карикатур, понад 3 000 сатиричних графіків, понад 1 000 картинних робіт, близько 1 000 скульптур, майже 9 500 фотографій, понад 200 плакатів й 300 карнавальних масок і костюмів. Іншою частиною колекції музею є спеціалізована бібліотека з 25 000 найменувань і 1 000 томів періодичних видань 35 мовами. Значна частина цих творів мистецтва отримана за рахунок пожертв [1].

Емблема – земна куля з котячими очима та вухами, щоб «бачити і чути» світовий гумор, і нагадує талісман Габрово – kota. Метою Будинку гумору та сатири є збір, показ і популяризація гумору людей у галузі образотворчого мистецтва, літератури та фольклору, фото, плакату, веселих свят й маскарадних традицій у всьому світі.

Будинок гумору та сатири – це справжній палац із 10 виставковими залами (загальною площею близько 8 000 кв. м), бібліотекою, студією звукозапису, конференц-залом, сувенірним кіоском, нічним кафе, безкоштовною автостоянкою. Будинок гумору та сатири пропонує своїм гостям чотири поверхи постійних експозицій («Коріння габровського гумору», «Едем», «Гріх», «Планета Габрово», «Маска – обличчя свята», «Карнавали по всьому світу»), тимчасові виставки гумористичного мистецтва, а також стільки ж веселих спотворюючих дзеркал, мідних дзвіночків, величезної фігури габровського kota з відрубаним хвостом тощо. Гіди зустрічають тут туристів словами: «Добро прийшли та пішли!». Типово габровське вітання. В одному анекдоті розповідається, що кожна габровська господиня неодмінно проводжає своїх гостей до дверей, щоб переконатися, що вони залишилися задоволеними, але не наполягатимуть повернутися назад. На центральному місці виставлено картину художника Ради Неделчева, що зображує інший габровський символ – велике яйце з краником. А справа в тому, що місцеві економлять на всьому і не використовують цілого

яйця для заправки страви. Лише у свята кладуть ціле яйце. Дуже кумедно виглядають різні габровські сувеніри – чашки-половинки для кави та чаю, склянки для непроханих гостей, миски для вусатих чоловіків, габровські кухлі для пива з подвійним дном тощо.

У музеї можна побачити дуже багато розважальних речей та габровських «патентів». Для дітей є спеціально пристосований зал для гри «Планета Габрово». Тут дітлахи можуть веселитися, бігати і грати і, звичайно, чіпати експонати. У єдиному у світі «Банку анекдотів» кожен відвідувач може залишити свій улюблений анекдот [2].

Розташований у центрі Габрово, неподалік автовокзалу та залізничного вокзалу, Будинок гумору та сатири зустрічає своїх відвідувачів радісними привітаннями улюблених гумористичних героїв, скульптури яких представлені в Парку сміху.

Серед них:

- знаменитий дотепний персонаж Хітар Петар (Хитрий Пітер);
- найбільший комік усіх часів Чарлі Чаплін;
- нерозлучна пара Дон Кіхота і Санчо Панси;
- величезний сонячний годинник;
- дивна металева Вавилонська вежа [6].

Інформація для туристів. З 1 квітня по 31 жовтня музей працює щодня з 9:00 до 18:00. З 1 листопада по 31 травня – з вівторка по неділю, тобто понеділок вихідний. День відкритих дверей – 1 квітня.

Вартість квитків. З 16 березня по 14 листопада:

- дорослі – 6 лев,
- старші від 65 років – 4 леви,
- школярі та студенти – 3,5 леви,
- сімейний квиток (2 дорослих та діти до 18 років) – 12 лев,
- діти (4–7 років) – 1,5 лев
- інваліди й діти із малозабезпечених родин – безкоштовно.

Вартість екскурсії для групи (понад 20 осіб): дорослі – 4 леви, школярі і студенти – 2,5 леви, старші від 65 років – 3 леви.

Вартість квитків. З 15 листопада по 15 березня:

- дорослі – 4,5 лев,
- старші від 65 років – 3 леви,
- школярі та студенти – 3 леви,
- сімейний квиток (2 дорослих та діти до 18 років) – 9 лев,
- діти (4–7 років) – 1,5 лев
- інваліди й діти із малозабезпечених родин – безкоштовно.

Вартість екскурсії для групи (понад 20 осіб): дорослі – 3 леви, школярі і студенти – 2,5 леви, старші за 65 років – 2,5 леви [7].

Museo del Humor de Fene (Іспанія) розташований в провінції Ла-Корунья. Музей було засновано 24 листопада 1984 року. У 1985 р. вийшов «1-й каталог музейних колекцій». У той же час колекція значно поповнилася спадщиною «Агромана», до якої ввійшли твори 25 іспанських авторів, таких як Мінготе, Чумі,

Максимо, Мена, Орбегозо чи Начер. У 1998 році, коли музей відзначив своє 14-річчя, було проведено перше розширення, за допомогою якого площа, присвячена виставці, подвоїлася. Через 11 років, у зв'язку з 25-річчям музею, міська рада Фене вирішила провести нову реформу закладу. Було здійснено реструктуризацію та реорганізацію приміщень, які були забезпечені новими вивісками (з малюнками Ксакіна Маріна та Девіда Пінтора), щоб вказати відвідувачам на тему кожної з кімнат.

Нині музей налічує понад 5 000 експонатів, має виставкові зали, фотозони. У Будинку культури Фене цікавою була виставка *Curuxa Awards* – конкурс графічного гумору. Виставка складається з 55 робіт, серед яких виділяються експонати художників-лауреатів: «*Se nos quieta*» Себастья Марті Бенеді (1-а премія в категорії *Curuxa*), «*S/t*» Роберта Джона Холта. Шмельцер (2-а премія в категорії *Curuxa*), «*Respira*» Хуго Філа Пермуя (1-а премія в категорії *Curuxa Nova*) і «*Ciclo*» Лучано Ріпіо Моліна (2-а премія в категорії *Curuxa Nova*). Також показано малюнки фіналістів конкурсу «Порушуючи правила» Мануела Арріагі де Леона та «*Vasaciones Mundiales Z*», підписані Лукасом Сікто Карбальєрою. Крім того, фонди Музею гумору збільшилися завдяки важливим пожертвуванням, зробленим різними художниками, такими як фотограф Роман Монтесінос, художник Карлота Куеста або колекціонер Хосе Луїс Олаварріа. Але, перш за все, завдяки відновленню в 2015 році нагороди *Curuxa Humor Awards*, емблеми та гарантії майбутнього Музею гумору Фене [4].

Графік роботи музею: понеділок, вівторок: 10:00—13:00, 16:00—21:00; середа, четвер, п'ятниця: 10:00—14:00, 16:00—21:00; субота: 10:00—13:00 [5].

Отже, музеї гумору у Болгарії та Іспанії є справжнім еліксиром для душі, місцем розваг та невичерпного оптимізму. Різноманітні колекції, представлені в музеях, об'єднані гумором як сенсом життя, а тому подібні заклади завжди матимуть аудиторію палких шанувальників та відданих відвідувачів.

Джерела та література:

1. *Будинок гумору та сатири*. URL: <https://cutt.ly/1JMf54n> (дата звернення: 22.02.2022).
2. *Дом юмора и сатиры, г. Габрово*. URL: <https://cutt.ly/1JMqeWt> (дата звернення: 22.02.2022).
3. *Місто Габрово, Болгарія – столиця гумору. Історія і пам'ятки Габрово*. URL: <https://cutt.ly/zJMgyCP> (дата звернення: 22.02.2022).
4. *Historia*. URL: <https://cutt.ly/wJMgpR6> (дата звернення: 22.02.2022).
5. *Museo del Humor de Fene*. URL: <https://cutt.ly/gJMgdqD> (дата звернення: 22.02.2022).
6. *Museum House of Humour and Satire*. URL: <https://cutt.ly/eJMgjxk> (дата звернення: 22.02.2022).
7. *Tourist Information House of Humor and Satire*. URL: <https://cutt.ly/8JMqlAw> (дата звернення: 22.02.2022).

Анастасія Вакулович, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Музеї гумору в Україні

Популярні у світі музеї гумору мають свою історію й традиції й в Україні.

Корчма-музей «Деца у нотаря» – саме так називається незвичайний етноресторан в Ужгороді, що став місцевою пам'яткою. Туристи не втрачають можливості відвідати це місце не тільки для того, щоб скуштувати страви закарпатської кухні, але й для того, щоб вдосталь насолодитися атмосферою живого гумору й сатири, що надає закладу особливого колориту.

«Деца» – в перекладі з місцевого діалекту означає «маленька чарка, стопка», «у нотаря» – «у нотаріуса», тому що будівля, де розташовується унікальний ресторан, раніше належала нотаріусу. Заклад етнографічної спрямованості відкрив 1995 року місцевий історик, сатирик і карикатурист Павло Чучка, обігравши кожну деталь архітектури, дизайну та кухні зі своїм фірмовим гумором. За його словами, мета, яку він переслідував, відкриваючи ресторан в Ужгороді, – створити етнокультурний комплекс, де гості області могли б отримати уявлення про закарпатські страви, архітектуру, мову та історію. Літературний переклад назви – «100 грамів у нотаріуса». Щиру усмішку викликає практично кожна дрібниця в корчмі – вивіски, плакати, оригінальна сувенірна продукція, приколи у змісті меню. Гарний настрій та нові враження відвідувачам забезпечені [3].

Найзнаменитіші атракції у «Деці» – імпровізований цвинтар, пам'ятник бобу (основна їжа європейців до початку картопляної доби), на пам'ятнику викарбувано імена славних бобів – це Боб Марлі, Боб Ділан, пес Бобик, Іво Бобул, пес Децик [2]. Гумор присутній не лише у дизайні корчми, а й в оформленні офіційного сайту закладу. Зокрема, там читаємо: «Дурні до корчми не ходять. Їм тут нудно. Дурні або швидко йдуть геть, або швидко напиваються, що, в принципі, одне і те ж саме. Наша корчма – для HOMO SAPIENS... Сапієнси приходять у корчму з фотоапаратами, читають, спілкуються, відправляють друзям SMS-ки та MMS-ки, повертаються сюди знову і знову. За 16 років Деца стала великою сценою, декорованою самим життям... Мабуть, тому відвідувачі плачуть тричі: 1) чому я не побував тут раніше? 2) чому я не прихопив з собою фотоапарат? 3) чому так швидко треба йти геть? Не поспішай додому бо ще не відомо де ліпше!» [1].

Тим не менш, «Децу в нотаря» не можна вважати класичним музеєм гумору, це більше музей-корчма, в оформленні якого гумор відіграв надзвичайно важливу роль. Натомість 11 серпня 2011 року в м. Коломиї Івано-Франківської області було відкрито перший в Україні приватний музей (центр) гумору «Весела оселя». Засновником закладу став письменник-гуморист, заслужений артист України Микола Чучка. Чимало ілюстрацій оформив карикатурист Ігор Бежук. «Весела оселя» мала велике зібрання українського, а частково й світового, гумору, сатири, карикатури. Тут можна було знайти жартівливі сувеніри й фото; альбоми гумористичних гральних карт, візитівок, календариків, посвідчень,

банкнот; карикатурні листівки; жартівливу карту України, смішний годинник, пластикову фігуру знаменитого ЕКО. У центрі гумору, окрім музейної експозиції, були ще велика бібліотека, відео- і фонотека, можна було демонструвати кінокомедії, слухати компакт-диски. В «Зеленій будці» було розміщено шаржі на світових політиків й оригінальні смішні листівки з різних країн світу. У планах центру гумору, про які було повідомлено на сторінці у Фейсбуці, – літні школи юних гумористів, камерні фестивалі сміху, виставки, симпозиуми гумористів і карикатуристів, видання жартівливих листівок і довідкової літератури на тему сміхової культури [4].

Український гуморист Пилип Юрик так описав музей одразу після його відкриття: «Ще тільки заходиш у під'їзд будинку № 12 на площі Тараса Шевченка, що в Коломиї, а тебе вже зустрічають комічні малюнки на стінах. Це – не графіті, якими нині обмазані стіни будинків майже в усій Україні, а гарні смішні карикатури Ігоря Бежука. На дверях – напис: «Не дуже гримайте, бо господар (принаймні на одне вухо) чує добре». Нижче – майстерно вирізьблена дерев'яна табличка «Весела оселя». Переступаєш поріг і зустрічаєшся зі стендом: “Шаржі, пики, міни”». Щоправда, червоною фарбою у слові «пики» літера «п» виправлена на «л», щоб вийшло більш толерантно – «лики». А збоку почеплене криве дзеркало – глянеш у нього й думаєш: «Невже це я? Побачивши таке, вже відчуваєш, як звідкілясь до тебе лине гарний настрій» [5].

Центр гумору «Весела оселя» надавав такі послуги: 1) написання жартівливих привітань з різних нагод (ювілеї, весілля, іменини, вихід на пенсію, перемога тощо); 2) робота конференсьє і гумористичні виступи на фестивалях, концертах, вечірках, весіллях та ін.; 3) підготовка відгуків і рецензій на книжки гумору, сатири, альбоми карикатур, виступи гумористів, фестивалі гумору й сатири; 4) створення жартівливих рекламок, агіток, меню, запрошень та ін.; 5) пропозиції дати назви фірмам, крамницям, кав'ярням; 6) допомога у написанні смішних виступів на урочистих заходах, відкритті виставок, весіллях, бенкетах; 7) підготовка родинних, індивідуальних, гуртових жартівливих альбомів; 8) пропозиції мистецьких ідей, пов'язаних з гумором.

Український музей гумору підтримував дружні зв'язки із подібними закладами різних країн, активно вітав у своїх стінах представників іноземних делегацій, журналістів, письменників, творчих колективів, що відвідували Коломию. Зокрема 13 вересня 2011 року до Центру гумору «Весела оселя» завітали закордонні журналісти зі Словаччини, Румунії, Польщі, які приїхали вивчати туристичну й мистецьку привабливість Прикарпаття. 10 січня 2012 року «Веселу оселю» відвідали лауреат Шевченківської премії, письменник Михайло Андрусак і Герой України, видатний державний і громадсько-політичний діяч, поет Дмитро Павличко зі своєю дружиною, донькою і зятем та внуком Данилом.

Однак 1 жовтня 2017 р. музей змушений був припинити своє існування. На сторінці музею у Фейсбуці читаємо: «Першого жовтня 2017 року перестав існувати Музей гумору “Весела оселя” Миколи Савчука. Він працював упродовж 11 серпня 2011 року – 30 вересня 2017 року. Останніх три роки прихисток музеєві надав відомий підприємець Роман Бортейчук, за що йому щира вдячність. Також подяка всім тим, хто підтримував музей словом, дарунком,

порадою, розголосом. Тепер відбувається згортання, складання, демонтування музею. Ачей, його не забудуть ті, хто тут посміхнувся, на мить забув про горе, нагадав собі когось милого чи щось приємне». У дописі від 5 вересня була надія на те, що музей буде перенесено в «іншу місцевість чи в інше місто». Однак не склалося [4].

Тим не менш, подібна сумна історія сталася не лише в Україні. Just for Laughs – канадський музей, відкритий у 1993 році, присвячений гумору (переважно стендап-комедії), розташований у Монреалі, Квебек, – 1 січня 2011 року назавжди зачинив свої двері через втрату прибутку, пов'язану з витратами на утримання будівлі, якій понад ніж сто років [7].

Натомість щороку в липні (починаючи з 1983 року) у Монреалі відбувається фестиваль комедії Just for Laughs. Щорічний Монреальський фестиваль Just For Laughs найбільш відомий як демонстрація сучасних і майбутніх зірок стендап-комедії. Професійні музиканти, фокусники, акробати, жонглери, лялькарі – не потребують слів. Він також виконує функцію телевізійного підрозділу. На створення зображення надихнув монстр, який полює на Монреаль. Логотип можна побачити в усьому світі на плакатах, футболках, костюмах. У 2007 році була створена Rose, персонаж для дружини Віктора [6].

Можливо, й українським музеям гумору з часом варто буде трансформувати свою діяльність зі стаціонарної на проведення подібних фестивалів або поєднувати функції музею з корчмою, як це вдало робить «Деца у нотаря».

Джерела та література:

1. Деца у нотаря. URL: <http://www.deca.uz.ua> (дата звернення: 23.02.2022).
2. Когутич Т. *На децу до «нотаря», або Жарт як спосіб мислення*. URL: <https://cutt.ly/IJMhJPg> (дата звернення: 23.02.2022).
3. *Корчма-музей «Деца у нотаря», м. Ужгород*. URL: <https://cutt.ly/wJMhXPg> (дата звернення: 23.02.2022).
4. *Центр гумору «Весела Оселя». Сторінка у Фейсбуці*. URL: <https://cutt.ly/UJMhVdk> (дата звернення: 23.02.2022).
5. Юрик П., Серeda В. *Тут сміх, як із відерця плетється, чарує кожен експонат*. URL: <https://cutt.ly/9JMhMve> (дата звернення: 23.02.2022).
6. *Just for Laughs*. URL: <https://cutt.ly/bJMh2gx> (дата звернення: 23.02.2022).
7. *Just for Laughs museum to close*. URL: <https://cutt.ly/5JMh3sA> (дата звернення: 23.02.2022).

Ірина Велика, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Сучасні віртуальні музеї світу

В умовах карантину можна здійснити віртуальну подорож та відвідати найкращі музеї світу (це безкоштовно, не потребує багато часу та може сприяти навчальному процесу). Завдяки розвитку сучасних технологій можна здійснити

веб-екскурсії до музеїв різних країн. Для цього треба мати лише гаджет та доступ до інтернету!

Віртуальні музейні тури пропонують імітацію фізичного простору музею з використанням комбінації відео та зображень. Віртуальний тривимірний тур дає вам 360-градусний огляд приміщень музею, дозволяючи переміщатися коридорами та кімнатами музею, а також переглядати виставлені витвори мистецтва. Google Arts & Culture допоміг втілити в життя багато цих турів за допомогою технології перегляду вулиць Google. Інші музеї надають лише зображення творів мистецтва зі своєї колекції, класифікуючи їх за приміщенням чи епохою та пропонуючи пояснювальні тексти, щоб запропонувати контекст візуальним ефектам – так само, як ви це зробили б у самому музеї. А деякі інші музеї та пам'ятки створили живі тури для любителів культури.

Протягом останніх кількох років більше тисячі музеїв та культурних установ співпрацювали з Google, щоб зробити частину своїх виставок доступними онлайн на порталі Google Arts & Culture.

Музей Метрополітен, Нью-Йорк. Це один із найбільших і найвідвідуваніших музеїв світу. Його заснували наприкінці XIX століття бізнесмени, що дуже захоплювалися образотворчим мистецтвом. Метрополітен – величезний, однак знайомство з його онлайн-версією забере трохи часу – у віртуальній колекції ви знайдете близько 400 тисяч робіт! Колекцію вподобають поціновувачі імпресіоністів та постімпресіоністів, зокрема Вінсента ван Гога, Джексона Поллока та Джотто ді Бондоне [2].

Британський музей демонструє експонати, що охоплюють період приблизно 2 мільйони років, тобто від зорі людської культури до сьогодні. Екскурсія по музею пропонує віртуальним відвідувачам перегляд тисяч предметів у залах музею, а також знімки ряду експонатів, які можна збільшити й переглянути детальніше. Британський музей має окрему онлайн-колекцію «Музей світу» зі звуковими поясненнями представлених творів [3].

Музей сучасного мистецтва. У рік свого відкриття на Манхеттені (1929) МоМА був першим у світі присвяченим сучасній ері музеєм. МоМа прагне залишатися на передовій, саме тому пропонує в інтернеті величезну кількість колекцій для ознайомлення. Й хоч вибір музею в Google Arts & Culture є обмеженим, його власний сайт є доволі значним, тут демонструють тисячі сучасних творів мистецтва, що нині експонуються в музеї або були представлені на минулих виставках [4].

Лувр. Лувр – один з найвідоміших і найвідвідуваніших музеїв мистецтва на Землі, й хоч його Інтернет-пропозиція може бути не такою потужною, як в інших музеїв, все ж можна переглянути достатньо багато, не залишаючи власного будинку. Музей не відображає предмети в панорамному стилі Google Arts & Culture. Але ви можете практично дослідити його основи, зокрема побачити декілька вражаючих статуй і витворів мистецтва. Для панорамного виду інтер'єру музею треба зайти на веб-сайт Лувра, де доступні віртуальні екскурсії. Тим не менш, навігація не така плавна, як у Google [1].

Амстердамський музей Rijksmuseum. Це не лише головне джерело Золотого віку голландського мистецтва, це найбільш широко представлений

музей в Google Arts and Culture. Маючи у своєму розпорядженні понад 150 тисяч предметів, зокрема твори Рембрандта й Вермеєра, ви можете здобути повну освіту з історії мистецтв Голландії з власного комп'ютера. Жоден інший музей не сприйняв можливостей Google Arts and Culture більше, ніж Rijksmuseum у своїх виставках [4].

Національна галерея мистецтв (Вашингтон, США) пропонує надзвичайно цікаву колекцію творів – починаючи епохою Середньовіччя й завершуючи ХХ століттям. Це – шедеври Леонардо да Вінчі, Рембрандта, Ван Гога, Матісса, Воргола, Пікассо. Всім пошунувачам імпресіонізму припадає до душі колекція робіт таких майстрів пензля, як Сезанн, Ренуар, Моне, Мане, Дега [2]. Під час карантину віртуальні відвідувачі могли оцінити дві виставки – американську моду 1740–1895 рр., що включає чимало рендерингу одягу з колоніальної та революційної епохи, та колекцію робіт нідерландського художника епохи бароко Йоганнеса Вермеєра [3].

Отже, віртуальні музеї стають невід'ємною складовою сучасного музейництва. Їхня популярність стала реальністю в умовах пандемії та зростання значення цифрових технологій у всьому світі. В умовах глобалізованого світу саме такий тип музеїв здатен осучаснити консервативний музей та надати його образів нових рис, характерних для ХХІ століття.

Джерела та література:

1. *Найкращі музеї світу можна відвідати віртуально.* URL: <https://cutt.ly/TJMjF15> (дата звернення: 24.02.2022).
2. *Найцікавіші музеї світу, які можна відвідати онлайн.* URL: <https://cutt.ly/3JMjKmn> (дата звернення: 24.02.2022).
3. Пастернак Д. *Музеї світу онлайн: чим зайнятися на карантині.* URL: <https://cutt.ly/BJMjXKh> (дата звернення: 24.02.2022).
4. Раренко Л. *10 найкращих музеїв світу, які можна відвідати онлайн.* URL: <https://cutt.ly/eJMjVQI> (дата звернення: 24.02.2022).

*Діана Ковальчук, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»*

Феномен музею для дітей

Дитячі музеї у США, Ізраїлі, Великій Британії, Фінляндії, Чехії є яскравим прикладом успішного функціонування даного типу музею у світі. Розглянуті нижче особливості організації роботи закладів, експозиції, вартість екскурсій тощо дають змогу створити модель ідеального дитячого музею, якого так не вистачає в Україні.

Дитячий національний музей гри Стронга (Strong National Museum of Play), США. Національний музей гри Стронга в Нью-Йорку – це єдиний у світі музей, повністю присвячений іграм та іграшкам. Колекція музею Стронга дуже велика: тут зібрано понад 500 тисяч ляльок, ігор та іграшок. Всі експонати можна

чіпати, крутити в руках та випробовувати у дії. У музеї є навіть Зал іграшкової слави, де зібрані найпопулярніші іграшки Америки різних років – тут можна знайти «Тетріс» та «Монополію», пупсів та ляльок Барбі, скейт, фрісбі та багато чого ще.

У музеї Стронга можна вибрати будь-який маршрут: пройтися дорогою з жовтої цегли або пограти на вулиці Сезам, побувати в саду, повному дивовижних метеликів, перетворитися на героя коміксів або відкрити для себе цікаві настільні ігри. У музеї є спеціальна експозиція, яка допомагає вивчати історію Сполучених Штатів за допомогою ігор та іграшок. У сучасної молоді популярністю користується зал відеоігор, де поряд з новими комп'ютерними та консольними іграми представлено безліч старих гральних автоматів. Найменшим запропонують покататися на каруселі або іграшковому поїзді, а любителі природи зможуть поспостерігати за життям рибок у величезному акваріумі. Графік роботи: 10:00—17:00, у п'ятницю—з 10:00 до 20:00. Вартість квитків залежить від атракціонів, в середньому становить 5—13 доларів [5].

Ізраїльський дитячий музей у Холоні під Тель-Авівом – безперечно, один із найкращих музеїв для дітей у всьому світі. Прогулянка тут неодмінно буде пізнавальною як для маленьких, так і для дорослих відвідувачів, адже це музей про все на світі. Тут можна покататися на хмаринці, дізнатися, як живуть мурахи, або як квакають жаби.

Експонати музею можна чіпати, куштувати на смак – правда, лише у присутності екскурсовода. Для відвідувачів розробили кілька захоплюючих маршрутів, і кожна прогулянка супроводжується цікавими розповідями — про кругообіг речей у природі або про втрачений час. У музеї є кілька особливих павільйонів: виставка «Діалог у темряві» знайомить гостей зі світом сліпої людини, а експозиція «Запрошення до тиші» показує відвідувачам, як бути глухим. Можна «прикинутися» старим або старенькою в спеціальній кімнаті: пройтися у важкому взутті або спробувати набрати смс у незручних рукавичках.

Час роботи: понеділок – четвер: з 9:00 до 13:00 та з 16:00 до 20:00, п'ятниця: з 9:00 до 13:00.

Вартість дорослого квитка: 62 шекелі (приблизно 16 \$). Вартість дитячого квитка: діти до 9 років – безкоштовно, від 9 років – за ціною дорослого [4].

Музей дитинства, Лондон, Велика Британія. У Великій Британії знаходиться музей дитинства, в якому представлено все, що має відношення до слова «дитинство»: це і воскові, фарфорові і пластикові ляльки, різні м'які іграшки, дитячі залізниці, дитячий одяг, меблі, шкільні предмети і багато іншого. І головне – тут є інтерактивні розваги, а для дітей від 5 років свій інтерактивний простір з іграшками і гірками [6].

Іграшки з усього світу представлені в місцевому залі, присвяченому цій чудовій індустрії добра. Творці музею завжди відрізнялися пристрасною любов'ю до дітей і всього, що пов'язано з веселим часом життя кожної людини. Найстарішим представником іграшкового світу з представленої тут колекції є попередник сучасних іграшок у віці близько 2 000 років. Даний заклад є філією Музею Вікторії та Альберта. Щомісяця музей відвідує близько 30 000 осіб [3].

Долина Мумі-тролів в Наанталі, Фінляндія. У Країні Мумі-тролів (так ще називають цей парк), можна побачити, як насправді виглядає блакитний Мумі-будинок, дізнатися, де тролі зберігають варення. Тут реально напроситися в гості до Хемуля або піднятися на Мумі-горище. Також тут є Будиночок відьми, Фрегат тата і багато цікавих героїв і відомих нам з книг речей. У цьому парку можна торкатися руками і навіть пробувати на смак. Адже найслухняніших дітей пригощають справжнім варенням, а неслухняних малюків доставляють до «поліцейського відділку».

На острові, неподалік центральної частини фінського міста Наанталі, є незвичайний парк, де живуть герої книги Туве Янссон – Мумі-тролі. Цих героїв знають не лише фінські дітлахи. Чарівні та дуже добрі істоти допомагають розібратися дітям зі своїми проблемами та підказують, як правильно чинити в тій чи іншій ситуації.

Щодня влітку тут влаштовує вистави театр Емми. Обережно, не заблукайте в лабіринті Мумі-тролів. І це лише маленький перелік розваг, які на вас чекають на цьому казковому острові. Навіть якщо ви не знайомі із цими героями, нудно вам тут не буде.

На острові Мумі-тролів голодними ви не залишитеся. На всій території стоять будиночки з їжею: кава, пончики, бутерброди, морозиво, різнокольорові десерти, паста, піца, безалкогольні напої, смузі, – все, що душа забажає. До речі, тут працює кухня, де готують страви лише з місцевих інгредієнтів.

Щоб потрапити в Долину Мумі-тролів, потрібно доїхати до міста Турку, потім пересісти на автобуси №11 або 110, що йдуть до міста Наанталі. Відправляються автобуси від центрального ринку щоп'ятнадцять хвилин.

Від деяких готелів Турку кожні 15–20 хвилин ходить Мумі-автобус, який доведе вас до Парку. Вартість проїзду для дорослих та дітей: €5,80 в один бік та €11,60 – туди й назад, безкоштовно везуть лише дітей до 2 років. Квитки необхідно придбати заздалегідь у готелі або транспортній компанії. Час відправлення автобусів дізнавайтеся на сайті або у вашому готелі.

Квитки та графік роботи: парк Мумі-тролів відкрито з 8 червня по 11 серпня щодня з 10:00 до 18:00 та з 12 по 25 серпня щодня з 12:00 до 18:00. При покупці онлайн одноденний вхідний квиток коштує €29, у касі – €31. Дводенний квиток – €37 і €39 відповідно.

Якщо ви думаєте, що Мумі-тролі восени та взимку сплять, то ви помиляєтесь. У жовтні працюватиме Школа магів. А взимку з 15 по 23 лютого 2022 р. у дворі серед Мумі-тролів проведуть міні-лижний тур серед мешканців парку та його гостей, а також влаштують перегони на санках [1].

Музей іграшок Івана Штайгера (Чехія). Чарівна країна Барбі. Для кожної дівчинки це мрія. Мати красуню Барбі, її друга Кена, багато гарних нарядів, прикрас, ляльковий будиночок, заповнений меблями, посудом, аксесуарами, тварин, автомобіль та інші атрибути успішного життя. Експозиція займає весь другий поверх, у ній представлено безліч образів Барбі, зокрема найперший екземпляр 1959 року народження.

Доросле маленьке життя. Деякі експонати представляють картини повсякденного життя чехів у мініатюрі з усіма подробицями. Це і вітальня з

каміном, предметами меблів, усіма домочадцями та навіть крихітним котом. Повністю укомплектована кухня, на якій навіть можна приготувати справжню їжу, запалити вогонь на плиті та зайнятися приготуванням обіду. Ванна кімната з діючим водопроводом. Повна версія залізничної станції, справжнього зоопарку, ферм з тваринами, атракціонів, цирку та багато іншого.

У музеї також можна побачити велике зібрання оптичних іграшок, роботів, конструкторів, рідкісних фарфорових ляльок та іншої дитячої радості. Експерти вагаються в оцінці колекції та її значущості як культурно-історичної спадщини, але на сьогоднішній день вона визнана національним надбанням Чехії [2].

Отже, дитячі музеї — це подорож у чарівний світ дитинства, можливість поєднати класичний музей-заклад та гральний майданчик; це справді інтерактивний простір для дітей і підлітків. За такими музеями – майбутне.

Джерела та література:

1. Долина Муми-троллей в Наантали, Фінляндія. URL: <https://cutt.ly/UJMxRCw> (дата звернення: 23.02.2022).
2. Іван Штайгер та його унікальна колекція в Музеї іграшок в Празі. URL: <https://cutt.ly/SJMxUIt> (дата звернення: 23.02.2022).
3. English museum and gallery visitors – which place was most popular in 2012? URL: <https://cutt.ly/0JMxOuB> (дата звернення: 23.02.2022).
4. The Israel Children's Museum. URL: <https://cutt.ly/bJMxAyU> (дата звернення: 23.02.2022).
5. The Strong National Museum of Play. URL: <https://cutt.ly/FJMxGeW> (дата звернення: 23.02.2022).
6. Young V&A. URL: <https://cutt.ly/iJMxLqP> (дата звернення: 23.02.2022).

Дарина Кузьменко, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Феномен замків-музеїв

Музеї-замки – унікальний тип замків, що привертають увагу туристів не стільки цінними колекціями, скільки оригінальним екстер'єром та внутрішнім оздобленням; це історичні та культурні шедеври, об'єкти світової культурної спадщини. Пропонуємо ознайомитися з неймовірними музеями-замками Німеччини, Франції і Румунії.

Замок Ельц – один з найвідоміших і найкрасивіших замків Німеччини, розташований в пишному лісі поблизу Кобленца. Унікальність його в тому, що він ніколи не піддавався захопленню й не був розгромлений, зберігшись навіть під час Французької революції.

Повна його назва – Бург Ельц; перша згадка про нього була в 1157 р. Прикметно, що з часів будівництва замок залишався у володіннях однієї і тієї самої сім'ї, яка володіє ним вже понад 30 поколінь.

Замок збудовано в долині річки під назвою Ельц орієнтовно в XII ст. Вперше назву Ельц виявлено в подарунковій грамоті Фрідріха I Барбаросси, де в ролі свідка згадано ім'я «Ельце». До нашого часу непогано збереглася основна башта замку та руїни житлового будинку в романському стилі [10].

На даний момент замок належить спільноті співспадкоємців. Замок розділено на кілька частин, які належать різним гілкам сім'ї Ельц. Так зазвичай відбувається, коли безліч власників однієї або більше територій спільно будують замок, аби захистити своє житло. Тільки дуже багатий середньовічний європейський лорд міг дозволити собі побудувати замок на своїй землі – багатьом з них належало тільки одне село або навіть частина села. У випадку з містом Ельц, сім'я включала три гілки, які побудували замок колективно.

Головна частина замку складається з декількох частин, що належать кожній з родин. Бург Ельц включає в себе вісім веж, які досягають у висоту 30—40 метрів. Вони укріплені потужними зовнішніми стінами, що оточують великий двір. Приблизно 100 членів сім'ї Ельц жили в більш ніж 100 кімнатах замку [1].

Цікаво, що з 1960 й до початку 1990-х років Бург Ельц було зображено на купюрі в 500 марок [4].

Мон-Сен-Мішель – острів-фортеця, названа архітектурною перлиною християнства. Зачаровує контур веж острова. Цей замок став найвідомішим з усіх об'єктів Франції, внесених до списку ЮНЕСКО.

Острів Мон-Сен-Мішель, що в перекладі з французької означає «гора Архангела Михаїла», знаходиться на узбережжі Нормандії (північний захід Франції, Бретань). Під час припливу острів майже повністю відрізаний від материка.

При відвідуванні фортеці Мон-Сен-Мішель будьте обережні: вода прибуває швидко, «зі швидкістю коня», як стверджував Віктор Гюго. Багато туристів потонули при спробі перетнути затоку. Недаремно французький письменник назвав замок «пірамідою в океані» [8].

Мон-Сен-Мішель багато в чому унікальний. Унікальним є місце його розташування – на кам'янистому острові, оточеному цілий рік то водою, то, внаслідок відливу, піском. Унікальним є його планування – абатство будувалося протягом століть, і його споруди немов обліпили гору, на якій вони стоять. Змінювалися епохи і архітектурні стилі, замок горів і не раз руйнувався, був в облозі (найдовша тривала 30 років), але жодного разу при цьому його не було взято; він зустрічав і проводжав королів і кардиналів, навіть був в'язницею для державних злочинців, – вся непроста історія Мон-Сен-Мішель, як в дзеркалі, відбилася в його будівлях [9].

Масивна, потужна споруда насправді справляє враження легкості. Замок ніби прагне в небеса, туди, де живе його покровитель, і його шпиль з фігуркою Архангела Михаїла губиться в хмарах на 155-метровій висоті [6].

Замок Графа Дракули Бран. Знаходиться це диво у дуже мальовничому місці, в 30 км від Брашова. Замок Бран був побудований в 1382 році за власні кошти мешканцями Брашова як важливий стратегічний пункт, за це їх звільнили від сплати податків на кілька століть.

Замок Бран – таємничий музей-форт, тут народилася знаменита легенда про графа Дракулу – вампіра і вбивцю людей. У 1622–1625 рр. тут завершили будівництво двох захисних башт. Зведений на вершині скелі і має незвичайну форму у вигляді трапеції, але служив стратегічною оборонною фортецею в чотири рівні, з'єднані сходами. Зали і коридори замку переплітаються в загадковий лабіринт [3].

Влад Цепеш отримав ім'я «Дракула» від свого батька. Практично все, що пов'язано з діяльністю цієї людини, овіяно таємницею. Місце і час його народження взагалі не відомі.

Ставши господарем, він встановив власні порядки у своїй державі. Перш за все, Цепеш розібрався з невірними йому боярами, яких карав страшною стратою – насадженням на палю. Цепеш був першим, хто застосував цей вид страти в Європі, запозичивши його у турків.

Варто згадати, що реставрував замок і американський режисер Френсіс Форд Коппола для зйомок свого знаменитого фільму «Дракула» 1992 року [7]. 26 травня 2006 року замок, конфіскований у 1948 року комуністами, був переданий Домініку фон Габсбургу, нащадкові румунської принцеси Ілеани.

Замок Бран таїть в собі велику кількість таємних ходів і підземних лабіринтів, за якими можна проникнути непоміченим у замок або втекти із нього.

З Дракулою або без нього, в наші дні Бран знаходиться в одному ряду найцінніших пам'яток середньовічного мистецтва в Румунії. Цей музей служить великим свідченням минулого. Але якою б не була казка, в неї все-таки хотілося б вірити, що і роблять тисячі туристів, прибуваючи сюди щорічно.

Отже, очевидно, що Бран є славнозвісним і найзагадковішим замком Румунії – це місце під номером 1, яке варто відвідати під час подорожі по цій країні [11].

Замок Нойшванштайн. При першому погляді на цей замок здається, що хтось загубив тут свої іграшки – настільки нереальними здаються вежі Нойшванштайн кольору слонової кістки, що видніють здалека на тлі темно-зелених ялин. Якщо ж підійти ближче, відчуття казковості навряд чи зникне, тому що стануть видимими ще сотні дрібниць, що не вписуються в реальність альпійських схилів й додають тло цій німецькій казці.

Замок Нойшванштайн (нім. Schloß Neuschwanstein, буквально «Новий лебединий камінь») розташований у Німеччині, поблизу містечка Фюссен (нім. Fussen). Він був побудований в 1869–1891 роках королем Людвігом II, Баварським. Замок – один із найкрасивіших у світі, він є місцем паломництва туристів зі всього світу й відноситься до розряду замків «must see». Це навіть не стільки замок у звичному розумінні цього слова людей Х–XIII століть; це «палац мрії» його творця, який йому так і не вдалося побачити в повній своїй розкоші.

Світогляд короля, його химерні фантазії та мрії з допомогою Крістіана Янка (театрального художника) знайшли своє втілення в дизайні інтер'єру, архітектурі і ландшафтній композиції замку. Той факт, що замок був споруджений далеко від галасливих міст і строкатих доріг, пояснює відлюдкуватість у характері Людвіга II. Будівництво замку тривало протягом сімнадцяти років. Постійно

змінюючись і вдосконалюючись, Нойшванштайн так і не був закінчений під час перебування Людвіга II на троні. Сам король весь час знаходився поруч – в замку Хохеншванг, розташованому на сусідній горі [5].

Після смерті короля замок відразу став популярним серед туристів. Тому архітектурна пам'ятка почала приносити шалені прибутки. Корінні жителі Баварії були дуже вдячні за це своєму дивакуватому правителеві.

Популярність замку Нойшванштайн виправдана його чудовим зовнішнім і внутрішнім оформленням. Замком можна бродити цілими годинами, милуючись його чудовими кімнатами-шедеврами. Але велика кількість туристів (у день буває по 5–6 тисяч відвідувачів) не дає можливості довго перебувати всередині.

Є серед кімнат Нойшванштайн ще один дивовижний шедевр – Грот – зразок дивної фантазії Людвіга II. Знаходиться ця кімната на третьому поверсі замку. Переступивши її поріг, ви відразу потрапляєте в казкову печеру. Звичайні стіни тут перетворені в скелі, в яких знаходиться невеликий водоспад. Крім того, Людвіг II розпорядився, щоб ця кімната була з'єднана слуховим ходом з Залом співаків [2].

Отже, музеї-замки Німеччини, Франції, Румунії є туристично привабливим типом замків ансамблевого типу. Збудовані в епоху Середньовіччя, ці архітектурні шедеври приваблюють своєю монументальністю, багатою історією, національним колоритом та мистецькою довершеністю. Досвід організації музейної справи в Західній Європі, й зокрема збереження культурної спадщини, був би корисним і для України, яка також може похвалитися своїми унікальними замками.

Джерела та література:

1. Дивовижний замок Бург Ельц, перлина німецьких замків. URL: <https://cutt.ly/XJMWG5q> (дата звернення: 22.02.2022).
2. Дивовижний замок Нойшванштайн – замок фантазій безумного короля, Німеччина. URL: <https://cutt.ly/TJMWWK6a> (дата звернення: 22.02.2022).
3. Замок Бран – будинок Владислава Дракули. URL: <https://cutt.ly/mJMWZPu> (дата звернення: 22.02.2022).
4. Замок Ельц. URL: <https://cutt.ly/VJMWV1a> (дата звернення: 22.02.2022).
5. Замок Нойшванштайн в Німеччині. URL: <https://cutt.ly/wJMWMMW> (дата звернення: 22.02.2022).
6. Замок Мон-Сен-Мішель – один з найромантичніших замків старого світу. URL: <https://cutt.ly/eJMW2Vu> (дата звернення: 22.02.2022).
7. Капралова А. «Дракула» Френсіса Копполи: історія про кров, пристрасть та пам'ять. URL: <https://cutt.ly/JJMW3LR> (дата звернення: 22.02.2022).
8. Мон-Сен-Мішель. URL: <https://cutt.ly/8JMW4Kz> (дата звернення: 22.02.2022).
9. Мон-Сен-Мішель – архітектурне диво Франції. URL: <https://cutt.ly/yJMEqw8> (дата звернення: 22.02.2022).
10. Найдивніші та найкращі замки світу. URL: <https://cutt.ly/TJMEeLC> (дата звернення: 22.02.2022).

11. *Славнозвісний румунський замок Бран. Замок Графа Дракули*. URL: <https://cutt.ly/FJMEtA0> (дата звернення: 22.02.2022).

Лілія Кучеренко, студ.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мавзолей Мао Цзедун в меморіальному просторі Китаю

Нині Китай являє собою поєднання глобальних модернізаційних процесів і традицій, які формувались тисячоліттями. Духовні канони конфуціанства, звичай поклоніння імператору та будівництво меморіальних палаців накладаються на нові реалії політики капіталізму в соціалістичній обгортці. Архітектура, створена для увічнення пам'яті партійних керівників КНР, має історичне значення в контексті проявів влади, нав'язування ідеологічних канонів і підтримки колективної пам'яті. Саме в Китаї ці процеси є та були надзвичайно актуальними для політичного та соціального державотворення.

Мао Цзедун став культовим державником Китаю ХХ століття. До революції 1949 року країна являла собою напівколоніальну державу, яка потерпала від економічних і політичних негараздів. Громадянська війна, яка закінчилась перемогою комуністів на чолі з Мао, дала країні можливість об'єднатись і здобути незалежність. Проте образ «великого кормчого», який створювала пропаганда, подобався людям. Вважалось, що Мао вів аскетичний спосіб життя, його уявляли як простого селянина з бідної сім'ї, що не було абсолютною правдою. Мао сам підтримував таке його сприйняття за допомогою численних пропагандистських матеріалів. Як зазначає сходовознавець Олексій Маслов: «Культ особистості Мао з'явився на тлі багатівкової традиції. Китайська матриця поклоніння Сину Неба, імператору, наклалась на більшовицьку матрицю вождя» [1].

Для більшості сучасних китайців Мао Цзедун продовжує уособлювати батька китайської нації та державності. Він зміг перетворити Китай з аграрного на індустріальний, зробив грамотними 70% тодішнього неписьменного населення та, головне, дав незалежність і самостійність. З іншого боку, «Великий стрибок» і Культурна революція стали фатальними експериментами, внаслідок яких загинуло близько 30 мільйонів людей, але більшість цих епізодів китайці свідомо або ні прагнуть не пам'ятати [1].

У контексті дослідження визначеної проблеми буде актуальним навести статистику, подану Є. О. Мусалітіною [3]. Опитування 200 осіб різних вікових груп і професійної приналежності з різних регіонів Китаю (південної провінції Гуандун, північної провінції Хейлуңцзян, західної провінції Шеньсі та східної провінції Цзянсу) щодо китайських споруд, які асоціюються з владою показало найбільш значущі з них:

- Імператорський палац Гугун (42% опитаних);
- площа Тяньаньмень у Пекіні (23% опитаних);
- Палац народних зборів (18% опитаних);

- Чжуннаньхай (11% опитаних);
- Інші архітектурні комплекси (6% опитаних)» [3, с.64].

Як бачимо, головна площа Пекіну, на якій в 1977 році був побудований мавзолей, посідає друге місце за кількістю згадувань, що має пряме відношення до практик меморіалізації та утверджень місць пам'яті для громадян. Площа Тяньаньмень має не лише практичне значення для комуністичної партії, де здебільшого проводились паради, присвячені святкуванню Національного дня, а також для розповсюдження офіційної інформації за допомогою оголошень, а й для проявів реакції громадян країни [4]. Прикладом слугують протести 1989 року, які закликали владу до демократичних змін, натомість завершилися великою кількістю жертв.

Архітектурний ансамбль площі складається з постаменту народним героям Китаю – борцям, що загинули під час революційної боротьби XIX і XX століть, а також з мавзолею Мао Цзедуну. Загальна площа мавзолею – 57 тисяч квадратних метрів. Всю територію поділено на 5 частин. 44 восьмикутні колони з жовтого граніту підпирають червоний дах із традиційно загнутими догори кутами. Усипальницю оточують скульптурні групи, що оповідають про епізоди боротьби китайського народу за свободу. Усередині мавзолею вміщено труну Мао Цзедуну, але як говорять дослідники, сам Мао не хотів бути поміщений у мавзолей. Він хотів, щоб його тіло піддали кремації, проте партійне керівництво вирішило інакше [2]. Усередині біла мармурова стіна прикрашена сімнадцятьма ієрогліфами, які означають: «Хай живе великий лідер голова Мао Цзедун». На цій же стіні вирізані вірші, написані керманічем.

Зараз у Північній залі мавзолею проводяться публічні меморіальні заходи перед портретом Мао Цзедуну, де у центрі зали знаходиться його статуя. Це місце, куди китайці приносять квіти покійному вождеві. «За статуєю голови Мао знаходиться цікавий елемент інтер'єру. Спочатку здається, що це картина, але підійшовши ближче, розумієш, що це гравюра. Вона називається "Батьківщина" і зображує гори та затоку моря» [3, с. 66].

Меморіальна зала і сам мавзолей, який має ще другий поверх, досі користуються великою популярністю. Більшість туристів приходять сюди з цікавості. Але для громадян КНР відвідування меморіалу стало обов'язковим ритуалом, багато хто приїжджає до Пекіна з глибинки лише заради його відвідин.

Отже, навіть сучасний Китай з його культом шанування предків і традицією будівництва символічних меморіальних будівель не дозволить собі забути про засновника КНР, незважаючи на численні недоліки його політичних кампаній. Хоч зараз згадки про Мао менше фігурують в політичному дискурсі, його ім'я, як бренд, підтримується китайцями, а мавзолей став місцем не тільки меморіального та пропагандистського, але й комерційного значення.

Джерела та література:

1. *Вожди народів. Мао Цзедун. Документальний фільм*, 2021. URL: <https://cutt.ly/nJloOQJ>

2. Мавзолей Мао Цзедуна в Пекине – в хрустальному гробу и под красным флагом. *Туристический сайт Желтый Журавль*. 2013. URL: <https://cutt.ly/dJloHyR> (дата звернення 20.02.2022)

3. Мусалитина Е. А. Визуализация власти в архитектурных памятниках Китая. *Науки о человеке, обществе и культуре*. 2020. № VI-2 (46). С. 63–68.

4. Hornsby A. Tiananmen Square: the history of the world's largest paved square. *The Architectural Review*. 2009. URL: <https://cutt.ly/QJlprCq> (дата звернення 20.02.2022)

Дмитро Панасюк, студ.,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Незвичні музеї Японії

Японія – країна контрастів. Саме так можна сказати про країну Сонця, що сходить. Як доказ – знайомство із незвичними музеями Японії.

У Японії існує **Музей камікадзе**. Він був відкритий у 1975 році у селищі Тиран. З 2007 року це місто Мінамікюсю. Музей було відкрито на місці колишньої авіабази ВПС Японії. Як відомо з назви, всі експонати музею присвячені японським льотчикам-камікадзе, які віддали своє життя під час Другої світової війни.

Уже до 1986 року площа музею стала більшою. Перший директор цього музею теж був льотчиком-камікадзе. Звали його Тадамаса Ітацу. З волі долі він залишився живим, оскільки всі польоти, які він робив, виявилися невдалими.

Музей камікадзе був створений для того, щоби правдиво розповісти історію про героїв країни майбутнім поколінням. У музеї знаходимо величезну кількість речей і документів, які залишилися після військовослужбовців, що брали участь у битві при Окінаві. Це і 1 036 останніх листів льотчиків, і різні фотографії. Збереглося навіть і піаніно, на якому двоє з камікадзе виконали «Місячну сонату» Бетховена за добу до вильоту. Крім цього, в музеї знаходяться чотири моделі літака, які використовувалися при атаках. У чудовому стані в музеї зберігається літак Mitsubishi A6M Zero, який дістали з дна моря 1980 року. Також у музеї можна переглянути короткий відеофільм про льотчиків.

Зовсім неподалік від музею камікадзе знаходиться храм, присвячений богині Каннон (це богиня милосердя). Місце дуже примітне, але найцікавішим є те, що в храмі знаходиться статуя Юметигай Каннон. Звичайно, це копія, оригінал знаходиться у храмі Хорю-дзі у Нарі. Гроші на будівництво цієї копії збирала Томе Торіхама. Льотчики прозвали її «матінкою камікадзе». Вона мала закусочну, в якій харчувалися льотчики [4].

Усі знають про трагедію, що сталася 9 серпня 1945 року в Нагасакі, коли Збройні сили США скинули на це місто атомну бомбу. Але мало хто знає, що в самому місті організовано музей, присвячений цій трагічній події. Потрібно зазначити, що перша будівля музею була збудована ще у 1945 році, а сучасний

музей відкрився лише у 1996 році. Відкриття було приурочено до 50-ї річниці бомбардування міста.

Потрапляючи в зали музею, Ви відчуєте якесь душевне занепокоєння, тут майже завжди тихо. Експозиція починається з різних шматочків міста, що залишилися. Спускаючись униз по закруглених сходах, Ви відразу помітите величезну низку журавликів, що стала символом життя японців. До речі, при виході з музею можна взяти собі на згадку паперового журавлика.

Головним експонатом **Музею атомної бомби** вважається макет цієї самої бомби в натуральну величину. Потрапляючи в зал, де розташований цей експонат, Ви почуєте як іде годинник. Але годинник постійно показує один і той самий час — 11:02. Саме в цей момент бомба торкнулася землі Нагасакі. Тут можна побачити макет бомби в розрізі. Експозиція музею розповідає відвідувачам про історію створення ядерної зброї загалом, тут знайдуться різні фотографії та навіть відео, особисті речі людей, які постраждали від вибуху [6].

У міру наближення до виходу з музею відвідувачі потрапляють до Зали Пам'яті Жертв Атомного Бомбардування. Зал, чесно кажучи, моторошний. У ньому, по периметру, розставлені лавки, де можна посидіти, замислитися про сенс життя. У залі розташовано 13 високих колон. В одній із них зберігаються списки загиблих у трагедії [1].

Засновник **Музею сніжинок** – Накая Укітіро, учений, чиє ім'я носить музей. Протягом тривалого часу вчені не могли ні сфотографувати сніжинку, ні розгледіти її під мікроскопом. Тепер, коли останнє слово залишається за наукою, можна зробити дуже якісні фото. Тому в Музеї сніжинок на острові Хоккайдо Ви знайдете величезну кількість фотографій сніжинок, які зацікавлять Вас. Експозиція музею дуже різноманітна. Розглядати експонати зручно, проходячи гвинтовими сходами. Сам музей знаходиться в снігових печерах, які, за нетривалий період, привели до гарного вигляду. У музеї трішки віє прохолодою, але так і має бути, адже ви знаходитесь у Музеї сніжинок [5].

Людям, схильним до огиди, варто уникати японського Музею паразитології Мегуро, таке видовище зможе витримати не кожна людина. Під дахом будівлі зібрано близько 60 тисяч експонатів, а також приблизно 50 тисяч книг з паразитології. Особлива гордість музею і його огидна пам'ятка – найдовший паразит, що живе на планеті. У довжину він сягає більше 8 метрів. Основне місце в експозиції займають карти. Там наочно показано, у якому регіоні є небезпека зараження тим чи іншим видом паразитів. І, звичайно ж, навколо просто безліч різних паразитів, починаючи з банальних кліщів і закінчуючи величезними глистами. Усі вони знаходяться у спеціальних колбах у заспиритованому вигляді. Другий поверх музею має вже вужчу спеціалізацію. І експонати тут викликають не позитивні емоції. Всі види паразитів, які можуть жити в людині або тварині, можна побачити в найжахливіших подробицях. На стенді «Важливі паразити людини» можна побачити, в яких органах які види паразитів можуть завестися. А поруч побачити експонати та фотографії, що зображають наслідки розмноження паразитів у різних органах людей та тварин [2].

Ну а для всіх любителів дивацтв в музеї є ще й сувенірна крамниця, в якій можна придбати футболки, магніти. Заснував музей паразитолог і великий любитель своєї справи Сатору Камегай в 1953 році [3].

Незвичні музеї Японії припадуть до душі як естетам й шанувальникам прекрасного, так і історикам, й природознавцям. Одним словом, нудьгувати точно не доведеться.

Джерела та література:

1. *Музей атомной бомбы, Нагасаки*, Япония. URL: <https://cutt.ly/kJMUr8Y> (дата звернення: 23.02.2022).
2. *Музей паразитологии имени Меэуро, Токио*, Япония. URL: <https://cutt.ly/ZJMUyYt> (дата звернення: 23.02.2022).
3. Райолл Дж. *Музей паразитологии в Токио: знакомство с нежелательными «спутниками жизни»*. URL: <https://cutt.ly/gJMUiJZ> (дата звернення: 23.02.2022).
4. *Тиранский музей камикадзе*, Япония. URL: <https://cutt.ly/dJMUppq> (дата звернення: 23.02.2022).
5. *Японский музей снежинок*. URL: <https://cutt.ly/1JMUayl> (дата звернення: 23.02.2022).
6. *Nagasaki Atomic Bomb Museum*. URL: <https://cutt.ly/QJMUsvu> (дата звернення: 23.02.2022).

ЛОКАЛЬНА ІСТОРІЯ: ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Оксана Сморжеєвська, канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Комеморації Чорнобильської трагедії: Іванківщина Київської області

26 квітня 1986 р. для багатьох людей тоді ще в УРСР змінило життя на «до Чорнобиля» і «після Чорнобиля». Так само наше життя розламалося на «до 24 лютого» і «після 24 лютого» поточного року. І частиною цього нового розлому знову стала тема Чорнобиля. Йдеться про окупацію півночі Київської області, коли російські війська «отаборилися» в тій частині Зони відчуження, яку називають Рудим лісом. Тема Чорнобильської трагедії знову актуалізувалася. У Прип'яті в ніч на 26 квітня була традиція – запалювати свічки. Їх запалювали за кількістю років, що минули від часу вибуху на атомній станції. Цьогорічна ситуація змінилася. Кожна свічка символізувала не лише рік, що минув з часу трагедії, а й певне її осмислення. Як написали в телеграм-каналі «Минуле/Майбутнє/Мистецтво», «Зона напівзнищена, результати роботи десятиліть розграбовані чи викинуті на смітник. Це зробили росіяни, нащадки тих, хто брав участь у ліквідації аварії 36 років тому». І тому відлік потрібно починати спочатку, адже люди так і не збагнули всю глибину й жах цієї техногенної катастрофи. Тому одна (а не 36) свічок цього року символізує зіткнення двох систем, радянської та «рашистської», в одному місці – місці жахливої трагедії в історії людства [5].

У своїй доповіді я хочу простежити історію формування та осмислення комеморацій Чорнобильської трагедії на Іванківщині, яка безпосередньо зазнала впливу вибуху на атомній станції. Адже для людей, які там живуть, ця тема має й особистісний вимір – хтось змушений був відселитися безпосередньо з 30-кілометрової зони, хтось є ліквідатором, у багатьох померли близькі люди від хвороб, спричинених радіацією...

Власне, комеморативні практики Чорнобильської трагедії почали формуватися ще наприкінці існування СРСР. Це були офіційні заходи, скеровані формувати уявлення про ці події як великий подвиг трудового народу в боротьбі з «мирним атомом». Тобто, в руслі стандартних радянських наративів щодо будь-яких трагічних подій: мітинги з відповідними промовами, покладання квітів до пам'ятників, пам'ятні виступи-концерти на підприємствах, будинках культури, клубах, школах, бібліотеках...

Якщо вести мову про політику пам'яті Чорнобильської трагедії вже після 1991 р., то тема ця в медіа зазвичай актуалізувалася напередодні 26 квітня щороку, особливо якщо була «кругла» дата: 10 років трагедії, 15..., 20... Більшість публікацій стосувалися кількох тем: спогади учасників тих подій; екологічні, економічні, демографічні та соціальні наслідки катастрофи; історії з життя людей-самоселів (тобто тих, хто відмовився залишати 30-кілометрову Зону відчуження або повернувся згодом після того, як не зміг «прижитися» на новому місці поселення) [10; 7]. Також продовжилася традиція вшанування пам'яті про техногенну катастрофу через відповідні тематичні заходи в

бібліотеках: виступи працівників ЧАЕС, перегляд фільмів, фото-виставки, виставки дитячих малюнків на тему катастрофи. Поширені назви таких заходів: «Нам в спину дихає Чорнобиль», «Дзвони Чорнобиля», «Чорнобильська трагедія – погляд крізь десятиліття», «Наші земляки – учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС», «Чорнобиль очима дітей», «Мужність і біль Чорнобиля», «Чорнобилем гартоване перо» [1].

Безпосередньо в самому смт Іванків є кілька «місць пам'яті», пов'язаних з Чорнобильською катастрофою. В селищі є вулиця Кибенка та меморіальна дошка на будинку, де свого часу проживала родина Кибенків – кілька поколінь пожежних. Також на цій же вулиці є невеличкий пам'ятник самому Віктору Кибенку. 26 квітня 1987 р. у Іванкові, в селищному парку, встановлений пам'ятник-погруддя Віктору Кибенку (17 лютого 1963 – 11 травня 1986) – одному з перших ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Саме біля цього пам'ятника щороку проходить мітинг-реквієм 26 квітня. При в'їзді до Іванкова зі сторони Києва височіє Меморіал ліквідаторам аварії на ЧАЕС. Навколо обеліску розміщені плити з назвами організацій та підприємств, співробітники яких були ліквідаторами. На одній з плит вибиті слова подяки: «... Ми всі, що живемо нині, вклоняємося доземно вам! Ви зупинили поширення Чорнобильської катастрофи, не дали їй перерости у глобальний винищувальний смерч для України, всього світу! Ми дякуємо вам безмежно за героїзм, жертвність, принесені в ім'я життя на Землі» [3]. Біля цього меморіалу зазвичай відбуваються офіційні мітинги-вшанування, де присутні самі ліквідатори, депутати різних рівнів, керівники держустанов. За кількості метрів від меморіалу є ще один пам'ятник цій трагічній події, встановлений ще у 1989 р. – Дзвін пам'яті. На сьогодні він практично занедбаний.

В селі Страхолисся є меморіальний комплекс водогосподарникам-ліквідаторам. Одним з важливих завдань ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи був захист водних ресурсів від радіоактивного забруднення. Цим займалися понад три тисячі водогосподарників. Саме в районі села Страхолисся «знаходилася колись крайня «пастка» з радіоактивного мулу річок Прип'ять, Уж і Брагінка». У 2001 р. споруджено першу стелу, де закарбовані назви організацій та імена працівників водогосподарських організацій, алея Слави та пам'ятний знак. У наступні роки скульптор Іван Зоренко став автором пам'ятників-погрудь ліквідаторів В. Ткача, І. Грома, С. Нечипоренка, Е. Панасевича, О. Павленка [8]. Алею пам'яті закладено 26 квітня 2006 р. (скульптор Іван Зоренко, архітектор Олександр Скобля). Надпис на пам'ятному знаку: «Пам'яті працівників водного господарства України і Київської області, які ціною неймовірних зусиль, з постійним ризиком для здоров'я, зупинили радіоактивне забруднення води Дніпра від стихії мирного атома». 26 квітня 2015 р. комплекс поповнився скульптурою Матері-Берегині (з фото-архіву авторки). Меморіальний комплекс став місцем вшанування пам'яті ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС 14 грудня (з 2006 р., відповідно до Указу Президента України «Про День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» від 10 листопада 2006 року № 945/2006 – у день закінчення будівництва саркофага над четвертим енергоблоком), та 26 квітня.

У селі Горностайпіль є вулиця Володимира Правика (13 червня 1962 – 11 травня 1986), пожежного, ліквідатора наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Також біля села Горностайпіль є поле, назване на честь Володимира Правика. На узбіччі, біля самого поля, є пам'ятник-обеліск, присвячений пам'яті героя-ліквідатора. В день Чорнобильської трагедії жителі села біля цього обеліска покладають квіти, запалюють свічку пам'яті [2].

Першим, хто загинув під час Чорнобильської катастрофи, став 35-річний Валерій Ходемчук. Він був старшим оператором реакторного цеху Чорнобильської АЕС [6]. У селі Кропивня – могила матері героя-ліквідатора Валерія Ходемчука. Жителі села вшановують її пам'ять покладанням квітів на могилу 26 квітня.

Чи не найцікавішим «місцем пам'яті» та комеморативних практик є бетонний монумент «Яйце життя», розміщений на виїзді з Іванкова (місцеве населення так вже й називає це місце – «біля Яйця»). Встановлена монументальна скульптура у 2000 р. Автор – німецький архітектор Армін Кольбе, який й подарував свій витвір мешканцям Іванкова. В середині яйця закладена капсула з листами дітей до своїх наступників. Символізує скульптура відродження землі після страшної техногенної катастрофи. За кілька кілометрів від «Яйця життя» – село Болотня, батьківщина всесвітньо відомої народної художниці Марії Примаченко. Марія Овксентіївна народилася й практично все своє життя прожила в рідному селі. Тема Чорнобиля також знайшла відображення в її творчості. А картину «Квіти виросли коло четвертого блока» (1990 р.) передала до фонду Сергія Притули сім'я колекціонера Ігоря Понамарчука та історикіні мистецтва Дар'ї Добріян. У такий спосіб вони вирішили допомогти українській армії. Картина була продана на аукціоні за рекордну суму – 500 000\$! Кошти збирали на потреби ЗСУ [4]. Ось так переплелися події Чорнобильської катастрофи та російсько-української війни. І сила мистецтва та пам'яті про нашу минувшину, яка б вона важка й складна не була, підтверджують слова Марії Примаченко, сказані сину Федору після вибуху на атомній станції: «Нікуди ми не поїдемо. Іди прищеплюй живці. А потім сідай і малюй, щоб люди бачили, яка на землі краса була» [9, с. 221].

Джерела та література:

1. 26 квітня – День Чорнобильської трагедії і Міжнародний день пам'яті жертв радіаційних аварій та катастроф. *Facebook Бібліотеки Іванківської ТГ*. 2021. 28 квітня. URL: <https://cutt.ly/6KaA237> (дата звернення: 10.03.2022)
2. *Facebook Горностайпільської сільської бібліотеки*. 2021. 26 квітня. URL: <https://cutt.ly/eKaSeqY> (дата звернення: 10.03.2022)
3. Іванків. 2 жовтня 2015 р. *LiveJournal*. URL: <https://cutt.ly/UKaSynG> (дата звернення: 12.03.2022)
4. Касян В. Картину Марії Примаченко продають на аукціоні, щоб допомогти. *LB.UA*. 2022. 30 квітня. URL: <https://cutt.ly/yKaSj9g> (дата звернення: 3.05.2022)
5. Новий відлік пам'яті про Чорнобиль. 25 квітня 2022 р. *Телеграм-канал «Минуле/Майбутнє/Мистецтво»*. URL: <https://t.me/mmmystetstvo> (дата звернення: 29.04.2022)

6. Рабченко М., Якунов Є. Ті, що першими увійшли в атомне полум'я. *Українформ*, 26.04.2018. URL: <https://cutt.ly/mKaSmwp> (дата звернення: 29.04.2022)

7. Руденко Є., Мазилюк Н., Сарахман Е., Ларін Д. Місто, якого нема. Що відбувається в Чорнобилі і як тут живуть самосели. *Українська Правда*. 2021. 23 квітня. URL: <https://cutt.ly/lKaSz1i> (дата звернення: 28.04.2022)

8. Рябокляч Т. Захисник Дніпра. *Сільські вісті*. 11.12.2014. URL: <https://cutt.ly/BKaSNOT> (дата звернення: 28.04.2022)

9. Смержевська О. Наївне щастя Марії Примаченко (Приймаченко). *Збірник матеріалів третьої міжнародної наукової конференції «Щастя та сучасне суспільство», 20 березня 2022 р.* Львів: СПОЛОМ, 2022. С. 216–221.

10. *Трибуна праці* (Іванківська районна газета). URL: <https://cutt.ly/1KaS4ag> (дата звернення: 10.03.2022)

Олександр Монич, аспірант,
Ужгородський національний університет

Міждисциплінарний огляд структурного устрою парафій Марамороської єпархії у 1690–1750 рр.

Офіційним початком розділення Мукачівської єпархії на два окремі контр-центри є 29 липня 1690 року. Саме цього дня останній православний єпископ, який проживав в Мукачівському монастирі – Мефодій (Раковецький), «цілком відійшов» не тільки з Мукачівського монастиря, але й назавжди залишив територію єпархії [12, с. 174; 21, с. 28, 32; 14, с. 69–70; 26, с. 236–238].

Завдяки діяльності єпископів Йосипа де Камеліса (1690–1703) та Йосипа (Стойки) (1690–1711) починається розбудова та структурно-адміністративне становлення двох окремих єпархій: греко-католицької з центром в Мукачеві та православної з ситуативними центрами (Імстичево, Угля, Грушево, Драгово, Кричево, Вільхівці, Заріччя) [23, с. 383–409].

Одним з актуальних завдань православного єпископату Марамороської єпархії було впорядкування, як зовнішнього устрою єпархії (збільшення храмів і монастирів), так і розвиток внутрішньої структури (системи управління єпархією – соборів протопопів та парафій) [26, с. 262; 19, с. 76–83].

В 1682–1719 роках на території Марамороського комітату православний єпископат відкриває 13 нових монастирів – 8 на території сучасного Закарпаття, 5 на території Румунії [11, арк. 4–4 зв; 26, с. 276; 15, с. 58–76; 22, с. 167–186]. Цілком очевидно, що це було зроблено для «перешкоджання поширенню унії на південно-східні терени Мукачівської єпархії» [27, с. 45].

Про стан кількості парафій у вказаний період інформує офіційний список або ж «іменослов» храмів та архіпресвітерств Мукачівської єпархії. Вказана статистика вперше з'явилася за часів Естергомського архієпископа, примаса Угорщини, Юрія Ліппая. В описі представлені ті комітати, які в період екватору

– другої половини XVII століття входили в підпорядкування Мукачівської греко-католицької єпархії.

Згідно перепису парафій від 2 жовтня 1652 року, який містяться в листі Ліппая до Священної Конгрегації поширення віри реальний стан границь і парафій єпархії після прийняття унії, був наступний: всіх храмів (крім Марамороських) – 769. З них: православних – 456, уніатських – 313 [17, с. 111; 20, с. 283–284]. В 1700 році при Естергомському архієпископі, кардиналі Леопольді Карлі фон Коллоничу був зроблений черговий перепис парафій. З нього випливало, що з 769 парафій, які підлягали юрисдикції Йосипа де Камеліса, 353 – були уніатські, 416 – не уніатські [21, с. 115].

Об'єктивно кількість парафій в Марамороші відображена в матеріалах соборів протопопів Марамороської єпархії, які були головним керуючим, адміністративним органом єпархії, котрий підпорядковувався *Guberniumu* – королівському уряду Трансільванії [25, с. 5; 16, с. 164].

Одним з них був собор 14 травня 1715 р., коли православне духовенство Марамороша вибрало собі кандидатом у єпископи священника Андрія з «Касовскаго округа и обычнымъ путемъ ходатайствовали объ его утвержденіи» [24, с. 13]. На соборі 1715 року священники «кандидовали из попов своего исповедания четырех почтенных лиц, а именно: из Верхняго округа – попа Іону, из Касовскаго – попа Андрея, из Сиготскаго – Саплонцкаго попа Івана, из Нижняго – попа Петра. Из упомянутых лиц на перваго, т. е. на попа Іону пало 14 голосов, на второго, т. е. на попа Андрея 46, на третьяго, т. е. попа Івана, ни одного, на четвертаго – попа Петра – 35. Из них они сочли наиболее подходящим попа Андрея» [24, с. 13].

Таким чином, участь у виборах єпископа взяло 95 священників з чотирьох округів (благочинь/протопопій): Верхній, Нижній, Сиготський та округ Сепинца (*угор. Szaplonca – комуна, у складі єдиного села в Румунії, в жудеці Марамуреш*). Крім згаданих на соборі протопопій, діяли й інші, наприклад Вільхівське [25, с. 39; 26, с. 262].

З протоколів наступного собору протопопів, який відбувся 27 грудня 1716 року в с. Угля [2, арк. 1] дізнаємося, що посаду протопопа в цей період в Марамороській єпархії займали священники в селах: Угля та Колодне [2, арк. 1]. В склад собору протопопів входили священники з таких сіл, як: Березово, Горінчово, Данилово, Драгово, Колодне, Копашнево, Крайниково, Кричево, Липча, Руське Поле, Селище, Сокирниця, Угля, Чумалево, Шандрово [2, арк. 1–1 зв.].

Перший, детальний опис парафій Мараморошу був зроблений за правління імператора Карла III, який дав відповідне розпорядження Естергомському архієпископу в 1747 році. Відповідно до письмового звіту примаса Угорщини в Марамороші у цей час було 122 парафії на яких звершували богослужіння 135 священників [13, с. 757].

Отже, на зламі XVIII століття в Марамороській єпархії діяло понад 120 парафій та біля 10 монастирів. Очевидно, кількість духовенства коливалася в межах 200 священнослужителів (з них білого духовенства – 135 отців, чернецого – 65).

Структурний устрій парафій у XVIII столітті включав у себе всі традиційні канонічно-правові, адміністративні та богослужбові складові.

Статистичну картину щодо кількості вірян подають протоколи візитації парафій Мараморошу, яку в 1751 році звершив Мукачівський греко-католицький єпископ Мануїл (Ольшавський) (1743–1767) [10, арк. 1–22]. У вказаному році в комітаті, придатних до сповіді, проживало 16 870 вірників [16, с. 166].

З точки зору літургічно-богослужбового устрою, очевидно, що у всіх храмах були необхідні для богослужіння приналежності: антимінси, чаші, жертвенники, Євангеліє, богослужбові книги, священницькі ризи, дзвони, тощо [16, с. 172–212].

При храмах Мараморошу діяв інститут «дияконис». Звичайно він був далеким від автентичного, апостольського змісту й наповнення, однак те, що священнослужителям при звершенні таїнства Хрещення допомагали «повивальні» або ж «присяжні» жінки (баби) було цілком реальним фактом [16, с. 172–212].

Уваги заслуговують й канонічно-правові аспекти діяльності парафій. В 1690–1750 рр. традиційно перед таїнством Вінчання проводилися «оголоски» [16, с. 167], тобто анонсування шлюбу між вірянами з метою виявлення канонічних перепон до шлюбу.

Духовенство, яке звершувало пастирське служіння в парафіях було висвячене православним марамороським, молдовським, румунським єпископатом, або ж мукачівськими греко-католицькими єпископами [16, с. 166]. Іноді між духовенством мала місце «бігамія» (багатоженство) [16, с. 166].

За звершення духовних потреб в парафіях Мараморошу діяла система «такс» (цін) [16, с. 169]. Священнослужителі станом на екватор XVIII століття сплачували системні податки своїм панам або у вигляді грошей або «живим» товаром (худобою) [16, с. 169–170].

Протягом XVIII століття паралельно з терміном «протопоп», «парох» [5, арк. 6–6 зв.; 6, арк. 1; 16, с. 172–211] в православній традиції вживався альтернативний термін «настоятель» або ж «намісник» [1, арк. 2 зв.; 7, арк. 1 зв.], який на відміну від решти священиків, використовувався виключно до очільника протопопії. Прості парафіяльні священики іноді називалися пресвітерами [3, арк. 1]. Водночас в Мукачівській греко-католицькій єпархії протопопи називалися архідияконами [4, арк. 3 зв.]. На посаду протопопа зазвичай призначався священник одного з ключових храмів. Адміністративно устрій парафій поділявся на протопопії (благочиння) та парафії.

В зрізі діяльності парафій, окреме місце займає історичний контекст їхньої розбудови та розвитку. Стисло відмітимо, що період становлення та розбудови Марамороської православної єпархії (1690–1739) [24, с. 10–17] був сприятливим для утвердження юрисдикції Православної Церкви в комітаті. Однак, станом на екватор XVIII століття через активну прозелітичну діяльність Мукачівських греко-католицьких єпископів: Йосипа де Камеліса, Йосипа Годермарського та Геннадія Бізанція відбулися події, які практично ліквідували діяльність Марамороської православної єпархії. Мова йде про: унійний собор духовенства в Сиготі у 1716 році (акти унії підписують 60 священників) [8, арк. 1–2; 9, арк. 1–4; 16, с. 161; 14, с. 72], прийняття унії 144 священиками Марамороша

в 1721 році [13, с. 557; 16, с. 161], створення в 1723 році унійного Марамороського вікаріату [14, с. 74–75] та собор духовенства у Виноградіві в 1727 році (48 священників з'єднуються з Римом) [18, с. 76–91].

Останні події суттєво вплинули на структурний устрій парафії. В храмах, після смерті православного єпископа Марамороської єпархії Досифея (Феодоровича) (1734/1735) [26, с. 265] починається процес імплементації унії. Поширення юрисдикції греко-католицької єпархії в зрізі устрою парафій відобразилося передусім на богослужбовому аспекті – заміна антимінсів; поминання Папи Римського при богослужінні; висвяченні священників унійним єпископатом або ж даруванні православним священникам «облеченки» (дозволу) на служіння унійною владою; освяченні храмів уійними єпископами, тощо [10, арк. 1–22].

Таким чином, огляд структурного устрою парафій Марамороської єпархії у 1690–1750 рр. з допомогою міждисциплінарної методології та використанням суміжного церковно-канонічного права, застосуванням статистичного підходу, літургично-богословської науки, методу історичного аналізу, а також земельно-урбаріального аспекту дозволяє ширше та розгорнуто досліджувати специфічну, еклізійну тематику. Завдяки використанню допоміжних наук, можливе суттєве доповнення до існуючих «білих плям» в історії Церкви вказаного періоду в одному з комітетів Угорського королівства.

Джерела та література:

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 64. Оп. 1. Спр. 6. 2 арк.
2. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 32. 1 арк.
3. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 98. 2 арк.
4. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 119. 3 арк.
5. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1330. 15 арк.
6. ДАЗО. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 75. 1 арк.
7. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 237. 2 арк.
8. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 264. 2 арк.
9. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 265. 4 арк.
10. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1290. 22 арк.
11. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2571. 4 арк.
12. Baán István. Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689-1706). *COLLECTANEA ATHANASIANA. II. Textus/Fontes*. Vol. 13. Nyíregyháza, 2017. 341 p.
13. Hodinka A. *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest, 1909. 856 p.
14. Атанасій В. Пекар, ЧСВВ. *Нариси історії Церкви Закарпаття. Серія II. Записки ЧСВВ. Секція I. Т. I. Єрархічне оформлення*. Видавництво Отців Василіян «Місіонер». Рим; Львів, 1997. 232 с.
15. Атанасій В. Пекар, ЧСВВ. *Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III: Монаше життя*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. 224 с.

16. Гаджеґа Василій, о. Додатки к исторіѣ Русинов и руськихъ церквей в Марамороші. Студіи исторично-архивні. *Науковий Зборник товариства «Просвѣта»*. Рочник I. Ужгород, 1922. С. 140–226.
17. Дулишкович Іоанн, о. *Историческія черты Угро-Русскихъ*. Тетрадь II. Унгварь, 1875. 142 с.
18. Дулишкович Іоанн, о. *Историческія черты Угро-Русскихъ*. Тетрадь III. Унгварь, 1877. 234 с.
19. Кічера В. Інституційна розбудова провінції чину Василіан на Закарпатті у період правління Мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1773–1809). *Русин*. 2008. № 3–4 (13–14). С. 76–83.
20. Лучкай М. *Історія карпатських русинів: У шести томах / Дешифр. рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю. М. Сака*. Т. II. Ужгород: Закарпаття, 1999. 388 с.
21. Лучкай М. *Історія карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. мовою А. М. Ігната; покажчики Д. Д. Данилюка*. Т. III. Ужгород: Закарпаття, 2002. 328 с.
22. Монич О. Миколаївський монастир у селі Alsó Karaszló (Заріччя) (за документами Державного архіву Закарпатської області). *Архіви України*. 2019. № 2. С. 167–186.
23. Монич О., прот. «Імстичівський екзил» в часи правління останніх православних архієреїв Мукачівської єпархії: Іоанікія (Зейкана) та Мефодія (Раковецького). *Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. 2019. № 6. С. 383–409.
24. Монич О. «QUASI»-єпископи та адміністратори Марамороської православної єпархії (1706–1739 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 1. С. 10–17.
25. Петров А., проф., д-рґ. «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка. Матеріали для исторіи Угорской Руси*. Т. II. СПб., 1906. 88 с.
26. Пронин Василий, архимандрит. *История Православной Церкви на Закарпатье. Кандидатская работа архимандрита Василя (Пронина) «История Мукачевской епархии (с древнейших времен до Первой Мировой войны 1914 года)»*. Издание 2-е. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь. ОРП «Філокаліа», 2009. 524 с.
27. Фенич В., Цапулич О. *Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. 188 с.

Сергій Михайленко, канд. іст. наук, наук. співроб.,
Яготинський історичний музей

Яготин у суспільно-політичному житті України XIX – початку XX ст.

Одним з найперших і найпотужніших осередків українського національного відродження XIX ст. була Лівобережна Україна. Саме тут концентрувалася соціальна еліта українського суспільства – нащадки козацької старшини, а наразі малоросійське дворянство, в свідомості яких була ще свіжою пам'ять про автономний статус своїх територій у складі імперії. Це було не випадково, адже саме в Середній Наддніпрянщині та Слобожанщині чисельність українців була найбільшою порівняно з іншими регіонами України, і саме на цих землях, що славилися героїчним минулим, традиції козацтва, збереглися найдовше.

Слід відмітити, що своєрідними центрами національно-культурницького розвою стали провінційні містечка (Ніжин, Гадяч, Лубни, Переяслав), де розташовувались маєтки колишньої козацької старшини та старого дворянства.

Роль і місце Яготина у суспільно-політичному житті України XIX століття не можна оминати увагою, оскільки історія міста тісно пов'язана з діяльністю таких давніх і відомих родів як Рєпніни та Розумовські.

Відомо, що Яготинський маєток був одним із найбільших серед садиб подібного типу та мав один із найдавніших парків. В маєтку була велика колекція картин, яку започаткував ще Кирило Розумовський, а згодом доповнив Микола Григорович Рєпнін. Колекція включала портретну галерею, пейзажі, натюрморти, жанрові сцени, баталії, твори релігійного змісту. Окрім колекції картин, в Яготинському маєтку була бібліотека, що нараховувала близько 40 тисяч книг переважно французькою мовою, серед яких були досить рідкісні видання. Величезну цінність донині має нотна бібліотека, що була започаткована в Яготині Кирилом Розумовським. За визначенням дослідників це унікальне і найбільше нотне зібрання XVIII століття не лише в Україні, ай в Європі. Нотна бібліотека Розумовських налічує близько 1700 партитур, які представляють усі музичні жанри XVIII століття – від камерних ансамблів до симфоній та опер. Серед них рідкісні видання композицій Гайдна, Моцарта, синів Баха, Кореллі, Тартіні (деякі – єдині у світі!). Тут є навіть рукописні копії творів пруського короля Фрідріха Великого. Унікальну колекцію доповнював син Кирила Розумовського – Олексій. Міністр освіти, дійсний таємний радник, граф Олексій Розумовський все своє життя збирав мистецькі скарби – ноти, книги, картини, скульптури. В архівах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського збережені навіть каталоги яготинської нотної бібліотеки. Нажалі зібрання ще недостатньо вивчено.

Загалом, численна родина Розумовських була тісно пов'язана з мистецтвом. Зокрема, Андрій Розумовський був знайомий із Моцартом, Гайдном, йому присвячував свої твори Бетховен. Широко славились хорова капела і оркестр графа Олексія Розумовського, що була в Яготині і до складу яких входило 50 музикантів. В їх репертуарі переважали українські та російські народні пісні. Їх мистецьке виконання привернуло увагу керівника італійської опери у Петербурзі

композитора Франческо Арайї. Він написав для цього колективу кілька творів на фольклорні теми, залучав до виконання італійських опер у Петербурзі.

Проте, що Яготин займав неабияке місце в суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті України XIX століття свідчить відвідування міста відомими постатями того часу – Т. Шевченком, Г. Сковородою, М. Гоголем, Є. Гребінкою, М. Глінкою та іншими. Маловідомим фактом залишається відвідування Яготина видатним вченим та засновником Кирило-Мефодіївського братства Миколою Костомаровим. Саме його більшість дослідників вважають творцем української національної ідеї та знаковою постаттю в процесі формування української політичної нації. Влітку 1883 року Микола Костомаров перебував в Яготині разом із письменником, літературним критиком та етнографом Василем Горленком.

Малодослідженою сторінкою політичної історії України та не до кінця належно оціненою залишається постать Миколи Григоровича Рєпніна в формуванні української національної ідеї. Перебуваючи на посаді малоросійського генерал-губернатора, Микола Рєпнін послідовно відстоював інтереси українського населення перед російським урядом, співчував українському автономістському руху, підтримував зв'язки з його діячами. У 1830–1831 роках навіть склав проект відновлення козацьких полків. Микола Рєпнін підтримував дружні зв'язки з Василем Полетикою, Григорієм Квіткою-Основ'яненком, Петром Гулаком-Артемовським. Саме в цих колах виникла думка про князя Рєпніна як ймовірного кандидата в гетьмани України. Рєпнін був близьким до декабристів, більшість з яких були масонами. Вважається, що Рєпнін теж був масоном, зокрема членом та організатором полтавської масонської ложі «Любов до істини».

Микола Рєпнін розуміючи, що саме історія відіграє вирішальну роль у процесі національного будівництва, приділяв велику увагу дослідженню минулого. Михайло Максимович вважав, що саме князь Рєпнін брав безпосередню участь у написанні «Истории Малой России» Дмитра Бантиша-Каменського (перше її видання з'явилося у 1822 р.). Вона фактично є першою масштабною науковою узагальнюючою працею з історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. На думку Максимовича, саме перу Рєпніна начебто належить розділ про Берестечко. Проте, незаперечним залишається факт, що без Миколи Рєпніна «История Малой России» Бантиша-Каменського навряд чи була б написана й видана. Адже це він доручив молодому чиновнику взятися за написання історії краю, яка б заповнила прогалини «Истории государства Российского» Миколи Карамзіна. Бантиш-Каменський відмовився від спокуси служити в столиці, в Колегії закордонних справ, – спрацювали й авторитет князя, і масштаб завдання, поставленого ним. Причому, Рєпнін не залишив молодого історика наодинці з нелегкою творчою ношею – він допомагав збирати необхідний архівний матеріал. Так, зокрема, було в Чернігові, де Бантишу-Каменському під поруку князя видали з губернського правління 66 справ, що стосувалися XVII–XVIII століть. Так було і в Полтаві. Та й приватні архіви часом відкривалися перед істориком не без сприяння Миколи Григоровича. А коли книга вийшла друком, Рєпнін клопотався організацією її

передплати, залучаючи для цього можливості цивільних губернаторів та повітових маршалів.

Авторству Миколи Репніна, зокрема такий авторитет як Михайло Драгоманов, приписує працю «Історія Русів», що була найвизначнішим твором національно-політичної думки України кінця XVIII – початку XIX століття. Головні ідеї твору: критика самодержавства й кріпосництва, оспівування незалежної Козацької держави, козацьких прав та вольностей. Тут обґрунтована думка, що саме Україна, а не Росія є прямою наступницею Київської Русі, що українці є окремим від росіян народом зі своїми традиціями, а тому Україна має всі права на відновлення козацького самоврядування.

Отже, саме в середовищі давніх українських родів, до яких належали Розумовські та Репніни, в їхніх маєтках і формувалася українська національна ідея, що в XX столітті привела до утворення самостійної держави.

Наталія Громакова, канд. іст. наук, доц., докторантка,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Польський краєзнавчий рух як чинник формування національного символічного простору наприкінці XIX – на початку XX ст.

Генезис польського краєзнавства у другій половині XIX ст. зумовлювався кількома чинниками. По-перше, поширенням у польському середовищі ідей «органічної праці» та позитивізму після поразки польських повстань. Збереження власної ідентичності актуалізувало проблему пошуку нових форм громадської активності і публічної діяльності. По-друге, реалізація польського модерного проєкту вимагала поширення національної свідомості на теренах, що уявлялися поляками за власний простір національного буття. Це вимагало опанування публічною сферою в умовах протистояння з конкурентними українським, єврейським, російським національними проєктами. І якщо на теренах Габсбурзької імперії існували сприятливі умови для інституалізації громадських об'єднань поляків, в імперії Романових були відсутні умови діяльності будь-яких об'єднань, особливо тих, які мали національне забарвлення. Навіть діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства була припинена у 1876 р. у зв'язку із зростанням впливу українофілів. Отже, головними чинниками, що зумовлювали розвиток польського краєзнавчого руху, були поширення ідей «органічної праці» та урядова політика стосовно підданих-поляків.

Інкорпорація Правобережної України, приєднаної внаслідок другого поділу Речі Посполитої, зумовлювалася не лише стратегічними або геополітичними завданнями, але від самого початку набула сакрального значення для російської імперської державності, яка потребувала історичної легітимізації. Саме на нерозривному зв'язку та історико-політичній традиції вибудовувалася імперська ідеологія, коли йшлося про українські терени, а Київ у цій ідеологемі набував значення історичного ядра російської державності.

Одним з інструментів утвердження імперської присутності в краї стає символічне маркування міського простору. Символами «російськості» краю стали Університет Св. Володимира (1834 р.), Собор святого рівноапостольного великого князя Володимира (Володимирський собор), освячений 20 серпня 1896 р. за участі імператора Миколи II, численні пам'ятники російським імператорам та урядовцям тощо. Символом нерозривного зв'язку українських земель з Російською імперією став пам'ятник Богдану Хмельницькому (1888 р.), встановлений на Софійській площі, з написами «Волимъ подъ царя восточнаго, православнаго», «Богдану Хмельницкому единая, неделимая Россія».

За цих обставин будь-які спроби поляків Наддніпрянщини сформувати власне публічне середовище підлягали суворому контролю з боку місцевої адміністрації. Вітіснені на маргінес суспільно-політичного і культурного життя в регіоні, польські активісти намагалися за допомогою краєзнавчих досліджень зберегти власну національну присутність, плекати польську ідентичність. Ця діяльність мала аматорський характер або була сферою особистих зацікавлень дослідників. В її основі було прагнення пізнати минуле власної малої батьківщини, особливості природного ландшафту, побуту і культури місцевого населення, зв'язок з традиціями Польської держави.

Серед видатних дослідників-краєзнавців Правобережжя – подоляни граф Олександр Нарциз Кароль Пшездзєцький (1814–1871 рр.) та Юзеф-Антоній Ролле (1829–1894 рр.), волинянин Тадеуш Єжі Стецький (1838–1888 рр.) та інші. У своїх дослідженнях вони зосереджувалися на історичному минулому українських теренів, підкреслюючи нерозривність зв'язків з колишньою Річчю Посполитою. Досліджуючи пам'ятки старовини краєзнавці намагалися «вписати» ці землі у загальнопольський контекст.

У 1841 р. побачила світ праця Олександра Пшездзєцького «Podole, Wołyń, Ukraina: obrazu miejsc i czasów». У вступі автор наголошує, що порожнеча, яка панує у думках, повинна поступитися сумлінному виконанню обов'язків. Саме це, на думку автора, є запорукою збереження власної національної ідентичності: «Щаслива людина, щаслива нація, яка слідує за цим закликком. Вона мужньо й терпляче зносить свою долю; кожен його крок впевнений; тому що кожен супроводжується внутрішнім спокоєм і втішною впевненістю, що він протікає з незмінним потоком часу» [3, s. III].

Дослідження О. Пшездзєцького за формою нагадує подорожні нотатки, в яких основу становлять історичні відомості, зокрема й про події Хмельниччини. І хоча вони, на перший погляд, не пов'язані між собою, втім уважний читач може з легкістю уявити собі образи славетного польського минулого, вписані в український географічний простір.

Цю традицію продовжив Тадеуш Єжі Стецький. У своїй праці «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym», опублікованій у Львові (том 1 – 1864 р., том 2 – 1871 р.), він підкреслював: «... Волинь, будучи завжди місцем проживання найвидатніших родин старої Польщі, таких як Острозькі, Любомирські, Радзивілли, Фірлеї та інші, зберегла чимало будівель, а саме церков і монастирів, зведених ними найбільше у XVI, XVII та на початку XVIII ст.; бо в ті часи навряд чи знайшовся б у Польщі магнат, який не поставив би хоча

б один храм на славу Богу, хоча б у своїх маєтках. Сьогодні багато з цих пам'яток благочестя наших предків впало, але по руїнах, що залишилися, ще можна точно уявити про колишнє багатство країни, пишність місцевих панів і, нарешті, стан тогочасного мистецтва. Через це Волинь для історика, археолога, а головне для художника, для любителя мистецтва, надовго залишиться цікавим краєм» [4, s. 6].

Згадуючи у передмові до своєї праці Едварда Руліковського та його «Opis powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym» (1853 р.), а також «Opis powiatu borysowskiego» археолога Евстахія Тишкевича, Т. Стецький зазначає, що обрана ними форма оповіді про окремі місцевості є надзвичайно вдалою для власне його задуму [4, s. IV]. Адже це дозволило йому не лише розповісти про минуле рідної землі, але й показати тяглість польської присутності у регіоні. Стецький ідеалізує стосунки між магнатами та селянами, наголошуючи на «батьківському піклуванні» перших про останніх [4, s. 49]. Натомість, коли йдеться про сучасний стан суспільства, розвитку освіти на Волині, автор підкреслює свою неупередженість і прагнення обмежитися викладенням фактів [4, s. 177]. Тобто його дослідження ґрунтується на позитивістській методології, хоча іноді він дозволяє собі ідеалізувати минуле, як це було властиве романтикам. Отже, головною метою Т. Стецького є творення символічного польського простору за допомогою інструментарію краєзнавчих досліджень.

Втім, поодинокі краєзнавчі розвідки не могли задовольнити потребу поляків Наддніпрянщини у легітимізації власного національного простору. Численні заборони з боку царської влади на публічну діяльність, неможливість здійснювати подальші дослідження у царині польської історії, культури і мови зумовлювали витіснення поляків на маргінес суспільно-політичного та культурного життя, зосередження на приватній сфері як просторі плекання власної національної ідентичності.

Революційні події 1905–1907 рр. і указ імператора Миколи II від 4 березня 1906 р. «Про тимчасові правила про Товариства і Союзи» змінили ситуацію. Під тиском громадськості уряд змушений був дозволити діяльність товариств [1]. І вже незабаром у Варшаві постало Польське Краєзнавче Товариство [2, s. 11]. Серед своїх головних завдань Товариство визначало об'єднання представників усіх суспільних верств, а головною програмною вимогою проголошувалося усвідомлення суспільством своєї польської національної ідентичності, на розвиток якої впливала зміна політичної ситуації. Показово, що в перші роки діяльності організації було поширене гасло: «через знання – любити країну, а через любов – до жертвних справ», яке мало відображати ідеали та спонукати польську націю до патріотичної діяльності [2, s. 33].

Від самого початку своєї діяльності Товариство проголошувало єдність різних частин поділеної Польщі. Постулювалося, що без членів, які набираються з Великої Польщі та Малої Польщі, огляд польських визначних пам'яток не буде повноцінним рухом. У Товаристві визнавали, що чим більше національне самопізнання, тим повніше і здоровіше свідомість нації, тим важче загарбникам буде розмити національну ідентичність поляків. Дослідження культурної

спадщини та польської історії вважалося за найвірніший шлях поширення національного самопізнання. Підкреслювалося, що політичне визволення країни може відбутися завдяки скрупульозному втіленню в життя ідеї усвідомлення суспільством своєї польської національної ідентичності. Реалізація цих завдань стала важливим чинником діяльності Польського Краєзнавчого Товариства. Пробудження патріотизму в широких громадських колах, особливо серед польської молоді, було головною і домінуючою внутрішньою метою організації [2, s. 34].

У своїй діяльності Польське Краєзнавче Товариство прагнуло налагодити контакти і співпрацю з польськими краєзнавчими та культурницькими осередками, що діяли у Галичині. Провід серед них належав Галицькому Товариству Татранському (Galicyskie Towarzystwo Tatrzańskie), заснованому як приватна ініціатива у Кракові (1873 р.). Невдовзі були створені філії товариства у Станіславові, Львові та Коломиї. І хоча головними своїми завданнями члени організації вважали дослідження природи Карпат, втім ця діяльність також виступала потужним чинником національної самоідентифікації. Адже розвиток туристичної інфраструктури був спрямований на задоволення потреб у неформальному спілкуванні, творенні модерного польського публічного простору. Така стратегія сприяла вкоріненню в індивідуальній та колективній свідомості місцевих поляків національної символіки, посилюючи ефект творення національної ідентичності і компенсуючи втрату домінантних позицій на теренах, що перебували під владою Романових або Гогенцоллернів.

Отже, в результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що польський краєзнавчий рух став важливим чинником модерного націєтворення. Краєзнавчі дослідження давали інструментарій для творення польського символічного простору, підкреслюючи тяглість польської історико-культурної та політико-державницької традиції. Завдяки дослідженням краєзнавців польська присутність в українських землях зберігалася як ідея, яка могла бути будь-якої миті мобілізована для відновлення Польської державності.

Джерела та література:

1. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 3-е. 1906. Отд. 1-е. Т. 26. СПб., 1909. № 27479. URL: <https://cutt.ly/1J3PXnB> (дата звернення: 19.05.2022)
2. Jędrzejczyk K. J. *Tożsamość narodowa społeczeństwa polskiego po okresie zaborów. Rozważania na przykładzie archeologii w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym w latach 1906–1950: monografia*. Włocławek, 2013. 248 s.
3. Przewdziecki A. *Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów*. Wilno, 1841. Т. 1. 232 s.
4. Stecki T. J. *Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym*. Т. 1. Łwów, 1864. 406s.

*Андрій Шевченко, канд. іст. наук,
ГО «Краєвед» (Одеса)*

Вплив клімату на землеробство в Буджаку у XIX ст.

Економічна історія Буджака на сьогодні є маловивченою. Поза увагою лишилися питання формування господарських галузей регіону та вплив на них кліматичних, технічних, політичних та соціально-демографічних чинників. Важливим фактором розгортання аграрного виробництва був специфічний клімат регіону. Тому аналіз його особливостей допоможе краще визначити умови поширення землеробства в краї. Фрагментарно це питання було висвітлено у працях А. Скальковського, С. Корніловіча, І. Верховцевої, І. Бучинського. Однак автори зазвичай розглядали клімат Буджака в контексті природно-географічного опису. Тому дана публікація розглядає питання впливу клімату на землеробство.

Протягом XVI – початку XIX ст. традиційною спеціалізацією населення Буджака було скотарство. Така вузька профільність господарської спеціалізації пояснювалася не лише традиційною схильністю татар до скотарства, а також природно-кліматичними умовами Буджака.

За своїм географічним й кліматичним положенням придунайський регіон Буджак є складовою причорноморського степу. Степ Північного Причорномор'я і сьогодні є малосприятливим для землеробства. У південних районах часто кожний другий рік є посушливим. Літні посухи в степах України – явище майже щорічне. Їх вірогідність складає 98%. Значний збиток урожаю наносять сильні вітри, що зносять верхній шар ґрунту. Постійні весняні посухи, суховії знищували рослинність на великих площах [2, с. 21; 5, с. 30].

Специфічні кліматичні умови (періодичні посухи, відсутність у цій степовій зоні хоча б найменшої лісової смуги і природного захисту від суховіїв) завжди створювали проблеми для аграрного виробника, вимагали чималих фізичних зусиль та капіталовкладень аби боротися з негативними наслідками свавілля стихій, на які періодично наражався край. Це також пов'язане з тим, що Буджак розташований південніше так званої «вісі Воейкова» – головної межі вітрів України, тому клімат тут посушливий, у краї панують антициклони. Місцеві ґрунти належать до звичайних малогумусних і південних важкосуглинистих та глинистих чорноземів з чималою часткою солонцюватих ґрунтів, що не дають волозі проникати вглиб, унаслідок чого навіть при достатній кількості природних опадів через високі температури та вітри волога з поверхні землі швидко випаровується. Шар гумусу невисокий. За висловом румунського вченого Штірбу, край за температурними ознаками «нагадував Сахару» [3, с. 156].

Великої шкоди господарству завдавали навали сарани. У травні 1824 р. П. Вігель бачив на березі Дністра «степ випалений спекою і мільйони, мільярди безкрилої сарани, що вкрили його». У 1859 р. мандрівник О. Афанасьєв-Чужбинський згадував шар сарани 18 см товщиною, «ця навала виникла між Одесою та Овідіюполем та рушила на Буджак» [6, с. 133–134].

Тому землеробство краю вимагало застосування штучного зрошування. Боротьба з солонцевими ґрунтами потребувала специфічної оранки – глибокої, до 60 см. завглибшки (саме у такий спосіб відбувається природна меліорація ґрунту) [3, с. 156–157]. Зрозуміло, що все це зумовило застосування значних фізичних зусиль та колективної праці, адже підвищити врожайність і врятуватися від посушливих неврожайних років можливо лише за умов скоординованих зусиль місцевих працівників із застосуванням потужної техніки, зокрема використання природної (тваринної) тяглової сили чи технічних засобів, розбудови системи штучного зрошування тощо. На жаль, на початку XIX ст. таких засобів не мали навіть достатньо розвиненні господарства німецьких колоністів.

Характеризуючи стан землеробства середини XIX ст., інспектор сільського господарства Півдня Росії С. Струков у 1855 р. звітував: «Останнім десятиліттям Буджак збирає лише чверть від посіяного зерна» [1, с. 470].

Як зазначив тогочасний агроном Іван Демоль: «Добрі врожаї у регіоні були вкрай рідкісними, рідше, ніж у інших країнах». За 1808–1840 рр. були врожайними лише 9 років, тоді як за 1804–1809 рр. – три. Зокрема, посуха 1824 р. співпала з навалою сарани, що призвело не лише до неврожаю, а й до загибелі насіння. Неврожай 1833 р. був спричинений холодною, сніжною весною та літньою посухою з ураганам, що спричинила голод у південних губерніях імперії [4, с. 229, 7, с. 56].

Статистика врожайності у 1837–1843 рр. в Новоросії та Бессарабії [7, с. 53–54]

Рік	Характеристика врожайності
1837	Завдяки дощам вдалий врожай. Висока врожайність.
1838	Задовільний врожай через часті дощі, ранні посіви не зійшли. Нестача хліба була вирішена за рахунок відкриття запасів продовольства.
1839	Неврожай озимого хліба, задовільний збір збіжжя.
1840	Посуха, неврожай озимого збіжжя. Ярового збіжжя врожай задовільний.
1841	Посуха тривала 64 доби. Неврожай пшениці-гирки.
1842	Неврожай жита, через посуху по свій Бессарабії.
1843	Холодна та тривала зима, задовільний врожай.

У другій половині XIX ст. румунські агрономи також відзначили, що у Буджаку з 7-річного землеробського циклу лише 1–2 роки були високоврожайними, 3–4 роки приносили задовільні врожаї (за відсутності навали сарани), 3–4 роки були неврожайними. Спостереження проводилося впродовж 1857–1870 рр. і дало наступні результати.

Статистика врожайності у 1857–1870 рр. [8, с. 96–97]

Рік	Характеристика врожайності
------------	-----------------------------------

1857	Посуха, яка співпала з нашестям сарани у Аккерманському повіті, Нижньобуджацькому окрузі (Російська імперія) та в Ізмаїльському повіті (Молдавське князівство). Спостерігалася нестача збіжжя, зокрема насіння для посівів.
1858	Врожай задовільний.
1859	Неврожай, що був спричинений посухою та нашестям сарани з Молдавії та Херсонської губернії. Нестача хліба була вирішена за рахунок відкриття запасів продовольства.
1860	Багатий врожай.
1861	Неврожай, спричинений нашестям сарани.
1862	Неврожай, викликаний 7-місячною посухою та морозами.
1863	Задовільний врожай, спричинений посухою та нашестям сарани.
1864	Багатий врожай. Однак колоністи більшість зібраного збіжжя віддали на погашення кредитів.
1865	Неврожай.
1866	Неврожай.
1867	Неврожай.
1868	Задовільний врожай, через низьку врожайність та зменшення посівів у 1867 р.
1869	Багатий врожай.
1870	Багатий врожай.

Слід додати, що у наприкінці XIX ст. ситуація суттєво не змінилася. 1884, 1891, 1893, 1897 рр. також були неврожайними. Така циклічність виробництва гальмувала поширення землеробства [9, с. 127].

Враховуючи стан технічного та мінерального забезпечення землеробських господарств, наявність робочої сили у XIX ст., то єдиним виходом для місцевого населення стало скотарство у поєднанні з рибальством та солевидобуванням. Протягом першої чверті XIX ст. необроблені землі Буджака експлуатувалися переважно, як пасовища і сінокоси для розведення численних отар рогатої худоби, овець, коней. Лише з другої половини століття, через «продовольчу лихоманку» 1875–1896 рр. у світі землеробство поступово набуло розмаху.

Джерела та література:

1. Анцупов И. А. Системы земледелия в южных уездах Бессарабии в первой половине XIX века. *ЕАИВЕ*. 1964 г. Кишинев, 1966. С. 464–471.
2. Бучинский И. Е. *Засухи, суховеи, пыльные бури на Украине и борьба с ними*. К.: Урожай, 1970. 236 с.
3. Верховцева І. Г. Соціокультурні передумови колективізації сільського господарства у Південній Бессарабії. *Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали восьмих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2010. С. 155–163.

4. Дружинина Е. И. *Южная Украина. 1800–1825 гг.* Москва: Наука, 1970. 383 с.
5. Корнилович С. И. *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака, с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившейся с 1822 по 1828 год.* Аккерман: Тип. И. М. Гринштейна, 1899. 523 с.
6. *Маяки на Дністрі – археолого-історичні нариси* / І. В. Сапожников, С. С. Аргатюк, В. В. Левчук. Одеса: Бондаренко М. О., 2021. 642 с.: 417 іл.
7. Скальковский А. А. О хлебопашестве в Новороссийском крае. *Журнал Министерства внутренних дел.* СПб: тип. МВД, 1851. Ч. 35. С. 29–70.
8. Новаков С. З. *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857–1918).* Кишинев: изд. Института межэтнических исследований АН Республики Молдова, 2004. 578 с.
9. Шевченко А. М. *Господарський комплекс Буджака у ХІХ – на початку ХХ ст.: історія регіональної економіки* [монографія]. Ізмаїл: ІРБІС, 2021. 460 с.

Сергій Бовкун, мол. наук. співроб.,

Національний музей космонавтики ім. С. П. Корольова (Житомир)

Прадід Ф. М. Достоевського – священник з містечка Янушполя

У листопаді 2021 року виповнилося 200 років з дня народження великого письменника, класика світової літератури Федора Михайловича Достоевського. За рішенням ЮНЕСКО 2021 рік був оголошений Роком Достоевського. У різних країнах світу в ювілейний рік відбулися чисельні наукові та культурні заходи, присвячені творчості Федора Достоевського. За даними ЮНЕСКО, Достоевський й нині продовжує залишатися одним з найбільш популярних у світі письменників, чиї твори постійно перевидаються.

Біографія Ф. М. Достоевського та походження його роду детально досліджені науковцями – істориками, архівістами та літературознавцями. Однак дотепер залишаються маловивченими деякі деталі історії родоводу письменника. Зокрема, проживання його прямих предків на території сучасної Житомирської області у другій половині ХVІІІ століття.

Чисельні дослідники біографії Ф. М. Достоевського встановили, що його родовід простежується з ХІV століття. По батьківській лінії рід письменника походить з пінської шляхти. В 1506 році предок письменника Данило Іванович Іртишевич (Іртіш, Ртіщев) отримав від пінського князя за хорошу службу село Достоево [2]. За назвою цього села виникло родові прізвище Достоевських. Ранні представники роду мешкали на території, які відносяться до сучасної Білорусі, а також Західної та Центральної України. З початку ХVІ століття предки Достоевського мешкали у Пінській землі (Білоруське Полісся), з першої половини ХVІІ століття – на заході Волині (Володимир-Волинський та Ковельський повіти), пізніше – на західному Поділлі (сучасна Хмельницька

область), а з другої половини XVIII століття – у східній частині Поділля (північна частина сучасної Вінницької та південь Житомирської області) [6, с. 28].

Для даного дослідження найбільший науковий інтерес представляє постать Григорія Йозефовича (Гомеровича) Достоєвського – прямого предка великого письменника, який доводився Ф. М. Достоєвському прадідом. Точних років життя Григорія Достоєвського не встановлено. Відомо, що народився він близько 1730 року в селі Клечківцях (сучасне село Кличковичі у Волинській області), яким з XVI століття володів рід Достоєвських [6, с. 30]. Дані про Григорія Достоєвського є в матеріалах «Справи Волинського дворянського депутатського зібрання про дворянське походження Достоєвських», яка зберігається у фондах Державного архіву Житомирської області [4].

8 травня 1775 року Григорій Достоєвський продав село Клечківці Адаму Буражинському й разом з дружиною та трьома синами (Іваном, Андрієм та Григорієм) переселився південно-східніше – на Поділля [11, с. 70]. А конкретніше – у містечко Янушпіль. З абсолютною впевненістю можна стверджувати, що це нинішнє селище Івано-Пілля в Бердичівському районі Житомирської області. До 1946 року селище носило назву Янушпіль [5, с. 682]. За дослідженнями істориків, воно було засноване на початку XVIII століття. Місцевий краєзнавець Л. Кругліков у своїй книзі «Янушпіль-450» стверджує, що період заснування селища є навіть більш раннім – середина XVI століття [7, с. 6]. Це припущення підтверджує той факт, що вперше Янушпіль позначено на карті Речі Посполитої у 1643 році [10, с. 185]. В той період він був невеликим містечком, де мешкали дрібні шляхетські родини, міщани та селяни, існували греко-католицька церква, костюл та синагога.

«Містечко багато постраждало у буремні часи XVII століття, – описує Янушпіль дослідник родоводу письменника О. І. Роговий. – Але пройшло сто років, й воно оговталось: в час приєднання краю до Росії тут було 15 будинків кагалу й кілька десятків шляхтичів. Що ж робив Григорій Йозефович не берегах безіменної притоки річки Тетерева у Янушполі? Шляхтич став священником місцевої церкви Різдва Богородиці. Це була майже нова дерев'яна споруда (її поставили селяни лише у 1764 році). До церкви відносилися 46 десятин присадибної та городньої землі, понад 50 десятин ріллі, 26 десятин “особливого” городу. У користуванні священника перебували пасіка і “футор” з лісом» [11, с. 70].

Існування в Янушполі Церкви Різдва Богородиці підтверджується метричними книгами цього храму, які зберігаються у Державному архіві Житомирської області (ДАЖО). В каталозі метричних книг у фондах ДАЖО зазначено, що найдавніші записи (народження, вінчання, смерть) у метричній книзі янушпільського храму датовано 1795 роком [4, с. 304–305]. Інформація про побудову в Янушполі церкви Різдва Богородиці у 1764 році вперше подана у дослідженні церковного історика М. Теодоровича, виданому у 1888 році [9, с. 156]. Тож Григорій Достоєвський, якого висвятили у священники по приїзді в Янушпіль, став одним з перших настоятелів місцевого храму, зведеного лише дев'ять років перед цим.

Про життя Григорія Достоевського та його родини у Янушполі практично немає даних. З архівних документів відомо, що сини священника недовго жили разом з ним – і згодом виїхали з Янушполя, також обравши духовну кар'єру. Як впливає з грамоти митрополита Леона Шептицького від 18 лютого 1779 року, старший син Григорія Достоевського, Іоанн (1755–1815 рр.) переїхав з Янушполя у село Скалу на Брацлавщині (нині це територія Вінницької області), де став уніатським священником. Ще один син Григорія Йозефовича, Андрій (1756–1820 рр.), був висвячений у 1782 році на священника в селі Війтівцях Брацлавського воєводства [11, с. 72, 74]. У 1788 році в цьому селі у Андрія Достоевського народився син Михайло – батько письменника.

Щодо Григорія Йозефовича Достоевського – то достеменно відомо, що помер він не раніше 1793 року. Адаже саме цього року, згідно з документами Державного архіву Житомирської області, уніатський священник Григорій Достоевський присягнув на вірність цариці Катерині II після приєднання цього регіону Речі Посполитої до Російської імперії [11, с. 72].

Точне місце розташування будинку Достоевських у Янушполі встановити нині не видається можливим. Проте можна припустити, що дім священника стояв біля церкви (це здавна було досить поширеною практикою). Натомість місцезнаходження церкви Різдва Богородиці достеменно відомо – завдяки свідченням та спогадам старожилів селища Іванополя. Зокрема – Ганни Семенівни Черногор (1923–2016 рр.), яка у 2015 році була опитана юними краєзнавцями, школярами Іванопільської гімназії. Вона розповіла, що пам'ятає стару церкву Різдва Богородиці. Дерев'яний храм стояв у центрі селища, поряд з теперішньою спорудою Будинку культури. Нині на цьому місці – пустир, засаджений поодинокими деревами.

Збереглося єдине фото церкви Різдва Богородиці в Янушполі. Зйомку було проведено у 1920-х роках українським вченим-етнографом Петром Курінним – під час його поїздки Україною з метою фотофіксації старовинних дерев'яних храмів. На передньому плані на фотографії видно чоловіка у рясі. Вірогідно, це тодішній настоятель церкви [8, с. 78].

В середині 1930-х років, в часи наступу радянської влади на Церкву, дерев'яний храм у Янушполі було зруйновано [1, с. 9]. Після Другої світової війни віруючі молилися у пристосованому під церкву одноповерховому будинку поряд з автобусною зупинкою. А в 1995 році в Іванополі було збудовано новий цегляний храм, який у пам'ять про древню янушпільську церкву було освячено на честь Різдва Богородиці [7, с. 118].

Натомість про перший храм селища (в якому наприкінці XVIII століття служив настоятелем прадід великого письменника) в теперішньому Іванополі нічого не нагадує. Місце, де стояв храм, поросло чагарниками. Подекуди тут випасають худобу місцеві жителі. Поряд – водонапірна вежа та будинок культури. За спогадами старожилів, біля храму окремо стояла дерев'яна дзвіниця. Тепер на її місці – гастроном.

Єдиною згадкою про те, що колись тут була територія церкви, стали нещодавні випадкові моторошні знахідки. В 2016 році поряд з цим місцем рили траншею для проклади труб каналізації. Під час земляних робіт було видобуто

з землі окремі людські кістки. Знахідку помітила завідувач розташованої поруч селищної бібліотеки Ніна Сидорчук -- й закопала кістки під сусіднім деревом. За словами Ніни Василівни, ця знахідка може свідчити про існування в давні часи на цьому місці церковного погосту – цвинтаря, де ховали прихожан та кліриків храму. Жодного сліду від ймовірного кладовища у цьому місці не залишилося. Проте знайдені людські останки свідчать на користь версії про його існування. Можливо, саме на цьому цвинтарі був похований Григорій Йозефович Достоевський, настоятель янушпільського храму, прадід видатного письменника.

Подальші дослідження цієї теми здатні внести точність та встановити інші деталі біографії Григорія Достоевського – відтак доповнять родовід славетного письменника новими історичними даними.

Джерела та література:

1. Бовкун С. Достоевський та Іванопіль. *Житомирщина*. 2021. 9 листопада.
2. Богданов Н. Н., Роговой А. И. *Родословие Достоевских: в поисках утерянных звеньев. Универсум Достоевского*. URL: <http://dostoevsky.rhga.ru/>
3. Державний архів Житомирської області. Ф. 146, оп. 1, спр. 2214.
4. *Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України: міжарх. довідник*. Т. 9, кн. 1: Метричні книги у фондах Державного архіву Житомирської області. К., 2018.
5. *Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область*. К., 1973.
6. Кобылянский В. И. Анализ здоровья Ф. М. Достоевского, его личности и творчества с некоторых позиций позиций генетики. *Клиническая медицина*. 2015. № 3.
7. Кругліков Л. *Янушпіль-450*. Житомир: Полісся, 2004.
8. Таранушенко С. *Пам'ятки архітектури Волинської губернії*. Харків: Харківський приватний музей міської садиби. 2012.
9. Теодорович Н. И. *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*. Почаев, 1888.
10. *Україна на стародавніх картах*. К.: Картографія. 2006.
11. *Хроника рода Достоевских / Под редакцией И. Л. Волгина*. Москва: Фонд Достоевского. 2012.

Богдана Карабін, аспірантка,

Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка

Газетні публікації краєзнавця М. Ф. Пономаренка як елемент публічної історії

Глибокі зміни в структурі та змісті гуманітарного знання, що відбулися на початку XXI ст., призвели до перебудови сучасної української історичної науки. Вона збагатилася новими об'єктами й методами дослідження, було розроблено цілий ряд нових підходів до аналізу традиційних джерел, значний документальний масив став доступним для наукового обігу, з'явилися нові

способи обробки інформації. Разом з тим відбуваються дискусії щодо кордонів міждисциплінарності, продуктивності тих чи інших методів і підходів. Одним із таких дискусійних питань є публічна історія – репрезентація та інтерпретація минулого, які адресовані широкому загалу. Заведено вважати, що концепція публічної історії є новою для України, і ґрунтується на вивченні досвіду США та країн Західної Європи, де вона, власне, і зародилася у 1970-ті рр. Однак доцільним буде розглянути й вітчизняний досвід зазначеного періоду. Прикладом, стане публіцистичний доробок відомого золотоніського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка (1920–2010).

В історіографії наразі немає спеціального дослідження наукової спадщини та професійної й просвітницької діяльності М. Ф. Пономаренка. Проте, наявність джерельної бази, а саме матеріалів з фонду особового походження, який зберігається у Державному архіві Черкаської області, компенсує недостатнє вивчення проблеми та дає можливість розкрити поставлені у доповіді завдання [4; 5].

В сучасних умовах можна використати цитату зі статті Єгора Браїляна «Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу», де зазначається, що «в українському контексті стратегічна важливість ролі публічної історії в суспільстві залежить від взаємодії медіа, академічного цеху істориків та видавців». Однак в умовах тоталітарного радянського минулого про такий варіант співпраці важко говорити [1].

Як по всій Україні, так і на Черкащині в цей час безальтернативним джерелом інформації були місцеві газети, які користувалися популярністю серед населення, справляючи помітний вплив на формування його світогляду. Проте в період діяльності М. Ф. Пономаренка (1950–1990), ці газети, що виходили з моменту утворення у 1954 р. Черкаської області й до проголошення незалежності України, ще мали пройти складний шлях трансформації від преси тоталітарного типу до демократичних за формою і змістом засобів масової інформації [3].

В ході дослідження нами розглянуто публікації Михайла Федоровича Пономаренка у районних та обласних газетах. Краєзнавець тісно співпрацював з редакціями газети «Світлий шлях», «Колгоспні лани», «Прапор Леніна», «Серп і молот», «Молодь Черкащини», «Черкаська правда» [4; 5].

Серед публікацій М. Ф. Пономаренка помітне місце було відведено висвітленню біографій представників української культури, чий життя та діяльність пов'язані з Черкащиною. Так, на сторінках обласної газети «Молодь Черкащини» неодноразово з'являлися статті краєзнавця присвячені постатям П. Гулака-Артемовського і Т. Шевченка. А в «Черкаській правді» можна знайти публікації М. Ф. Пономаренка про М. Драгоманова, подорожі Черкащиною П. Саксаганського, П. Чубинського. Про місцевих митців, серед яких: М. Драй-Хмара, І. Дробний, О. Журлива, С. Гощинський, Н. Ужвій, М. Василенко статті Михайла Федоровича були опубліковані на сторінках районних газет «Колгоспні лани», «Світлий шлях», «Серп і молот» [4; 5].

Публіцистика Михайла Федоровича зображала також історичні події української історії. На початку 1990-х рр. на шпальтах місцевих газет було

опубліковано статті М. Ф. Пономаренка «Тріумф і трагедія» присвячену Переяславській Раді 1654 р. та «Вогняний 19-й рік» річниці української революції. Ділився з читачами краєзнавець і дослідженнями біографій фольклористів С. Нехорошева, М. Максимовича, Ф. Лаврова, науковців А. Кримського та О. Баха [4].

Активна публіцистична діяльність Михайла Федоровича в другій половині ХХ ст., мала важливе значення, оскільки історію вивчають не лише дослідники-фахівці, нею цікавляться й далекі від науки люди. А в таких газетах як «Світлий шлях», «Колгоспні лани», «Серп і молот» переважала сільськогосподарська та промислова тематика. І очевидно, для краєзнавця було важливим поділитися результатами своїх досліджень з пересічними громадянами [3; 6].

Окрім цього, М. Ф. Пономаренко у своїх газетних статтях висвітлював діяльність Золотоніського краєзнавчого музею, засновником та директором якого він був впродовж тривалого часу. Цікавим і зрозумілим стилем Михайло Федорович описував історію місцевих пам'яток та важливість їх збереження, робив публікації про археологічні експедиції, що проводилися на теренах краю та діяльність інших краєзнавців. Тематика даного напрямку газетних статей М. Ф. Пономаренка важлива, з огляду на те, що публічна історія охоплює велике практичне поле й пов'язана з музеями, заповідниками й пам'ятними місцями, управлінням культурною спадщиною і її інтерпретацією, охороною пам'яток історії та культури [2].

Оскільки зміст тогочасних газет повністю контролювався комітетами КП (б)У, і їх матеріал значно ідеологізований, то ці фактори впливали й на тексти М. Ф. Пономаренка, що видно при глибокому аналізі його публікацій. Статті 1950–1970-х рр. («Перша ластівка», «Сурмач радянської юні», «За честь високого звання» «Гімн праці») в яких використовувалися ідеологічні кліше змінилися наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. текстами в яких все частіше висвітлювалася тематика української ідентичності та «вільнодумства» («Утеча від жаху», «Повернення із забуття», «Пісня, якої не вбити», «Святе почуття національної єдності») [3; 4].

Отже, проаналізувавши газетні статті краєзнавця М. Ф. Пономаренка за 1950–1990-і рр. ХХ ст., можна сказати, що він, був одним із перших серед краєзнавців свого часу, хто робив спроби формувати історичний простір через доступні засоби масової інформації, а його публіцистика є елементом публічної історії.

Джерела та література:

1. Брайлян Є. Публічна історія в Україні: у пошуках консенсусу. *Дзеркало тижня*. 2018. 22 серпня. ZN, URL: <https://cutt.ly/QJN1QxX> (дата звернення: 05.05.2022).
2. Голубчик Г. «Публічна історія» як сфера державно-управлінської діяльності: зарубіжний досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1. С. 51–59.
3. Мельниченко В. М. *Історія преси Черкащини (ХХ – початок ХХІ ст.): монографія*. Черкаси: «Вертикаль», 2020. 240 с.

4. Праці Пономаренка М. Ф. ДАЧО (Державний архів Черкаської області). Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. 96+4 арк.
5. Праці Пономаренка М. Ф. ДАЧО. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 42. 25+1 арк.
6. Романчук В. О. Історична публіцистика як публічна історія на сторінках журналу «Універсум» (1993–2018). *Обрії друкарства*. 2021. № 1. С. 143–160.

Ірина Омелюх, архіваріус,

Архів Львівського національного університету імені Івана Франка

Дозвілля й розваги пізньорадянського міста (на матеріалах Львова)

Відпочинкова культура радянського Львова, як й інших радянських міст, опиралася на державну комуністичну традицію, відбивала зміст радянської культурної пам'яті й способу життя, специфічної радянської ідентичності. Водночас тут не поривалися тісні зв'язки із Заходом, що також обумовлювало характер міського дозвілля: жителі Львова підтримували родинні контакти з далеким і близьким зарубіжжям – листувалися, отримували посилки й бандеролі, приймали іноземних туристів і родичів з-за кордону [13, с. 234–235]. Як стверджує дослідниця Галина Боднар, Львів так і не став типовим радянським містом, а його жителі до кінця не пройнялися радянською ідеологією [13, с. 234]. Львів, як відзначають його жителі, «був такий, як європейський» [11, с. 234], представників інтелігенції цікавило передусім усе антирадянське, західне – все, що було «подалі від Радянського Союзу і чудового соціалізму» [10, с. 234].

Одним з найулюбленіших способів проведення вільного часу міщан був перегляд кінофільмів. Кіно в радянській державі, за визначенням В. Леніна, було «найважливішим з мистецтв». Походи в кінотеатр на дозвіллі для радянських громадян стали повсякденною практикою ще в 1930-х роках [15, с. 196]. Як відзначають респонденти усноїсторичних досліджень, «бігати в кіно» було «модно» [2, с. 30]. Опитані згадують як про родинні недільні походи в кінотеатри [6, с. 18], так і про їх відвідування разом з друзями [2, с. 30] Кіно було важливою частиною життя радянських громадян, «це був спосіб спілкування [...], це було таке маленьке свято, відірватися від буденності» [9, с. 12]. У Львові було багато кінотеатрів: «Спартак», «Львів», ім. Щорса, ім. Коперника, «Вокзал», «Україна», «Дніпро», «Київ», «Мир» тощо [13, с. 230]. Як правило, ці кінотеатри мали свої певні «рубрики» – одні транслювали фільми масового прокату, інші – до прикладу, показували індійські фільми або «трофейні» – польські, угорські, німецькі, румунські фільми, ще інші – влаштовували перегляд ретро-фільмів [9, с. 12–13]. Крім того, у Львові на вулиці Хасанській активно діяв кіноклуб, де можна було подивитися фільми, що майже ніколи не йшли в загальному прокаті – наприклад, авторські фільми режисерів Фелліні, Бергмана, Тарковського, Іоселіані, Параджанова тощо [9, с. 5, 10; 7, с. 8].

Зарубіжні кінострічки користувалися величезною популярністю у радянських глядачів: «... Було дуже багато фільмів італійських і французьких – прекрасні фільми, прекрасні актори, мені здається, що кіно – це була така дуже серйозна розвага для молоді» [5, с. 26]; «... старалися ходити на імпортні, французьких тоді було багато, італійські “Челентано”, “Бельмондо”, от на такі фільми старалися ходити» [11, с. 5], – відзначають львів'яни. Знайомство з західним кінематографом дуже часто відбувалося завдяки територіальній близькості з Польщею, зокрема завдяки можливості дивитися польське телебачення: «... Це був вісімдесятий рік або сімдесят дев'ятий, коли в Перемишлі поставили дистанційну вишку, і стало можливо технічно дивитися польське телебачення» [9, с. 1]. Зокрема, як згадують респонденти, вночі щоп'ятниці можна було дивитися передачу «Кіно поспе», де транслювалися різні зарубіжні, заборонені в СРСР, фільми: «... в п'ятницю ввечері бігом біглося додому, бо “Кіно поспе” починалося десь коло опівночі, треба було мотилити антену, бо сніжок засипав екрани і якийсь там дивитися якийсь фільм, наприклад, “Хрещений батько”» [8, с. 6].

Музична культура радянського Львова теж значною мірою залежала від польських ЗМІ. Як відзначають респонденти, у ті роки у Львові чи не в кожному магазині працював польський радіоприймач: «Просто стандартно, на довгих хвилях, перша програма [...] Переважно якась Selga стояла, і перша програма польська була» [10, с. 9]. Серед західних гуртів у 1960–1970-ті роки особливо цінувалися Beatles, Boney M, Rolling Stones, Led Zeppelin, Abba, виконавці Tom Jones, Aretha Franklin і багато інших. Не менш популярними були московські гурти «Машина времени» і «Арсенал»; польські «Czerwone gitary», особливо шанувалася також творчість польського рок-музиканта Чеслава Немана [13, с. 225]. Польський рок став дуже популярним у Львові у 1980-х роках: «Перед тим мадьярський був, а потім – польський. А потім ми до російського дуже скептично ставились, бо це був “детский лепет” по зрівнянню з ним» [10, с. 10].

Більшість міщан на дозвіллі любили читати. Оскільки якісна незаангажована література в СРСР була в дефіциті, то особливо цінною ставала зарубіжна книжка. Знання польської мови відкривало львів'янам світ західноєвропейської літератури, недоступної чи малодоступної у СРСР. Саме в польських перекладах можна було прочитати твори Франца Кафки, Жана-Поля Сартра, Марселя Пруста, Альбера Камю, Серена К'єркегора й інших [13, с. 217–218]. «Найбільше [читали] по-польськи [...]. І художню [літературу], і філософські [...]. Просто вісімдесят-дев'яносто відсотків – це була польська мова» [10, с. 9]. Крім того, великою популярністю у Львові користувалася польська періодика. Зазначаючи, як правило, менших цензурних впливів, вона ставала певною альтернативою радянським публікаціям. Популярність польських періодичних видань пояснюється тим, що вони мали здебільшого легкий й невимушений стиль викладу без набридливого усім ідеологічного підтексту [13, с. 216]. Із цих журналів люди «витягували по крупинках» потрібну інформацію або виходили на західні літературні твори, з надрукованих там уривків [7, с. 9]. Читали зокрема журнали «Panorama», «Na Przelaź», «Przyjaźń», жіночі журнали «Kobieta i Życie», дещо рідше – «Widnokrepi», «Przekrój» й інші [13, с. 216].

Певна частина вільного часу радянських громадян відводилася святкуванню різноманітних подій – як суто індивідуальних чи родинних свят, так і державних. З роками в радянській державі сформувалася специфічна святково-обрядова культура, що опиралася на комуністичну традицію й оформляла радянські цінності як еталони суспільної життєдіяльності людини. До того ж свята, ювілеї, обряди, церемоніали для радянських людей ставали своєрідною соціально-культурною формою спілкування, а крім того нав'язування стану постійного свята, урочистости, небуденности і емоційного піднесення певною мірою позбавляло відчуття невлаштованости і невпевнености в завтрашньому дні [16, с. 9; 12, с. 223–224].

Святково-обрядова культура радянської держави мала свою градацію, вищі щаблі якої відводилися, звичайно, обов'язковим державним святам. До них належали річниці Жовтневої революції, День народження В. Леніна, День міжнародної солідарности трудящих, День Перемоги й інші [14, с. 314]. Такі дні відзначалися проведенням парадів і демонстрацій, участь в яких була обов'язковою, починаючи з 1970-х років [13, с. 233]. Ставлення людей до цих святкувань було різне: якщо для одних це була лише формальність, то інші цілком поділяли позицію держави, не втрачаючи можливості розважитися у вихідний день: «День Перемоги! Весь дім тут [на] День Перемоги співав, гуляв. Цілий дім... То особливо рікою лилося пиво, вино й горілка...», – згадувала жителька Львова [4, с. 16]. З меншою прихильністю до комуністичних свят ставилися, наприклад, представники й представниці релігійних громад. Попри енергійну атеїстичну пропаганду, що десятиліттями провадилася в СРСР, релігія тут продовжувала залишатися важливим фактором суспільного життя. Попри численні обмеження і заборони, релігійні традиції в західноукраїнських сім'ях залишалися стійкими: жителі Львова ходили до церкви у неділю [1, с. 14] й святкували християнські свята. Окремі з них, окрім релігійних, не визнавали жодних свят [13, с. 234]. Найбільш значними вважалися Різдво, Водохреща, Великдень, Зелені свята тощо: «... такі великі свята – так, обов'язково [святкували]. Кров з носа, як то кажуть, ходили [до церкви] ми...» [4, с. 17]; «... і хоч забороняли, і хоч не впускали, все одно примудрялися, все одно йшли [до церкви]. І паску святити, і все...» [3, с. 16]. Багато оповідачів також зізнавалися, що попри заборону, брали церковний шлюб і хрестили своїх дітей [13, с. 265].

Отже, попри загальні, типові для кожного радянського міста, тенденції проведення відпочинку, певну унікальність Львова на тлі інших міст формували з одного боку його географічна й ментальна близькість із Заходом, а з іншого – спроби збереження й відтворення національно-культурних й релігійних традицій.

Джерела та література:

1. Інтерв'ю з жінкою, 1932 р. н., записане 3 серпня 2012 року. Інтерв'юерка: Галина Боднар. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 19.

2. Інтерв'ю з жінкою, 1938 р. н., записане 6 серпня 2012 року. Інтерв'юер: Андрій Бондаренко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 38.
3. Інтерв'ю з жінкою, 1942 р. н., записане 9 липня 2012 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 23.
4. Інтерв'ю з жінкою, 1946 р. н., записане 25 липня 2012 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 19.
5. Інтерв'ю з жінкою, 1949 р. н., записане 15 серпня 2012 року. Інтерв'юерка: Галина Боднар. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 32.
6. Інтерв'ю з жінкою, 1951 р. н., записане 1 серпня 2012 року. Інтерв'юерка: Галина Боднар. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Пошуки дому: Досвід повоєнного Підзамче»*. С. 31.
7. Інтерв'ю з колекціонером, 62, записане 7 березня 2013 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Творчі спільноти радянського та пострадянського Львова»*. С. 15.
8. Інтерв'ю з культурологом, 55, записане 20 лютого 2013 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Творчі спільноти радянського та пострадянського Львова»*. С. 11.
9. Інтерв'ю з учасником кіноклубу на Хасанській, 52, записане 9 листопада 2012 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Кіно і Львів: Середовища, Перегляди, Творення»*. С. 15.
10. Інтерв'ю з фотографом, 51, записане 3 грудня 2012 року. Інтерв'юерка: Наталія Отрищенко. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Творчі спільноти радянського та пострадянського Львова»*. С. 15.
11. Інтерв'ю з чоловіком, 1967 р. н., записане 29 серпня 2008 року. Інтерв'юерка: Галина Боднар. *Архів Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Міські розповіді», колекція «Історія однієї вулиці»*. С. 15.
12. Барышева Е. В. Мир идеалов советского праздника (К вопросу конструирования реальности). *1917 в России: социалистическая идея, революционная мифология и практика: сб. науч. тр. / гл. ред. О. С. Поршнева*. Екатеринбург, 2016. С. 221–229.
13. Боднар Г. *Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки ХХ ст.)*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 338 с.
14. Каганов Ю. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
15. Лебина Н. *Повседневность эпохи космоса и кукурузы: Деструкция большого стиля: Ленинград 1950–1960-е годы*. Санкт-Петербург: Крига; Победа, 2015. 484 с.

16. Попова В. *Праздник как форма культурной памяти: государственные праздники России XX – начала XXI вв.: автореф. канд. культурологии: 24.00.01.* Екатеринбург, 2011. 23 с.

Марина Білокінь, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Козача Рада Правобережної України – локальний опір чи спроба останнього антибільшовицького повстання?

В умовах війни необхідно створювати власне інформаційне поле задля успішного опору інформаційному впливу противника та захисту власних інтересів.

Антибільшовицька боротьба українців 1919–1922 років залишається контрверсійним питанням як в українській історіографії, так і в російській. Питання масовості та успішності цього опору породжує велику кількість міфів та неточностей.

По-перше, у документах, зустрічається кілька варіантів назви: «Козача Рада», «Козача Рада Правобережної України», «Національна Козача Рада». Дискусійним питанням є і час заснування цієї організації, адже в роботах радянських істориків вказується початок серпня 1921 року, коли у закордонних дослідженнях переважає ще 1920 рік. Не менш суперечливим є і місцеперебування керівництва, адже свідчення варіюються між Києвом та Білою Церквою. З вищесказаного випливає головне питання щодо діяльності Козачої Ради: на яку території розповсюджувалась її сфера впливу та яка її роль у визвольній боротьбі українського народу? З варіантів назв видно, що це Правобережжя або ж уся Україна. Але, безперечно, слід розмежовувати реальну та проголошену, адже немає одностайної думки і щодо політичної орієнтації та підпорядкування іншим організаціям.

Незважаючи на досить розгалужену історіографію з даної теми, системна наукова робота на основі архівних матеріалів тривалий час не проводилась. Це пояснюється тим, що матеріали слідства та судового процесу над «Козачою Радою» зберігалися під грифом секретності у відомчому архіві СБУ і порівняно нещодавно були передані до вільного доступу.

Актуальність дослідження зросло і з розвитком локальної історії як науки. Відбулися зміни в бік персоналізації та гуманізації, тому на арену дослідження вийшли найінтимніші спогади. То ж дуже важливо дослідити не лише роль цієї організації в антибільшовицькій боротьбі та й загалом в історії України, а й проаналізувати вплив особистостей на історичний процес, визначити їх долі та місце в колективній пам'яті українців. «Розпад соціальної реальності на різноманітні поля і анклавів, множинність типів індивідуального досвіду, плюралізм практик повсякдення спричинили зростання наукового інтересу до локальних соціокультурних форм буття, стимулювали актуалізацію проблеми простору і просторових вимірів історичних досліджень» [4, с. 27].

Тепер фокус досліджень змістився в бік вивчення життєвих проблем та сприйняття індивідів, питань, які раніше вважалися другорядними.

Приклад антибільшовицької боротьби Козачої Ради якнайкраще ілюструє мету локальної історії: осмислення локальних співтовариств як суб'єктів історичного процесу. Місцеві громади є не лише частиною історичного процесу, й творять його.

Популярною тезою є ніби то інспірування Козачої ради чекістами, а отже її міфологічність. Вперше цю теорію висунув автор книги «Сосни замість обелісків». Він зазначив, що ця організація як і «8-й повстанський район» були «вигаданими» самими чекістами, які через своїх «підісланців» і «через людей, хворих на недержання політичних уподобань, посвячували багатьох інших в тайну існування вигаданої організації» [7, с. 35]. Далі цю теорію розвивав завідувач секретно-оперативної частини Білоцерківської ЧК З. М. Рябов, а після його арешту в лютому 1922 року за звинуваченням у дискредитації влади, його роботу присвоїв голова Київського губчека Ліфшиц [7, с. 72–73].

У 1920 році відбувалися активні дії щодо придушення антибільшовицького повстання, боротьба з яким була такою ж важливою як і з білогвардійцями. Після підписання Леніним постанови Ради Праці та Оборони про надзвичайні заходи щодо припинення бандитизму в Україні загони комнезамівців стали підпорядковуватися міліції, допомога повсталим жорстоко каралася (система заручників, масові розстріли, кругова порука за появу повстанців у селах, їх переховування та ін.)

Аби позбавити повстанців матеріальної бази, за рішенням V Всеукраїнського з'їзду Рад (25 лютого – 3 березня 1921 р.) щодо закріплення землі за селянами на 9 років, учасники повстань та дезертири втрачали право на землю. Попри все партизанські загони виступали проти радянської влади та звільнення України і мали підтримку населення [5, с. 18–19].

В кінці 1921 – початку 1922 національно-визвольний рух пішов на спад, і аби вберегти його була необхідність створити єдиний центр керівництва на території України. Ним став Всеукраїнський Центральний Повстанський Комітет (ВЦПК), який був створений у Києві в лютому 1921 р. Уряд УНР, який на той час перебував у Польщі визнав його вищим органом влади в Україні, який би виконував завдання Повстансько-партизанського штабу (ППШ). Головою був обраний полковник І. Чепілко [6, с. 142–143].

Організація мала значні проблеми з комунікацією та визнанням її влади незалежними отаманами, тому і дата повстання була неточною і змінювалась декілька разів. Все це зумовило швидке викриття їх діяльності та розгром в червні 1921 року, коли і було заплановане повстання.

Важливість локального виміру цієї боротьби підтверджує поява 5 серпня 1921 року в м. Біла Церква «Козачої Ради», яка мала б стати новим центром підпілля в Київській, Волинській, Миколаївській, Одеській та Подільській губерніях. Проте після ліквідації ВЦПК С. Петлюра та Ю. Тютюнник вже не прагнули створити загальнонаціональний повстанський центр.

І хоча нова організація сформувалась на залишках Цупкому, визнали «Козачу Раду» лише як «центр інформаційної роботи на Правобережній

Україні», про що їй повідомили делегованим до Польщі М. Лозовику та Т. Бесарабенку [2, т. 2, арк. 121]. Саме тому ще досі виникають суперечки щодо назви.

Головою став Павло Гайдученко, Микола Лозовик відповідав за інформаційне бюро, Івану Шемулянку (Федорцеву) і Тихону Бесарабенку довірено військове керівництво, Михайло Симак був уповноваженим пошти і телеграфу, генеральним писарем став Григорій Григоренко [2, т. 2, арк. 14; т. 3, арк. 12].

Основу організації складали не лише члени ВЦПК, а й завербовані ними працівники Білоцерківської районної спілки споживчих товариств, в приміщенні якої і проводилися зустрічі. Учасниками були службовці Білоцерківського повітового військкомату, земельного відділу, пошти та інших установ, зокрема, чотири працівники штабу 45 радянської дивізії, які були подвійними агентами.

Варто зазначити про важливу роль особистості в цій боротьбі. Підпільниця Анастасія Гудимович з Києва, що квартирувала у сім'ї Тарасенків, зв'язала «Козачу Раду» з петлюрівцями Чернігівської та Полтавської губерній, значно розширивши її вплив. Саме вона залучила до роботи своїх орендодавців, впливових персон на Київщині – секретаря Київської церковної ради, колишнього депутата Державної Думи, дотичного до створення автокефалії в 1921 році Івана Тарасенко та його дочку Марію.

Про це свідчать і спогади сестер Ольги Мороз та Тетяни Скрипник нащадків сім'ї Тарасенків, а саме племінниця Марії Тарасенко. Ці спогади є дуже цінними, адже розкривають важливі подробиці саме особистісного спрямування. Інформація про причетність родичів до цієї організації зазнавала замовчування протягом майже усього радянського періоду та була довірена сестрам їх бабусею.

Козача рада співпрацювала з «8-м повстанським районом» та з «УНРівською підпільною контррозвідкою» і загонами отаманів Гайового і Трейка. [3, с. 78]. Завербовані працівник 45-ої дивізії діставали карти та відомості про місцеперебування Червоної армії, що дало змогу проводити засідання в таємниці, а антирадянські відозви Анастасії Гудимович допомагали збільшувати чисельність повстанців.

На нараді 19 січня 1922 року було вирішено закінчити підготовку повстання на Правобережжі до весни, зв'язатися зі штабом Петлюри і створити Центральний штаб для організації повстання. 30 січня 1922 р. відбулося друге засідання «Козачої Ради». Було вирішено перенести її місце перебування до Києва, оскільки в Білій Церкві залишатись було небезпечно, як і видавати свою підпільну газету [2, т. 2, арк. 41].

Період перебування організації в Києві досить короткий (кінець січня – початок березня 1922 року). Тоді до роботи були залучені студенти Політехнічного інституту, Київського інституту народного господарства, Вищого інституту народної освіти, Медичної академії. Про масштабність і значущість свідчить і підтримка Козачої Ради представниками української інтелігенції, таких як Сергій Єфремов та Олександр Крупський.

Викриття Козачої ради Правобережної України відбувалося за типовим сценарієм. 5 березня 1922 року Київською Губернською Надзвичайною Комісією розпочалася ліквідація «Козачої Ради», пов'язаних з нею «8 Повстанського району» і «Контррозвідки» [5, с. 26].

Арештовані перебували у Лук'янівській в'язниці. Власні зізнання з їх кримінальних справ дають змогу прослідкувати як світ сприймається людськими почуттями та формує новий тип суспільства. Історія «Козачої ради» важлива не як територія, а як громада, що сформувала її. Національна свідомість та мужність боротися за свою країну формує нове світобачення та забезпечує неперервний зв'язок поколінь.

Керівник «Козачої Ради» Павло Гайдученко у своєму зізнанні писав, що метою організації було «об'єднати всі ті кола людності, котрі виявляли незадоволення існуючою радянською владою» [2, т. 3, арк. 20]. Тихін Бесарабенко, який був командувачем збройних сил повстанців ненавидів більшовиків за знищення власної сім'ї [2, т. 3, арк. 37]. Григорій Григоренко (Генеральний писар) так писав про Козачу Раду: «вона є залишком ліквідованого в Києві повстанського комітету», і що «своєю метою має організацію повстання і ведення роботи на Правобережжі» [2, т. 3, арк. 23]. Микола Лозовик наполягав на захисті українського народу та важливості сильного боездатного війська [1, с. 247].

24 серпня 1922 року о 18 годині розпочалася судова сесія Київського губернського революційного трибуналу по Справі «Про злочини організаторів, членів і учасників підпільної організації «Козача Рада Правобережної України», спрямованих проти УРСР з метою відродження так званої УНР» [2, т. 2, арк. 35]. До участі підсудних запрошено не було, як і їх адвокатів. 325 підсудних звинуватили в тому, що вони «керували повстанською роботою і тримали зв'язок з отаманами повстанських загонів, розкрадали радянські апарати і військові частини Червоної Армії, вели широку шпійонську роботу на користь так званої УНР» [2, т. 2, арк. 37, арк. 44–45, арк. 48].

В результаті 47 осіб засуджено до смертної кари, 38 отримали позбавлення волі. Вночі 28 серпня 1922 року відбувся розстріл. Наймолодшою була 18-річна повстанка, найстаршим 57 річний військовий. За часи незалежної України в 1998 році помертвості реабілітовані.

Отже, Козача Рада пережила два етапи своєї діяльності. За часів перебування в Білій Церкві протягом серпня 1921 р. – січня 1922 року був створений штаб та утверджений план повстання. Наслідком цього стало розділення території на 22 повстанські райони, визначено сфери впливу та встановлено співпрацю з отаманами. В кінці січня 1922 року штаб переїжджає до Києва, і починається новий етап, що тривав до початку березня. В цей час значно розширилася соціальна база: долучились київські студенти, інтелігенція, встановлено зв'язки з іншими підпільними організаціями.

Ми бачимо, що історія повторюється, цінності, що сформували нашу національну свідомість все ще гідні того, аби за них боротися. Члени «Козачої Ради» розуміли важливість сильного і боездатного війська задля досягнення незалежності України та боротьби з іноземним загарбником. Локальний виміри

дає змогу зробити історію важливою у формуванні етнічної ідентичності та свідомості індивідів.

То ж через вивчення долі учасників «Козачої Ради», хочеться привернути увагу до історії боротьби жителів моєї Малої Батьківщини за право жити в українській самостійній соборній державі та як ця боротьба може бути корисною на сучасному етапі, адже сила супротиву навіть маленької громади веде до перемоги цілої нації.

Джерела та література:

1. Бурлака С. Сповідь перед розстрілом (Із протоколів допиту члена Козачої ради Правобережної України Миколи Лозовика). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2014. № 1–2. 247 с.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 77554. Т. 1–20.
3. Голинков Д. Л. *Крушение антисоветского подполья в СССР (1917–1925 гг.): в 2 кн*. Москва, 1986. Кн. 2. 78 с.
4. Зіневич Н. Локальна історія: витоки і перспективи. *Регіональна історія України*. Вип. 4. 2010. С. 27–46.
5. *Реабілітовані історією. Київська обл.* Книга третя. К.: Основа, 2011. 984 с.
6. *Реабілітовані історією. Київська обл.* Книга перша. К.,: Основа, 2004. 541 с.
7. *Сосни замість обелісків (Білоцерківський мартиролог)* / упоряд. В. О. Коломієць. Біла Церква: Білоцерківське Добровільне Товариство Незаконно Репресованих, 2011. 710 с.

Юлія Сулима, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проект «Локальна історія» як зразок практичної реалізації й популяризації локальної історії

Досить часто в сучасному суспільстві можна почути думку про те, що історія – лише для науковців. Але це не так, адже цілком можливо зацікавити нею й інших людей. Зокрема «Локальна історія» є чудовим прикладом того, як взагалі можна втілити в життя певний задум і таким чином досягти популяризації науки.

«Локальна історія» – це історичний проект, який був створений у 2013 році з метою дослідження минулого крізь призму історії окремих місцевостей, міст, сіл [2]. В першу чергу команда займалася фіксуванням спогадів очевидців певних історичних подій, для того, щоб надалі досліджувати наше минуле. Адже зазвичай їхні свідчення передавалися в усній формі та з часом безслідно зникали. Саме тому на початку своєї діяльності командою було створено архів «Жива історія».

Згодом у 2018 році цей проєкт презентував свій журнал з однойменною назвою, що став першим україномовним глянцем про історію науково-популярного спрямування [2]. У 2019 році також на каналі «Локальна історія» в Youtube, на якому до цього публікувалися записи свідчень очевидців, було відкрито рубрику «Без бром у Віталієм Ляскою», де той розмовляє з відомими інтелектуалами про історію України [1]. А наприкінці цього ж року було запущено їхню історичну online-платформу [3].

Чому проєкт «Локальна історія» є доволі популярним? Пропоную детальніше розглянути окремі спецпроєкти та акцентувати вашу увагу на певних важливих моментах.

Як я зазначала раніше, в першу чергу команда створила архів «Жива історія», поповнювала його різноманітними відеоінтерв'ю з очевидцями та учасниками подій ХХ ст. На цих записах літні люди ділилися своїми історіями, світлинами та документами з власних архівів, співали старовинні пісні тощо. Під час дослідження свідчення надавали жителі міст, містечок та сіл Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської та Закарпатської областей. Усі ці відеоспогади розміщені на Youtube-каналі «Локальної історії» [1].

Тобто спочатку проєкт був створений лише з метою фіксації цієї усної історії, можна вважати це певною рятівничою функцією, однак він продовжував розвиватися, поповнюватися новими рубриками та спецпроєктами.

Важливою сторінкою діяльності команди стала публікація журналу «Локальна історія» [2]. Він є платформою для істориків, культурологів, журналістів та письменників. І це хороший приклад цікавої подачі важливої інформації. Кожен випуск журналу має свою тему, що присвячена або конкретному регіональному характеру (до прикладу номери про Галичину, Волинь, Закарпаття, Слобожанщину тощо), або певній тематичній проблематиці (скажімо українське питання в період Другої світової війни). Окрім поділу на теми також у кожному журналі є рубрикація, наприклад розділ «Наші», в якій розповідають історії успіху українців не лише в Україні, а й за її межами.

Що не менш важливо, так це те, що команда робить великий акцент на візуалізації, оскільки зараз люди віддають перевагу красивій картинці. Саме тому вони приділяють достатньо уваги дизайну, ілюстраціям та коміксам у журналі. Також зазначу, що на початку заснування глянцю жоден із команди не мав журналістського досвіду. Хоча це може бути як позитивним, так і негативним фактором, члени команди «Локальна історія» використали його собі на користь. Вони не обмежували журнал певними шаблонами, а створювали абсолютно унікальний контент. Отже, мабуть, у сукупності все це і є тією цікавою подачею, що так маниє сучасних читачів.

Говорячи про «Локальну історію» неможливо оминати їх відеопроект «Без бром у Віталієм Ляскою» [1]. Його назва походить від виразу В. Винниченка про те, що не можна історію України читати без бром (заспокійливе). Адже, справді, часто усі згадують про історію нашої держави лише з точки зору страждань. Саме тому, для того, щоб змінити закореніле самоусвідомлення нашої нації як нації-жертви, було створено даний відеопроект, у кожному з випусків якого Віталій Ляска обговорює українську історію із публічними інтелектуалами.

На своїх сторінках соціальних мережах та онлайн платформі команда публікує велику кількість різноманітних статей, репортажів, інтерв'ю, веде стрічку новин, записує подкасти тощо [2; 3; 4]. Тобто робить усе можливе для того, щоб сучасні споживачі знайшли в їхньому проєкті важливу інформацію у будь-якому вигляді.

Підбиваючи підсумки хочу сказати, що, дійсно, «Локальна історія» є хорошим прикладом того, як можна популяризувати історію. Зараз надзвичайно важливим є те, що розвиваються, стають досить відомими серед населення ті проєкти, що дійсно доносять глядачам важливу інформацію, зокрема про історичні періоди, події та постаті.

Вони висвітлюють та доводять те, що минуле не є мертвим, а живе в сьогоденні та є актуальним для майбутнього. Їхні відео наповнені змістом, який має прояснювати свідомість людей, розвивати суспільну думку, поглиблювати інтелектуальний простір та допомагати нам сформувати власний.

Джерела та література:

1. Локальна історія. *YouTube*. URL: <https://cutt.ly/mJ75m3e>
2. Локальна історія. URL: <https://cutt.ly/DJ75Cnv>
3. Локальна історія. *Facebook*. URL: <https://cutt.ly/fJ76dE8>
4. localhistoryua. *Instagram*. URL: <https://cutt.ly/DJ76INL>

Валерія Пирог, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Масонство як складова локальної історії України

Багато асоціацій виникає зі словом «масон». Всесвітня теорія змови, Вінстон Черчилль або ж книга Дена Брауна «Втрачений символ», але точно не локальна історія, хоч масонство і є її складовою. Локальна історія включає в себе мікроісторію. Вона вивчає особливості регіонів, культур, а також повсякдення, яке часто є унікальним.

Усе, що пов'язане з сенсаціями й таємницями, приковує увагу людей. Дослідження братств і недоступних для загалу організацій є тим напрямом локальної історії, який варто розвивати, а згодом і монетизувати.

Франкмасонство – це соціально спрямована, благодійна організація, члени якої прагнуть кращого пізнання себе, щоб стати максимально корисними для оточення. Основне гасло масонів: «Свобода, рівність, братерство»; три найважливіші чесноти: віра, надія та благодійність.

Масонство в більшості людей асоціюється з таємничістю, проте насправді визнавати своє членство в Братстві дозволено. Правила, статuti та обряди товариства зафіксовані в письмовому вигляді й перебувають в публічному доступі. Очевидно, що якби масонська ложа була таємною, жодні з цих даних не було б оприлюднено.

Спочатку масонами називали професійних мулярів, які мали право вільно пересуватися всіма християнськими країнами Європи. Пізніше ця назва перейшла на релігійно-етичні організації.

Що потрібно, щоб стати членом ложі? Головною вимогою, яку має виконувати людина, що прагне приєднатися до масонів, є сповідування віри у Вищу істоту та в безсмертя душі. При цьому вона може належати до будь-якої релігії. Єдина категорія людей, які не мають права вступу до цеху, – атеїсти. Та є низка «але»: жінка вступити в ложу може лише в тому випадку, якщо масоном є її чоловік або батько; віруючий чоловік, щоб вважатися масоном, має пройти три градуси (рівні).

У різні часи масонами були королівські особи, політики, науковці, авантюристи, письменники та революціонери. Франкмасони продовжують змінювати світ на краще. Ложі досі володіють помітним впливом, але займаються переважно благодійністю.

На українських теренах ложі вільних каменярів починають створювати наприкінці XVIII ст. Не зважаючи на те, що головна ідея братства: «Увесь світ – це одна велика республіка, де всі народи – одна сім'я», масонство в Україні спершу мало політичний характер. Поширювалися ідеї слов'янської федерації.

Ложі виникали в Києві, Одесі, Херсоні, Полтаві, Житомирі, Львові та інших містах України. Найвідоміші з них: ложі «Понт Евксинський» в Одесі та Полтавська ложа «Любов до істини», яка діяла протягом 1818–1819 рр, але при цьому вважалася найвпливовішою, адже на її засіданнях збиралося майже все оточення тодішнього генерал-губернатора й інтелектуальна еліта регіону, зокрема І. Котляревський.

У 1822 р. російський цар заборонив діяльність масонських організацій. Вони відродилися напередодні Української революції, коли у Києві в 1913 р. виникла ложа, до якої належав М. Грушевський. Масонами були також С. Петлюра і П. Скоропадський.

За радянської влади масонський рух припинився, хоч деякі ложі таємно діяли до 1935 р. Українські масони-емігранти вступали до лож інших держав.

У сучасному світі масонство нікуди не зникло. В Україні про мережі вільних каменярів, які полонили Україну, згадував Олександр Мороз, коли був спікером Верховної Ради. На прес-конференції у 2003 році, він заявив, що «300 вищих керівників входять до масонської ложі – міжнародного Ордена Святого Станіслава». Не можемо стверджувати, що ця інформація достовірна. Відомо натомість, що на території України діє одна регулярна масонська організація: Велика Ложа України, до складу якої, станом на 2020-ий рік, входило 13 діючих Достойних Лож.

Важливо розуміти, що масонство – це не лише щось далеке і не для всіх. Символи вільних каменярів оточують людей щодня. Йдеться не лише про всевидяче око на 500-гривневій купюрі. Масонські знаки вкарбовані в архітектурі й монументальному мистецтві різних регіонів України. Навіть пам'ятник Володимиру Великому в Києві всякий масонськими символами. До них належать косинець, молоток, циркуль, кельма, лінійка, фартух тощо.

Пересічній людині складно зауважити масонські знаки на повсякденних маршрутах, а зрозуміти їх майже неможливо. Далі йдеться про найцікавіші тематичні екскурсії, які поєднують у собі науку й розвагу.

1. «*Масонська Одеса*». В Одесі не тільки розповідають історію масонства України та світу, а й спонукають по-новому поглянути на найвідоміші пам'ятки міста: Оперний театр, Пасаж, філармонію, Потьомкінські сходи. Мало кому відомо, що архітектурна цінність останніх полягає в тому, що їх нижня частина ширша, ніж верхня. З моря Потьомкінські сходи виглядають як піраміда з усіченою вершиною. Така споруда є одним з символів масонів.

2. «*Херсон де Масон*». Театралізоване дійство, що переносить у XVIII–XIX ст. Тут можна дізнатися що для Херсона означають імена Людовіка XVI, Марії Антуанетти чи адмірала Хосе Паскуала. Починається екскурсія містичною виставою, під час якої гостям подають вино й м'ясо. Згодом туристи разом з гідом вирушають в подорож визначними масонськими пам'ятками міста.

3. «*Відомі масони і масонські ложі Львова*». Гіди розповідають про масонські й псевдо масонські організації міста, їх членів, детально про те, чи могла жінка стати масоном. Програма включає в себе відвідання ресторації «Масонська Ложа». До неї складно потрапити, адже спершу потрібно в секретній кімнаті поговорити з так званим «львівським безумцем».

4. «*Таємниці. Масони. Київ*». Екскурсія створена для тих, хто хоче дізнатися, чому пелікани живуть в дворику в центрі Києва й як сучасні вільні каменярі вітаються один з одним. Екскурсуводи навчають розрізняти й читати масонські знаки на фасадах будинків, розповідають про видатних масонів і вчать писати листи таємним кодуванням. В програму входить також гра «Ритуал вступу до Масонського Братства».

Отож, масонство – благодійна й просвітницька організація, історія якої оповита таємницями. Масони з'явилися на теренах України наприкінці XVIII ст. й продовжують діяти досі. Символи «вільних каменярів» всюди: в архітектурі, на фасадах будинків й банкнотах. Вони – частина української локальної історії. Хтозна, можливо це все всього лиш збіг обставин, а знаки – суто християнські? Та кому ж, окрім масонів, вдавалося тримати інтригу століттями?

**Валерія Пауленко, учениця, чл. МАН,
гімназія № 178 (м. Київ)**

Між небом і землею – Ігор Сікорський

Я – Українка! І я з гордістю можу це сказати. Я тут народилася – це моя Батьківщина. На жаль, ще у минулому столітті це міг сказати не кожен. Ігор Сікорський був такою людиною. Про нього можна знайти інформацію, що він «американський авіаконструктор» чи «російський винахідник», тому що у радянські часи тоталітарна система викреслювала національну, а особливо українську, приналежність. Через різницю власних політичних поглядів з радянським режимом Ігор Сікорський мусив поїхати за кордон та починати життя

з чистого аркуша. А замість того, щоб розповідати громадянам про великого генія, влада вважала за необхідне замовчувати історію видатного українського авіаконструктора.

Історико-культурна спадщина в Києві, яка належала родині Сікорських, поступово занепадала. На сьогодні за наполяганням громадськості та за спільним рішенням Міністерства культури та інформаційної політики України і Київської міської державної адміністрації в Будинку Сікорських на Великий Підвальній, 15 (нині Ярославів Вал, 15) планується створити музей Ігоря Сікорського. Однак через те, що руйнація пам'ятки складає понад 70 відсотків, тому реконструкція історичної будівлі буде тривати кілька років [3].

Лише в Незалежній Україні в суспільстві активізувалися процеси відродження історичної пам'яті, до національної скарбниці почали повертатися імена видатних постатей, зокрема і Ігоря Сікорського. Упродовж останнього часу вже з'явилося два пам'ятника, названо вулицю, Київський Політехнічний Інститут та аеропорт на честь легендарного авіаконструктора. Також є дві експозиції, присвячені талановитій особистості Ігоря Сікорського.

Ігор Іванович Сікорський був дивовижною людиною та винятковою у своїй шляхетності. Він самостійно сконструював своє життя, обравши власну дорогу. З самого дитинства він поглинав всю потрібну інформацію з розповідей матері та спостерігав за копіткою роботою батька. Ігор Сікорський мріяв та ставив амбітні цілі, послідовно втілюючи накреслені з дитинства плани [5, с. 15].

Впродовж життя Ігор Сікорський пройшов три основних етапи свого становлення, як людини та великого вченого. Головним етапом для Ігоря Івановича став саме київський період – це початок його життя та перші кроки в авіабудуванні, які стали вирішальними у виборі його майбутнього шляху. Саме у Києві, на вулиці Підвальній, 15 він починав копітку працю над майбутніми винаходами світової авіації [4]. Зробивши наступний крок у своїй кар'єрі – переїхавши до Петербургу, Ігор Сікорський з головою поринув у важку справу авіаконструювання. Саме тоді, опираючись на глибокі знання та незгасимий ентузіазм, Сікорський робить знамениті моделі літаків: «Малютка», «С-6», «С-7», «Гранд», «Великий», «Ілля Муромець» [2, с. 60–77]. Через Жовтневий переворот йому, монархісту за політичними переконаннями, довелося емігрувати до Америки. Там, пройшовши через тяжкі випробування долі, Ігор Сікорський відкриває свою власну корпорацію. Вчений присвятив своє життя не тільки авіації, він був поважним сім'янином, дбайливим чоловіком та багатодітним батьком, філософом, надійним товаришем і особистістю, яка бачила більше і відчувала тонше за інших [1]. За своє насичене життя Ігор Сікорський ніколи не потрапляв у скандали, завжди дотримувався власної думки і служив обраній справі. Його шляхетність викликала повагу кожного, хто з ним був поряд, вражали його людяність, спокій душі, ерудиція та глибокі знання з різних галузей життєдіяльності та науки. Ігор Іванович міг вислухати людину та дати слушну пораду, допомогти у тяжку хвилину.

Ми його знаємо як видатного вченого та авіаконструктора, але ж яка за цими знаннями постає чудова людина. На жаль, ми не можемо повернути час назад, щоб виправити минулі помилки, але в наших силах відтворити справжню,

легендарну історію його життя, зберегти вдячну пам'ять про нього. Це музеї, архіви, монументи, вулиці, аеропорти, які носять ім'я І. Сікорського, в нашій країні та світі.

Проведене дослідження стане важливим кроком з популяризації імені славного киянина і українця, щоб громадськість об'єднала зусилля для гідного вшанування видатного земляка, щоб через декілька десятиліть наші нащадки могли з гордістю та розумінням сказати: «Ігор Сікорський – це український геній авіації з Києва».

Джерела та література:

1. Igor I. Sikorsky Historical Archives. URL: <https://www.sikorskyarchives.com/>
2. Гребенщиков Г.Д. На крыльях русского гения. *Православный русско-американский календарь*. 1932. Wilkes-Barre: Изд. Рус. Православ. католического общества взаимопомощи, 1939
3. Інтерв'ю авторки з Віктором Анатолійовичем Гризою – науковцем, який створив віртуальний музей Ігоря Сікорського.
4. Інтерв'ю авторки з Аллою Олегівною Істоміною – кандидатом історичних наук, доцентом Університету Григорія Сковороди в Переяславі, директором видавництва «АДЕФ-Україна».
5. *Від Києва до Коннектикута, від неба до небес*. – Ігор Сікорський / За редакцією І. В. Шпака. К.: «АДЕФ-Україна», 2014. 256 с.

Анджей Коловоротний, учень, чл. МАН,
школа № 186 (м. Київ)

Негативні прояви у здоров'ї постраждалих як наслідок аварії на ЧАЕС

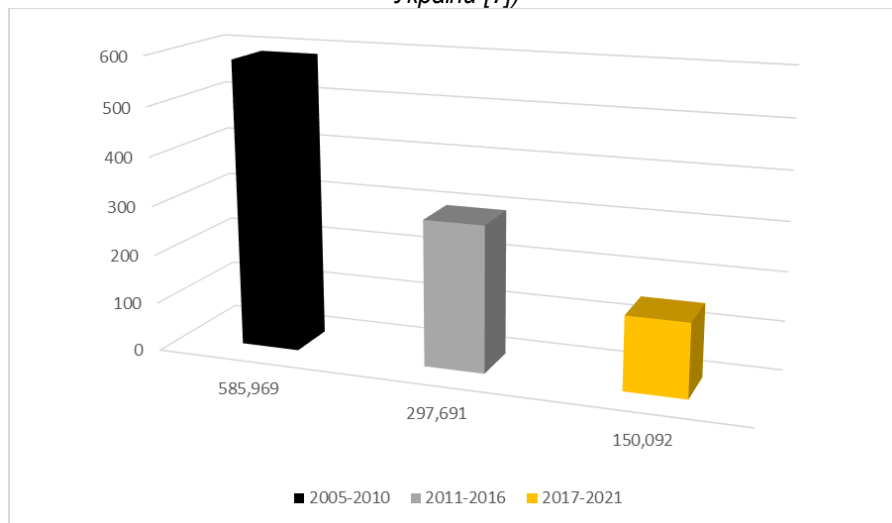
Наукове переосмислення аварії на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, яка відбулася 26 квітня 1986 року, на сьогоднішній день залишається однією з актуальних тем історичних досліджень. Зацікавлення цією темою істориків, політологів та українського суспільства загалом спричинено також сучасними процесами декомунізації в Україні. Вибух на Чорнобильській АЕС та його наслідки для низки європейських країн перебувають у центрі уваги міжнародної спільноти.

Внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції великі дози опромінення отримала не лише 30 кілометрова Зона відчуження і прилегли до неї території, а й усі біологічні види, що знаходилися в радіусі ураження. Таким чином, неймовірна кількість живих істот, що постійно перебувають під дією радіонуклідів, зазнала генетичних мутацій, різноманітних хвороб; як пухлинних, так і не пухлинних форм раку. Переважно, постійно під опроміненням перебувають тварини і рослини, ареал проживання яких знаходиться в Зоні відчуження. Зауважимо, що особливо в перші дні аварії, коли влада затягувала

з евакуацією, значну дозу радіонуклідів поглинули люди, що пізніше спричинило цілу низку негативних зрушень у їх здоров'ї.

Таким чином, станом на 01.01.2021 року статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні мали 1 718 113 осіб, 322 876 серед них – діти [7]. У цій групі найбільш залежними від соціальних виплат та постійного медичного обслуговування виявилися особи з повною або частковою втратою працездатності, яких нараховується 104 096 осіб – це особи з інвалідністю різних категорій та зі встановленою залежністю хвороби від наслідків аварії. На сьогоднішній день ми можемо спостерігати перманентне та досить швидкоплинне скорочення пільговиків цієї категорії. Так, порівнявши період з 1986 до 2007 рр., ми виявили скорочення на 733 545 осіб, тобто з 3 259 761 у 1986 році до 2 526 216 осіб у 2007. Тенденцію щодо зменшення кількості постраждалих демонструють і 20-і роки сьогодення (див. табл. 1). На 01.01.2021 року порівняно з відповідним періодом 2008 року кількість постраждалих зменшилася на 441 444 особи, тобто з 1 834 536 до 1 393 092 осіб [3; 6]. На зменшення показників життя постраждалих, звісно, вплинуло радіологічне забруднення довкілля під час їх участі у ліквідації наслідків аварії або ж безпосереднє перебування у зоні ураження під час вибуху.

Таблиця 1. Зменшення чисельності пільгової категорії чорнобильців шляхом природнього скорочення (Авторська діаграма за матеріалами Державної служби статистики [5; 6] та Національної академії медичних наук України [7])

На сьогоднішній день найбільшого поширення на території України здобули такі захворювання, що стали наслідком аварії: підвищення ризиків хвороб та

смертей від серцево-судинних захворювань, збільшення частоти діагностувань когнітивних порушень (погіршення пам'яті, порушення концентрації) та цереброваскулярних захворювань (хвороби нервової системи) [2, с. 54–60]. Значно збільшуються ризики хвороб психіки як серед ліквідаторів аварії, так і серед мешканців заражених територій; фіксуються значні збільшення діагностувань радіаційних катаракт та судинної патології ока, що зазвичай найбільш поширене саме серед безпосередніх учасників ліквідації аварії [4, с. 138–139, 250–251]. Як правило, особи з такими зрушеннями, викликаними наслідками катастрофи, не входять до реєстру пільговиків, як безпосередні жертви радіаційного опромінення, але їх кількість значно зростає і по сьогоднішній день. Що ж до пухлинних ефектів, спричинених радіаційним забрудненням, то варто виокремити: захворюваність на усі форми раку, а найбільше істотне перевищення очікуваного рівня захворюваності на рак щитовидної залози серед ліквідаторів; захворюваність на лейкемію та лімфоми; хвороби дружин та дочок учасників ліквідації на рак молочної залози тощо [1, с. 58–73].

Отож, Чорнобильська катастрофа мала трагічні наслідки для України та сусідніх держав, що поставило на порядок денний низку проблем медичного контексту. Таким чином, найбільше мають прояви цереброваскулярних та когнітивних порушень. Що ж до пухлинних форм наслідків опромінення, то найбільш поширеними є усі форми раку та підвищення ризику захворювання щитовидної залози. Державою постійно здійснюється облік та надання соціальних пільг цим особам. Вплив аварії на стан евакуйованих осіб відчутний і до сьогодні. Чисельність пільгової категорії ліквідаторів постійно зменшується через летальні випадки, що як ніщо добре демонструє проблему радіологічного забруднення довкілля.

Джерела та література:

1. Барановська Н. П., Маковська Н. В., Парфененко М. О., Шаталіна Є. П. *Чорнобиль: проблеми здоров'я населення. Збірник документів і матеріалів в двох частинах*. Препринт Інституту історії України. К., 1995. 654 с.
2. Базыка Д. А., Бебешко В. Г., Носовский А. В. *Чернобыльская АЭС – Славутич: Медицинские аспекты*. К.: Вища школа, 1996. 400 с.
3. *Медичні наслідки аварії на Чорнобильській атомній електростанції* / За ред. О. Ф. Возіянова, В. Г. Бебешка, Д. А. Базики. К., 2007. 800 с.
4. Плохій С. *Чорнобиль історія ядерної катастрофи*. Харків: 2019. 396 с.
5. *Державна служба статистики: Захворюваність населення*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/zahvor_06_u.html (дата звернення 24.11.2021)
6. *Державна служба статистики: Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html (дата звернення 14.11.2021)
7. *Національна академія медичних наук: Основні радіологічні та медичні наслідки аварії на ЧАЕС*. URL: <https://cutt.ly/dJ3FMqL>

*Поліна Штурбу, учениця, чл. МАН,
Роменський ліцей № 2 ім. акад. А. Ф. Йоффе (Сумська область)*

Традиції благодійництва в Роменській жіночій гімназії

Благодійність як першооснова сучасних соціальних форм соціальної допомоги має важливе цивілізаційне значення. Дату появи благодійності назвати неможливо, як неможливо дати точне визначення сутності цього поняття. Воно є дуже цікавим та складним і саме тому викликає особливий інтерес з боку науковців та практиків. Вивчення основ благодійності нині грає значну роль, адже сьогодні відбувається відродження не лише державної благодійної допомоги, а й приватних організацій, які опікуються цими важливими питаннями.

Не останню роль у проведенні благодійницької діяльності кінця XIX – початку XX століття відігравали різні освітні осередки. Події тих часів вимагали від них рішучих дій. Особливо цікавим буде досвід жіночих навчальних закладів, які на рівні з більш серйозними благодійними утвореннями змогли зробити значний вклад у розвиток благодійництва. Роменська жіноча гімназія в цьому плані посідає не останню роль.

Особистим внеском у дослідженні є те, що вперше була здійснена спроба комплексного дослідження благодійництва Роменської жіночої гімназії із залученням архівних матеріалів Центрального державного історичного архіву України [13] та Державного архіву Сумської області [1–5]. Історіографічну базу дослідження склали праці О. Клочко [7], І. Курілова [8], І. Павловського [10], А. Нарадька [9], А. Сбруєвої [11], Т. Тронька [12].

Роменська жіноча гімназія – це навчальний заклад, діяльність якого спрямовувалася на забезпечення освітою дівчат усіх станів та віросповідань, створення належних умов та можливостей для отримання педагогічної освіти. Була створена вона у 1877 р. [8, с. 150] за сприяння земства та підтримки місцевої громади, благодійної допомоги з боку відомих роменських меценатів.

Кількість бажаючих навчатися в гімназії з кожним роком лише зростала. Про це говорять такі дані – від 300 чол. у останній чверті XIX ст. до 660 чол. у 1913 р. [6].

Навчально-виховний процес закладу зосереджувався на вивченні класичних наук, дотриманні дисципліни та участі у різних просвітницьких заходах того часу. В дівчатках виховували якості господині, покірної дружини, матері, що по суті підтверджує консервативний характер жіночої гімназійної освіти. Разом з тим отримання атестатів домашньої вчительки або наставниці давало можливість дівчатам спробувати себе в педагогічній професії, що в той час було прогресивним чинником, який розширював можливості реалізації жінки в суспільному житті громади, держави. Багато випускниць Роменської жіночої гімназії згодом ставали вчительками церковно-приходських шкіл не тільки на Роменщині, а в деяких випадках навіть ставали відомими за межами краю.

У 1919 р., у зв'язку з реорганізацією, гімназія припинила своє існування, але вона залишила у спадок не лише значний досвід освітньої практики, а й величезний досвід благодійницької роботи.

Фундамент благодійництва в Роменській жіночій гімназії заклали місцеві меценати та благодійники, які опікувалися проблемами закладу. Серед них – почесний житель міста М. Литвиненко, який заповів 10 000 рублів на потреби гімназії [10]; О. Бабаков, який допоміг придбати місце для майбутньої гімназії; Почесний громадянин Ромен, голова піклувальної ради Г. Навроцький, який своєю благодійницькою діяльністю та всебічною підтримкою сприяв налагодженню освітнього процесу закладу. Саме вони стали прикладом наслідування традицій благодійницької діяльності в Роменській жіночій гімназії.

Важливу роль у реалізації благодійницьких починань відігравали Педагогічна та Піклувальна ради, на засіданнях яких постійно обговорювали питання фінансового характеру: спрямування коштів на потреби закладу, виконання запитів учениць чи педагогів, на організацію, проведення або участь у благодійницьких заходах різного рівня. Цікаво було переглянути 44 заяви-прохання за 1915 р. від батьків та опікунів щодо звільнення чи відтермінування плати за навчання через важке матеріальне становище [5], втрату годувальника [5, арк. 30, 34, 40, 52, 68], роботи через хворобу [5, арк. 63], обставини евакуації [5, арк. 30; 3, арк. 16–16 зв.] тощо. Переважна більшість цих запитів була задоволена в повній мірі.

Велике значення відіграло Товариство допомоги нужденним ученицям (створене у 1910 р.) [3], яке в основному опікувалося вихованками з бідних родин. До складу Товариства входили почесні члени, дійсні члени та члени благодійники. Його структура представлена Правлінням Товариства, Загальними зборами та Ревізійною комісією.

Фонд Товариства формувався з членських внесків, відсотків з майна та капіталу, пожертвувань від благодійників, прибутків з організованих гімназією благодійних заходів (драматичних вистав, літературних читань, публічних лекцій, концертів, лотерей-аллегрі) тощо. Відповідно до Статуту всю свою діяльність Товариство спрямовувало на: оплату за навчання; безкоштовну видачу книг та навчальних посібників або ж їх продаж за зниженими цінами; забезпечення дівчат одягом, їжею та житлом; безкоштовний медичний нагляд; оплату послуг репетиторів тощо. Батьки направляли на ім'я товариства відповідні заяви, після чого їх розглядали на засіданні Загальних зборів та визначали шляхи їх вирішення. За даними Ревізійної комісії за 1917 р. на оплату за навчання товариство виділило 2627 руб., на одяг та книги – 198 руб., на житло – 373 руб. [3, арк. 23 зв.]. Загалом щорічну допомогу могли отримати від 75 до 100 учениць, на утримання яких в середньому виділялося від 3000 до 6000 руб.

Окремим різновидом добродійної допомоги слід вважати іменні стипендії, які існували в гімназії. Перший випадок пов'язаний з вище згаданим М. Литвиненко [10], який рекомендував із заповіданої ним суми виділяти процент на забезпечення вихованок з бідних родин.

На честь ініціатора створення гімназії, предводителя дворянства Ф. Безпальчева [6] була створена стипендія, яка мала таке ж саме спрямування.

За успіхи у навчанні та бездоганну поведінку учениці-відмінниці ставали претендентками стипендії ім. Л. Березинської [13].

Окрім цього, існувала ще одна стипендія, названа в честь колишньої вчительки Роменської жіночої гімназії К. Остапенко. Створена вона була на відсотки з капіталу в 6000 руб., який заповіла М. Остапенко в пам'ять про свою померлу сестру. Стипендія мала своє Положення [5, арк. 21–21 зв.] та призначалася бідним гімназисткам, а також, вчителькам та класним вихователькам, які через хворобу змушені були залишити службу до виходу на пенсію.

Роменська жіноча гімназія виховувала своїх учениць у дусі патріотизму, ширості, взаємопідтримки, відгуку на чужу біду. За роки свого існування навчальний заклад сформував значний досвід роботи у благодійницькому напрямі, який проявлявся у залученні учениць до організації різних благодійницьких вечорів, виставок, кухлевих зборів (на будівництво пам'ятників відомих діячів, наприклад, І. Гончарова [1, арк. 7], Т. Шевченка [4, арк. 20], К. Ушинського [1, арк. 41]), акцій допомоги солдатам та дітям-сиротам, постраждалим народам від війни [5, арк. 10–11]. Особливо яскраво це проявилось в роки Першої світової війни. На адресу учениць у місцевій періодиці часто лунали слова вдячності з фронту за надіслані ними подарунки.

Таким чином, мені вдалося визначити особливості благодійної діяльності Роменської жіночої гімназії, яка проявлялася у формі існування різних стипендій, діяльності Товариства допомоги нужденним ученицям, залучення коштів з боку місцевих благодійників та меценатів на благо закладу. Всебічна допомога та підтримка сприяла налагодженню гімназійної освіти в краї. Окрім цього, самі гімназистки мали нагоду спробувати себе в ролі філантропів під час організації різних благодійних заходів, що дійсно сприяло формуванню їх моральних цінностей.

Джерела та література:

1. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. 1004. Оп. 1. Спр. 229: Накази, розпорядження, доручення. 01.01.1912–22.12.1912. 56 арк.
2. ДАСО. Ф. 1004. Оп. 1. Спр. 334: Звіт про проведення музично-вокального літературного вечора. 21.12.1916. 3 арк.
3. ДАСО. Ф. 1004. Оп. 1. Спр. 38: Книга протоколів товариства допомоги ученицям гімназії. Статут товариства. 30.10.1910–27.11.1910. 27 арк.
4. ДАСО. Ф. 1004. Оп. 1. Спр. 414: Різне листування. 1914. 26 арк.
5. ДАСО. Ф. 1004. Оп. 1. Спр. 442: Про надання стипендії ученицям гімназії. 22.01.1915–07.11.1915. 91 арк.
6. Історія СЗОШ № 1 ім. П. І. Калнишевського. База даних «Сайт Роменської СЗОШ № 1». URL: <https://sites.google.com/site/szoshno1romny/istoria>
7. Ключко О. М. *Розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01.* Суми, 2018. 20 с.

8. Курилов И. А. *Роменская старина: ист., стат. и бытовые записки о городе Ромны и его обитателях, от начала города до нашего времени: в 4 ч., с прибавлением ист., стат. описания всех городских церквей*. Ромны: [б. и.], 1898 (Тип. Б. Ционсона). 345 с.

9. Нарадько А. В. *Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01*. Полтава, 2002. 222 с.

10. Павловский И. Ф. *Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.* Полтава: Издание Полтавской ученой архивной комиссии, 1914. 294 с.

11. Сбруева А., Рисіна М. *Розвиток жіночої освіти на Сумщині в XIX – на початку XX століття. Матеріали II Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (ч. 1: Історія)*. Суми, 1994. С. 75–79.

12. Тронько Т. В. Жіночі навчальні заклади Сумщини в другій половині XIX століття. *Матеріали 5-ї Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (ч. 2: Історія)*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. С. 97–100.

13. ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 707, Оп. 197. Спр. 35: Об утверждении положений о стипендиях и капиталах, пожертвованных в учебные заведения и об изменении таковых положений. (1913). 184 арк.

ІСТОРІЯ В МЕДІА ТА МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Rebirth of Anti-Intellectualism
in the US:
StopFake.org vs. Washington Post
Fact Check Project, Presidential
Elections, 2016 & 2020

Maria Haigh

Associate Professor
University of Wisconsin-Milwaukee,
School of Information Studies, USA
&
School of Information and Media,
Siegen University, Germany.

Thomas Haigh,

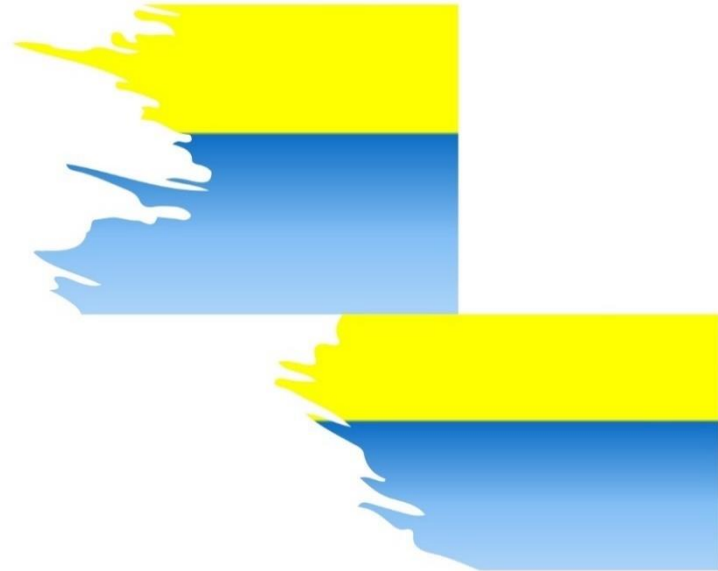
Professor, History Department, University of
Wisconsin—Milwaukee, USA & School of
Information and Media, Siegen University

Stefan Swanson, Graduate Student, School
of Information Studies, University of
Wisconsin—Milwaukee, USA

Agenda

- Introduction
- Traditional Fact-checking
- Fake News: Ukraine experience, StopFake.org, 2013-2014
- Fake News: USA, Trump, 2016-2020
- Trump and anti-intellectualism

Fact-Checking & Anti-intellectualism

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Fact Checking After Truth, Rise of Anti-Intellectualism

- The rise of “fake news”
  - misinformation presented in the format of news reports
- a breakdown in a social consensus behind the reliability of experts &
- mainstream reporting as information sources (leading to a “post-truth” society) have raised hard choices for journalistic fact checkers
- Should they focus on nuanced evaluations of specific claims by politicians, or shift to debunking misinformation more generally?
- An analysis of fact checking reports at the Washington Post around the 2016 and 2020 elections suggests little change in practice
- in contrast to the 2014 Ukrainian initiative Stop Fake which attempted to debunk fake reporting
- Indicating different social environments in Ukraine and the US
- Anti-Intellectualism became an ideology of the Bolshevik Revolution in 1917 and the decades afterwards
  - Initial Soviet government consisted of men and women without much formal education

Progression of the Project on Public History of Disinformation: Traditional Fact-checking

- Traditional fact checking
  - evolved as the exploration of a reported claim by a politician, taken from a news report.
  - Fact checkers assumed that the reporting was accurate,
    - but did not assume that the politician was truthful and well informed.
  - Fact checkers also assumed that truth could be determined objectively, or at least approximated.
  - This, in turn, rested on the historically recent journalist **concept of objectivity**,
    - and **a broader trust in academic experts**,
    - official statistics,
    - and **other mainstream authorities** such that
    - readers would change their opinion of the trustworthiness of a politician
    - based on the extent to which their claim could be reconciled with these information sources.

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Traditional Fact-checking

- In recent years, “fact checking” has become an increasingly common feature of journalistic information practice
- **Pioneered by the PolitiFact** project which began in 2007
  - as an initiative of the *Tampa Bay Times*,
  - fact checking involved reporters making detailed evaluations of specific claims made by political actors such
  - as elected officials,
  - candidates,
  - and lobbying groups.
- Fact checkers cross-referenced claims with apparently
  - objective sources such as government statistics,
  - the testimony of academic experts,
  - and the reporting of trusted news outlets.
- Fact checkers usually classify claims as
  - true, false, or some mixture of two.
- The practice spread rapidly to other US newspapers, and to media outlets around the world

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Fake News: Ukraine experience, StopFake.org, 2013-2014

- The rise of “fake news”
  - challenged all those assumptions.
  - The phrase first became prominent in 2014, following Russia’s annexation of Crimea and fomented war in Donbas
  - Following the Russian doctrine of “hybrid war”
    - these operations were accompanied by official denials,
    - propaganda campaigns,
    - and a blizzard of crude and sometimes surreal fake news stories planted on websites and disseminated via Kremlin-allied media and social media accounts.
  - **Stop Fake**, a group set up by Ukrainian journalists to combat these fake news stories, was inspired by Western fact checking practices
  - But an investigation of its **work practices** suggested that the **group’s approach was quite different**

Progression of the Project on Public History of Disinformation

StopFake work practices differ from traditional fact-checking

- Whereas traditional fact checking assumes reporting is accurate and evaluates specific political claims,
  - Stop Fake was evaluating the credibility of reporting
- The methods it used to assess stories as fake were often simple.
  - Among the most common were showing that an image in the fake story had been manipulated or mislabeled compared to an earlier appearance
    - For example, that it showed dead civilians in Syria rather than Donbas,
  - that the information it claimed to be repeating from a trusted source did not appear in the original source, or that a quotation has been manipulated or misattributed
    - For example a quotation from a rabbi on the local rise of antisemitic violence was actually from the rabbi of Russian-occupied Simferopol rather than the Ukrainian capital of Kyiv.
  - Given the clear-cut nature of these manipulations,
    - Stop Fake rarely parsed expert testimony or government statistics.
    - Its analysts were far more likely to look at image metadata.

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Fake News: USA, 2016-2020

- Two years later after the annexation of Crimea, in 2016,
  - further events including the Brexit referendum in the UK
  - and the **presidential election in the US directly challenged the assumptions behind traditional fact checking.**
  - Fact checkers called out the unprecedented reliance of the Trump campaign on blatant lies,
    - and the habitual dishonesty of Boris Johnson,
    - but **neither seemed to lose support as a result.**
  - While evaluating claims made by traditional political actors,
    - the fact checkers ignored a wave of fake news, much of it spread by Russian trolls
    - such as the now famous “pizza gate” conspiracy theory
    - that accused senior Democratic politicians of child abuse and sex trafficking.
    - As such claims **were normalized throughout the Trump administration,**
    - culminating in **Trump’s evidence-free insistence that a massive bipartisan conspiracy of voter fraud had cost him reelection in 2020**
    - a position now shared by a majority of **Republican voters**, according to opinion polls
    - many analysts claimed that a new mood of populism and distrust of conventional information sources signaled the dawn of a “post-truth” society

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Trump 2016-2020

- Trump dealt with reports exposing the role of fake news in his election
  - by repurposing the term “fake news”
  - to describe information sources such as the New York Times and BBC that are conventionally seen as trustworthy and objective
  - Experts have called for changes in fact checking,
    - and journalistic practice more generally, in response to fake news
  - A study of 57 fact checking groups found
    - that checks of political statements had fallen by 20% from 2016 to mid-2019,
    - while checks of viral reports had risen by 15%

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Washington Post 2016-2020

- The Washington Post's Fact Checker department
  - maintained its focus on the evaluation of claims by politicians
  - rather than pivoting to address misinformation and disinformation more generally.
- In this they remained distinct from Stop Fake.org,
  - which focused almost all of its energy on evaluating the reliability of reporting.
- Within the general category of claims made by politicians, the most noticeable shift was a more than doubling, to 65%, of the proportion of fact checks that evaluated a claim made by a politician about an opponent.
- This may have been a response to the increasingly vitriolic tone of political discourse during the 2020 campaign.
- Also, more of the reports were attempting to evaluate causal claims
- Trump false claims became a category of its own
  - Washington Post famously compiled a database of all Trump's lies over 4 years of his presidency
    - **Over 30 thousand entries**

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Washington Post vs. StopFake.org

- With respect the information sources cited to justify their determinations,
  - we also discovered a general continuity from 2016 to 2020.
  - The Washington Post fact checks inched slightly closer to the Stop Fake model
    - by looking at claims whose truthfulness hinged on whether they were taking quotes out of context,
    - or whether inaccurate claims were being made about the records of other politicians.
  - The decreased reliance on newly solicited expert evaluations
  - reflects an awareness of fact **checkers that the authority of experts is in decline.**

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Washington Post vs. StopFake.org

- Our comparisons apply only to the “Fact Checker” department of the Washington Post.
- We should also note that in 2020, unlike 2016,
  - readers of the Post could also access an ongoing database of false
  - or misleading claims made by Donald Trump while in office.
- **This eventually held 30,573 untruthful statements, averaging 21 for each day in office,**
  - a number far exceeding the traditional fact checking output of the Post.
  - According to the Post, the rate rose rapidly as the election approached,
  - with 503 false claims made on November 3, 2020 alone
- While these items did not come with the detailed narrative evaluations used both by Stop Fake and by traditional fact checkers,
  - in this new initiative the Post mirrored one aspect of Stop Fake practice. Unlike traditional fact checking, Stop Fake cataloged only fake new stories. If a story could not be quickly and unequivocally categorized as fake then nothing was posted. Likewise, the Post’s new initiative cataloged only unequivocally false claims made by the president. Yet like traditional fact checking, the Post’s project focused on individual claims made by a specific politician.

Progression of the Project on Public History of Disinformation

Trump and anti-intellectualism

- **Trump produced total of 30,573 false or misleading claims over 4 years**
- <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/01/24/trumps-false-or-misleading-claims-total-30573-over-four-years>
- And yet he dominates the Republican party
  - Mid-term elections
  - almost half of the US population
  - Distrust experts, don't respect institutions
  - Don't care whether the claims are true or false
    - creating post-truth society
    - Moving forward the anti-intellectualism

Magdalena Vlastanova, doctoral student,
Sofia University «St. Kliment Ohridski», Republic of Bulgaria

East-West confrontation during the Cold war interpreted in the comedy “One, two, three”

The confrontation between capitalism and communism is the main division during the Cold war period. The superpowers – USA and USSR, are struggling to gain people’s hearts and minds all over the world. Propaganda is one of the main tools used in this term and movies are the most efficient practice to affect human imagination and perception. Using comedy is the cleverest way since people are defenseless against humor. Humor sends a successful propaganda message – the Americans are better than the Russians are. If we place films in a historic events timeline we can spot a pattern – film and real events influence each other.

Inspiration and relevance:

“*One, two, three*” was filmed in Berlin and Munich in the summer of 1961. Just before the rising of the Berlin wall on the 13th of August 1961, exterior shots were made in West Berlin. The movie is wrapped around not one, but two big crises in the early Cold war years – Second Berlin Crisis and the Cuban Missile Crisis. Another consequence of the partition of Berlin is the refugee crisis from the East to the West part of the city according to the movie plot – around 15 000 a day [12, 1:32:26]. Director Billy Wilder and screenwriter I. A. L. Diamond had to transform the plot every day if it was necessary because of the changing political climate. The movie is loosely based on the life of Hungarian playwright Ferenc Molnar [5, p. 178]. Billy Wilder suggests in his previous film “A Foreign Affair” (1958) that all people have the same basic needs no matter the political or social system they are living in [11, p. 325–327].

Berlin – the hot spot of Europe

The tone of the movie is set in the beginning – all American eyes are set on Berlin and how without a warning the Communists build the wall. *Some of the East Berlin police were suspicious and rude, others were rude and suspicious* [12, 2:17]. Their daily business was described as parading all day long with big banners about Nikkita Hruschov’s role, – posters of Vladimir Lenin, along with slogans such as “Kennedy no! Castro yes!” or Fidel Castro’s pictures in his uniform. All over the city, you could see, balloons with the phrase “Yankee go home!”. Those provocations were not successful because West Berliners were too busy prospering and making money. Even in an exaggerated manner, the Berliners were always shown with their recognizable features of punctuality and loyalty.

The working atmosphere was very important because it emphasizes different aspects of human life and especially in Berliner’s life. “... [It] suggests the alienating power of capitalism to render the company big and the human beings who work there relatively small. But, as Wilder implicitly insists, such alienation is, after all, the ground of our physic being as subjects of capitalist societ [1, p. 63].” I can’t agree in full terms with the author’s thesis because as we all know Germany has been governed by National Socialist German Worker’s Party from the 1930s to the end of The Second World War.

Coca-Cola conquering the Eastern bloc?!

MacNamara gave orders to his secretary like it was a matter of life or death. He was planning numerous strategies for increasing the profit of his company. As the first American company to crack the Iron curtain – he had started negotiations with a Russian representative to distribute Coca-Cola in the East sector. *“And since there is nothing in Europe more American than Coca-Cola, Cagney (ed. MacNamara) is determined to bring it to everyone with two lips and a gullet[9, p. 662]”*. Nowadays is still common knowledge that most countries are remembered with a single thing in an international context. For example, Bulgaria is well known for *lactobacillus bulgaricus*, Italia for its pasta, and Japan for its sushi. All items are a different kind of food just to be classified more precisely and because, in my opinion, that’s the first thing ordinary people will think about based upon their primary needs*.

“... from the giant world map on Mac’s office wall, tacked and plotted with plant locations spread across the oft-cited “European theater of operations”, to the ever-rising pile of dialogue references (“Napoleon blew it, Hitler blew it, but Coca-Cola’s gonna pull it off!”), the movie wants us to equate the uber-capitalistic marketing of a soft drink with the conquering of an entire ideology: the war is advertised as cold, and it’s available in a six-pack [4]”.

Negotiations with the Russians were complex. The present from the Russian delegates is a solid Cuban cigar – we have a treat agreement with Cuba they explain themselves: *“They send us cigars, we send them rockets [12, 9:27]”*. Pretty crumble cigars for pretty crumble rockets – that’s the deal according to the Americans. We can detect the disregarded reaction about those two main export items and how insignificant and clumsy the Russo-Cuban relation has been looked at by the United States. Everything could be bought and sold in a matter of time and need, including the main characters’ beliefs at the end of the movie. The discussions about the formula were tense – the West do not believe that the East could protect the secret and USSR’s commissars threatened that they will seek the Chinese’s help instead. MacNamara emphasizes the fact that in 1956 and 1958 there were two attempts for stealing the Coca-Cola formula but the Russians could not understand the secret ingredients so they could not produce it. The motive of peaceful coexistence is again on the table so there should be a certain amount of giving and take. *“You mean we (Americans) give, you (Russians) take [12, 11:23]”*.

Who’s going to win who?

MacNamara’s dream was crushed inhumanly with just one phone call from Atlanta Headquarters. The Americans couldn’t stand communists so they weren’t interested in selling behind the Iron Curtain. Instead, Mac has to babysit the boss’s daughter who eventually has been missing somewhere in East Berlin. Scarlett is young and “contaminated” from the rebellious spirit of the epoch. Historian Maria Warner explains the female role in a historical context: *“... the heroines function as allegories representing a double abstraction: a beloved ideal and a dreaded threat [7, p. 36]”*.

---

* According to American psychologist Abraham Maslow’s Hierarchy of needs there are five levels of needs: psychological, safety, love, esteem, self-actualization. In the first level we have breathing, food, water and sleep [8].

The young lady has been seduced by rebellion's commie nature which was quite appropriate for a teenager.

When Mac learns about the affair he says in a hysteric voice to his secretary: "*Get me Washington, state department – anybody who answers Dean Rusk, Dean Acherson, Dean anybody* [12, 28:22]. ..." And in that same moment, Scarlett just popped up and explain how she felt naturally in love with a Commie, Otto Ludwig Piff. He was described as an example of a beatnik. He taught her about "*typical bourgeois parasites like rotten fruits from a corrupt civilization* [12, 29:09]". Mac's plan to disconnect the young couple was to sneak some propaganda messages through the young man's luggage – balloon with signature "Russki go home", the cuckoo clock with uncle Sam and some pages from Walt Street Journal. Eventually, Otto was arrested and after being tortured with some American pop song he confessed whatever the police wanted him to say. After revealing Scarlett's pregnancy Mac is obsessed with the idea of presenting her new husband as a wealthy businessman so the girl's father would be proud. The cover was so well made that in the movie son-in-law is given Mac's dream job in London. Mac went back to Atlanta's Coca-Cola office and became a vice-president instead – his family is happy again because they are in their motherland [10].

Critics and awards:

There are predominantly positive reviews from "Time", "the New Yorker", "Show" with Arthur Schlesinger, Jr. An article from Time suggests that the "Wilder" effect is much greater than anything else in the movie plot [2]. Gwen Ihnat, who is currently an editor and was a lecturer about radio history, describes Wilder's film as an A-list one [6]. The movie has a nomination for Oscar award (Cinematography Black-and-White) and 2 nominations for Golden Globes awards (Motion Picture-Comedy; Supporting Actress).

The comedy "One, two, three" by Billy Wilder is one of the most prominent movies of the 1960s. It illustrates the tension between the East and the West but also shows the way they could be eliminated. The audience is observing the division in Berlin and the constant saga between capitalism and communism. The Russian and German communists are shown as stereotypical characters. At the end of the movie the West triumphs upon the East – the commie is transformed into a well-respected businessman. The English-speaking critics give positive reviews of Wilder's comedy, but the movie is forbidden in Finland until the 1990s. The script is based on newspapers headlines and official communiqués released from both sides of the Iron Curtain. That is why characters are so alive, believable, and trustworthy. With little irony, screenwriters recreate the world at the beginning of the Cold war, and from the present point of view, we could see what's in their minds.

References:

1. Bould, M., Glitre, K., Tuck, G., *Neo-Noir*, London: Wallflower Press, 2009, p. 63.
2. *Cinema: Be Wildered Berlin*. Time. 1961. URL: <https://cutt.ly/AJL40AY> (Viewed: 9.3.2022)

3. Garret, J., Hardison, O. B., Gelfman, J. R., *Film Scripts*, Volume 3, New York: Irvington Publishers, INC, 1989, p. 38.
4. Hornak, R., *Wilder, and Cagney Give us a Coke and a Smile... and Non-Stop Talking*. Zekefilm, 2017. URL: <https://cutt.ly/1JL7eot>
5. Hudson, J. M., *Iron Curtain Twitchers: Russo-American Cold War Relations*, London: Lexington books, 2018, p. 178.
6. Ihnat, G., *Billy Wilder's frantic Cold War comedy deserves another look*. AV Club. 2016. URL: <https://cutt.ly/kJL7aDj> (Viewed: 9.3.2022)
7. McDonald, T. J., *Virgin Territory: Representing Sexual Inexperience in Film*, Detroit: Wayne State University Press, 2010, p. 36.
8. McLeod, S., *Maslow's Hierarchy of Needs*, December 29, 2020. URL: <https://cutt.ly/DJL7jYN> (Viewed: 7.3.2022)
9. Monaco, J., *The Movie Guide*, London: PerigreeBooks, 1992, p. 662.
10. One, two, three. Billy Wilder. American film institute. URL: <https://cutt.ly/hJL7my0> (Viewed: 22. 10. 2021)
11. Rollins, P. C., O'Connor, J. E., *Why we fought: America's war in film and history*. Kentucky: The University Press of Kentucky, 2008, p. 325–327.
12. Wilder, B. (Producer/ Director). (1961). *One, two, three*. [DVD]. United States: The Mirisch Company & Pyramid Productions, A. G.

Оксана Бублик, канд. іст. наук, пров. архівіст,
Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України

Мисткині ХХ ст. на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України

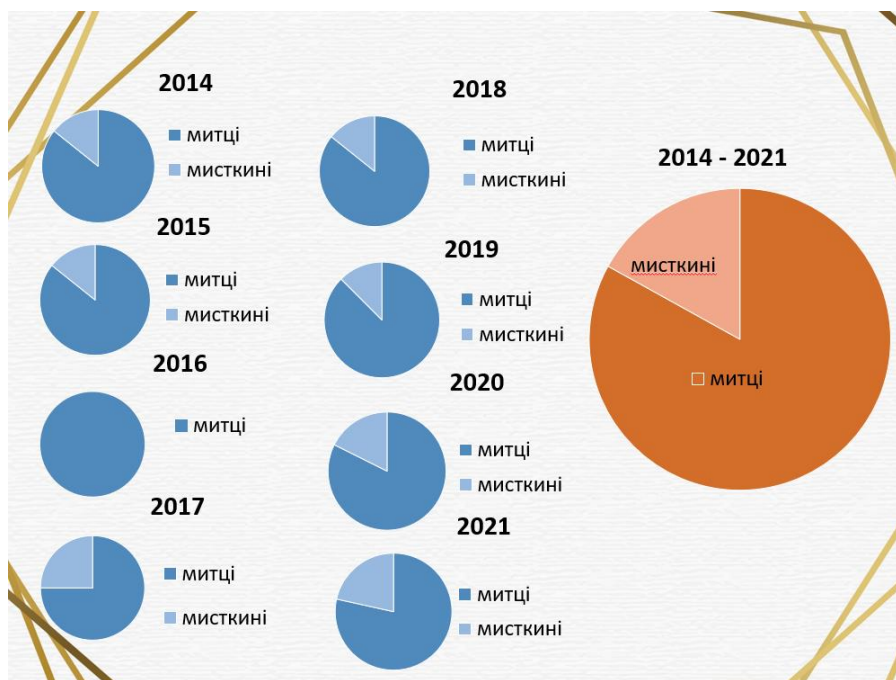
Головним призначенням жінки ХХ ст. було домашнє вогнище – тобто брати на себе всю відповідальність за побут, народжувати та виховувати дітей, створювати комфортні умови для членів сім'ї тощо. Друге місце посідала робота, яка вкупі з сімейними обставинами обмежувала вільний час жінки на творчість. Отже, подвійні стандарти щодо гендеру змушували мисткинь робити вибір між жіночим призначенням та творчим покликанням.

У статті висвітлено біографії мисткинь, які опубліковані в мережі Інтернет у рамках таких віртуальних проєктів ЦДАМЛМ України, як «АРХІВажлива СПРАВА», «Архів-музей на допомогу вчителям» та «Цей день в історії».

Мета даної роботи – актуалізувати біографії творчих жінок, матеріали про яких зберігаються в ЦДАМЛМ України та зацікавити користувачів відвідати архів.

Ідея приведення до балансу біографій діячів культури та мистецтва виникла у 2020 р. Причиною тому послугував аналіз інформаційної діяльності співробітників ЦДАМЛМ України в мережі Інтернет (офіційний веб-сайт архіву та соціальні мережі – Facebook, Telegram, Instagram). На той час три віртуальні проєкти висвітлювали життєпис митців: «АРХІВажлива СПРАВА» (з 2014 р.), «Архів-музей на допомогу вчителям» (з 2018 р.) та «Цей день в історії» (з 2019 р.). Так, у 2014 р. з 18 повідомлень тільки 3 присвячувалися жінкам, у

2015 р. з 18 – 3, у 2016 р. з 13 – 0, у 2017 р. з 18 – 6, у 2018 р. з 24 – 4, у 2019 р. з 21 – 3 та у 2020 р. з 28 – 6. У підсумку за сім років роботи на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України було опубліковано 25 повідомлень стосовно жінок мисткинь, що складає 17% від загальної кількості. Попри усталену думку, що творчість є цариною жінки, результати є неочікуваними, але виправданими зважаючи на вибір між призначенням та покликанням жінки. Зокрема, слід зважати на специфіку фондів ЦДАМЛМ України, які не завжди є чисельними та ресурсними для написання повідомлення. Тому у 2020 р. було запропоновано збільшити інформування про творчість мисткинь. Слід наголосити, що ця мета не має феміністичного ухилу та не спрямована на дискримінацію чоловіків. Так, у 2021 р. з 51 повідомлення у 14 розповідалося про жінок, тобто спостерігаємо збільшення до (±)30%.

Розглянемо повідомлення про мисткинь, які розміщені на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України. Тож, перше повідомлення про мисткиню було презентовано 19 вересня 2014 р. про художницю Марію Примаченко. У публікації була викладена хронологія передачі творів художниці до Архіву-музею. У мережі Інтернет було афішовано 5 її художніх робіт. З жовтня з'явилося повідомлення про письменницю, поетесу Ліну Костенко. У публікації йшлося про подарований нею вірш «Зустріч» Павлу Тичині у 1945 р. Останнє новина року

стосувалася письменниці Ольги Кобилянської. До її 150-річчя була підготовлена онлайн-виставка, в якій висвітлювалася біографія мисткині, склад сім'ї, творчий шлях та коло спілкування.

У січні 2015 р. повідомлялося про матеріали з особового фонду ф. № 356 художниці-бойчукістки Оксани Павленко. Власне мова йшла про 3 документи: портрет та автопортрет Івана Падалки, а також посвідчення про відрядження від Межигірського керамічного технікуму з автографом Василя Седляра.

20 листопада було розміщено інформацію про поетесу, шістдесятницю Ірину Жиленко. Окрім звістки про формування фонду, подані 4 документи: автограф вірша 1964 р., роздуми про місію поета та уривок з вірша «Освітлення в коханні» до К. Білокур, особисте фото поетеси, автограф на власній збірці «Вечірка у старій винарні» 1996 р.

14 грудня було репрезентовано 4 документи художниці, народної майстрині Ганни Собачко-Шостак: малюнок «Півні», нотатки Алли Горської про творчість мисткині, намальована нею новорічна листівка Михайлу та Лесі Стельмахам, фрагмент творчої характеристики Г. Собачки-Шостак висунутої до складу Спілки художників СРСР.

Найбільша кількість інформаційних повідомлень про мисткинь було підготовлено співробітниками Архіву-музею у 2017 р. Так, 2 лютого було подано інформацію про письменницю, перекладачку, громадську діячку Віру Вовк. Слід зазначити, що окрім історії формування фонду письменниці та характеристики її матеріалів, вперше була подана біографія, як складова публікації.

7 лютого було розміщено новину про художницю-авангардистку, шістдесятницю Аллу Горську. Фокус був зроблений на характеристиці творчого доробку мисткині та її особового фонду № 1165.

15 лютого поціновувачам української культури було представлено інформацію про письменницю, художницю Галину Мазуренко. Окрім 8 документів з архівних фондів, було висвітлено її життєвий шлях.

16 травня було опубліковано біографію з характеристикою архівних матеріалів оперної співачки, народної артистки СРСР Зої Гайдай. Новину було приурочено до 115-річчя від дня народження мисткині та проілюстровано 5 світлинами.

22 серпня до Дня незалежності України користувачам була запропонована інформація про поетесу Ганну Черінь (Галина Грибінська). Подана біографія мисткині, характеристика особового фонду №1301 та 6 світлин.

Остання публікація за рік була присвячена письменниці Докії Гуменній. У новині подано біографію, окреслено творчий доробок та презентовано 2 світлини – уривок з повісті «Мана» Д. Гуменної та лист письменниці до поетеси В. Віти.

Перше інформаційне повідомленням 2018 р. про жінку-мисткиню спостерігаємо у лютому. До 100-річчя від дня народження поетеси Любові Забашти співробітники ЦДАМЛМ України підготували короткі біографічні відомості, охарактеризували архівні матеріали (зокрема, особовий фонд мисткині ф. № 517) та подали 6 світлин.

У березні було розміщено інформацію про поетесу, письменницю, художницю Емму Андіївську. Характеристика життєвого шляху була доповнена довідкою про архівні ресурси ЦДАМЛМ України щодо мисткині та 5 світлинами.

16 серпня з нагоди 85-річчя від дня народження оперної співачки, народної артистки СРСР Бєли Руденко було репрезентовано біографію мисткині. Співробітниками Архіву-музею України відмічено, що переважна більшість документів зберігаються в особовому фонді співачки ф. №120, а також фонді мистецтвознавці Г.-І. Каркліні ф. № 845. Загалу представлено 8 документів.

8 вересня до 120-річчя від дня народження актриси театру та кіно Наталії Ужвій було подано біографію мисткині з переліком творчого репертуару, характеристикою архівних матеріалів та 9 світлинами.

У 2019 р. на офіційному веб-сайті та соціальних мережах ЦДАМЛМ України було опубліковано 3 інформаційних повідомлення про мисткинь. Так, 11 лютого до уваги користувачів було запропоновано новину приурочену до 105-річчя від дня народження письменниці Лариси Письменної. Розлогий життєпис був доповнений довідкою про джерельні ресурси про мисткиню в Архіві-музею України та 8 світлинами.

4 травня відмічений увагою ювілей оперної співачки, педагогині, народної артистки УРСР Марії Донець-Тессейр. У публікації репрезентовано біографію мисткині та 15 світлин.

Остання публікація року була приурочена до 100-річчя з дня народження української акторки Ольги Кусенко. Біографію мисткині доповнено 10 світлинами.

Таким чином, упродовж 6 років співробітники ЦДАМЛМ України формувалася структура інформаційного повідомлення про жінку-мисткиню, яке у кінцевому підсумку містило: 1) розлогу біографію життєвого та творчого шляху, 2) характеристику джерельних ресурсів Архіву-музею з вказівкою на особовий фонд або / чи посиланням на інші фонди, які містять інформацію про культурну діячку, 3) 5–14 світлин, які є сканкопіями архівних документів до біографії мисткині. В останні роки(2018–2019 рр.) фокус був направлений на культурних діячок ювілярки.

Тож, далі лише перерахуємо імена жінок-мисткинь, з чиїми життєписами можна ознайомитися на офіційному веб-сайті ЦДАМЛМ України та сторінках установи у соціальних мережах. Так, у 2020 р. були розміщені новини про: 1) 17 лютого про оперну співачку Оксану Петрусенко (Бородавкіну), 2) 11 березня акторку театру та кіно Софію Федорцеву, 3) 19 березня про поетесу, письменницю Ліну Костенко, 4) 21 жовтня про акторку театру та кіно Поліну Куманченко, 5) 23 листопада про майстриню народного декоративного розпису Параску Власенко, 6) 27 листопада про письменницю, перекладачку Зінаїду Тулуб.

Відмінними від розробленої форми викладу повідомлення є 3 новини: 20 травня про першу директорку Архіву-музею України Людмилу Проценко, 12 червня про оперну співачку, педагогиню, професорку, народну артистку СРСР Євгенію Мірошніченко та 19 червня про історикиню, фольклористку,

етносоціологиню Катерину Грушевську. У зазначених повідомленнях інформація про мисткинь подана тезисно.

Перерахуємо тих мисткинь, про яких співробітники Архіву-музею підготували публікації у 2021 р.: 1) 6 січня про поетесу Ганну Чубач, 2) 18 березня про письменницю, перекладачку, громадську діячку Надію Суровцову, 3) 16 квітня про педагогиню, освітянку, письменницю, громадську діячку Христину Алчевську, 4) 28 липня про письменницю, казкарку, сценаристку Марію Романівську, 5) 8 листопада про правозахисницю, шістдесятницю, письменницю, журналістку Надію Світличну, 6) 11 листопада про мистецтвознавицю Марію Кулішову, 7) 15 листопада про театральну акторку Оксану Затварську, 8) 16 грудня про письменницю, педагогиню Варвару Чередниченко, 9) 18 грудня про філологиню, літературознавчиню, перекладачку, шістдесятницю Михайлину Коцюбинську та 10) 25 грудня про письменницю, художницю Галину Мазуренко.

Також, у мережі Інтернет працівниками ЦДАМЛМ України були розміщені новини приурочені до свят: 1) 11 лютого до Міжнародного дня жінок та дівчаток у науці, в якому було згадано про Бєрту Корсунську, Марію Шаповалову, Зінаїду Голубєву, Дію Вакулєнко, Валєрію Смілянську, Ніну Чамату, 2) 29 березня до Всєсвітнього дня фортепіано про піаністку, музичну педагогиню, громадську діячку Людмилу Паращенко, 3) 30 вересня до Міжнародного дня перекладача та Всеукраїнського дня бібліотек про поетесу, письменницю, перекладачку Любов Горбенко та 4) 23 грудня до Свята людського світла про письменницю, журналістку, літературну критикиню Маргариту Малиновську.

Розкриття біографії жінки вимагає від дослідника звертати увагу на декілька «аспектів», які формують долю людини, а відтак – і її творчість. Один з найперших – це **походження та батьки**. В деяких випадках ця інформація відсутня. Наприклад, це стосується піаністки, музичної та громадської діячки Людмили Семенівни Паращенко (1867–1943), мистецтвознавиці Марії Андріївни Кулішової (1906–1994) та ін.

Другий аспект – **склад сім'ї** (брати чи сестри). Наприклад, журналістка, філолог, правозахисниця Надія Світлична завдяки своєму старшому братові письменникові, літературознавцю, правозахиснику Івану Світличному потрапляє до кола прогресивної інтелігенції 1960-х років та потоваришує з Аллою Горською, Миколою Вінграновським, Іриною Жилєнко, Василєм Симонєнком, Василєм Стусом та іншими. А старша сестра Марія будє допомагати Надії Іванівни у складні часи. Не менш доленосним було проживання старшого брата (художниці, письменниці) Оксани Лятуринської – Івана, у Німєччині, куди вона подалася, втікаючи від небажаного шлюбу.

Наступний аспект – **середня освіта**. Наприклад, вітчим письменниці, художниці Галини Мазурєнко (1901–2000) дбав, щоб падчерка отримала гарну освіту. У Катєринославі вона навчалася в комерційному училищі С. Степанової та малярській школі імпрєсіоніста В. Корнєва.

Найголовніший аспект – **дебют творчої діяльності**. Безперечно дебют не слід ототожнювати з всезагальним визнанням, але презентація своєї творчості суспільству закладає підґрунття для подальшого розвитку. Так, перше

оповідання «Лохтарь обдури» Варвари Чередниченко світ побачив, коли їй було всього 14 років, а вірш Любові Забашти вперше надрукували, коли їй було 17 років.

Не менш важливим є **умови творчої роботи**. Не відомо які б наукові досягнення мала б історикня, громадська діячка Надія Суровцова, якби не 30 років ув'язнення, які фактично припинили період активної дослідницької діяльності жінки. А от розкриття літературного хисту письменниці Лариси Письменної затьгнулося на 20 років. Ще будучи юною, вона опублікувала свій перший вірш у журналі «Трактор», але подальше навчання, воєнні події та сімейні обставини відтермінували її творчу діяльність. Лише у 1951 р. було опубліковано її перше оповідання, коли жінці було вже 40 років. Чималі труднощі на творчому шляху відчували мисткині-діаспорянки. Так, Оксана Лятуринська під час проживання у Чехословацькій республіці встигла опублікувати збірку поезій «Гуслі» та «Княжа емаль» та у 1946 р. їй вдалося видати збірку новел «Материнки». Після життя у таборі для переміщених осіб Ашаффенбурзі в 1949 р. емігрувала до штату Міннесота в США, де вже у 1956 р. вона видала збірку віршів для дітей «Бедрик».

Таким чином, проблематика жіночої творчості потребує більш детального вивчення, а інформування про українських мисткинь ХХ ст. на інформаційних ресурсах має проводитися більш широко та активно. Наразі ЦДАМЛМ України реалізує ці завдання в рамках трьох віртуальних проєктів: «АРХІВажлива СПРАВА», «Архів-музей на допомогу вчителям» та «Цей день в історії». Творча діяльність жінки багато в чому залежить від таких аспектів, як походження, склад сім'ї, освіта, дебют творчої діяльності та умови її втілення. Зважаючи на лакуни в біографіях мисткинь, сподіваємось, що наші інформаційні повідомлення в мережі Інтернет будуть викликати не тільки інтерес, а й спонукатимуть користувачів звертатися до архівних першоджерел ЦДАМЛМ України.

*Олена Денисевич, канд. філол. наук, доц.,
Державний університет «Житомирська політехніка»*

Усна історія в перспективі антропологічних досліджень

Застосування та теоретичне обґрунтування методу усної історії у різних її аспектах розкрито у працях українських вчених О. Кісь [3], Г. Грінченко [2], Т. Пастушенко [5], Т. Нагайка [4], О. Бріциної [1] та багатьох інших. Науковий доробок західних дослідників дозволяє говорити про потужний потенціал таких студій у різноманітних гуманітарних дослідженнях.

Багатовимірність, що міститься в усній історії, є своєрідним продовженням багатогранності людської долі та людського досвіду. Звідси, мабуть, і виникають труднощі з неоднозначним вписуванням усної історії у сферу інтересів однієї академічної дисципліни [8, с. 24].

В історичній перспективі усну історію розглядають як додаткове історичне джерело. Чим ближче до часу подій проведені дослідження, тим вище їх

фактографічна цінність. Отримані результати особливо важливі у сфері досліджень суспільної історії та історії повсякдення, де оповідачами виступають «звичайні люди» – свідки та учасники досліджуваних подій, які інакше не передали б свій досвід. З соціологічної перспективи, в усній історії не шукають відповіді на питання про те, як було «насправді», проте акцентують увагу на тому, що і як пам'ятає і розповідає оповідач, як оцінює і який сенс надає цим подіям [8, с. 22].

Усна історія – це свідомо, підпорядкована певному сценарію розмова-діалог між двома людьми про деякі аспекти (пережитого) минулого, що вважаються історично значущими [10, с. 2–3].

Сучасний метод застосування усної історії має на меті не пряму реконструкцію подій на основі свідчень очевидців, а розуміння усної історії як такої, що говорить нам не стільки про факти, скільки про їх значення [9, с. 48].

Процес оповідання історії відображає стан свідомості мовця про те, *хто* говорить, *кому*, *з якою метою* і *за яких обставин*. У цьому розумінні усна історія може стати джерелом для міждисциплінарних досліджень: історичних, соціологічних, антропологічних, психологічних [8, с. 23].

В діалозі з іншою людиною відкриваємо нашу тотожність, те, ким ми є і як розуміємо нашу історію. Усна історія, будучи результатом постструктурних змін у суспільних науках, допомагає зберігати індивідуальні спогади, звертання до найбільших базових потреб людини – зустріч з іншою людиною [11, с. 113].

Форми мови, словниковий запас, способи формування речень та побудова всього тексту – все це дозволяє описати особистість мовця, як національної, так і соціальної або психологічної, дізнатися його чутливість і менталітет. Тому мовні деталі повинні бути збережені в записах [6, с.13].

Співрозмовник, розповідаючи свою автобіографічну історію, повинен знати, що більше, ніж події, свідком або учасником яких він був, нас цікавить він, як особистість, та його індивідуальна доля. Свідки події і є експертами своєї долі, а ведучий (дослідник) є лише для того, щоб слухати і розуміти [8, с. 28–29].

Основна мета усної історії, на думку Portelli, – це не відкривати невідомі факти, адже пам'ять – це не сховище фактів, а активний процес надання значень. Тому немає «помилкових» усних свідчень, всі вони психологічно «істинні», і їх істина може бути настільки ж істотною, як і фактографічно надійне джерело [9, с. 51].

Інтерес до еліт, людей зі світу політики і великого бізнесу був притаманним на початках розвитку методу усної історії у Сполучених Штатах Америки. Характерним також було переконання, що усна історія – це перш за все архівна діяльність, збір усних свідчень для потреб істориків, як доповнення до традиційних писемних джерел. Однак, вже починаючи з шістдесятих, сімдесятих років, усна історія асоціюється із зовсім іншими темами – з документуванням [8, с. 34].

Соціологи та історики почали записувати інтерв'ю насамперед зі «звичайними людьми» з різних соціальних верств та регіонів. Однак мова йшла не тільки про нові теми, а насамперед про написання нової історії, історії «знизу» [8, с. 34].

Наступним етапом розвитку усної історії стало перенесення акценту з теми на саму особистість оповідача, більший інтерес до його життєпису. Зосередження на біографії, на історії життя респондента означало зближення з якісною соціологією [8, с. 35].

Реконструкція об'єктивної реальності, яка стоїть за ставленням мовця до висвітлення соціальних процесів, що визначають його біографію, а також до пізнання суб'єктивних вимірів життя, визначення зв'язків між життям та структурою і соціальними змінами, набуває актуальності у сучасних дослідженнях [8, с. 35].

Метою розповідного інтерв'ю є отримання дослідником розповіді про життя або окремі його складові. Побудова теорії, закоріненої в автобіографічних матеріалах, дає змогу інтерв'юєру виявити ключові елементи опису, індивідуальні способи аргументації, особливості, характерні для мовної картини світу оповідача та для власної інтерпретації досвіду його минулого [8, с. 69].

На форму розповіді впливає соціальний контекст спогадів: мета розповіді, розуміння очікувань дослідника, інтелектуальні можливості й мова оповідача, очікування історика і його потреби в дослідженнях, поточний психологічний стан обох учасників розмови. Пам'ять оповідачів не зберігає минулого, а залежить від актуальних умов, тому історії є лише відрізком їх біографічного досвіду для яких вкрай необхідно враховувати соціологічне знання при аналізі інтерв'ю [8, с. 70].

Багато хто, згадуючи власні страждання, переживає їх заново, неетично було б створювати в таких ситуаціях дистанцію, залишати оповідача наодинці з оновленими спогадами про минуле. Дослідник повинен створити для свого співрозмовника опору, комфортне середовище чи сприятливі умови, атмосферу довіри й розуміння [7, с. 12].

Антропологічний підхід до методу усної історії відкриває нові можливості розуміння людини та значень подій у її житті. Усна історія може стати джерелом для міждисциплінарних досліджень або матеріалом для історичних, соціологічних, антропологічних, психологічних розвідок. У контексті війни усну історію також можна розглядати, як певну терапію, що приносить полегшення та допомагає повернути людині почуття гідності, яке відбрала війна. Таким чином, цей метод відповідає на основну людську потребу комунікації бути почутим і вислуханим.

Джерела та література:

1. Брицина О. *XX століття в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод, джерело.* Харків: ПП «Торгсін Плюс», 2010. С. 135–144.
2. Грінченко Г. Г. *Усна історія: методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів.* Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 28 с.
3. Кись О. Усна історія: концептуальні засади. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.* Серія: «Історія». Вип. 2. Ч. 3. 2015. С. 212–220.

4. Нагайко Т. Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій. У *пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод, джерело*. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торгсін Плюс», 2010. С. 160–170.
5. Пастушенко Т. В. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 16/17. С. 10–15.
6. Bartmiński J. O wartościach słowa mówionego. *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta. Lublin, 2008. P. 9–16.
7. Engelking B. *Zagłada i pamięć. Doświadczenie Holocaustu i jego konsekwencje opisane na podstawie relacji autobiograficznych*. Warszawa, 2001.
8. Filipkowski P. *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010. 509 s.
9. Portelli A. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany 1991. 358 p.
10. Shopes L. Making sense of oral history. URL: <https://cutt.ly/1KfhI2b>
11. Wasiuta S. Mówienie (o) historii. *Historia mówiona w świetle etnolingwistyki*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta. Lublin, 2008. S. 106–113.

Сергій Набока, канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Використання інформаційних технологій впливу на свідомість, в контексті російсько-української війни

Вплив масмедіа на людське життя, відчутно і невпинно зростає з XIX століття. Неухильне збільшення ролі ЗМІ, практично у всіх сферах буття нашого соціуму, визначається кількома суттєвими чинниками. Тут і запровадження масової освіти серед широких верств населення, і поява масового середнього класу, масштабна урбанізація, наростаюча ускладненість економіки, прискорення циркуляції інформації, демократизація суспільства і політичних систем... Ну і звичайно, вдосконалення та розвиток в кожному столітті, власне самих технологій медіа. XIX – початок XX ст. були добою домінування преси. Потім до газет, додалися радіо й кінематограф. Згодом, найважливішим інструментом впливу стало телебачення. Перша половина XXI сторіччя – час мобільного зв'язку, комп'ютерів, інтернету, соціальних мереж.

Кожен з цих факторів, відіграє вагомую роль, в колосальному зростанні питомої ваги ЗМІ, у впливі на життя людського суспільства. Причому, фактично у всіх областях – соціально-економічній, суспільно-політичній, культурно-освітній. Недаремно ЗМІ, зараз називають четвертою владою.

Однак найповніше та найвідвертіше, для обробки свідомості широких мас населення, масмедіа використовуються під час виборів та гострих воєнно-політичних конфліктів. ЗМІ тоді, практично стають тотальним інструментом

інформаційної війни [2, с. 374]. Звісно, в людській історії так було завжди. Проте саме в наш час, з величезним зростанням ефективності наукових технологій, публічності дипломатії та нових суспільних реалій (де настрої широких мас, все сильніше впливають на політику) – роль засобів інформаційного впливу стала дійсно тотальною. А в сучасній війні – їх місце взагалі, важко переоцінити.

Особливо тому, що нинішній світ економічно і культурно тісно взаємопов'язаний, глобалізований та демократизований. Сучасна війна, набуває «гібридного характеру». З огляду на це важливість складової інформаційного впливу ще більше зростає.

Висловлюючись образно, можна констатувати, що раніше – головним важелем контролю та дії була сила, а сьогодні – маніпуляція [3, с. 174]. До того ж, варто відмітити ще один дуже значущий аспект – сучасні ЗМІ, відіграють своєрідну роль «зворотнього зв'язку» між елітою та суспільством. Без цього, соціум перестав би буди успішним та конкурентноздатним. А в самій державі, невідворотно починаються деструктивні процеси й наростають кризові явища.

Іншим, надзвичайно серйозним ефектом ролі інформаційного впливу сучасних технологій ЗМІ, можна відзначити той факт, що спостерігається і підпадиння під їх вплив самих «ляльководів» – замовників-суб'єктів пропаганди. Тобто еліта і лідери, котрі значною мірою формують інформаційну повістку та «формат» для мас – самі, починають у все це вірити та поділяти погляди й сфабриковані настрої. Відбувається, так звана раціоналізація. Особливо, це спостерігається в період криз, пандемій, воєнно-політичних протистоянь.

Аналізуючи аспекти маніпуляційного впливу, на свідомість населення через посередництво інформаційних технологій, в контексті російсько-української війни, можна виділити основні складові цього явища. Адже хто виграє інформаційне протистояння, той принаймні, вже наполовину переможе у війні та майбутньому контролі захопленого. Як казали римляни, «коли завойовано голови, непотрібно завойовувати тіла».

Головною метою боротьби на інформаційному фронті є: забезпечення підтримки свого народу у війні, високий рівень патріотизму громадянського суспільства, гарантування високої мобілізованості громадян, єдність країни, лояльність людей до влади, готовність населення нести економічні та військові жертви, «не помічати» провалів чи «дворушництва» еліти. Мінімізувати у себе колабораціонізм та загрозу розколу.

Наступною ціллю «інформаційної війни» – являється деморалізація армії, еліти та населення супротивника. Приваблювання їх на свій бік.

Не менш важливим напрямом у інформаційній боротьбі, виступає нагальна необхідність здобуття зовнішніх союзників. Іншими словами – залучення на свій бік суспільної думки та симпатій «зовнішнього світу». Що, реально конвертується у військову, політичну, дипломатичну і соціальну допомогу для власної держави, та в остракізм, обмеження і санкції для супротивника.

Суб'єктами інформаційного впливу, виступають як правило, сторони конфлікту (держави) і «нейтралі» (треті країни чи міжнародні організації). Об'єктами – являються громадяни протидіючих і нейтральних регіонів світу.

Під час війни, невідворотно відбувається обмеження альтернативних ЗМІ, обмежуються зовнішні та внутрішні опозиційні інфовпливи, вводяться елементи цензури... Рівень мобілізації та централізації власних масмедіа надзвичайно зростає. Як і концентрація безкомпромісного монопольно-інформаційного тиску на своє населення. Для досягнення необхідного ефекту широко використовується релігія, державна ідеологія, патріотична пропаганда, різноманітні культурно-громадські інститути і організації, проводяться історичні «підтасовки» і спекуляції, реалізується демонізація супротивника, робиться максимальне розпалювання образ та апелювання до емоцій, ну і звичайно залучаються в дію маніпулятивно-психологічні методики всіх наявних ЗМІ та структур.

В сучасному світі, роль інформаційного впливу виросла неймовірно. Оскільки чисто класичні війни стали надто дорогими та невідповідними. Вже не кажучи про ціну економічних втрат та небезпеку ядерної зброї. Зросла роль людського життя. Урбанізовані громадяни стали більш освіченими, вільними, захищеними в соціальному та правовому відношенні. У багатьох країнах, жителі реально впливають на політичну повістку. Тому, проводити затяжну й масштабну війну – складно й небезпечно. Мобілізувати та переконати на це громадян дуже важко. Особливо адміністративними чи прямолінійно-пропагандистськими засобами. Відтак, роль маніпулятивного впливу на свідомість населення та проведення саме «гібридних війн» – в розвинутих суспільствах тільки підвищується [1, с. 173].

Потрібно зауважити, що інформаційний вплив проводиться як до війни (підготовка свого населення, деморалізація ворога та обробка нейтралів), під час воєнної кампанії, а також після закінчення воєнного конфлікту (створюються певні міфи в публічній площині, обмежуються строки давності для оприлюднення закритих архівів...) [4, с. 113].

Для успішного досягнення цілей інформаційної війни, використовуються основні «реперні точки захоплення висот» на цьому фронті, експлуатація соціально-біологічних інстинктів людей та гра на психології народних мас.

Дуже важливо випередити супротивника, отримавши перевагу в інформаційній війні. Зарані дискредитувати ворога, обґрунтувавши свої претензії та дії. Отримати пристойний привід для війни. Наприклад, «висвітливши» уявні мовні утиски, геноцид та «бомбардування беззахисного населення» на сході України. Це доцільно «козвучити і довести», як для виправдання війни в очах свого народу, так і бажано третьої сторони й навіть жителів країни-противника. І таким чином, здобути загальну підтримку чи принаймні пасивність зовнішнього світу.

Наступний момент. Оскільки психологічно, люди бажають бути на «справедливій стороні» та співчують захисникам, то вкрай необхідно виставити себе не агресором, а жертвою війни. Та й саму війну, називати війною – не бажано. Приміром, проголосити, що провадиться «спецоперація», спрямована на захист пригноблених жителів Донбасу від агресії «українських нацистів». Подати себе «миротворцями». Широко проводити кампанію

дезінформації та демонізації супротивника, звинувачуючи його в терактах та злочинах проти цивільних громадян.

Для мобілізації власного населення та збереження ним лояльності до влади і готовності переносити соціально-матеріальні негаразди, використовується образ «обложеної фортеці». В публічній сфері, применшуються втрати власних військ та перебільшуються втрати ворога. Розкручуються подвиги та перемоги своїх солдатів. А щоб досягти деморалізації противника, в медійному просторі створюється враження, що значна частина населення та еліти ворога, переходить на «наш бік». Мовляв, солдати масово здаються, влада розколота і зраджує, емігрує й вивозить кошти, бреше власним громадянам, а економічні перспективи тяжкі. Ну а союзники, практично не допомагають і «змовляються за спиною»... Широко використовується різноманітний інструментарій «сірих» (де напівправа) та «чорних схем» впливу, на свідомість населення противника.

Досліджуючи наслідки інформаційної війни в російсько-українському конфлікті, можна зробити деякі висновки. Російська федерація по більшості параметрів, програв інформаційне протистояння, що звичайно безпосередньо відбивається й на перебігу війни. Якщо у 2008 році в грузинській війні, чи у 2014 р. на початку війни з Україною, РФ в значній мірі в основному, перемагала на інформаційному фронті (до збиття малайзійського «Боїнга») [5, с. 321]. Про це свідчили не лише настрої російського суспільства, але й позиція Заходу (котрий фактично санкціонував відторгнення від Грузії Абхазії й Південної Осетії та анексію Криму). Крім того, значна частина громадян України, тоді підтримувала такі російські акції. Більше того, українська влада, в той час, змушена була, власне лише оборонятись – тому що заборона російських теле- і радіоканалів, а також обмеження інтернет-сайтів – чітко свідчили про те, що інформаційний вплив російської пропагандистської машини, мав успіх навіть в соціальних мережах. І протистояти йому, Україна на рівних не могла. Зараз же, ситуація кардинально змінилася.

Після нападу російської армії 24 лютого 2022 р. і активізації війни в цій гарячій фазі, Росія в основному за більшістю показників, програв інформаційну боротьбу. Лише у впливі на власне населення, російська пропагандистсько-маніпулятивна машина має відносний успіх. Однак і на зовнішньому фронті, і у впливі на українців – РФ зазнає суцільних невдач. Що безумовно, позначається політико-економічною ізоляцією, практично повною втратою Росією союзників, відсутністю розколу в Україні та її масовою міжнародною підтримкою.

Аналізуючи причини успіху України на інформаційному фронті, попри деякі очевидні складові, можна відзначити вплив інших певних факторів. Оскільки страшна війна, з усіма її жахами, ведеться на її території, Україні набагато легше підключати емоції співпереживання та патріотизму, як у власного населення так і у західній аудиторії. Крім того, шість мільйонів українських біженців (причому в основному жінки та діти), служать для європейців наявною картиною жайів війни. Вони їм співчувають та беруть участь в допомозі біженцям.

Російська ж влада, законодавчо переслідує за альтернативну інформацію чи оприлюднені погляди, що не збігаються з офіційною позицією (закони «про фейки», дискредитацію російської армії, переслідування «іноагентів» і так

званих «нацзрадників»). Російські пропагандисти, не гребують відвертою брехнею та дезінформацією. Натомість, українська медійна та правляча машина, старається проводити максимально можливо відкриту політику в публічній сфері. Не говорячи всієї правди, її «речники», намагаються все що можливо висвітлювати, уникати відвертої брехні й визнавати навіть декотрі помилки. Це виглядає досить виграшно, на тлі грубої та агресивної російської пропаганди.

Елементи інформаційної боротьби, завжди були в історії людства, однак в сучасному вигляді, вона виникла та сформувалась під час першої світової війни і еволюціонувала протягом всього ХХ сторіччя. Однак максимального розвитку та ефективності, цей вид впливу, досягнув з розвитком інформаційних технологій та соціальних систем саме в наш час. І схоже ХХІ століття, стане періодом максимального «розквіту» цього суспільного явища.

Джерела та література:

1. Білецький В. *Гібридна війна: inverboetinpraxi*. Вінниця, 2017. 224 с.
2. Волковський Н. *История информационных войн*. Санкт-Петербург.: «Полигон», 2003. 729 с.
3. Кара-Мурза С. *Манипуляция сознанием*. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 832 с.
4. Почепцов Г. *Информационные войны*. Москва: Рефл-бук, 2000. 231 с.
5. Соловей В. *Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования*. Москва: Эксмо, 2015. 524 с.

Маргарита Дяченко, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міфологізація російськими медіа історії України (2014–2022 рр.)

Міфологізація історії є невід'ємною частиною колективної пам'яті та розповсюджується через засоби масової інформації (ЗМІ) [4]. Хоча, журналістська етика, формально не дозволяє відверто фальсифікувати відомості про події, проте держави-агресори в своїй інформаційній політиці безсоромно ігнорують ці принципи та насичують свій інфотейнмент [7, с. 241] великою кількістю пропаганди та фейків. Після початку повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. на територію України, тема міфологізації має значне поширення в інформаційному просторі, що підтверджує актуальність теми та її важливість для всього світу. В представленій роботі, розглянуто тему міфів, що розповсюджуються Російською Федерацією, задля знищення історії України.

З початку агресії ЗМІ РФ значну увагу приділяють міфу щодо «братськості» українського та російського народів. Міф про «братські народи» мав значну підтримку під час каденції В. Януковича, хоча був створений ще у часи Радянського Союзу. Історичним підґрунтям цього можна вважати

Будапештський меморандум, коли Україна позбулася ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки з боку Росії, Великої Британії та США [5]. Час «братерства» налаштовував більшість українців проти власної Батьківщини, що пізніше стало одним з етапів інформаційної війни: українці не вірили що росіяни («нібито брати») могли на них напасти. Крах цього міфу ознаменувала Революція Гідності 2014 року, яку російські ЗМІ подавали як прояв ненависті до Росії та росіян.

У той самий час демонізуються і українські націоналісти, які в російській пропаганді отримали тавро «бендерівців». Апогеєм експлуатації цього концепту стала інформація у російських ЗМІ, що «бендерівці» їдять дітей на сніданок та ґвалтують на вулицях жінок [3, с. 219]. Кампанія залякування про «терор та звірства українських націоналістів» широко розкручувалась в російському інформаційному просторі й після результатів незаконного референдуму в АР Крим, оскільки російські медіа демонстрували жагу місцевого населення до вступу в Росію.

Російська пропаганда запустила на телебаченні карту «подарунків Україні», яка стверджує, що Крим є «історичним подарунком радянської влади Україні, проте настав час забирати своє», так само як і Донбас, що мовляв ніколи не належав до території України [9]. Проте, український медіа простір наповнений публікаціями фото ХХ століття з традиційним та весільним одягом Донеччини, який складається з керсету, літника, анучі, парочки, шарафану, жупану, крайки тощо. Головною ознакою регіону в одязі є вишивка з традиційним українським орнаментом [8]. Російські ж ЗМІ намагаються доводити, що Донбас немає жодних точок зіткнення з українською історією та культурою.

Варто відзначити, що лідери деяких європейських держав, виходячи з власних економічних та політичних інтересів, також використовують подібні наративи й послуговуються цим міфом. Приміром у квітні цього року, президент Франції Е. Макрон (не заперечуючи факти військових злочинів з боку російської армії) відмовився визнавати геноцидом українців різанину в місті Буча, зазначивши в своєму Twitter-акаунті про «суперечку братів». Це доводить, що укорінення цього міфу відбувалося упродовж тривалого проміжку часу.

Міф про «російський Крим» у ЗМІ набуває вагомого значення також з 2014 року. В інтерв'ю російського опозиціонера О. Навального радіостанції «Ехо Москви» зазначається, що «Крим – це не бутерброд» та в майбутньому не буде українським. Цей девіз підтримують багато «хороших росіян», які зловживають українською щирістю та вірою в можливість відновлення позитивних відносин [10]. Відповідно до цього твердження, Крим, який є «подарунком» для України від 1954 року, має повернутися в «рідну гавань».

Ще одним інформаційним міфом, який широко культивується та тиражується в російських ЗМІ є твердження, що «Київська Русь – це колыска руського народу». Такий наратив, активно розповсюджується Росією останнім десятиліттям: до прикладу, у 2016 році у Москві було відкрито пам'ятник Володимирі Великому – «збирачеві руських земель», що приурочили до 1000-ї річниці смерті Володимира) [1].

Міфологізації історії відбувається не лише в ЗМІ та соціальних мережах, але і в навчальному процесі. Приміром, історичні підручники Росії переважно зневажливо зображують українців. До речі, сам термін «Київська Русь», нині оперативно вилучається з російських шкільних підручників. Причому явно не з наукових, а чисто з політичних мотивів.

Однак головною ареною інформаційної війни є медіа-простір. Наприклад, на початку повномасштабного вторгнення, Росія випустила мультфільм про сучасні події. Російська сторона у цих мультфільмах зображує свою позицію у вигляді справедливого та сильного парубка Івана, який завжди боронив меншого та слабшого Миколу (спочатку «Колю», а в період незалежної Україна – «Миколу»). «Колю» звинувачують у тому, що він «раптом» став «Миколой», почав ображати слабших (а саме «ДНР» і «ЛНР»), а про Крим не згадується) та бити Івана, який хотів «захистити товаришів». Наприкінці пояснюється, що два братські народи не поділили між собою незрозуміло що, а Україна змінилася в гірший бік сторону, тому Росія мужньо почала оборонятися [6].

Відповіддю українських медіа став аналогічний мультфільм (він має англійські та російські субтитри), який розповідав ту саму історію з точки зору України: росіянин Іван увесь час був Миколою та почав відбирати його іграшки, бити, налаштовувати проти Миколи світову спільноту. Проте світова спільнота побачила замах та відреагувала на підтримку Миколи. У поясненні говориться, що для України війна триває з 2014 р. і має національно-визвольний характер, оскільки відбувається боротьба за визволення власних територій, на яких мешкають громадяни України, зазомбовані російською пропагандою [2].

Отже, міфологізація української історії є фактом, який потребує детального вивчення. Цікавим є вплив російських ЗМІ на різні категорії населення, що стверджує про вкорінення міфів на підсвідомому рівні. У роботі висвітлено найбільш популярні міфи російських медіа про українську історію, проте багато з них потребують більш детального дослідження та спростування у медіа-просторі, який зараз служить ареною не лише інформаційної, але, на жаль, і справжньої війни.

Джерела та література:

1. Кочарова А. О памятнике князю Владимиру и его скитаниях по первопрестольной. *РИА Новости*. URL: <https://cutt.ly/ZKzD5Ck>
2. *Відповідь українців на російський мультим! Правдива версія!* YouTube. URL: <https://cutt.ly/oKzFtvp>
3. Радченко Д. «Жареный укроп» с «кровью младенцев»: пищевые коды российско-украинского конфликта. *Newsfore вчера и сегодня*. 2016. № 31. С. 219.
4. Єнін М. Н. Засоби масової інформації (ЗМІ). *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://cutt.ly/hKzFfg3>
5. *Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї*. 05.12.1994. URL: <https://cutt.ly/6KzFvi2>

6. «Накажу друга!» Брехливий мультик, який показують дітям у Росії. *YouTube*. URL: <https://cutt.ly/XKzFRD7>
7. Стеців М. Особливості інфотейменту на закарпатському регіональному телебаченні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2001. № 26. С. 241–244.
8. Особливості національного вбрання на сході України. *Район. Історія*. URL: <https://cutt.ly/CKzF0uI>
9. Чернышук П. РосТВ нарисовало фейковую карту, какой Путин видит Украину. *Власть Сегодня*. URL: <https://cutt.ly/gKzFXMC>
10. Слова Навального о Крыме раскололи российскую оппозицию. *BBC News Русская служба*. 2014. 16 октября. URL: <https://cutt.ly/PKzGaZ4>

Сергій Сільванович, студ.,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Інформаційний потенціал часопису «Дніпрові хвилі» у дослідженні історичної пам'яті Катеринославщини початку ХХ ст.

Активізація суспільно-політичних процесів в Російській імперії та прискорений економічний розвиток Катеринослава наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. формували злам між традицією та модерном, наслідком якого стала підвищена чутливість до усвідомлення та інтерпретації власного минулого.

Важливим завданням для дослідження регіональної історичної пам'яті Катеринославщини є аргументоване розширення джерельної бази. Саме з цієї причини привертає увагу часопис «Дніпрові хвилі» (1910–1913 рр.), який став напівофіційним друкованим майданчиком Катеринославської «Просвіти» та її філій – одних з перших масових промоутерів української ідеї та культури в регіоні.

«Дніпрові хвилі» було засновано в 1910 р. з ініціативи місцевого громадського діяча та мецената, члена ради «Просвіта» М. Богуславського. Часопис виходив українською мовою двічі на місяць протягом 1910–1913 рр. та витримав 72 номери. Видавцем та номінальним редактором протягом майже всього часу був К. Котов, фактичним редактором до переїзду до Києва – відомий історик та публіцист Д. Дорошенко, а останні 20 номерів журналу редагувала просвітянка Є. Павловська [7].

За власним визначенням видання було покликане згуртувати місцеве українське громадянство та пробудити національну свідомість серед тутешнього населення. Це зумовило ідейну специфіку часопису, в якому увага зосереджувалася на культурній та суспільній проблематиці. Широкий спектр публікацій охоплював актуальні питання громадського життя, функціонування української мови, популяризацію місцевої історії та культури, розвитку економічної кооперації серед селян.

Часопис зібрав коло себе значну частину місцевої інтелектуальної еліти, в першу чергу письменників (А. Кащенко, Є. Вировий), публіцистів (М. Биков,

М. Новицький, Л. Біднова) та істориків (Д. Яворницький, В. Біднов, Д. Дорошенко, Я. Новицький), які в переважній більшості були членами Катеринославської «Просвіти».

З приводу накладу часопису в історіографії поки що немає остаточних даних з причини фактичної відсутності комплексного джерелознавчого дослідження. Історик української преси та бібліограф В. Ігнатенко наводив орієнтовну цифру від 500 до 1000 примірників кожного номеру [6, с. 174].

Так само не дослідженою є і аудиторія видання. Д. Дорошенко в своїх спогадах побіжно зауважив, що часопис мав кілька сот передплатників, серед яких здебільшого були селяни, члени філій «Просвіти» [5, с. 153]. В цілому, на доступність відання найширшим колам вказувала й відносно невисока ціна в 10 копійок за випуск (або 2 рублі 40 копійок на рік) та включеність до системи міської преси – в одному з номерів зазначалося, що «Дніпрові хвилі» можна придбати в усіх книгарнях, кіосках та у рознощиків газет [2, с. 107].

Фактично з перших випусків часопису було сформовано його структуру, яка в подальшому майже не змінювалася. Програма випуску виглядає наступним чином: передова стаття про громадські справи, публікація українських віршів та оповідань, науково-популярні статті на різну тематику, новини українського та місцевого письменства, звістки з громадянського життя на Галичині, короткі дописи, листування редакції та рецензії.

Будучи радше виключенням на фоні загальної маси газет, які видавалися російською мовою, часопис акумулював в собі хроніку подій того сегмента місцевої спільноти, яка пов'язувала себе перш за все з українською ідентичністю. Для забезпечення легітимності будь-якої стійкої спільноти велику вагу має колективна пам'ять та традиція, в якій ця пам'ять закарбовується. Саме тому значна частина публікацій в часописі має історичний дискурс, який формувався за безпосередньої участі професійних істориків (Д. Яворницький, В. Біднов, А. Синявський, Д. Дорошенко), меншою мірою місцевих любителів історії та просвітян.

Вивчення інформаційного потенціалу «Дніпрових хвиль» у дослідженні історичної пам'яті значною мірою спрощує наявність ще неопублікованого бібліографічного довідника з іменним та авторським покажчиком, який дозволив виділити та згрупувати в окремі тематичні блоки різномірні публікації [4].

Важливе місце в тематичному наповненні «Дніпрових хвиль» займали публікації про козацтво, на що вже звертали увагу дослідники [19]. Ще в першому номері редактори одним з завдань проголосили необхідність друкувати розвідки та нариси з історії козацтва, щоб не зникла славна пам'ять про них, як лицарів та захисників рідного краю і всього європейського простору від татарських кочівників [1, с. 2]. Загалом, такий дискурс пам'яті про козаків, який розкривається через поняття «слава», «лицар», «оборонець» був покладений в основу переважної більшості публікацій.

Історична пам'ять про козацтво репрезентувалася крізь різні типи дописів. З них переважають художні оповідання та історико-етнографічна публіцистика. Оповідки на козацьку тематику активно публікували А. Кащенко («Згадки про Сагайдачне», «Над Кодацьким порогом») та Т. Татаринів («Старі Кодаки»,

«Богородичне», «З подорожі»), в яких концептуальною особливістю була їх прив'язка до спеціального місця, події, пам'ятника, поселення, які виступають в якості «місце пам'яті».

Історико-етнографічна публіцистика також доволі широко представлена замітками Я. Новицького («Людська пам'ять про старовину», «Великий луг»), Д. Яворницького («Як жило славне Запорозьке Низове військо») та В. Біднова («Самарський монастир», «Новий рік на Запоріжжі», «Останній кошовий запорозький Петро Калнишевський»).

Використання, навіть маніпуляції, історичною пам'яттю про козацтво в суспільно-політичних дискусіях також мали місце. Так у передовій статті за 1912 р. під назвою «Мазепинці чи богдановці?» [8], актуальне ідеологічне протистояння осучаснювало минулий досвід під відповідним кутом зору.

Важливою рисою використання поняття «козацтво» та його похідних було його застосування не тільки в контексті минулого досвіду, а в життєвих практиках сьогодення. На сторінках «Дніпрових хвиль» часто зустрічались дописи про актуальні комеморативні практики: про встановлення пам'ятника запорозцям на Кубані [15], перейменування вулиць у Катеринославі [16], про застосування ідентичносних псевдонімів, таких як «Козак» чи «Степовий В.».

Значне місце в структурі публікацій «Дніпрових хвиль» посідала постать Т. Шевченко, сукупність різножанрових дописів про якого можна умовно назвати «шевченкіаною». За бібліографічним реєстром загальна кількість публікацій (з назвою і/або з авторством) складає 939 позицій, з яких 98 стосуються Кобзаря (фактично 1/10 частини). Переважна більшість з них розміщена в рубриках «З нашого життя» або «З українського життя». У формі коротких новин висвітлювались події (місцеві та загальноросійські) комеморативних заходів по вшануванню поета. Так, редакція залучала читачів до зборів коштів на пам'ятник Шевченку в Києві та регулярно інформувала їх про стан справи [13; 14].

Великий пласт інформації складали дописи, які стосувалися проведення щорічних роковин Т. Шевченка, що включали аносові оголошення, програми та описи проведення таких заходів. Найбільш показово перебіг таких святкувань описано в повідомленнях «Шевченкове свято в Мануйлівці» [18] або ж «Шевченкове свято в "Амурським запорізьким просвітільним товаристві "Просвіта"» [3, с. 134–135].

Напередодні роковин лютневі або березневі випуски могли містити літературознавчі або публіцистичні статті. Так неодноразово до поезії Шевченка зверталась Л. Біднова («Діти в поезії Шевченка», «До Шевченкового ювілею»), М. Биков («Тарасова слава»), М. Новицький («Мертві і живі») та Т. Татаринів («Тарас Шевченко і українська часопись»).

Будь-яка символічна публічна практика пам'яті про Кобзаря не оминалась редакцією часопису та подавалась в хроніці життя: від розміщення портрету Шевченка в громадському просторі [11], до новин про нові переклади його творів та їх видання [9; 15].

Ще одна категорія публікацій, яку можна виділити в рамках практик колективної пам'яті на сторінках часопису можна вважати сукупність матеріалів,

що стосуються персонально-комеморативних практик: некрологи, ювілеї, спогади про видатних особистостей.

Понад 20 некрологів за 3 роки опубліковано в «Дніпрових хвилях». Переважна їх більшість стосувалася місцевих просвітян та громадських діячів (Т. Корнієнко, М. Мацаков, М. Рогович, Н. Щоголева). Однак не менш активно часопис реагував на відхід з життя відомих українських діячів поза межами міста/регіону – на перших шпальтах маємо некрологи М. Лисенку, Лесі Українці, окрема стаття про Ганну Барвінок.

Доволі репрезентативно на свої шпальтах «Дніпрові хвилі» відобразили і становлення ювілейної практики в регіоні. За приблизними підрахунками часопис акумулював понад 25 дописів про ювілейні заходи проведені як в місті, так і за його межами. Більшість з них у формі коротких новин формують мапу ювілейних святкувань відомих українців (М. Костомарова, Г. Барвінок, І. Котляревського, П. Куліша, Ф. Корша). Проте більш інформативними є публікації, що відображають перебіг ювілейних заходів, які проходили безпосередньо в місті. Такі урочистості влаштовували з нагоди 30-літньої наукової діяльності Д. Яворницького [10], 40-річчя творчості І. Франка [12].

Таким чином, аналіз інформаційного наповнення «Дніпрових хвиль» дозволяє стверджувати, що дискурс історичної пам'яті на шпальтах видання має інтенсивний характер та містить високий потенціал у дослідженні регіональної історичної пам'яті.

Джерела та література:

1. *Дніпрові хвилі*. Катеринослав. Вип. № 1. 1910. С. 1–20.
2. *Дніпрові хвилі*. Катеринослав. Вип. № 7–8. 1911. С. 89–117.
3. *Дніпрові хвилі*. Катеринослав. Вип. № 8. 1913. С. 113–136.
4. «*Дніпрові хвилі*». *Український часопис (1910–1913)*. *Бібліографічний довідник* / Уклад. С. Амбросимова, Н. Василенко, О. Журба, Т. Ковальська. Дніпропетровськ, 1992. (рукопис)
5. Дорошенко Д. *Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки)*. К.: Темпора, 2007. 272 с.
6. Ігнатенко В. *Бібліографія української преси 1816–1916*. Харків, 1930. 286 с.
7. Лазебник В. Кузьма Котов і його «Дніпрові хвилі». *Скарбниця ріднокраю*. Дніпропетровськ, 1993. Вип. 1. С. 29–33.
8. Мазепинці чи богдановці. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 2. 1912. С. 21–23.
9. Нові європейські переклади Шевченка. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 7. 1912. С. 115.
10. Новицький Я. Вшанування Д. І. Яворницького. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 21–22. 1913. С. 318–319.
11. Портрет Шевченка. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 5. 1912. С. 79.
12. Святкування ювілею І. Франка. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 23–24. 1913. С. 344–345.
13. Скільки зібрано досі на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 1. 1910. С. 16.

14. Справа з пам'ятником Т. Шевченкові. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 1. 1913. С. 13.
15. Степовий В. Пам'ятник Запорожцям, що першими прибули на Кубань. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 13–14. 1912. С. 198–199.
16. Українські назви вулиць в Катеринославі. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 10. 1912. С. 158.
17. Шевченко в перекладі на англійську мову. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 5. 1912. С. 80.
18. Шевченкове свято в Мануйлівці. *Дніпрові хвилі*. Вип. № 12. 1911. С. 178.
19. Школьна О. Зображення козаччини на шпальтах часопису «Дніпрові хвилі». *Журналістика: щорічний науковий збірник*. К., 2010. Вип. 9. С. 5–11.

Вадим Ільїн, канд. іст. наук, доц.,
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Регіональний вимір Української революції 1917–1921 рр. у подкасті «П'ятеро з ломбарду»

Умови війни Росії проти України дали дослідникам Української революції підстави для проведення аналогій з сучасністю. Контекст агресії цілком здатний вплинути на усунення дискусії щодо характеру революції, зцементувати оцінки її учасників, а критиків зарахувати до колаборантів.

Центральним питанням тез є розгляд того як поєднуються ролі дослідника-аматора, чиновника з питань історичної пам'яті і публічного історика. Подкаст «П'ятеро з ломбарду» є точкою перетину означених ролей краєзнавця Едуарда Зуба [2]. Дослідник входив до складу Харківської топонімічної групи, а також є головним спеціалістом Північно-Східного міжрегіонального відділу Українського інституту національної пам'яті.

Цілями подкасту, що розпочався у листопаді 2021 р. і налічує 10 епізодів, автори задекларували боротьбу з радянськими міфами; відновлення забутих сторінок історії; надання регіональній історії впізнаваності і доступності; ознайомлення харків'ян з національним відродженням на Харківщині під час революції. Остання ціль є актуальною з огляду на корисність деконструкції пострадянської ідентичності харків'ян, що базувалася на взаємовиключних і неусвідомлених образах. Її засадничим елементом до 2014 р. залишалося уявлення про Харків як «Першу столицю» – урізана версія радянського образу міста як колиски радянської влади в Україні. Пересічний харків'янин одночасно міг пишатися столичним статусом, не дуже усвідомлював, столицею якої держави і коли був Харків й презирливо або індиферентно ставився до символу столичності – Монументу на честь проголошення радянської влади в Україні. У зв'язку з формою пам'ятника і розташованим поруч будинком Історичного музею (колишній ломбард), серед харків'ян пам'ятник дістав назву «П'ятеро несуть холодильник з ломбарду», що відображено у назві подкасту. Примітно, що

демонтаж монумента у 2011 р. не викликав протесту з боку містян – це контрастувало із пристрасним захистом пам'ятника В. Леніну 2014 р.

Боротьбу з міфами і недоцільність створення нових як мету діяльності УІНП визнає його директор Антон Дробович [3]. Те, що це не так у випадку установи, в якій працює Е. Зуб, свідчить пост директорки Північно-Східного міжрегіонального відділу УІНП Марії Тахтаулової з приводу початку служби дослідника у добровольчому підрозділі «Фрайкор»: «Ми вже перемогли, ми творимо свій національний міф, а імперія програла, її розпад неминучий» [5]. Такий саме пост є на сторінці організації «Праві з Харкова».

Подкаст демонструє чесноти і вади Е. Зуба як краєзнавця, який досконало і самостійно дослідивши історію краю, намагається уникнути аналізу і теоретичних узагальнень на користь розгляду деталей. Наслідком є поверхові і сумнівні, але категоричні висновки.

Наприклад, критикуючи радянську історіографію за характеристику українських соціалістичних партій як «буржуазних націоналістів», Е. Зуб нехтує аналізом сутності і владної політики УПСР та УСДРП на користь некритичного сприйняття їхньої самоназви, що є прикладом *солідаризації з об'єктом дослідження*. Натомість, для підтвердження соціалістичного характеру партій Е. Зуб обирає ситуативний факт їхньої співпраці з більшовиками протягом 1917 р.

Перебільшена увага до форми на шкоду змісту призводить до *вульгаризації історичного матеріалу*. Розповідаючи про випадок спротиву харківських робітників евакуації заводів під час австро-німецького наступу 1918 р., коли Артем пригрозив страйкарям розстрілами, Е. Зуб демонструє поверхове розуміння класової позиції, ставлячи її в залежність від походження: «Їх [робітників] звинувачували в тому, що вони йдуть проти робітничого класу. Хто звинувачував? Голова юридичної секції Харківського Совдепа Іван Межлаук – він, перепрошую, дворянин. Перший народний секретар юстиції першого радянського уряду Люксембург – взагалі граф». За такою логікою син кріпака А. Денікін мав би бути лівих переконань, а НСДАП – соціалістичною партією.

Порівняння співпраці революційних німецьких військ і більшовиків у 1918 р. зі співробітництвом Гітлера і Сталіна ілюструє нехтування аналізом на користь *яскравих, але сумнівних аналогій*.

Коли ж ведуча запитує, чи можна назвати тодішні події «громадянською війною», дослідник уникає відповіді. Вживаючи такі характеристики як «російсько-українська війна в чистому вигляді», «російська громадянська війна на території України», Е. Зуб нарешті визнає, що не бачить «юридичного визначення, щоб охопити ті події» і називає їх «періодом лютого братовбивства і кровопролиття» – пропонує слабший варіант терміну, який не хоче вживати.

Іншою рисою подкасту є упередженість дослідника. Вже у першому епізоді Е. Зуб демонструє ставлення до української радянської державності: «під час революції на теренах України з'явилося «три з половиною» українських держави: УНР, Гетьманат, ЗУНР і Радянська Україна». Стверджуючи, що остання «фактично незалежною не була», дослідник чомусь робить виняток для Української Держави, що залежала від австро-німецьких окупантів.

Е. Зуб формулює важливу, але не нову тезу: «чужорідний елемент в 1917 році підтримав [більшовиків]»; «І тут виникає дуже неприємний національний момент, який краще не чіпати, а то прихильники політкоректності затопчуть... Завод ВЕК (ХЕМЗ), евакуйований 1915 р. з Риги – от там були найнадійніші більшовицькі загони». Проблема полягає у тому, які висновки випливають з факту підтримки більшовиків з боку неукраїнських робітників, яких дослідник постфактум виключає з українського суспільства за ознакою національності. Констатацією факту підтримки більшовиків робітниками-неукраїнцями Е. Зуб вплітає у висновки шовіністичну логіку, обґрунтовує тезу про *інородність* більшовизму в Україні, підкреслює не фактор громадянства, а саме етнічну ознаку. Не зрозуміло, які підстави вважати інородцями евакуйованих до Харкова латишів, чи росіян, які за переписом 1897 р. становили 63 % міського населення, якщо до 1917 р. вони були підданими однієї з наддніпрянськими українцями держави, а міське населення взагалі переважно було неукраїнським.

Згадуючи невдалу спробу більшовиків проголосити радянську владу під час Першого Всеукраїнського З'їзду Рад у Києві, Е. Зуб обходить мовчанням обставини скликання З'їзду, що забезпечили перевагу прибічникам Центральної Ради. Він відмовляє у легітимності Першому З'їзду Рад у Харкові з огляду на його неподприємливий характер, забуваючи згадати, що та сама вада забезпечила підтримку Центральній Раді на З'їзді у Києві.

Подкаст висвітлює колізію між дослідником і держслужбовцем. Слова Е. Зуба про те, що «з націонал-комуністами і зараз морока є», показують усвідомлення того, що цей сюжет не вписується в творену ним політику пам'яті. На заваді завдань спеціаліста УІНП стають особисті симпатії до окремих ідейних опонентів минулого. На закид ведучої щодо маріонеткового і зрадницького першого уряду Радянської України дослідник відповів, що серед його членів «були справжні українські патріоти Скрипник і Шахрай, батьки українського націонал-комунізму». Е. Зуб пояснює, що «українці – це дуже узагальнююче поняття», визнаючи політичними українцями доби революції боротьбистів і навіть червоних отаманів.

Проблемою подкасту, як і популярних нині інтерв'ю, є формат, коли ведуча і гість – однодумці з різницею лише у ступені обізнаності з матеріалом. Попри те, що авторка подкасту Тетяна Кривоніс є також ведучою програми «Інклюзивний світ» про «інакшість», це жодним чином не позначається на розгляді питань «іншування». Це простежується у подиві ведучої, коли факти минулого не співпадали з її баченням перебігу подій виключно як протистояння «росіяни – українці». Коментар Е. Зуба про те, що 1918 р. червоний терор не був спрямований саме проти українців викликає у ведучої кумедну розгубленість. Прикладом ставлення, що передбачає суд над минулим, а не його розуміння, є її питання про те, чи вважати монумент на честь проголошення радвлади «пам'ятником зраді Харкова з точки зору сучасної України».

Треба відзначити, що подкаст є цінним джерелознавчим «покажчиком», оскільки гість згадує багато джерел особового походження і місцевої періодики.

Постать Е. Зуба є прикладом явища, коли людина без наукового ступеня є більш відданим фаху популяризатором історії, ніж деякі кандидати історичних

наук. Водночас, відсутність формальної включеності у наукове середовище зумовлює певне нехтування його принципами. Як зазначає дослідниця Сара Маза, «ідеалізм [публічних істориків] рідко узгоджується з баченням академічного світу, де науковці віддані критичному дослідженню, рідко пропагують “емоційний консенсус” щодо національного минулого» [4, р. 130]. Е. Зуб дійсно несхожий на академічних дослідників революції, але не своєю упередженістю, а відвертістю і непевністю. Принципово не відрізняючись від Е. Зуба в оцінках минулого, сучасні мейнстрімні дослідники революції лише вміло надають політизованим судженням наукової форми.

Головною вадою поєднання ролей краєзнавця, публічного історика і чиновника є переконаність у власній функції щодо формування об'єктивного бачення минулого, що впливає з безпосередньої, але фактологічної і непроблемної праці з джерелами. Особиста позиція, що безумовно може бути частиною праці історика, в аматора перетворюється на *неусвідомлену упередженість*, зведено у щабель істини.

Ярослав Грицак каже, що «добрі історики повинні зізнаватися у своїх обмеженнях. Найгіршими істориками є ті, хто уявляє, що вони не мають жодних упереджень» [1]. У цьому сенсі чесність Е. Зуба у викладі фактів не дорівнює принципу *проговорення власної позиції*. Завдання ж популяризатора історії змушує Е. Зуба у подкасті спрощено подавати інформацію слухачеві, а краєзнавча тема подкасту дає шпарину уникати комплексного розгляду проблеми. Результатом є неповне висвітлення вкрай складних історичних процесів без пояснення їхньої логіки і зв'язків, внаслідок чого на місці старих історичних лагун вибудовується версія історії з новими прогалинами. Рішенням міг би стати розвиток публічної історії, поява альтернативних проєктів з окремих тематичних напрямів, що порушило б монополію нових ретрансляторів «об'єктивної істини».

Джерела та література:

1. Грицак Я. «Біографія історика визначає спосіб, у який він пише про історію...». *Україна Модерна*. 2018. URL: <https://cutt.ly/UKtQMw7>
2. П'ятеро з ломбарду. *Твій подкаст. Суспільне Харків*. URL: <https://cutt.ly/XKtQ3ig>
3. «У нас законом заборонено створювати історичні міфи». Голова УІНП Антон Дробович про люстрацію, пропаганду та СС «Галичина». *Zaxid.net*. 2020. 6 листопада. URL: <https://cutt.ly/2KtQ5Gd>
4. Maza S. Popular and Public History. *Thinking About History*. Chicago, 2017. P. 124–137.
5. Takhtaulova M. День українського добровольця завжди був одним з найважливіших свят для нашого підрозділу. *Facebook*. 2022. 15 березня. URL: <https://cutt.ly/HKtWfrH>

Артем Семеній, студ.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Друга світова війна: боротьба пам'ятей в українському та російському кінематографі

В умовах російсько-української війни, а також у зв'язку з глобальним ростом ролі кінематографу у житті людини, важливе значення набуває дослідження використання історичної пам'яті у сучасному кінематографі в цілях інформаційного протистояння. Пам'ять про другу світову війну залишається однією з найбільш спекулятивних тем сьогодення. Особливо актуальною ця тема є у контексті інформаційної війни, яку розгорнула Російська Федерація проти України.

Боротьба пам'ятей в українському та російському кінематографі простежується навіть на рівні дефініцій: у той час, коли Україна обрала проєвропейський шлях та називає події 1939–1945 рр. Другою світовою війною, Російська Федерація продовжує використовувати радянську пропагандистську модель «Великої Вітчизняної війни». Відмінності у презентації російської та української історичної пам'яті яскраво простежуються у кінематографі: як художньому, так і документальному. Для аналізу було обрано найбільш яскраві фільми 2010-х рр.

Протягом 2010-х рр. було випущено низку документальних фільмів, присвячених, з одного боку, жорстокості радянської влади проти власного населення («Чорна піхота» (2010) [10], «Катинь. Листи з раю» (2011) [4]), а з іншого жакіттям, які пережили люди під час нацистської окупації («Іспит на людяність» (2016) [3]).

Російський кінематограф, як і раніше, у більшості робив ухил в бік зображення баталій, героїчних подвигів радянських солдатів тощо. Зокрема, це фільми «Стомлені сонцем 2» (2011) [7], «28 панфіловців» (2016) [1], «Ржев» (2019) [5], «Врятувати Ленінград» (2019) [2].

Для порівняння, у 2013 році найкасовішим в російському прокаті став фільм «Сталінград» режисера Ф. Бондарчука [6]. Дія розгортається у листопаді 1942 р. в окупованому німецькими військами Сталінграді, де кілька радянських солдатів у напівзруйнованому житловому будинку тримають оборонні позиції на підступах до переправи. Режисер, показуючи радянських солдатів, які оберігають дівчину Катю та усі разом стають батьками її дитини, ніби демонструє єдність радянського народу в боротьбі за СРСР (Катю) та її майбутнє – Росію (її дитину).

У цьому ж році в український прокат вийшов фільм «Хайтарма» режисера А. Сеїтаблаєва [9], у якому розповідається про депортацію кримських татар у 1944 році. Багато в чому поетичний, він розкриває трагедію військово льотчика, національного героя Ахмет-хана Султана зокрема та усього кримськотатарського народу загалом. Контраст, утворений цими двома фільмами, чи не найкраще демонструє різницю між сприйняттям подій 1939–1945 рр. У першому – помпезне відчуття «перемоги», надмірна героїзація подій,

характерна для усього російського кінематографа. У другому – біль та страждання мирного населення, які принесли війна та пов'язані з нею події.

Після початку війни на сході України у 2014 році, фільми про Другу світову війну втратили актуальність в українській кіноіндустрії. Водночас, російська пропаганда лише збільшувала кількість кінострічок на дану тематику. Особливо слід виділити фільм 2019 року «Т-34» режисера О. Сидорова [8], у якому сюжет побудований довкола екіпажу танку – українця, росіянина та білоруса. Українець у фільмі – боягуз, який гине першим. А ось білорус та росіянин виживають та перебувають разом до кінця, до кульмінації, до головної битви зі спільним ворогом.

Отже, проаналізувавши ряд кінострічок українського та російського виробництва, можна дійти до висновку, що Російська Федерація останні 30 років вела активну успішну інформаційну війну проти України. Українська держава, своєю чергою, не докладала великих зусиль до просування історичної пам'яті про Другу світову війну у кінематографі. Як наслідок, маємо слабке висвітлення цієї теми у кіно – як художньому, так і документальному.

Різниця між сприйняттям пам'яті про Другу світову війну в російському та українському кінематографі простежується навіть в жанровій складовій. Російські фільми про війну – це переважно бойовики з великою кількістю баталій, зображенням героїчних вчинків радянських солдатів тощо. Для українського кіно характерні жанри — драма та документалістика.

Основною ж різницею у трансляванні історичної пам'яті про війну є ідеологічний підхід. Російські фільми продовжують тенденції радянських кінематографістів у побудові міфу про Велику Вітчизняну війну. Для російського кіно основною темою залишається “героїчна перемога радянського народу над нацистами”, а головну роль у цій перемозі віддають російському народу. Внесок України часто знецінюється, а українці переважно зображуються боягузами та колаборантами.

Підхід українських кінематографістів значно відрізняється. Для українського кіно Друга світова війна – трагедія. На відміну від російських режисерів, які роблять акцент на «колективній перемозі у Вітчизняній війні», українські митці зображують жахіття та страхи, які принесла війна українському народу. Переважає акцентування на індивідуальну трагедію окремих людей, гуманізацію, а війна сприймається на як «переможна», а «болісно-трагічна». І саме кінематограф чудово демонструє різницю концепцій українського «Ніколи знову» від російського «можемо повторити».

Джерела та література:

1. 28 панфіловців. *Художній фільм*, 2016. URL: https://www.youtube.com/watch?v=I37qKN_Bugk
2. Врятувати Ленінград. *Художній фільм*, 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=R0y-fbS03bE>
3. Іспит на людяність. *Документальний фільм*, 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7vSanZaXs2s>

4. Катинь. Листи з раю. *Документальний фільм*, 2011. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bFbFg3Aktm4>
5. Ржев. *Художній фільм*, 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w903-H6aQBc>
6. Сталінград. *Художній фільм*, 2013. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IKb64x_9wz0
7. Стомлені сонцем 2. *Художній фільм*, 2011. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aOSIR1uG7ig>
8. Т-34. *Художній фільм*, 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HFecUGq6RYk>
9. Хайтарма. *Художній фільм*, 2013. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S3xE_nq7iAw
10. Чорна піхота. *Документальний фільм*, 2010. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xo1KAIM5Nss>

Андрій Карпенко, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Зображення Голокосту в масовій культурі

Голокост в низці кривавих подій всесвітньої історії посідає особливе місце. Як і розповіді дітей війни, моїх дідуся та бабусь, про наслідки Другої світової війни, історії людей, які постраждали від сталінського терору, так і трагедія єврейського народу сформували в мене чіткі етичні позиції щодо фундаментальної цінності людського життя, що є основою модерної європейської культури.

Все ж, варто наголосити, що зараз велика частина населення, особливо з молодого покоління, не знають, що таке Голокост. Такі сумні відповіді можна побачити з опитувань. І тут, як це не дивно, приходять на допомогу таке явище як масова культура. Звичайно, в її появі є свої мінуси і плюси, однак очевидним є те, що творці цієї культури часто беруть на себе роль формування світогляду, вони виконують певні виховні функції. Масова культура неоднорідна: в її лоні народились і шедеври світової культури, і відверті дивацтва, про які й не варто говорити. І творчість, присвячена Голокосту, впевнено стоїть на позиціях світових шедеврів.

Чому зараз варто говорити про Голокост? По-перше, багато людей, що пережили цю трагедію, досі живі. Збереження пам'яті про пережите ними горе необхідне для виховання принципів толерантності у суспільстві. Адже поки трагедія існує в пам'яті людей, про неї варто говорити. По-друге, події Голокосту все більше віддаляються від нас. Дехто навіть не розуміє значення і важливості збереження пам'яті про ті, зовсім недалекі, події. Масова культура має шалений вплив на споживача будь-якого віку. Таким чином, творці масової культури беруть на себе ролі вихователів, учителів й наставників тих, хто прагне дізнатись більше про ті суворі часи. По-третє, після Другої світової війни, навіть

у наш час, продовжують набирати силу різні пронацистські настрої, через що проблема є актуальною. Виникали й продовжуються виникати різні угруповання, різні субкультури, по типу «скінхедів», які захоплювались не тільки «естетикою нацизму», а й ідеологічними поглядами фюрера та його найближчого оточення.

Пам'ять Голокосту – це категоричний імператив сучасності. Цей термін неодноразово використовував у своїх працях німецький філософ Іммануїл Кант, яким він визначав фундаментальний для всього людства моральний принцип, що становив основу його етичної системи. Виховання пам'яті про Голокост і є цим категоричним імперативом, адже найважливіша гарантія неповторення цієї історії та серйозних порушень прав людини, на чому й базуються сучасні європейські цінності.

Голокост є невід'ємною частиною сучасної масової культури. Його зображають різними способами: музикою, танцями, фільмами, живописом, поезією та прозою. Немалий вклад в те, щоб сутність нацистської ідеології зробили й самі архітектори нацизму. Фільми Лені Ріфеншталь [8] та книга «Моя боротьба» [2] Адольфа Гітлера якнайкраще змальовують саму її суть. Книга італійського письменника Прімо Леві «Чи людина це?» [9] стала однією з найвизначніших італійських робіт, присвячених Голокосту. Світовим бестселлером став щоденник Анни Франк [13], який переклали десятками мов. Обидві роботи стали відомі світу в 1947 році. Однак пам'ять про геноцид не втихає й досі. За книгою «Ковчег Шиндлера» [5] зняли фільм, який став культовим. 2009 року німецька короткометражка «Країна іграшок» [4] була удостоєна премії «Оскар». 25 квітня 2016 року Ангела Меркель відкрила в Берліні виставку під назвою «Мистецтво Голокосту» [6]. Всі роботи були надані ізраїльським меморіальним центром Голокосту «Yad Vashem». Серед робіт можна було побачити картини: «Біженець» Фелікса Нуссбаума, «Одна весна» Карла Роберта Бодєка, «Пісня проспівана» Павла Фантля, «Чорний хід» Бедріха Фрітта.

Кінематограф відіграє одну з головних ролей для поширення багатьох тем у маси, на рівні з рекламою чи ЗМІ. Фільми, як компонент індустрії дозвілля, здатні формувати світогляд людини. Охоплення молоді (особливо в країнах, де Голокост не є частиною освітньої програми) є складним, але необхідним завданням, особливо зараз. На сучасному етапі саме фільми можуть відобразити ці події в повному обсязі, передаючи всі можливі емоції. Масовому ж споживачу без зайвих зусиль, які він витратив би на прочитання книжки, можна «познайомитись» з Голокостом, що часто мотивує людей на глибше вивчення цієї теми.

Культові фільми про Голокост відрізняються від класичних фільмів про Другу світову війну. По-перше, вони позбавлені сліпої героїзації, пафосу й звеличення головних героїв. Цим грішила більшість радянських фільмів, що зображували Другу світову війну як боротьбу хоробрих, добрих і щирих радянських солдат чи партизан проти позбавлених будь-якого позитиву, хоча б з воєнного боку, німців. По-друге, сюжет у більшості таких кінострічок не розвивається динамічно, дії розтягуються, створюється відчуття уповільненості. По-третє, для опису жаків геноциду режисери використовують не лише діалоги, а й блискучу гру акторів

та атмосферу покинутості, самотності та приреченості. Культурні фільми про Голокост правдивіші та реалістичніші, вони намагаються змалювати реальність, а не військові подвиги американських, британських чи радянських військ в їх непорочності та чистоті. Автори перетворюють трагедію не на окремий випадок великої війни, а на виняткову подію в світовій історії.

«Ніч і туман» [7] 1956 року. Фільм Алена Рене – перший по-справжньому новаторський документальний фільм про Голокост. Кінохроніку, зняту військами союзників, та фотографії, зроблені нацистами (є, наприклад, знімки медичних дослідів або цілий склад відрізаного волосся для виготовлення килимів), Алєн Рене монтує із сучасними кольоровими кадрами занедбаного Освенцима. Камера проїжджає вздовж табору, що проріс яскраво-зеленою травою, поки спокійний голос актора Мішеля Буке зачитує закадровий текст, написаний поетом і есеїстом Жаном Кейролем. Розповідь ведеться із сучасності: це короткий екскурс в історію роботи концентраційних таборів. Як туди потрапляли люди? Як було влаштовано внутрішню ієрархію? Як працювали газові камери та чому людей просто не розстрілювали? Що робили з тілами та з тіл убитих? Транслюється раціональний погляд на трагедію, приходячи до висновку, що це була не просто неймовірна жорстокість, а й шалена витрата людських ресурсів, відповідальність за яку лежить однаково на політиках, економістах, промисловцях, військових, капо й місцевих жителів.

«Шоа»[12] 1985 року. На івриті Голокост називають Шоа – «лихо, катастрофа». Документальний фільм Клода Ланзмана, що йде дев'ять з половиною годин, – фіксація руїн, що залишилися від цієї катастрофи.. Ланзманн наполягав на тому, що єдине свідчення, зрозуміле масштабу Катастрофи, – суб'єктивна розповідь тих, хто її пережив. Тим більше, що інфраструктура багатьох таборів смерті була знищена (у тому числі й самими нацистами) – на місці бараків та залізничних гілок Ланзманн бачить лише фундаменти та порослі травою лінії. Щодо художніх реконструкцій, які так любить Голлівуд, то, на думку Ланзмана, Голокост саме тому має власну назву, що його не можна втиснути в людський наратив, навіть у наратив насильства. Ця подія знаходиться за межами логіки і взагалі людського, жак Катастрофи настільки великий, що їй просто не може знайти місце в звичайній картині світу глядача. Отже, будь-які спроби її туди втиснути, будуть злочинним спрощенням, і саме тому протягом одинадцяти років режисер записував інтерв'ю з колишніми в'язнями та працівниками концентраційних таборів, а також їхніми рідними та дітьми. Крім жертв і катів, перед його камерою говорять і ті люди, які були мовчазними та пасивними свідками геноциду.

«Список Шиндлера» [10] 1993 року. Цей фільм, знятий за мотивами роману Томаса Кенналі, давно став культовим, якщо не легендарним. «Список Шиндлера» фігурує у першій десятці «кращих фільмів усіх часів та народів». Згадування про нього, якщо справа стосується фільмів про єврейську трагедію, є навіть певним трюїзмом. Для питання пам'яті Голокосту важливішим є те, що фільм став справжнім культурним феноменом, за яким нові покоління американців дізнавались про Голокост, як знають про Другу світову війну за фільмом «Врятувати рядового Райана». І справа не так у його художніх

досягненнях (які, безумовно, присутні), як у геніальній інтуїції Стівена Спілберга, який випустив фільм про Голокост у відповідний момент. На початку 1990-х Європа та США нарешті виявилися готовими до розмови про Голокост, яка довгі роки велася у вузьких колах інтелектуалів. Спілберг не тільки розповів про Голокост масовому глядачеві, але й зняв універсальну історію про добро, зло та про моральний вибір, які можуть приміряти до себе жертви найрізноманітніших трагедій у всьому світі. Сам Спілберг багато разів наголошував, що його фільм стосується євреїв так само, як і боснійських сербів або афроамериканців.

«Життя прекрасне» [3] 1997 року. Це один із «найлегших» фільмів, що стосуються цієї теми. В свій час Чарлі Чаплін виправдовувався за свого «Великого диктатора» ніби він не став би його знімати, якби знав про майбутній масштаб катастрофи. Однак Роберто Беніньї, режисер цього фільму, думав трохи інакше. Він, як і його герой, сміється, щоб не заплакати. Перша година фільму – це така собі ретрокомедія, данина поваги всьому німому кіно. В ній вже показуються фрагменти нової «співпраці» нацистів з керівництвом Італії: героям починають пояснювати, що вони – напівлюди. Друга ж година, не втрачаючи певної легковажності, вражає безмежною любов'ю головного героя до своєї сім'ї. Унікальний рецепт Беніньї – розподіл фільму на дві рівні частини. Так глядача поступово підводять до трагедії, а не одразу приголомшують сценами насильства та страждань. Почавшись як ексцентрична комедія про сімейне щастя, «Життя прекрасне» перетворюється у втішну казку про важливість надії у найбільш безнадійні часи.

«Піаніст» [8] 2002 року. Цей фільм є найкращим драматичним фільмом про Голокост. Цей витвір мистецтва – сильний маніфест проти війни, її наслідків і нелюдської жорстокості. Режисер Роман Поланський зняв його не з пафосних позицій, а як звичайну буденність: з конкретними сім'ями, татами-мамами, стосунками, чварами, піаніно, любов'ю та нелюбов'ю. Автор знає, що в будь-якій нації завжди все-таки бувають свої неписані у загальний наратив люди: у фільмі показано і юденрати, і нациста, який допоміг головному герою вижити. У зв'язку з такою рідкісною натуральністю під час фільму народжуються різні цікаві питання, у тому числі до сучасних людей загалом.

Що ж об'єднує всі культові твори, присвячені темі Голокосту? Всі види мистецтва, які присвячують цим подіям, виводять принцип індивідуальної провини, а не колективної відповідальності. Головними ідеями всього кінематографа, літератури, живопису є широкий гуманізм, принцип нездоланності людської природи й глибока людяність, яка закладена в людях, що пережили цю катастрофу. Режисери, письменники, художники, – всі вони хотіли передати те, що стається з людьми, коли вони переступають межу моральності. Безумовним є лише одне: навіть нелюдська жорстокість і злість не в змозі занапастити життя в його витоках.

Джерела та література:

1. Бойн Дж. *Мальчик в полосатой пижаме*. Москва: Фантом Пресс, 2017. 288 с.

2. Гитлер А. *Моя боротьба*. Харків: ООО «Свитовид», 2003. 704 с.
3. Життя прекрасне. *Художній фільм*. 1997. URL: <https://cutt.ly/4KdZsS5>
4. Країна іграшок. *Художній фільм*. 2009. URL: <https://cutt.ly/OKdZhcн>
5. Кеннилі Т. *Ковчег Шиндлера*. Москва: Эксмо, 2021. 480 с.
6. Мистецтво Голокосту. *Мистецька виставка*. 2016. URL: <https://cutt.ly/GKdZQ0y>
7. Ніч і туман. *Документальний фільм*. 1956. URL: <https://cutt.ly/sKdZP2H>
8. Піаніст. *Художній фільм*. 2002. URL: <https://cutt.ly/tKdZG3R>
9. Примо Л. *Человек ли это?* 2021. 240 с.
10. Список Шиндлера. *Художній фільм*. 1993. URL: <https://cutt.ly/iKdZVCG>
11. Триумф волі. *Документальний фільм*. 1935. URL: <https://cutt.ly/6KdZ2FC>
12. Шоа. *Документальний фільм*. 1985. URL: <https://cutt.ly/yKdZ5Or>;
<https://cutt.ly/sKdXwIW>
13. Франк А. *Дневник Анны Франк*. Rugram, 2018. 296 с.

Наталія Сандригось, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Публічна історія у віртуальному просторі України

Публічна історія – один з найдинамічніших секторів історичної науки в наш час. У Сполучених Штатах Америки ця галузь виникла ще в 70-ті роки ХХ століття через необхідність подолати прірву між науковцями та широким колом людей. Згодом вона набула великого поширення у країнах Європи, і ось поступово набуває популярності і в Україні, хоч й з'явилася лише нещодавно. До прикладу перша магістерська програма з'явилася в 2017-му році в Українському католицькому університеті, а перша бакалаврська програма – у 2019-му році в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Проте ця галузь є надзвичайно важливою та актуальною. Завдання публічних істориків – адаптувати історію для кращого сприйняття суспільством. Більш того, їхні матеріали відповідають не лише академічним вимогам, а й потребам суспільства.

Дуже влучно характеризує цей сектор історичної науки цитата Барбари Франко: «Public history: for the public, of the public, by the public and with the public» [3, р. 65–67] – «Публічна історія: для публіки, про публіку, публікою і з публікою». Історики цієї спеціалізації мають бути постійно «в тренді», слідкувати за тим, що подобається суспільству і «йти в одну ногу» з ним, тому й однією з складових публічної історії є саме міждисциплінарність.

Тобто, якщо традиційна історія передбачає нередусім писаний текст (монографії чи наукові статті), то у публічній історії наголос робиться на інших форматах, до яких входять документальні фільми, виставки, публічні дискусії [1]. Публічні історики беруть участь у створенні історичної літератури, комп'ютерних ігор, кіно, організації музеїв та виставок, історичних парків і заповідників, фестивалів та івентів, поширенні інформації через Інтернет та ЗМІ.

Знання публічних істориків можна застосувати дійсно в усіх сферах людського життя. Тобто, публічна історія – це історія, яка знаходить практичне застосування, тому близький до неї такий напрямок, як «Практична історія» [2].

Враховуючи сучасні реалії, публічним історикам варто робити акцент саме на медіатехнологіях.

Що ж до музеїв, то в Україні вже були спроби їх оцифрування. Виявилось, що людям цікаво та зручно відвідувати 3D-тури музеями. Також варто виділити електронні ЗМІ, які щоденно набувають все більшої популярності. Окремо хочеться виділити історичні блоги, до створення яких долучаються навіть студенти нашого університету.

Великою перевагою викладення історії саме у віртуальному просторі є можливість кожного українця не лише спостерігати та вивчати щось нове, а й долучатися до створення та поширення історичної інформації. Вже втілені проекти підтверджують те, що українцям це цікаво та вони долучаються до них.

В XXI столітті неформальний контент справляє надзвичайно великий вплив на людей. Більш того зараз набирає популярності такий тренд як гейміфікація. Його можна використати і для поширення історичних знань серед суспільства. Прикладом можуть слугувати реальні комп'ютерні ігри, які надають нам можливість поринути в певні історичні періоди. Вони дозволяють «доторкнутися до минулого» та привертають увагу до вивчення конкретних проміжків часу, особистостей чи трагедій.

Публічна історія лише починає розвиватися в українському середовищі. Безумовно, що це буде доволі важкий процес, тому що після здобуття незалежності, українцям відкрилося багато документів і матеріалів, які довго приховувались, і багато хто просто заплутався та загубився серед такої великої кількості «важкої» та незрозумілої інформації. Тому найважливіше завдання публічних істориків в Україні пояснити ці важкі моменти історії простою мовою.

Так й взагалі, зараз уже мало хто цікавиться історією, як такою. Хоча надзвичайно важливим для кожного народу є знати свою історію. Тому публічним історикам варто використати розвиток інформаційних технологій, і відповідно, утворення нового – інформаційного середовища, що формується й стрімко розвивається з розширенням сфер впливу сучасних засобів комунікації, як новий спосіб подання ними інформації.

Нові технології дійсно змінили кожного з нас, змінили все що нас оточує, наше сприйняття та стандарти, проте варто знайти в цьому позитивні риси і творити, знаючи та використовуючи ці зміни.

Джерела та література:

1. Лазуркевич С. Що таке «публічна історія»? *The Ukrainians*. 2016. URL: <https://cutt.ly/IJlcEWs>
2. Орлова Т. В. Публічна історія – нове поле міждисциплінарності. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Знання. Освіта. Освіченість»*, м. Вінниця, 01–02 жовтня 2020 р. Вінниця : ВНТУ, 2020. URL: <https://cutt.ly/9JlcDN0>

3. Franco B. Public History and Memory: A Museum Perspective. *The Public Historian*. 1997. № 2. P. 65–67.

Євгенія Лічакова, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вікіпедія – ретранслятор публічної історії

Вікіпедія – один з найпопулярніших сайтів з пошуку інформації, зокрема про історичні події, в усьому світі. Популярність енциклопедії зумовлена рядом технічних та змістовних характеристик ресурсу, дослідження яких буде корисним у розробці різноманітних проектів з публічної історії.

В контексті цієї теми публічну історію можна порівняти з об'ємною геометричною фігурою, на яку можна глянути з кількох боків. Основна задача публічної історії, звісно ж, репрезентація історії на широку аудиторію. Вона виступає інструментом у державній та національній політиці, формуючи в народі «потрібні» уявлення про події. І ще одна риса, її не так часто виділяють, однак зауважу, що публічна історія може передбачати інтерактив з реципієнтом, коли історичні події виносяться на загальну дискусію і суспільство (публіка) сама формує уявлення про ті чи інші події.

Враховавши вищезазначене, перейдемо до безпосередньо предмету нашої теми – Вікіпедії. Як зазначається на самому ресурсі, безкоштовна онлайн-енциклопедія, принципами роботи якої декламуються: вільність редагування, необхідність доказовості, доступність матеріалу, літературність мови та деякі інші [1]. Зупинимось на тих, на яких можна буде якнайкраще розкрити переваги, недоліки та механізми роботи публічної історії у цьому проекті.

По-перше, для публічної історії важливо щоб продукт був інтуїтивно зрозумілий, тому звернемо увагу на навігацію та візуальну складову Вікіпедії. Сайт привертає увагу користувачів ще під час пошуку, у пошукових запитах Вікіпедія якщо не перший, то другий сайт, а вікно з короткою інформацією про запит, яке часто з'являється праворуч від лінків інколи дозволяє не заходити на сайт взагалі, отримати «вижимку» основної інформації без жодного кліку. Безпосередньо оформлення статей також заохочує надавати перевагу Вікіпедії і в подальшому. Всі статті, оформлені по шаблону, інтуїтивно зрозумілі завдяки зручній навігації по темам і між ними. З сайтом легко працювати, користувач не губиться у гігабайтах тексту, а отримує чітку, структуровану довідку з теми, яка його цікавить.

Стосовно колективності, саме цей принцип викликає найбільше критики, однак він же і створює чи не найцікавіше середовище публічної історії. Оскільки редактори та автори – волонтери, сторінки сайту часто стають надбанням публічної дискусії, паплюження інформації про політиків, забарвлення даних про політичні події [1]. Також, на відміну від академічної історії, де науковий підхід закликає до всебічного або неупереджений огляду теми, статті на Вікіпедії часто несвідомо пишуться через призму сприйняття теми автором тексту (це

переважно не спеціалісти і не науковці). Це може бути викривлення фактів на користь тих чи інших теорій. Колективність надає статтям Вікіпедії публічності, у прямому сенсі цього слова, однак добре показує, чому до інформації на сайті треба ставитися критично і не використовувати прочитане в академічних цілях.

Доказовість формально ще один з принципів оформлення статей на сайті. Однак де-факто з підбором джерел та аргументацією написаного також бувають казуси. Публічна історія загалом тільки ускладнюється нагромадженням джерел та різних підходів. Вікіпедія як ретранслятор публічної історії все-таки скоріш не потребує великої історіографічної бази, однак політика сайту полягає у намаганні надати ресурсу максимальної академічності, що не має успіху. Часто можна зустріти усього одне джерело на статтю [3]. В інших випадках джерела підбрані однобоко (або ідеологічно заангажовані, або представлена тільки одна історіографічна школа) [4]. Коли предмет статті спірний, чи то визначення цивілізації, нації тощо, матеріал буде подано однобоко, і джерела частіше за все у таких випадках зразково упереджені та однобокі. Для публічної історії це приклад такого «тріюку», коли неупереджений читач отримає необхідну інформацію і буде впевнений в авторитетності тексту завдяки великій кількості посилань, і не зверне увагу на те, що автори дотримуються однакових позицій, а альтернативних поглядів узагалі не наведено. Мети подати «правильну» позицію через доказовість досягнуто.

Незалежність (неупередженість) Вікіпедії, за словами самих розробників, провалилась. Це не пов'язано з комерційністю, реклами на сайті не розміщується, а спроби вписати її в текст авторедактор швидко видаляє. Упередженість у цьому випадку полягає у свідомій цензурі та викривленні фактів на користь суспільної, національної чи державної політики.

Провладну цензуру легко помітити у статтях на різних мовах, наприклад «В'єтнамська війна», в статтях на мовах країн проамериканського блоку, висвітлена як переважно громадянський конфлікт, де роль США явно применшується [6], водночас країни Сходу, Росія та її сателіти подають інформацію навпаки, зосереджуючись на участі США [5]. Ліберальна цензура формує деяке популярно-орієнтоване сприйняття історії, це стосується подання тем, що стосуються расизму, сексизму, ЛГБТК+ спільноти тощо.

Національна цензура – безпосередня складова публічної історії. Національна заангажованість та просування національного міфу добре видно у статтях на «цінні» для нації теми, зокрема це добре можна побачити у статтях про козацтво, українських діячів. Перший приклад яскраво показує як іншими мовами формується меншовартість теми, яка національною мовою подається, навпаки, героїзованою. Другий приклад ілюструє намагання кожної нації збільшити пантеон своїх національних героїв. Це може бути акцент на походженні, або замовчування фактів про зв'язок діячів та інших держав. Вікіпедія – хороший приклад національної публічної історії у різних країнах.

Отже, Вікіпедія задовольняє вимоги усіх учасників зацікавлених в публічній історії. Автори на цьому ресурсі формують вигідну та приємну для себе думку, а читачі отримують фактаж по темам, які їх цікавлять. Вікіпедія зроблена так, що користувачі звертатимуться до неї знову і знову. Це хороша платформа для

ідеологічно забарвлених статей (меншою мірою це стосується англomовної Вікіпедії) та хороше джерело для дослідження ставлення соціуму до історії. Цей ресурс – грамотний проект з публічної історії, орієнтований на масового користувача, оформлений аматорами, тому не варто його сприймати як джерело наукового характеру чи академічної історії.

Джерела та література:

1. Аксельрод Д., Савчук Т., Крилевський В. Війна України та Росії у «Вікіпедії»: хто за цим стоїть. *Радіо Свобода*. 2021. 15 січня. URL: <https://cutt.ly/UKzMPUF>
2. Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: <https://cutt.ly/bKzM04f>
3. Держава Сасанідів. *Вікіпедія*. URL: <https://cutt.ly/IKzM4IX>
4. Цивілізація. *Вікіпедія*. URL: <https://cutt.ly/KKz1qXm>
5. Война во Вьетнаме. *Вікіпедія*. URL: <https://cutt.ly/qKz1ags>
6. Vietnam War. *Wikipedia*. URL: <https://cutt.ly/UKz1hjs>

Дар'я Щербіна, студ.,

Одеський національний морський університет

Публічна історія у сучасному медіапросторі: плюси та мінуси

Публічна, популярна або масова історія – сучасний міждисциплінарний напрям соціогуманітарних наук, що сприяє спільному вивченню минулого та різноманітних історичних практик (комемоцій, музейних експозицій, місць пам'яті тощо), а також специфіці «побутування» історії у публічному просторі в цілому, який активно розвивається, а в його межах досліджуються методи виробництва історичного знання (історичні романи, кінофільми, настільні й комп'ютерні ігри, стріт-арт тощо) поза академічного формату. На сучасному етапі є зрозумілим, що популярна культура вивчення масового історичного знання надає безліч варіантів поведження з минулим і в цій якості вимагає більш детального теоретичного та методологічного осмислення. У зв'язку з цим завдання публічної історії полягає у вивченні циркуляції історичних образів у культурі для кращого розуміння масових уявлень про минуле та їх трансформацій, тому для цього використовуються всі види джерел: фотографії, кіно, театр, література, відеозаписи, усна історія тощо.

Поряд з цим, публічна / популярна / масова історія ставить низку найважливіших практичних завдань, пов'язаних з новими способами вивчення та розмови про минуле: від створення нових архівів та баз даних культурної спадщини до підготовки та проведення музейних виставок, публікації графічних романів, надання консультаційних послуг під час зйомок історичних фільмів тощо. На тлі цього в контексті привернення уваги молодого покоління до репрезентації історичного змісту у різних формах у сучасній культурі – від кінематографа, масової літератури та популярної музики, реконструкції історичних подій до стріт-арту, косплею та комп'ютерних ігор, адаптованих до

засобів масової інформації та публічності головною метою залишається обговорення сучасних підходів щодо їх вивчення та вміння здійснювати аналіз відкритих джерел у медіапросторі, в якому у великому обсязі представлені неакадемічні форми знання щодо минулого, помилки, фальсифікації та фейки щодо історичних фактів.

Мережа Інтернет надає величезну кількість інформації, що стосується буквально усіх сфер життя. Тут можна знайти все що завгодно – актуальні новини, кулінарні рецепти, поради щодо здоров'я, рекомендації щодо вихованню дитини, навчальні матеріали тощо, зокрема матеріали й щодо історичного минулого. У зв'язку з цим виникає питання: «Чи мають якесь документальне підтвердження ці історичні факти?». Бо як відомо, перший-ліпший, якщо захоче, то зможе без перешкод і безкоштовно публікувати інформацію в Інтернеті як правдиву, так і неправдиву. Можливо хтось захоче пожартувати та опублікувати фейкову інформацію, а людина, яка необізнана у цій справі, може всерйоз сприйняти її та розповсюджувати. До того ж пошук в Інтернеті може привести до виявлення відомостей, авторство яких визначити неможливо, оскільки публікувати інформацію в деяких випадках дозволено анонімно, а найчастіше – автори ховаються під псевдонімами (ніком).

Дуже часто у таку пастку потрапляють студенти, коли хочуть якомога швидше виконати завдання та користуються послугами різних інтернет-ресурсів. Звичайно, що знайдені відповіді на «загуглені» питання студенти не будуть звіряти з матеріалами з підручників, посібників, тобто методичної літератури. Бо навіть це їм? Можна ж «клацнути» на перший сайт, який з'явився у рейтингу та зі спокійною душею скопіювати необхідний на їх недосвідчений погляд матеріал. Що тут може піти не так? Якщо сайт перший у рейтингу, то на думку студента на ньому сто відсотків все точно і вірно. Та чи це так насправді?

Наведемо декілька прикладів щодо достовірності історичних фактів на сайтах різних інтернет-ресурсів. Під час підготовки до семінарських занять з дисципліни «Історія української культури» шукаючи матеріал для відповіді на питання «Назвіть діячів культури Русі та їх внесок у розвиток культури» на просторах інтернету ми знайшли неочікувану інформацію. На першому ж веб-ресурсі на це питання нам була надана неправдива інформація, а саме, що «В Київській Русі були такі видатні діячі культури», як Григорій Сковорода, Володимир Мономах і Феофан Прокопович [1], двоє з яких не мають відношення до цього історичного періоду. Так яким чином Г. Сковорода і Ф. Прокопович відносяться до часів Русі? Абсурдно чи не так? Але багато людей, які не вчили або не хочуть вчити історію України не побачать тут нічого дивного і вважатимуть цю інформацію вірною, але насправді ця інформація є викривленою, нісенітницею, фальсифікацією тощо.

Ще більше розчарування ми відчули, коли почали переглядати наступні веб-сайти: другий [2], третій [3]... Ми вже зневірилась знайти хоч один сайт з достовірною інформацією, та тільки на сьомому веб-сервісі нам пощастило і сайт видав гарний текст з вірною інформацією без помилкових згадувань про Ф. Прокоповича і Г. Сковороду. На цьому сайті були вказані імена Алімпія

(Аліпія) Печерського, Володимира Великого, Іларіона Київського, Нестора-літописця, Ярослава Мудрого та ін. [4].

Загалом нами було опрацьовано 12 сайтів, на 8 з яких, що склало $\approx 0,67\%$, інформація була мала неправдивий характер – до діячів культури часів Русі було зараховано Ф. Прокоповича і Г. Сковороду. Вірогідність отримання достовірної інформації складає лише 0,33%. Отже, здійснюючи пошук інформації більшість студентів через відсутність у них загальних знань з історії України не розуміють, на якому інтернет-ресурсі вони отримують інформацію та наскільки вона достовірна.

Таким чином, здійснюючи пошук інформації необхідно заздалегідь усвідомлювати про те, на якому веб-ресурсі ви отримуєте інформацію, і наскільки вона є правдивою. Наскільки правильно сприйматимете отриману інформацію буде залежати від того, чи знаєте ви що шукаєте, чи маєте критичне мислення, чи зможете зробити оцінку достовірності отриманої інформації. Саме тому перш ніж шукати інформацію в інтернеті людина має знати хоч половину відповіді, а ще краще перевірити отримані на веб-сайтах дані в науковій літературі, в якій на багато відсотків зменшено ризик отримати неправдиву інформацію.

Джерела та література:

1. Назвіть культурно-освітніх діячів Київської Русі та їх внесок у розвиток культури. *Studfiles*. URL: <https://cutt.ly/kKzB1TZ>
2. Київська Русь: видатні діячі культури. Освіта.ua. URL: <https://cutt.ly/RKzNqQW>
3. Назвіть культурно-освітніх діячів Київської Русі та їх внесок у розвиток культури. *Студопедия*. URL: <https://cutt.ly/XKzNdLp>
4. Видатні діячі Київської Русі. *Studopedia.su*. URL: <https://cutt.ly/UKzNnNv>

Катерина Ілюхіна,
магістр історії

Використання елементів історичного нарративу Китаю під час церемонії відкриття Ігор Олімпіади 2008 та зимових Олімпійських ігор 2022

Ураховуючи концепцію використання елементів культури Китаю у заявці для проведення XXIX Ігор Олімпіад [12, с. 201], прагнення поєднання культурної спадщини із західними технологіями, метою уряду було продовження використання глобалізаційної стратегії [2, с. 52]. Цивілізаційний бренд Китаю, відображений, зокрема у першій частині церемонії відкриття Ігор Олімпіад 2008 р. [9, с. 77; 13, с. 490, 496;], де підкреслено концепцію гармонії як ядро культури КНР та китайського народу, що «обіймає світ» було складовою нових геополітичних орієнтирів уряду [2, с. 52].

Якщо Шовковий шлях, концептуальний зміст якого відображений у неоімперіалістичній стратегії «Один пояс – один шлях» передбачає створення платформи для культурного обміну та, як регіонального, так і глобального економічного співробітництва [8, с. 963–964; 9, с. 93–95; 16], то Пекінська опера є одним з найбільш локалізованих елементів [13, с. 488]. Через презентацію опери, що є «стійким маркером сучасної китайської приналежності» [9, с. 93; 13, с. 488] поряд із зосередженістю на основних винаходах Китаю – пороху, компаса, виготовленні паперу, друкарства [9, с. 83, 88, 95], крім стратегії «відкритості зовнішньому світу» було здійснено спробу посилення м'якої сили для створення образу стабільного партнера, що передбачало розширення ареалу впливу на Євразійському континенті [1; 2, с. 14, 52].

Проте, зважаючи на збільшення національного етноцентризму [13, с. 495–497], не дивлячись на зростання рівня національної ідентичності [6], враховуючи популяризаційну кампанію серед китайського населення для досягнення консенсусу між діяльністю Компартії КНР та суспільними цінностями [13, с. 477], на міжнародному рівні ефективність публічної дипломатії була знижена [6]. Ураховуючи поляризовані погляди серед світової спільноти, викликані посиленням репресій, порушеннями прав людини, зростанням військового потенціалу КНР, ймовірність сприяння відхиленню заявки проведення Олімпійських ігор 2022 р. почала зростати, ставлячи нові завдання для публічної дипломатії Китаю [6; 17].

Використання глобальної спортивної події надавало можливість не тільки відтворити національну ідентичність із застосуванням історичного наративу через мистецьку програму, а допомогти реалізувати створення образу легітимності діяльності влади КНР. Ураховуючи зростаючий супротив та спроби застосування засобів примусу з боку демократичних країн щодо авторитарної системи, використання сніжинки, як символу гасла «Один світ, одна сім'я», та церемоніальних «Воріт Китаю», які відображають, відкриті двері КНР, «щоб привітати світ на зимових Олімпійських іграх» були уявним засобом взаємодії влади КНР з міжнародним суспільством [1].

В той час, коли експертами ООН з прав людини у 2017 р. було визнано утримування в таборях у Сінцзяні близько 1 млн. мусульман [10], присутність на церемонії відкриття Генерального секретаря ООН, та лідерів 22 країн стало приводом для заяви КНР про нівелювання значення «дипломатичного бойкоту» [18].

В той час, коли відмова від відправлення офіційних делегацій більшістю держав Заходу знаменує ескалацію тиску з боку США, участь у церемонії відкриття XXIV зимових Олімпійських Ігор представників 56 етнічних груп, які несли прапор Китаю та обрання одним з факелоносців спортсмена уйгурського походження [5; 11], було спробою уряду КНР публічно продемонструвати етнічну інтеграцію та етнічну рівність [17]. Не дивлячись на визнання приналежності всіх дітей-учасників, які мали уособлювати 56 національностей на церемонії відкриття Ігор 2008 р. [9, с. 80] до однієї етнічної групи (хань), аналогічний елемент церемонії у 2022 р. мав стати публічним засобом політичного впливу на міжнародну спільноту [1; 3; 13, с. 490].

Водночас з огляду на попередні претензії Китаю на корейські королівства Когурьо та Балхе за «Північно-східним проектом» [4; 14; 7, с. 112, 140], використання «хандбоку» на церемонії відкриття 2022 р. у представниці однієї з нацменшин, що могло передбачити демонстрацію наміру ідеологічної підтримки політики КНР щодо етнічних меншин, зокрема громади етнічних корейців [14], було акцентовано міністром спорту Кореї як «культурне привласнення» елементу національного корейського одягу [15]. Не дивлячись на висловлені окремими кандидатами в президенти Південної Кореї зауваженнями на адресу КНР через претензії на корейську культуру [14], діючим главою держави Мун Чже Іном було висловлено побажання про досягнення «миру та злагоди» через спорт [15]. Своєю чергою, превентивним заходом для уникнення зростання суспільних антикитайських настроїв було попередження МЗС Південної Кореї про «необхідність сприяти порозумінню на основі поваги до нашої культури та культурного різноманіття» з боку КНР [4].

У підсумку можна стверджувати, що ураховуючи спрямованість на набуття міжнародного визнання, в 2008 р., театралізована презентація основних культурних здобутків («шовковий шлях», письмо, опера та ін.) виступала не тільки ресурсами м'якої сили для підвищення загальної привабливості для підвищення позицій у глобальному рейтингу, а й була відображенням геополітичної стратегії КНР для реалізації незалежної зовнішньої політики. Натомість під час церемонії відкриття 2022 р., презентовано досягнення нації, домінуючою темою було лідерство у світовому високотехнологічному виробництві, акцентування на темі миру, активізуючи як «традиційні» конфуціанські цінності. Таким чином, використання елементів історичного нарративу з метою переоформити політичну ідентичність Китаю відповідно до традиційних і універсальних цінностей відобразили зорієнтованість КНР на забезпечення організації Ігор як частини культурної дипломатії для розширення ареалу впливу на міждержавному просторі.

Джерела та література:

1. *A modest but confident China on display at the 2022 Beijing Olympics opening ceremony*. URL: <https://cutt.ly/fZdUdSH>
2. Aryabaha, E. P. *The Role of the Beijing Olympics in China's Public Diplomacy: And Its Impact on Politics, Economics Environment*. LAP Lambert Academic Publishing, 2011.
3. *China knew it couldn't escape politics at the Olympics opening ceremony. It didn't try*. URL: <https://cutt.ly/FKjT5gZ>
4. *China should know why koreans are upset over hanbok at Olympics show*. URL: <https://cutt.ly/4KjYwtG>
5. *China's Opening Ceremony taunted the world. What is NBC going to do about it?* URL: <https://cutt.ly/7KjYyu2>
6. *China's public diplomacy at the 2022 Beijing Winter Olympics: upcoming success or imminent failure?* URL: <https://cutt.ly/pKjYo3u>
7. Elleman, B., Kotkin, S., & Schofield, C. *Beijing's power and China's borders: twenty neighbors in Asia*. ME Sharpe, 2015. 370 p.

8. Lee, Jongsoo, and Hyunsun Yoon. Narratives of the nation in the Olympic opening ceremonies: comparative analysis of Beijing 2008 and London 2012. *Nations and Nationalism*. 2017. 23.4. P. 952–969.
9. Official Report 2008 v.2 page 1. Title-Alternate, Official Report of the 2008 Olympic Games. Publication Year, 2010. Olympic Games Year, 2008.
10. *Olympics: Rights group urges Beijing Games sponsors to press China on Xinjiang*. URL: <https://cutt.ly/cKjYx6Q>
11. *Opening ceremony highlights: a surprise start to China's big moment*. URL: <https://cutt.ly/PKjYnwE>
12. Price, M. E., & Dayan, D. *Owning the Olympics: Narratives of the new China*. University of Michigan Press, 2009. 425 p.
13. Puppini, G. *China's 'CivilOlympic' Performances and (Re)Gained Global Visibility*. *Serie orientale*. Vol. 57. Giugno 2021.
14. *S. Korea politicians criticize China over traditional dress*. URL: <https://cutt.ly/UKjYAer>
15. *South Korea accuse China of cultural misappropriation in opening ceremony, but president hopes Beijing 2022 can promote "peace and harmony"*. URL: <https://cutt.ly/TKjYGuB>
16. *The 2022 Winter Olympics could help (Beijing) to revamp their image from a world factory to a world power*. URL: <https://cutt.ly/2KjYL7C>
17. *The political power of the Olympic opening ceremony: Lessons from Beijing and Sochi*. URL: <https://cutt.ly/vKjYBmX>
18. *UN chief to attend Beijing Olympics amid diplomatic boycotts*. URL: <https://cutt.ly/oKjY0Pz>

Назар Богач, студ.,

Державний університет «Житомирська політехніка»

Образ музею в кіномистецтві (на прикладі фільмів «Ніч у музеї», «Бельфегор – привид Лувру», «Код да Вінчі», «Інферно», «Щигол»)

Сучасні музеї все частіше виступають історичним і культурологічним тлом для кінофільмів. Унікальна атмосфера музею створює неординарний контекст для розвитку сюжету, посилює драматизм зображення. Розглянемо декілька найцікавіших кінострічок, в яких дія розгортається саме в музеї.

Фільм «Ніч у музеї: Секрет гробниці» (2014) — американська пригодницька комедія. Режисер і продюсер – Шон Леві. Стрічка є продовженням фільмів «Ніч у музеї» (2006), «Ніч у музеї-2» (2009). У ній йдеться про магію, завдяки якій ожили музейні експонати [4].

1938 рік. Молодий археолог Сесіл Фредерікс із командою на розкопках в Єгипті знаходить гробницю фараона Акменри й таємничий артефакт – Золоту Пластину, яку пізніше перевезуть до Американського музею природничої історії. Саме завдяки цій пластині виставлені експонати можуть оживати вночі. З ними

починає приятелювати охоронець Ларрі Дейлі. Коли ж за невідомих обставин пластина руйнується і втрачає магічні властивості, головний герой поспішає до Британського музею, щоб зустрітися із батьком Акменри, фараоном Меренкагре. Той точно знає, як усе виправити [1].

Дія картини здебільшого відбувається в Британському музеї, але все починається, як завжди, в Музеї природничої історії в Нью-Йорку. Знімальна група відтворила дизайн основного залу і побудувала нові декорації інтер'єру і головний вхід у планетарій Роуз-центру. Хоча вхід до планетарію дуже схожий на існуючий, інтер'єр планетарію відрізняється від того, що ви бачите в теперішньому музеї. Дизайнер-постановник Мартін Віст каже, що його ідея полягає в тому, що відвідувачі заходять в будівлю прямо з вулиці, з трьох сторін з видом на Нью-Йорк. Роуз-центр дійсно є частиною Музею природничої історії, але планетарій не прив'язаний до головного залу, як показано у фільмі.

Павільйон «Mammoth Studios» у Бернабі, поблизу Ванкувера, більший за чотири футбольні поля, а декорації фільму «Ніч у музеї: Секрет гробниці» зайняли майже весь простір. У дизайнера-постановника було багато творчих завдань. «Ми мали справу з відомою установою, і були певні обмеження на те, що можна зробити», – говорить Мартін Віст. Британський музей має дуже впізнаваний вигляд, але у фільмі художній відділ кардинальним чином змінив його. «Ми зберегли відчуття дійсно висококласного музею світового рівня, – підтверджує Мартін. – Британський музей є одним з найбільших музеїв світу, і ми повинні були передати цей обсяг і масштаб, чітко показуючи, що це старий великий музей, який відвідують мільйони людей щороку» [2].

Фільм жажів «Бельфегор. Привид Лувра» (2001) не претендує на реконструкцію, спекулює не на «жахіттях» і «скарбах» Єгипту, а на його привабливості і, в той же час, незрозумілих мирянах, що ввійшли до єгипетської зали музею і лише частково здогадуються, скільки інших світів його оточує. В експозиції Лувру були віртуозно вписані ті «оригінали», які згодом будуть розбиті за сценарієм, маска самої мумії виконана в найкращій єгипетській традиції виплавки священної «чорної» бронзи, яка так майстерно інкрустувалася золотом [3].

Американський детективний трилер «Код да Вінчі» (2006) знімався в Луврі. Прикметно, що знадобилося особисте благословення міністра культури Франції, аби знімальну групу пустили до музею. За право користуватися Лувром творці «Коду да Вінчі» щоденно сплачували 38 тисяч доларів, працюючи з дев'ятої вечора до шостої ранку, у вільний від відвідувачів час.

«Код да Вінчі» зробив фреску Леонардо «Таємна вечеря» однією з головних дійових осіб. Основна інтрига фільму полягає саме в цій фресці. «Таємна вечеря» Леонардо да Вінчі до наших днів не дає спокою мистецтвознавцям всього світу, які намагаються розгадати таємницю полотна. «Код да Вінчі» наводить одну з версій написання твору.

Також фільм показав ще один винахід Леонардо, до цього часу невідомий: криптекс – перший у світі «шифрувальний апарат». Криптекс – це схований у шкатулці циліндр, який складається з дисків із буквами, що обертаються.

Склавши букви в певному порядку, криптекс можна було відкрити і дістати із середини циліндра тоненько скручений папірус з таємним посланням [6].

«Інферно» (2016) – американський містичний пригодницький трилер, знятий за мотивами однойменного роману Дена Брауна. Музеї Європи стали тлом для цієї стрічки. Понад 70% сцен фільму знімалися на реальних локаціях у Венеції, Флоренції, Будапешті, Стамбулі. Зйомки у Венеції почалися зі сцени на площі Святого Марка. Підказки ведуть Ленгдона і Брукс у Палац дожив. Палаццо Веккіо у Флоренції був урядовою будівлею, де засідали пріори, і називався він Новий Палац. Сьогодні велику частину Палаццо перетворено на музей, хоч на фасаді досі можна побачити символіку місцевої влади. З 1872 року тут розміщувалися мерія Флоренції і місце засідань Міської Ради. Знімальна група фільму «Інферно» працювала в Палаццо Веккіо чотири дні, стежачи за розслідуванням Ленгдона. Зокрема, було отримано дозвіл на зйомку в Залі П'ятисот, в Залі Маппамондо, де знаходиться старовинна карта світу, й у внутрішньому дворіку. Після цього, Ленгдон і Брукс ідуть слідом Зобрісти у Флорентійський баптистерій, також відомий як Баптистерій Сан-Джованні.

Чимало епізодів фільму було знято у столиці Угорщини. Так, сцена, в якій Ленгдон і Брукс виявляють зникнення посмертної маски Данте в Палаццо Веккіо, насправді знімалася в Етнографічному музеї Будапешта. Там же знімалася сцена, в якій Ленгдону й Брукс показують відеоролик CCTV. Сцени, де Ленгдон і Брукс намагаються втекти від переслідування в середньовічній каплиці при соборі Святого Марка у Венеції, насправді знімалися в підвалах знаменитого Музею Кішцеллі в Будапешті.

Музей Кішцеллі розташований в мальовничому куточку Обуди та являє собою монастир і церкву в стилі бароко. Деякий час в стінах Кішцеллі розміщувалися казарми, а потім лікарня. У 1910 році замок, на території якого знаходиться музей, був викуплений віденським колекціонером і промисловцем Максом Шмідтом, який перетворив попку в шикарний маєток. У заповіті Шмідт передав цей замок жителям Обуди тільки з однією умовою, щоб він перетворився в суспільний музей і парк. Незважаючи на жорстокі бомбардування під час Другої світової війни, будівля вистояла. Угорський національний музей, найстаріший у країні, було видано за Гарвардський університет у сценах, коли професор Ленгдон намагається відновити свою пам'ять. Сучасну будівлю музею було споруджено в 1837–1847 рр. в неокласичному стилі. Кульмінація стрічки відбувається у Стамбулі. І тут натрапляємо на кадри із Собору святої Софії, що на момент зйомок фільму був музеєм [7].

«Щигол» (2019) – американський драматичний фільм режисера Джона Кролі за мотивами однойменного роману Донни Тартт. Мати 13-річного Теодора Деккера загинула під час вибуху бомби у Метрополітен-музеї у Нью-Йорку. Після теракту Тео бере картину «Щигол», одну з небагатьох робіт Карела Фабріціуса, що залишилися, і ховає її у своїй квартирі. Фільм показує ті життєві негаразди, які довелося пройти Теодорові у підлітковому й юнацькому віці.

У фільмі показано картину «Щигол» (1654) пензля Карела Фабріціуса (1622–1654), що зберігається в королівській галереї Мауріцхейс у Гаазі, Нідерланди.

Для зйомок фільму цей музей зміг надати кінематографістам реалістичного «дублера» картини. Барретт, художник-постановник фільму, розповідає: «У музеї використовували 3D-сканер, щоб відсканувати поверхню картини, а потім пошарово відтворити полотно в натуральну величину. Для деяких кадрів ми збільшували картину в цифровому форматі, а потім художник за реквізитом накладав зверху шар фарби, щоб мазки та текстура виглядали так само, як на оригінальному полотні». «Метрополітен-музей» також надавав допомогу команді фільму у підготовці виставки для фільму. Копії експонатів, що висять на стінах музею в кіно, створювалися на основі зображень у високій роздільній здатності, на використання яких творці фільму отримали ліцензії від «Метрополітен-музею», музею «Мауріцхейс», «Рейксміюсеума» та інших галерей. Команди художників-графіків та сценографів друкували зображення на фотопапері, а потім працювали над їхньою текстурою, щоб вони виглядали як старовинні полотна. Для «музейного» епізоду фільму було створено репродукції більш ніж 80 полотен, найзнаменитішим з яких є «Урок анатомії доктора Тульпа» Рембрандта. Враховуючи ступінь руйнувань, які мали б статися внаслідок вибуху, неможливо було знімати такі інтер'єри музею в самому «Метрополітені». Тому творці відтворили кілька суміжних залів музею в приміщенні величезного складу Йонкерса, який часто використовують для зйомок фільмів [5].

Отже, визначні музеї світу останнім часом усе більше і більше привертають увагу режисерів для створення ними якісного й цікавого кінопродукту. Прикметно, що на рівних із провідними й розкрученими музейними брендами (Лувр, Британський музей, «Метрополітен-музей») конкурують культурні заклади Центральної і Східної Європи, зокрема Будапештський національний музей. Фільми, зняті в музеях і про музеї, викликають підвищений ажіотаж з боку глядачів, а тому точно не залишаться непоміченими. А отже, служать ніби рекламою й сприяють не лише популяризації мистецтва й музейництва, але й зростанню фінансових надходжень до музеїв.

Джерела та література:

1. Ніч у музеї: Секрет гробниці. URL: <https://cutt.ly/rJModeX> (дата звернення: 22.02.2022).
2. Ночь в музее: секрет гробницы (2014). URL: <https://cutt.ly/FJMoh8k> (дата звернення: 22.02.2022).
3. Призрак Лувра. URL: <https://cutt.ly/KJMocjQ> (дата звернення: 22.02.2022).
4. Фільм «Ніч у музеї: Секрет гробниці». URL: <https://cutt.ly/IJMoWWu> (дата звернення: 22.02.2022).
5. Щегол. URL: <https://cutt.ly/YJMoY89> (дата звернення: 22.02.2022).
6. Riding A. Fictionalizing the Louvre for 'Da Vinci Code' film. URL: <https://cutt.ly/nJMoKpw> (дата звернення: 22.02.2022).
7. SpaseMonkey. Все про фільм «Інферно». URL: <https://cutt.ly/VJMoNag> (дата звернення: 22.02.2022).

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ

Олексій Лях-Породько, канд. наук з фіз. виховання і спорту, доц.,
Національний університет фізичного виховання та спорту України

Спортивний фронт української діаспори

Вступ. Упродовж десятиріч українська діаспора бореться за незалежну Україну й за вільний український спорт. Вже у першій половині ХХ століття українці за кордоном організовували низку акцій, заходів, змагань, виступів для підтримки України. Цю традицію було продовжено й у другій половині ХХ століття [2]. А від 24 лютого 2022 року українська діаспора тримає спортивний фронт у боротьбі з окупантами. У різних куточках світу відбуваються спортивні події (благодійні матчі, виступи у ЗМІ, збір коштів для гуманітарної та військової допомоги тощо).

Світова спортивна спільнота також підтримує Україну. Зокрема, президент Міжнародного олімпійського комітету Томас Бах засудив порушення олімпійського перемир'я Росією. Відповідна резолюція ООН була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 2 грудня 2021 року на основі погодження всіх 193 держав-членів ООН. Тобто, Олімпійське перемир'я розпочалося за сім днів до початку Олімпійських ігор (зимові Олімпійські ігри у Пекіні), 4 лютого 2022 року, і закінчується через сім днів після завершення Паралімпійських зимових ігор. На жаль цього Росією не було дотримано!

Тому актуальним постає питання організації підтримки України спортивною діаспорою.

Мета дослідження – здійснити аналіз та виявити особливості діяльності української спортивної діаспори у підтримці України.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, описовий та ретроспективний метод.

Результати дослідження та їх обговорення. Боротьба української діаспори на спортивній ниві триває вже багато років. Було проведено сотні різних акцій, змагань, заходів, конференцій, зібрань, виступів, благодійних матчів тощо [5].

Починаючи з 1936 року в США та Канаді відбуваються масштабні спортивні змагання на кшталт Олімпійським іграм. Більше того, ці українські ініціативи були організовані у рік проведення міжнародних Олімпійських ігор. У 1936 році у Філадельфії відбулась Перша Українсько-Американська Олімпіада [4] (цього ж року у Берліні відбулись Ігри XI Олімпіади). У подальшому подібні змагання стали традиційними серед української діаспори (таблиця 1).

Таблиця 1. Українські Олімпіади в еміграції

Рік	Місце проведення	Назва змагань	Характеристика змагань
1936	Філадельфія (США)	Перша Українсько-Американська Олімпіада	Близько 300 учасників з міст США та Канади

1948	Міттенвальд, Авгзбург, Нюрнберг (Німеччина)	Олімпіада «ДіПі»	Організатори змагань – Українська Рада фізичної культури та спортивна секція Міжнародного комітету політичних втікачів. У змаганнях взяли участь українці, латвійці, естонці, литовці, поляки, словаки, чехи, словенці, угорці
1980	Етобіко (Канада)	Вільна Олімпіада	Близько 300 учасників українців, естонців, литовців, латвійців та вірмен
	Буенос-Айрес (Аргентина)	Олімпіада вільної української молоді	У змаганнях брали участь молодь Пласту та СУМу
	Сан-Паулу (Бразилія)	5-та Олімпіада мігрантів	Українців презентувала Спілка Української Молоді
1984	Етобіко (Канада)	Вільна Олімпіада	Змагалися українці, естонці, литовці, латвійці
1988	Філадельфія (США)	Українська Олімпіада та Здви́г молоді	1300 учасників з США та Канади
2000	Філадельфія (США)	Українська діаспорна Олімпіада	Близько 600 учасників з США та Канади
2008	Філадельфія (США)	Українська діаспоран Олімпіада	Понад 600 учасників з США та Канади

Безперечно важливим питанням української діаспори було започаткування самостійної участі українських спортсменів на міжнародних спортивних змаганнях. Це обґрунтовувалось тим, що УРСР є повноправним членом низки міжнародних організацій: ООН, Міжнародний червоний хрест, ЮНЕСКО, Міжнародний парламентський союз тощо. Однак, заклики української діаспори не були почуті міжнародною спільнотою і упродовж десятиліть українські спортсмени виступали за збірну СРСР. Незважаючи на таку ситуацію активісти української незалежності продовжували свою діяльність і головною ареною для

пропагування цих ідей стали Олімпійські ігри (таблиця 2). Починаючи з 1952 р. на кожних Іграх Олімпіад проводились акції на підтримку участі українських спортсменів у змаганнях окремо від СРСР [1].

Таблиця 2. Хронологія боротьби діаспори за вільний української олімпійський рух

Рік	Подія	Характеристика діяльності
1952	Ігри XV Олімпіади	- Український студентський журнал «Смолоскип» розглянув питання участі українських спортсменів на Олімпійських іграх
1956	Ігри XVI Олімпіади Сесія МОК	- Створено Український олімпійський комітет - УОК надіслав меморандум всім членам МОК щодо з'ясування окремої участі українських спортсменів на Олімпійських іграх - УОК змінив назву на Український світовий комітет для справ спорту - Видано книжку «Україна та XVI Олімпіада» - Функціонування українського інформаційного бюро на Іграх XVI Олімпіади - Обговорення щодо самостійної участі України в Олімпійських іграх
1960	Ігри XVII Олімпіади	- Президент МОК Евері Брендедж висловив підтримку щодо самостійної участі України в Олімпійських іграх - Організовано діяльність українського олімпійського інформаційного бюро - Проведено прес-конференцію - Відкрито виставку книжок про Україну
1966	З'їзд української діаспори	- У Нью-Йорку відбувся I-й з'їзд «Український олімпійський рух на чужині»
1968	Ігри XIX Олімпіади	- Організація зустрічей з журналістами, листування та розсилка преси
1972	Ігри XX Олімпіади	- Проведено прес-конференцію «Український олімпійський рух» - Розсилання тематичних листівок та афіш
1976	Ігри XXI Олімпіади	- Створено Український олімпійський комітет

PUBLIC HISTORY. Історія в публічному просторі
Українська діаспора та збереження історичної пам'яті українців

		<ul style="list-style-type: none"> - Проведено дві прес-конференції - Організовано фестиваль української молоді - Проведення щоденної одногодинної радіопрограми англійською, французькою та українською мовами
1980	XIII зимові Олімпійські ігри	<ul style="list-style-type: none"> - Представниками «Смолоскипу» організовано ряд акцій щодо самостійної участі України у міжнародних змаганнях
1980	Ігри XXII Олімпіади	<ul style="list-style-type: none"> - Українська діаспора підтримала бойкот Олімпійських ігор - Проведено Вільну Олімпіаду (Етобіко, Канада)
1984	Ігри XXIII Олімпіади	<ul style="list-style-type: none"> - Уряд УНР звернувся до президента МОК Х. А. Самаранча та голови оргкомітету Олімпійських ігор П. Юберрота щодо самостійної участі України у змаганнях - Видано книжку «Українські олімпійські чемпіони» - Організовано прес-конференцію, виступи по радіо та телебаченню - Відкрито українське олімпійське інформаційне бюро
1988	Ігри XXIV Олімпіади	<ul style="list-style-type: none"> - З ініціативи президента Світового конгресу вільних українців Ю. Шимка була створена олімпійська комісія СКВУ

З відновленням Україною незалежності українська діаспора стала активно допомагати (організаційно, фінансово, матеріально-технічно тощо) українському спорту. У таблиці 3 наводимо окремі видатки коштів на потреби українського спорту.

Таблиця 3. Фінансова допомога діаспори українському спорту

Призначення коштів	Сума (дол)
Підтримка збірної України з плавання на першому етапі змагань чемпіонату світу в Монреалі (Канада)	4.420 дол.
Придбання інвентарю для збірної саночників України	3.000 дол.
Додаткова підтримка на змаганнях в США	689 дол.
Стипендія для фігуристки Оксани Баюл	10.000 дол.
Підтримка тренерів фігуристів України	2.000 дол.
Відновлення льодової арен в Одесі (Україна)	5.000 дол.

PUBLIC HISTORY. Історія в публічному просторі
Українська діаспора та збереження історичної пам'яті українців

Придбання телекомунікаційної апаратури спортивним коментаторам на зимових Олімпійських іграх в Ліллегаммері (Норвегія)	4.230 дол.
Сплата авіаквитків збірній України: Київ-Осло-Київ	37.884 дол.
Добові витрати збірної України на зимових Олімпійських іграх в Ліллегаммері (Норвегія)	28.800 дол.
Пожертва на запис відео зимових Олімпійських ігор в Ліллегаммері (Норвегія)	3.000 дол.
Придбання гімнастичного обладнання для збірної України	40.557 дол.
Пожертва на підготовку збірної України до Олімпійських ігор в Атланті (США)	10.000 дол.
Сплата авіаквитків частині збірної на Олімпійські ігри (з Нью-Йорка до Атланти)	2.500 дол.
Вартість тренувань олімпійців в околиці Атланти (США)	8.680 дол.
Вартість тренувань і харчування в Атланті спортсменів України	28.805 дол.
Початок діяльності НОК України	10.000 дол.
Обладнання «допінг центру» в Україні	10.000 дол.
Ремонт будівлі Львівського державного інституту фізичної культури (Україна)	2.834 дол.
Стипендії студентам-патріотам Львівського державного інституту фізичної культури (Україна)	10.000 дол.
Підтримка Федерації футболу України	3.000 дол.
Підтримка Федерації України з шахів	3.000 дол.
Спонсорство шахових турнірів ім. Попеля у Львові (Україна)	5.000 дол.
Сплата реєстрацій на європейські та світові чемпіонати шахістам	8.000 дол.

З 24 лютого 2022 року українська діаспора тримає спортивний фронт. Діяльність українських спортивних громад у різних країнах направлена на підтримку України й українського спорту.

Благодійні футбольні матчі між вболівальниками (українськими й шотландськими та ін.) відбулись у Шотландії, Фінляндії, Ізраїлі. Низка футбольних турнірів організованих українцями пройшли в Іспанії, Франції, Німеччині, Великій Британії.

У США відбувся благодійний хокейний матч, а у Канаді з ініціативи олімпійської чемпіонки 2020 року Крістен Кіт (має українське коріння) канадські веслувальники здійснюють заплив для збору коштів для допомоги Україні.

Українські спортивні клуби збирають гуманітарну допомогу й вже чимало продуктів харчування, медикаментів, військової допомоги надійшло в Україну. І цей збір триває й по сьогодні.

Величезний пласт волонтерської допомоги здійснюється діаспорою для вимушених біженців з України. Українців як братів та сестер зустрічають у Польщі, Франції, Німеччині, Ізраїлі, США, Канаді, Великій Британії. Їх зустрічають, розміщують, здійснюють трансфер, допомагають у перекладі спілкування, працевлаштовують тощо.

До онлайн проекту Sports Rodovid (<https://cutt.ly/hJVT3kE>) [3] долучилось понад 100 спортсменів та фізкультурно-спортивних діячів з понад 15 країн світу (США, Канада, Австралія, Велика Британія, Франція, Німеччина, Болгарія, Австрія, Люксембург, Казахстан, Ізраїль, Данія, Фінляндія, Польща, Іспанія, Естонія), які мають українське коріння. Серед тих, хто закликав підтримувати й допомагати Україні, є олімпійські чемпіони, учасники Олімпійських ігор, чемпіони та призери Панамериканських ігор, Ігор Співдружності, чемпіонатів світу, переможці національних першостей, засновники й активні діячі українського спортивного руху в діаспорі. Кожен з них записав коротке відео звернення для підтримки України та українського спорту. Ці відео були опубліковані на ютуб-каналі й поширювались по всьому світі. Таким чином міжнародна спортивна спільнота більше дізнавалась про Україну від «спортивних амбасадорів».

Висновок. Десятки років українська діаспора виборює свободу Україні та волю українського спорту. Організований рух українців за кордоном сприяв поінформованості міжнародною спортивною спільнотою про право українців брати участь у змаганнях під українським прапором окремо від команди радянського союзу. Плідна діяльність Українського Олімпійського Комітету в екзилі сприяла тому, що Міжнародний олімпійський комітет визнав право України на самостійне олімпійське життя. Але диктаторська, тиранічна комуністична влада не дозволила українцям ідентифікуватись на олімпійській арені.

Сьогодні ж знову шлях боротьби за волю України й свободу українського спорту проходить українська нація. Всі українці (в Україні та за кордоном) об'єдналися і тримають військовий, політичний, дипломатичний, інформаційний та спортивний фронт.

Джерела та література:

1. Зінкевич О. Справа України на обговоренні Міжнародного олімпійського комітету. *Свобода*. 1957. Ч. 182. С. 3.
2. Лях-Породько О., Каменев Г. Олімпійський рух та українська діаспора. *Матеріали XXXVI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 36. С. 233–235.
3. Лях-Породько О. О. Сучасні інформаційно-комунікаційні підходи до вивчення історії спорту (на прикладі радіо передач та он-лайн інтерв'ю). *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури і спорту: збірник наукових праць* [Електронний ресурс]. Харків: ХДАФК, 2021. Вип. 5. С. 101–105.
4. Перша Україно-Американська Олімпіада. *Український сокіл*. 1936. № 9–10. С. 2.

5. Соколик В. *Змагання української діаспори за самостійну участь України в міжнародному спорті. Спорт і національне відродження: матеріали Всеукраїнської наукової конф. ...*, 14–15 жовтня 1993 р. Львів, [1994]. С. 178–181.

Ігор Резнік, канд. іст. наук, зав. сектору
Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Документи представників української діаспори з особових фондів ЦДАМЛМ України як історичне джерело

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України – це цілий всесвіт мистецького минулого, на його архівних полицях зустрілися головні дійові особи української літератури, кіно, архітектури, музики та театру. Також архів-музей є найбільшою в Україні скарбницею документів особового походження літературно-мистецького профілю, які характеризують історію розвитку українського мистецтва від кінця XVIII ст. і до сьогодні. У 1434 фондах нашої установи нині зберігається близько 320 тисяч справ, що є об'єктами численних досліджень істориків, мистецтвознавців, журналістів, культурологів, генеалогів та шанувальників українського мистецтва.

Серед них і особові фонди українських митців-діаспорян, що з різних причин емігрували впродовж XX ст. до США, Канади, Німеччини, Італії, Чехії, Аргентини, Бразилії та інших країн, де продовжували творчу і громадсько-культурну діяльність. Вони або їхні нащадки надсилали на постійне зберігання до Архіву-музею творчі та особисті документи, які пройшли повну науково-технічну обробку і доступні для вивчення. Ці оригінальні документи є достатньо достовірним джерелом найрізноманітнішої інформації і з огляду на це можуть стати основою для багатьох історичних досліджень. У рамках цієї доповіді на прикладі 5 фондів будуть представлені деякі з цих джерел та проаналізована їхня інформаційна цінність.

1) Іван Багрянний (Лозов'яга) (1906–1963) (ф. 1186)

Фонд письменника, громадського діяча, автора романів «Тигролови» і «Сад Гетсиманський» Івана Багряного містить 536 справ у 2 описах за 1926–1995 рр. Він зазнав репресій з боку радянської влади і у 1932–1937 рр. відбував покарання на Далекому Сході, а з 1945 р. жив у Німеччині. Насамперед, серед документів фонду варто відзначити рукописи прозових творів і статей І. Багряного, за якими можна досліджувати суспільно-політичне життя СРСР у 1930–1940-х рр. Наприклад, у романі «Сад Гетсиманський» описані 5 років заслання автора: арешт, торттури, повернення в Україну. А у брошурі «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» письменник, який пережив примусову репатріацію, насильство, торттури, приниження у в'язниці, логічно обґрунтував закономірність еміграції з Радянського Союзу – країни, котра вчинила геноцид проти власного народу. Цінним джерелом про суспільне та мистецьке життя в Україні та в основних центрах еміграції українців є листування І. Багряного з колегами-

письменниками за 1950–1960-ті рр. (наприклад, з Уласом Самчуком). Дію репресивної машини проти українських митців можна вивчати на прикладі зізнань письменника слідчому ДПУ УРСР у 1932 р. «Контрреволюційне і елементи контрреволюційного в моїй літературній роботі» на 48 сторінках (оп. 1, од. зб. 61). Цікавими для дослідників є альбоми з фотографіями перебування митця в США та Канаді і з життя в Німеччині. Серед них до прикладу можна навести фото 1959 р. (оп. 1, од. зб. 105), на якому І. Багряний вручає меру міста Ньюарк (штат Нью-Джерсі) примірник своєї книги «Тигролови» англійською мовою. Також фонд містить матеріали діяльності створеної ним у 1946 р. УРДП (Української революційно-демократичної партії) з емігрантів у Німеччині та її партійних осередків у США і Канаді.

2) Віра Вовк (Селянська) (1926) (ф. 1212)

Особовий фонд письменниці, літературознавця і перекладачки Віри Вовк, яка з 1949 р. мешкає у Бразилії, містить 1045 справ в 2 описах за 1905–2008 рр. Матеріали фонду відображають активну літературну і громадську діяльність мисткині, яка активно пропагувала українську мову і культуру, виступала з літературними вечорами і лекціями у Нью-Йорку, Флориді, Вашингтоні, Торонто, Монреалі та десятках інших міст США і Канади, а також у Лондоні, Парижі, Римі, Мадриді. У фонді відклялися сотні афіш, програм та фото її виступів, багато з яких кольорові. Окрім численних збірок поезій і статей українською і португальською мовою (серед яких, наприклад, антологія української літератури у перекладі на португальську мову «Ой у лузі червона калина», статті про Івана Франка, Леся Українку, Тараса Шевченка), у фонді зберігаються цінні документи про творчість письменників Нью-Йоркської групи (Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак, Емма Андіївська та ін.), діяльність Віри Вовк у бразильському ПЕН-клубі, життя та культурні заходи українців у Ріо-де-Жанейро. Листування Віри Вовк з українськими письменниками Василем Баркою, Іваном Драчем, Олександром Олесем, Дмитром Павличком, Надією Світличною та ін. є інформативним джерелом дослідження розвитку літературного процесу в Україні та в українській діаспорі. Автобіографічні спогади на 400 аркушах (оп. 2, од. зб. 35–36), написані у 2003 р., є маловивченим джерелом найрізноманітнішої інформації про життя українців в СРСР і Бразилії.

3) Надія Світлична (1936–2006) (ф. 1217)

Фонд «шістдесятниць», журналістки, правозахисниці, лауреатки Шевченківської премії 1994 р. Надії Світличної та її брата поета Івана Світличного містить 1055 од. зб. за 1928–2010 рр. Надія Світлична 4 роки з 1973 по 1976 рр. провела в таборі суворого режиму за обвинуваченням у антирадянській агітації. У 1978 р. виїхала в Рим і з того ж року постійно мешкала у США. Найціннішою для дослідників-істориків частиною фонду є понад 800 справ, що містять листування українських дисидентів з колегами в Україні, українськими письменниками-емігрантами і зарубіжними письменниками. Вони містять інформацію про боротьбу радянської влади з «шістдесятниками» та дисидентами 1970-х рр., про життя і творчість українських митців за кордоном і їхню боротьбу за права українців по всьому світу. У фонді також відклялися сотні

документів про діяльність українських діаспорних організацій: Союзу Українок Америки, Організації українських жінок, Світового конгресу вільних українців, Українського конгресового комітету Америки та ін. Представлені документи закордонного представництва Української Гельсінської групи про надання правової допомоги політ'в'язням в Україні – Мирославу Симчичу, Миколі Руденку, Йосипу Терелі та іншим. Цікавими також є спогади Надії Світличної про В'ячеслава Чорновола.

4) Василь Барка (Очерет) (1908–2003) (ф. 1203)

Фонд письменника і літературознавця, автора роману про Голодомор «Жовтий Князь» (1961) Василя Барки невеликий за обсягом і налічує 28 од зб. за 1928–1991 рр. Основний масив складають документи до біографії письменника та образотворчі матеріали (індивідуальні, родинні і групові фото). Василь Барка у 1943 р. був примусово вивезений на роботу до Німеччини, а з 1950 р. мешкав у США. Увагу дослідників привертають фотографії з художніх виставок та інших культурних заходів у США за участю Барки, фото його зустрічей з Ліною Костенко, Євгеном Сверстюком, Надією Світличною. Цінними документами є фото Барки разом з іншими остарбайтерами в Німеччині (од. зб. 15) та генеалогічне дерево його роду Очеретів.

5) Ганна Черінь (Грибінська) (1924–2016) (ф. 1301)

В особовому фонді письменниці і літературного критика Ганни Черінь, яка з 1950 р. жила у США, зберігається 375 справ у складі 3 описів за 1943–2007 рр. Окрім значної кількості рукописів її поезій та оповідань, до уваги істориків її випускне фото у Чикагському університеті 1953 р. разом з Марусею Бек – першою жінкою-українкою, яка стала мером Детройта, фото з іншими українцями-випускниками університету – Яром Славутичем, автором гімну ОУН «Зродились ми великої години» Олесем Бабієм та ін.; численні кольорові фото та запрошення з літературних вечорів, екскурсій виставками українських книг і вишиванок в США, які вона проводила в літературному осередку українських емігрантів у Норт-Порті (штат Флорида) та в Чикаго. Цікавими є фото з маніфестації у Вашингтоні 1988 р. за участю Ганни Черінь до 1000-річчя хрещення Київської Русі. Варто також відзначити статті про культурне життя українців в еміграції (наприклад, «Шевченкове свято в Норт-Порті»), щоденник з подорожі письменниці до Буенос-Айреса у 1995 р., стенограми інтерв'ю з нею 1950–1989 рр. про життя українців у США. Дослідників можуть зацікавити фото співробітників редакції газети «Голос» у Берліні 1943 р. Василя Барки, Тодося Осьмачки та ін.; документи про роботу видавництва української діаспори «Веселка» в США у 1970-х рр.; доповіді Ганни Черінь про розвиток української літератури в еміграції у 1950–1960-х рр. та її листування з колегами (близько 200 листів), наприклад з Іваном Дзюбою та діаспорними письменниками.

Отже, особові фонди українських митців-діаспорян містять окрім творчих документів, значну кількість інших архівних документів, що є досить цінними, достовірними та інформативними джерелами для всебічного вивчення того чи іншого періоду української історії, українського літературного процесу, культурно-мистецького і суспільного життя українців у США, Канаді, Німеччині та інших країнах, а також такої болючої теми як репресії радянської влади проти

усіх інакомислячих – митців-представників Розстріляного відродження, «шістдесятників», дисидентів. Запрошуємо до вивчення представлених фондів у читальному залі ЦДАМЛМ України після скасування воєнного стану та висловлюємо надію, що вони можуть стати основою для нових історичних досліджень.

Анна Вахнянин, аспірантка,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Реакція радянських органів держбезпеки на проведення першого Світового Конгресу Вільних Українців

12–19 листопада 1967 р. у Нью-Йорку відбувся Перший Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), який об'єднав 1003 представників із 230 організацій релігійного, суспільно-громадського, культурно-освітнього й економічного життя української діаспори [11, с. 208]. У рамках Конгресу відбулися 18 з'їздів сесій та конференцій українських організацій і структур, чотири пленарні сесії та дві демонстрації – 17 листопада перед будівлею ООН, у якій взяло участь понад дві тисячі осіб, та 18 листопада, перед будівлею постійного представництва СРСР при ООН за участі понад трьох тисяч осіб [13, с. 392]. Скликання Першого СКВУ – знакова подія для української діаспори, яка вперше виступила єдиним фронтом та заманіфестувала про невизнання радянського режиму на українських землях, його окупаційний характер та злочини.

Зважаючи на масштабність та резонансність заходу, він привернув увагу радянських органів влади. Хоча й організатори приурочили проведення Конгресу до 50-ої річниці проголошення УНР [7, с. 46], КДБ (*Комітет Державної Безпеки – союзно-республіканський орган державного управління у сфері забезпечення державної безпеки СРСР*) розглядало його як своєрідний «подарунок» до 50-річчя більшовицького перевороту і потрактувало «актом ідеологічної диверсії» проти Радянського Союзу [10, с. 129]. З огляду на це, радянські спецслужби здійснили ряд заходів напередодні Першого СКВУ з метою дискредитації його мети та учасників.

Атаки на СКВУ розпочали анонімно публікацією на сторінках літературного додатку до варшавського україномовного тижневика «Наше слово» – «Наша культура». У ній публіцист ділить зарубіжних українців на групи, взаємно нацьковуючи їх одна на одну, аби знівельювати принципи єдності, закладені в основу СКВУ, а сам Конгрес таврує «вільним від народу і країни». Її авторство приписують колишньому члену КПЗУ Миколі Щирбі, який здавна спеціалізувався в нападках на українську діаспору [8, арк. 4]. Цю тенденцію у жовтні 1967 р. продовжив член Комуністичної партії Канади Петро Кравчук на сторінках газети «Життя і слово». Він також намагався знівельювати консолідаційне значення Першого СКВУ, пишучи про непримиренні конфлікти в середовищі зарубіжних українців [8, арк. 4].

Для пропагандистської роботи про досягнення УРСР в сфері культури КДБ пропонувало скерувати письменника Віталія Коротича та секретаря Спілки письменників України Олесь Гончара на XII сесію Генеральної Асамблеї ООН. До того ж перед ними поставили завдання налагодити контакти з делегатами Конгресу. Спецслужби знали про негативне ставлення частини організацій, делегованих на СКВУ, до будь-яких контактів з представниками УРСР [3, арк. 266—267]. Кандидатуру В. Коротича вибрали не випадково, адже він займався схожою діяльністю у 1965 р. у Канаді, перебуваючи там як стипендіат ЮНЕСКО, де встиг добре налагодити зв'язки з багатьма зарубіжними українцями [3, арк. 268].

Незважаючи на старання радянських спецслужб, Перший СКВУ відбувся відповідно до плану. Його перебіг ретельно відстежувало вище керівництво УРСР, а перший секретар ЦК Компартії України Петро Шелест щоденно знайомився з новинами з Конгресу. Дані за океану керівники республіки отримували з декількох джерел – основну інформацію з повідомлень західних радіостанцій, а також оперативним шляхом. Ймовірно, серед присутніх на засіданнях Конгресу був агент чи інформатор радянських спецслужб [4, с. 106]. Від нього КДБ дізналося про намір пікетувати радянське представництво при ООН в Нью-Йорку 17–18 листопада 1967 р. під час маніфестації «За волю України» [12, арк. 275–276] та спробувало перешкодити проведенню демонстрації.

Радянське представництво при ООН звернулося до місцевих органів влади з вимогою запобігти проведенню маніфестації. Правоохоронні органи США, на думку радянської сторони, не вжили жодних превентивних заходів, а під час самих протестів діяли недостатньо ефективно [12, арк. 276]. Обурення викликало і те, що: *«безчинства націоналістів транслювали по радіо і телебаченню»* та *«були поміщені на перші шпальти американських газет»* [12, арк. 276–277].

Окрім того, на підтримку СКВУ виступили чільні політичні діячі США. На вищезгаданій маніфестації від імені президента США Ліндона Джонсона виступав Вільям Крук [6, арк. 349]. Представництво СРСР при ООН просило посла Анатолія Добриніна скерувати запит до Державного департаменту США з вимогою спростувати повноваження Крука представляти президента США на СКВУ [12, арк. 279]. СКВУ також обговорювали у нижній палаті Конгресу Сполучених Штатів Америки. 16 листопада 1967 р. представник від Нью Йорку Джон Мерфі підготував доповідь у якій проінформував Конгрес США про програму СКВУ, участь у заходах тисяч громадян США українського походження, а також закликав підтримати цей захід, який став символом прагнення до свободи для усіх поневолених націй [13, с. 398].

Підтримку СКВУ КДБ пояснило таким чином: *«... американські спецслужби здійснили ворожу до СРСР акцію з метою відволікти увагу громадськості США від цілого ряду невдач та провалів у внутрішній та зовнішній політиці країни»* [12, арк. 279]. Ініціаторами Конгресу вважали *«ватажків закордонних українських націоналістичних центрів під покровительством урядових органів і спеціальних служб США»*, а його метою *«консолідацію реакційно*

налаштованої частини української еміграції та здійснення активних ворожих акцій проти СРСР у період ювілейних урочистостей» [2, с. 153]. Можемо припустити, що радянське керівництво трактувало проведення Першого СКВУ лише як складову ідеологічного протистояння «холодної війни», нівелюючи прагнення українського народу на самовизначення.

Навіть після завершення Конгресу КДБ продовжувало ретельно слідкувати за інформацією про цю подію. Особливо непокоїла радянську владу можливість поширення інформації про СКВУ в СРСР напередодні відзначення 25 грудня 1967 р. 50-річчя проголошення УРСР [5, с. 150]. Вже маючи досвід вияву протесту під час святкувань 50-ої річниці Жовтневої революції в УРСР, які були, на їхню думку, вчинені «під впливом ворожої пропаганди» [5, с. 151], вони прагнули запобігти аналогічним під час урочистостей у грудні. Саме тому 24 листопада голова КДБ Віталій Нікітченко видав директиву «*Про посилення боротьби з організаціями українських емігрантів*», в якій наказував пильно слідкувати за творчою інтелігенцією та молоддю, релігійними діячами, учасниками ОУН-УПА, іноземцями і т. д., контролювати вхідну та вихідну кореспонденцію [5, с. 152]. 12 грудня 1967 р. заступник голови КДБ при РМ УРСР Борис Шульженко видав ще одну директиву з метою протидії поширенню документів СКВУ в Україні, якою пропонував посилити контроль над кореспонденцією та іншими надходженнями із закордону та митним оглядом іноземців. Необхідність такої процедури пояснено фіксацією органами КДБ окремих документів СКВУ у вхідній міжнародній кореспонденції, а також агентурними даними про наміри та шляхи їхнього ввезення з-за кордону.

Отже, проведення Першого СКВУ стало серйозним викликом для радянської влади. По-перше, на Конгресі українці в еміграції консолідовано заявили про невизнання УРСР державою всього українського народу та її суверенітету, викрили численні злочини комуністичного режиму проти українців. По-друге, цю подію висвітлили іноземні медіа та підтримали західні політики. По-третє, вона наклалася на святкування більшовицького перевороту. Таким чином, радянська пропаганда на Заході про рівноправність та незалежність УРСР дала тріщину. Саме тому КДБ активно протидіяло проведенню СКВУ та його підтримці західними країнами. Окрім того, спецслужба мала на меті не допустити поширенню інформації про Конгрес в УРСР, бо це могло надихнути до активнішої боротьби опозиційний рух.

Джерела та література:

1. Директива керівництва КДБ при РМ УРСР начальникам управлінь КДБ про протидію поширенню документів СКВУ в Україні. *Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.)*: Документи і матеріали. К.: Смолоскип, 2017. С. 153–155.
2. Доповідна КГБ про використання письменника Віталія Коротича для встановлення «культурних контактів» з українською діаспорою та поширення інформації про «досягнення КГБ». 4 серпня 1967 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://cutt.ly/dKiO4Tn> (дата звернення: 12.04.2022).

3. Журавльов Я. Перший Світовий конгрес вільних українців на хвилях «ворожих голосів»: інформаційні повідомлення КДБ УРСР. *Українська служба «Голосу Америки» 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки»* / під ред. А. Кармазіна, О. Машевського, О. Сухобокової. Клівленд, 2020. С. 105–116.
4. Із директиви голови КДБ при РМ УРСР начальникам управлінь КДБ про посилення боротьби з організаціями українських емігрантів. *Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.)*: Документи і матеріали. К.: Смолоскип, 2017. С. 150–152.
5. Інформаційне повідомлення голови КГБ при РМ УРСР Нікітченка В. Ф. до ЦК КПУ щодо інформувань радіостанцій «Свобода» і «Голос Америки» про підсумки проведення Світового конгресу вільних українців у м. Нью-Йорк. 27 листопада 1967 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://cutt.ly/zKiPuGr> (дата звернення: 23.02.2022).
6. Маніфест Пан-Американської Української Конференції про скликання Світового Конгресу Вільних Українців. *Перший Світовий Конгрес Вільних Українців*: матеріали. / за ред. І. Сирника. Вінніпег, Нью-Йорк, Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, 1969. С. 45–47.
7. Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4.
8. Сіромський Р. Б. Ідея єдності закордонного українства у баченні Андрія Мельника. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої відомому українському державному, політичному, військовому діячеві – полковнику Андрію Мельнику, м. Трускавець, 20–21 листопада 2019 р.* К., 2020. С. 126–132.
9. Тихенко В. О. Документи з історії Світового Конгресу Українців. *Архіви України*. 2016. Вип. 3–4. С. 206–212.
10. Щодо проведення заходів представниками Світового конгресу вільних українців (СКВУ) в період з 12 по 19 листопада 1967 року. Інформаційне повідомлення голови КГБ при Раді Міністрів УРСР Нікітченка в ЦК КПУ. 24 листопада 1967 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://cutt.ly/dKiPdVL> (дата звернення: 23.02.2022).
11. Яців А. Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: на шляху до консолідації світового суспільства. *Народознавчі зошити*. 2019. № 2. С. 387–402.

Ілля Коваль, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Діаспоральна політика Ірландії: досвід для України

Загострення російсько-української війни у 2022 році призвело до нової хвилі української еміграції, але політику співпраці України з власною діаспорою не можна назвати успішною, оскільки все більше вимушених мігрантів отримує

допомогу від країн перебування від проживання до нових умов життя, ніж від своїх, і отримує більше гуманітарної допомоги від волонтерських центрів тих самих переселенців, ніж від організації діаспори. Безсумнівно, що українська система співпраці з діаспорою потребує суттєвого перегляду, але діаспорну політику якої країни слід брати за приклад? У цій статті буде розглянуто досвід політики ірландської діаспори як приклад для України.

З чим у нас асоціюється Ірландія? Святий Патрік, віскі, чотирилисник, леприкони, руді голови та веснянки, але також ірландці – це одна з найбільших діаспор у світі. Вона налічує близько 49 мільйонів по всьому світу, а найбільшими країнами-розселення є США, Велика Британія, Австралія, Канада [1]. Протягом століть Ірландія була одним з основних постачальників мігрантів на планеті Земля, але разом з економічним дивом країна почала ефективно використовувати діаспору. Як так сталось і в чому це проявляється?

Історія ірландської діаспори

Ірландці почали масово мігрувати ще з часів підкорення волелюбного острова англійським лордом-протектором Олівером Кромвелем у 1653 році. Так, з 1700 року близько 9 або 10 мільйонів людей, народжених в Ірландії, емігрували. Ця цифра здається особливо величезною, якщо врахувати, що навіть на піку населення в 1840-х роках в Ірландії проживало лише близько 8,5 мільйонів людей, а сьогодні лише близько 4,9 мільйона. Основними напрямками міграції ірландців стали:

Велика Британія. Якщо врахувати безпосередню близькість до Ірландії, то не дивно дізнатись, що 75% ірландців, які народилися за кордоном, живуть у Великій Британії. Хоча це не завжди було найпопулярнішим місцем для ірландських емігрантів, у XIX столітті це була Америка. Але до 1981 року ірландців у Британії було в чотири рази більше, ніж у США. За останніми підрахунками, у Британії також проживає приблизно 1,7 мільйона людей, які народилися від батьків-ірландців, а ірландська громада третього покоління в Британії може становити близько 6 мільйонів! (Третє покоління означає, що у них є бабуся чи дідусь ірландського походження). Рух людей між сусідніми островами Ірландії та Великої Британії зменшувався і відбувався через політику, економіку та соціальні умови та зміни протягом багатьох років, але за останніми оцінками, близько 850 000 людей, народжених в Ірландії, зараз живуть у Великій Британії.

Сполучені Штати Америки. 10,8% населення США мають ірландське походження, що в 7 разів перевищує населення самої Ірландії! Не дивно, що американське святкування Дня Святого Патріка таке величезне та епічне! За переписом 2000 року було зафіксовано, що в США налічується 156 000 ірландців. Штатами з найбільшим ірландсько-американським населенням були Каліфорнія, Нью-Йорк, Пенсільванія, Флорида та Іллінойс. А ірландські американці були найбільшою групою предків у Вашингтоні, округ Колумбія, Делавері, Массачусетсі та Нью-Гемпширі.

Австралія та Нова Зеландія. Підраховано, що в країні налічується близько 74 500 ірландців першого покоління, і ще 11 000 у Новій Зеландії, приваблені можливістю податися до золотих копалень. У XVIII і XIX століттях до Австралії

припливло з Ірландії близько 45 000 в'язнів разом із 300 000 вільних емігрантів. Ірландські іммігранти-католики були відповідальними за створення окремої католицької шкільної системи в Австралії, яку зараз відвідують діти в понад 20% країн.

Канада. Ірландська спільнота помітна в Канаді – 3,8 млн осіб стверджують, що мають певну форму ірландського походження! Що стосується ірландців першого покоління, то в країні їх приблизно 28 500 [2].

Основними причинами масової міграції ірландців стали:

- Великий голод в Ірландії (1845–1852), коли вони були вимушені масово покидати свої терени, аби не померти з голоду;
- політична незгода з владою британців (так, ірландці не могли змиритися з окупацією острова королівськими військами та емігрували до США, де було можливе вільнодумство);
- релігійна незгода з британцями, оскільки ірландці у своїй більшості ревні католики й не сприймали нав'язування англіканства, тому емігрували до Нового Світу;
- економічна відсталість регіону (Ірландія протягом століть страждала від малоземелля, тому ірландці були вимушені здійснювати трудову міграцію до країн, де було багато вільних земель).

Все це зумовило вкрай складну демографічну ситуацію в Ірландію: до 1900 року населення Ірландії становило приблизно половину від рівня 1840 року і продовжувало зменшуватися протягом ХХ століття. Однак це зіграло й на руку кельтському народу, оскільки масово мігруючи в інші країни, вони формували позитивне ставлення до ірландців як до працелюбного та гостинного народу. А згодом таке ж позитивне лояльне ставлення було в країнах розселення (особливо в США) до визвольного руху й до незалежної Ірландії в цілому. Але навіть із здобуттям незалежності міграційний потік не зупинився. Нині щороку виїжджає близько 18 000 ірландців, і багато з них повертаються до Ірландії знову. Сама ж Ірландія витратила кілька десятиліть, щоб створити умови для перетворення brain drain на brain gain. Вступ до ЄС у 1973 році відкрив ірландським фірмам доступ до європейського ринку, а помірне податкове навантаження та зниження бюрократичних перешкод перетворили країну на магніт для іноземного капіталу. Одним із найпотужніших чинників для економічного підйому Ірландії («Кельтського тигра»), який тривав з 1990 року до 2007 року, стали масштабні потоки прямих інвестицій із США.

Перша зафіксована згадка про фразу «ірландська діаспора» була в книзі 1954 року під назвою «The Vanishing Irish». Але лише в 1990-х роках, завдяки відомому зверненню президента Мері Робінсон, ця фраза стала ширше використовуватися для опису ірландських емігрантів та їхніх нащадків у всьому світі. Робінсон, сьомий президент Ірландії (і, до речі, перша жінка-президент), звернулася до людей по всьому світу, які мають ірландське походження в 1995 році під час свого звернення до Об'єднаних палат Oireachtas. Вона сказала: «Чоловіки та жінки нашої діаспори – це не просто низка від'їздів і втрат. Вони залишаються, навіть коли їх немає, дорогоцінним відображенням нашого власного зростання та змін, дорогоцінним нагадуванням про безліч ниток

ідентичності, які складають нашу історію». Відтоді «ірландська діаспора» стала загальноживаною фразою. Настільки поширеною, що ірландський уряд навіть юридично визначив її. Ірландська діаспора – це «всі особи ірландського громадянства, які зазвичай проживають поза межами острова Ірландія». Вона включає громадян Ірландії, які емігрували за кордон, та їхніх дітей, які є громадянами Ірландії за походженням відповідно до ірландського законодавства [2].

При тому ще з 1980-х рр. з'явився термін «Plastic Peddy», який позначає певну частину ірландців. Педді – це скорочена форма ім'я Патрік (ім'я головного ірландського святого), а пластиковим педді називають ірландця, який максимально намагається асимілюватися в іншому суспільстві, забувши про своє коріння, тому їх називають несправжніми ірландцями, але й не приймають за своїх, особливо англійці [3].

З 1990 року почалася цілеспрямована діаспоральна політика Ірландії, яка є однією з найактивніших у Західній Європі.

Діаспоральна політика Ірландії

Діаспоральна політика Ірландії проводиться міністерством закордонних справ та торгівлі Ірландії. Основний план дій Ірландського уряду сконцентрований в програмі міністерства «Global Irish», а її реалізація на місцях розселення проводиться через ірландські консульства по всьому світу. Головними пріоритетами Ірландії є підтримка ірландців на місцях та репатріація діаспори на Батьківщину. Кожні п'ять років уряд розробляє стратегію діаспоральної політики, зараз в дію план на період 2020–2025 років, який базується на 5 основних цілях:

1. **Наш народ:** Ірландія забезпечить добробут ірландців за кордоном.
2. **Наші цінності:** Ірландія працюватиме з діаспорою, пропагуватиме свої цінності за кордоном і відзначатиме різноманітність діаспори.
3. **Наше процвітання:** Ірландія будуватиме взаємовигідні економічні зв'язки з діаспорою.
4. **Наша культура:** Ірландія підтримуватиме культуру вираження серед діаспори.
5. **Наш вплив:** Ірландія розширить глобальні досягнення завдяки з'єднанню з наступним поколінням.

Ірландія цінує своїх людей, допомагаючи своїм співвітчизникам соціальними програмами закріпитися на місцях розселення (забезпечують моніторинг їхніх потреб і оцінюють власною мережею закордонних представництв так що соціальні заходи передбачені в рамках програми підтримки емігрантів), залучає їх до політичного життя (продовження франшизи на президентські вибори громадянам, які проживають за межами країни), допомагають отримати громадянство діаспорянам (працюють над встановленням шляхів легальної міграції ірландських громадян до США, продовжуючи підтримувати законопроект про візу ЄС), підтримують культурні ініціативи діаспорян (посилення взаємодії через мережу закордонних представництв між Ірландією та ірландцями за кордоном, розробляють єдину цифрову платформу для надання контенту та ресурси для всіх груп діаспори, проводять обмін досвідом

між студентами та професіоналами з Ірландії та діаспори). Також Ірландія активно працює з бізнесом діаспорян, особливо завдяки програмі Global Irish Networking – мережа з 300 найвпливовіших ірландців з Ірландії та з-за кордону. Її учасники походять з різних сфер, базуються майже в 40 країнах і готові брати участь у забезпеченні економічного розвитку Ірландії. Індивідуальний успіх членів Мережі є свідченням наполегливої роботи, інновацій та здібностей ірландців за кордоном. Мережа тісно співпрацює з урядом та державними установами у просуванні економічних, культурних і туристичних меседжів Ірландії на ключових ринках. Мережа тісно співпрацює з посольствами, консульствами та офісами. Наразі ключовими інтересами Ірландії є підтримка ірландського бізнесу через діаспори в Африки, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Карибського басейну та Латинської Америки [4].

Другим важливим пріоритетом Ірландії у діаспоральній політиці є репатріація, тому урядом була розроблена Громадянська інформаційну дошка, яка є статутним органом, що підтримує надання інформації, консультацій та адвокації щодо широкого кола державних і соціальних послуг. Веб-сайт Citizens Information, а також мережа інформаційних центрів Citizens можуть надавати поради і підтримку в Інтернеті та особисто тим, хто бажає повернутися до Ірландії. Їхні ресурси щодо інформації, наданої репатріантам, охоплюють такі сфери, як фінансові питання, проживання, освіта, а також навігація в службах соціального забезпечення. Через Програму підтримки емігрантів Департамент закордонних справ і торгівлі фінансує організації в Ірландії, які пропонують індивідуальні поради та підтримку громадянам Ірландії та іншим особам, які бажають переїхати до Ірландії. Подібними проектами є: Crosscare Migrant Project, Safe Home Ireland, Back for Business [5].

Порівняльний аналіз діаспоральної політики Ірландії та України. У порівнянні з масштабами діаспоральної політики Ірландії, Україна не витримує жодної критики ні на конституційному, ні на фактичному рівні. Для Міністерства закордонних справ і торгівлі Ірландії одним із ключових завдань є взаємодія з їх величезною діаспорою, залучення її до розбудови економіки країни та підвищення її престижу у світі. Хоча Ірландія активно працює над поверненням ірландців на історичну Батьківщину та існує щонайменше 6 державних програм підтримки репатрійованих ірландців, Україна, крім прискореної процедури отримання громадянства за українською ID-карткою, не сприяє поверненню своїх співвітчизників. У той час як Глобальна програма співробітництва з ірландською діаспорою зосереджується на 4 глобальних завданнях і виконує їх через обмежену кількість програм, Програми співпраці з українською діаспорою є довгим списком переважно локальних заходів з 1996 року. В Україні існує не так багато інституцій для роботи з діаспорою, як-от: Міжнародна українська школа та Український інститут. Вони не мають достатніх фінансування та штабу для ефективної роботи. З огляду на це, можна визначити, що Ірландія зацікавлена у політиці щодо діаспори та репатріації свого народу, тоді як Україна не бачить у цьому першочергового пріоритету.

Висновки. Ірландія дуже інтенсивно працює над своєю діаспорною політикою, тоді як Україна все ще використовує екстенсивний підхід до співпраці

з власною діаспорою, створюючи 1001 додаткову організацію кожні 5 років, жодна з яких не має 100% ефективності. Якщо Ірландія стала «кельтським тигром» завдяки активній співпраці з діаспорою, то Україна не отримувала нічого, крім порад. Програми, створені на основі цього, довільно організовані у волонтерські центри, і їм не вистачає ефективності, яку могла б забезпечити централізована, фінансована державою організація. Тому Ірландія є прикладом для наслідування щодо діаспорної політики, адже вони навчилися перетворювати кількість закладів та програм на якість своєї роботи, чого Україна поки не може. Ключовий урок, який ми можемо винести з досвіду ірландців, – це розширення програми діаспори, адже практика показує, що краще бути меншим і глобальнішим, ніж більшим і локальним. Доцільно також розробити сценарій репатріації українців з-за кордону.

Джерела та література:

1. Ясько В. 20 самых крупных диаспор мира. *Forbes.ua*. 2020. 15 сентября. URL: <https://cutt.ly/RKiS6ql>
2. *Irish Diaspora: Discover where all 7 million of them are now!* 2021. 17 February. URL: <https://cutt.ly/5KiDvZH>
3. Hickman M. 'Locating' the Irish Diaspora. *Irish Journal of Sociology*. 2002. 11(2): P. 8–26.
4. *Global Ireland Ireland's Diaspora Strategy 2020–2025*. URL: <https://cutt.ly/xKiFQo7>
5. *Promoting Ireland's interests and values in the world*. URL: <https://cutt.ly/4KiFCa2>

Аліна Кучер, студ.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розширення правового поля стосовно закордонних українців та національних меншин задля збереження національної ідентичності

Наразі про Україну знає увесь світ. Цьому посприяла війна і те, як Україна проходить усі випробування, що постали перед нею. Намагання зупинити просування ворога не лише територіально, психологічно, але й через засоби масової інформації. Інформаційна війна також є складовою пропагандистських каналів, яка здійснюється з боку агресора, тому цифровий фронт є не менш важливим питанням для України, ніж територіальна цілісність, адже через інформування ведуться спроби тотальної дезінформації. Через перелічені причини міжнародна спільнота почала більше цікавитись історією українського народу, а окремі іноземці – вивчати українську мову. Дуже дорога ціна заплачена за таку всесвітню упізнаваність, проте цей тезис може стати причиною, чому люди хочуть отримати посвідчення закордонного українця або статус національної меншини на території України. Причиною може слугувати і

те, що певні представники іноземних спільнот відчувають щось ідентичне між Україною та своїм народом, проводять аналогії, при тому, якщо ця категорія людей має зв'язки, походження з України – у них є всі підстави отримати бажане посвідчення, що задокументує їхню приналежність до української нації.

На теперішній час ми маємо два чинні законодавчі документи, які регулюють питання посвідчень закордонних українців, їх умови надання, отримання статусу: 1. Закон «Про закордонних українців»; 2. Закон «Про національні меншини в Україні». Перший закон був запроваджений 4 березня 2004 року за часів президентства Леоніда Кучми. Він включає в себе 13 статей та керується статтею 12 Конституції України: «Україна дбає про національно-культурні й мовні потреби українців, які проживають за межами держави». Закон України «Про національні меншини в Україні» має 19 статей та був введений в дію 22 червня 1992 року за часів правління Леоніда Кравчука. Як ми можемо помітити, обидва зазначені закони відносно застарілі, тому постає питання модернізації законодавства, що надасть закордонним українцям та національним меншинам більше можливостей та прав (в переважній мірі вони стосуються освіти). Тому пропоную розглянути варіанти, які допоможуть покращити законодавство, не порушуючи його нинішні принципи.

Закон України «Про закордонних українців»

Закон про закордонних українців повинен сприяти поверненню етнічних українців, людей українського походження або тих, хто має зв'язки з Україною на добровільних засадах.

- Щодо посвідчення закордонного українця, ми бачимо пункти, які повинні бути вказані в посвідченні: прізвище, ім'я; дата, місце народження; громадянство, чи відсутність громадянства; країна постійного проживання. Але сюди варто додати пункт: **самоідентифікація**. Безпосередньо, отримання посвідчення означає, що Ви ідентифікуєте себе українцем (це вказано в статті 3), але варто розглядати варіант, що людина з різних намірів може отримати цей документ, наприклад: 1) дає можливість перетинати кордон України; 2) користуватись ідентичними правами, що і українці (окрім участі у виборах), 3) користування посвідченням з особистих причин. Частково, ми можемо сказати, що самоідентифікація – це внутрішня складова, і автоматично до цієї самоідентифікації з'являється бажання жити на тій території, до якої є тяга, але може відбуватись і навпаки: спочатку проживання на території, а потім внутрішнє ототожнення себе за національністю, яку обрали (якщо воно з'явиться). Достеменно визначити це неможливо, але ми можемо деталізувати причини перебування і **визначити статус**, яким користуються, наприклад: «Навчання»; «Робота»; «Не збираюсь жити в Україні після закінчення строку посвідчення (10 років)»; «Проживання на довгострокових засадах»... Це дасть розуміння, якими правами користуються закордонні українці, а поряд з тим судячи з її статусу зрозуміти її приналежність та наміри. Тобто корисливі мотиви можуть стати причиною вилучення посвідчення.

- **Навчання закордонних українців у закладах вищої освіти України.**

Є безумовним плюсом, що закордонні українці мають можливість здобувати освіту в Україні. Тут встановлюються квоти, які допомагають даній категорії

людей вступити у вищий навчальний заклад на ідентичну спеціальність, яку вони вивчали раніше. Існує пункт: «володіти українською мовою на рівні, достатньому для здобуття освіти». Це є логічним, але до даного пункту можна додати перелік актуальних курсів, які допоможуть підвищити рівень володіння українською мовою і стануть додатковим плюсом при вступі. По-перше, людина матиме можливість адаптуватись до умов, покращити свій рівень, подолати мовний бар'єр. По-друге, вона розумітиме, що ці знання стануть в нагоді при навчанні. Ці курси оплачували б закордонні українці, це надавало би їм більше шансів отримати бюджетне місце в університеті, бо співбесіда проходить українською. Чому це важливо? Людина, яка ідентифікує себе українцем, є такою ж цінною, як і громадянин України, який може зробити власний внесок у розбудову нашої держави, тому важливо підтримати ініціативу цих людей на здобуття освіти в Україні:

По-перше, це підвищить престиж України, за умови, якщо закордонні українці, крім посвідчення закордонного українця, мають громадянство іншої держави.

По-друге, вони можуть мати більший досвід у певній галузі та вступити на неї, щоб актуалізувати свої знання, але іншою мовою – це доступ до інформації, яка може посприяти розвитку України.

Але щоб досягти вищезазначених умов, ми повинні підтримати їх мовними курсами українською мовою, які допоможуть їм отримати бюджетне місце в університеті.

- Стаття 10(2), пункт 6, говорить нам «участь у підготовці та укладенні міжнародних договорів України щодо забезпечення прав закордонних українців, створення сприятливих умов та можливостей для задоволення їх соціальних, культурно-освітніх, мовних, інформаційних та інших потреб». Часто закордонні українці або національні меншини, що проживають на території України, можуть зазнавати утисків, причини можуть бути різноманітними: акцент; невідповідність прийнятих стандартів, інше сприйняття тощо. Закон про закордонних українців містить пункт про **заборону дискримінації**, тому варто перенести цей принцип до закону про національні меншини.

- В Україні є галузі професій, які необхідні нам, але кількість вступників щороку зменшується, таким чином не вистачає спеціалізованих працівників. Потрібно **компенсувати недостатню кількість спеціалістів із закордонного українства** і надати їм бюджетні місця для продовження навчання. Наприклад, якщо американець українського походження навчається на бакалавраті математичного факультету в Америці, згідно із Законом про закордонних українців, він має можливість вступити на ідентичну спеціальність в магістратуру в Україні. І, якщо він підпадає в категорію потрібних, спеціальностей в Україні, матиме можливість отримати бюджетне місце в ЗВО.

По-перше, це шанс для закордонного українця отримати бюджетне місце, розвинути свій потенціал в Україні як студента, а згодом і майбутнього робітника. По-друге, Україна отримає фахівців, яких не вистачає.

- Ми живемо у світі, який активними темпами розвивається, тому потрібно **оцифрувати посвідчення закордонного українця**, щоб спростити

користування та використовувати на рівні з іншими документами, такими як паспорт, закордонний паспорт, водійське посвідчення тощо.

Можна зробити висновок, що Закон про закордонних українців надає такі самі права, як і громадянам України, окрім політичних. До переліку статей закону або в окремому додатку варто додати ресурси, що допоможуть з навігацією щодо курсів, які стануть вагомим чинником при вступі.

Закон «Про національні меншини в Україні»

Закон про національні меншини має на меті забезпечити права на вільний розвиток, рівні права в політичному, соціальному, економічному, культурному аспектах.

- Стаття 6 про національні меншини говорить, що надає «національну-культурну автономію – вивчення рідної мови на території України через навчальні заклади чи окремі товариства, можливість сповідувати свою релігію...». Водночас національні меншини, які проживають на території України зобов'язані знати/вивчити державну мову, користуватись нею не тільки в державних установах, але і громадських місцях.

Наразі Україна перебуває у воєнному стані, тому важливо сконцентрувати увагу на мові. Панує думка, що цілісність України не була б порушена, якби не російська мова – частково я погоджуюсь з цим твердженням, мова – це також позиція і захист.

- На законодавчому рівні створити *інтернет-портали* для національних меншин, щоб інформувати про місцеві заходи в місцях розселення національних меншин, створити можливість перекладу сайту.

- **Зміна назви** – не національні меншини, а національні спільноти, або групи, бо назва «меншини» означає меншість, як щось другорядне, а вони вважають себе частиною української держави.

- **Позбуватись стереотипів**, які пов'язані із зовнішністю національних меншин. Українець – це внутрішня самоідентифікація, єднання з народом, а не зовнішні прояви.

Можна зробити висновок, що права національних меншин радикально не обмежуються, проте основним є мовне питання і те, що етнічні українці часто використовують російську мову, що може негативно впливати на національні меншини, «викривлювати» їхнє сприйняття.

Джерела та література:

1. Закон України «Про закордонних українців». URL: <https://cutt.ly/bJ7G4Uf>
2. Закон України «Про національні меншини в Україні». URL: <https://cutt.ly/UJ7HqfQ>
3. Конституція України. Стаття 12. URL: <https://cutt.ly/lJ7HuwH>

Юлія Садова, студ.,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка

Тематика української державності 1917–1921 рр. в історіографії української діаспори як чинник збереження національної ідентичності

Видання історичних праць у діаспорі є вагомим комунікативним засобом, через який відбувався інформаційний обмін знаннями з історії України. Тематична палітра публікацій українськомовних творів, присвячених Українській демократичній революції 1917–1921 рр. охоплює широке коло питань. Саме праці представників діаспори дозволили відтворити значну частину нашого минулого і виступили чинником для збереження національної ідентичності. Адже, націєтворчий процес в Україні у 1917–1921 рр. був яскраво вираженим.

Українська революція, яка так успішно розпочалася для українців, закінчилася трагічно для великої волелюбної державотворчої нації і більшість її учасників опинилися за кордоном. Вони залишили мемуари, історичні розвідки тощо. Їхні дослідження заслуговують на глибокий аналіз, вивчення і популяризацію поміж українства.

Метою дослідження є висвітлити провідні тенденції становлення і розвитку Української революції 1917–1921 рр. в історіографії української діаспори як чинник збереження національної ідентичності.

Перший період визвольних змагань пов'язаний з діяльністю Центральної Ради. Боротьба за національно-територіальну автономію закладена в знакових документах того буремного часу – Універсалах Центральної Ради. Досить глибоко в історичній послідовності досліджував проблеми визвольної боротьби за часів Центральної Ради Роман Млиновецький (справжнє прізвище – Роман Бжеський). Його праця «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що “історія мовчить”)), присвячена драматичним сторінкам історії України [5]. У роботі вчений детально аналізує діяльність Української Центральної Ради. Цей представницький орган влади був створений у березні 1917 р. і з огляду на революційні події в Російській імперії отримав можливість відновлення української державності. Але, як виявилось, серед діячів Центральної Ради не було політичної єдності, що заважало цілеспрямованому шляху відновлення української державності. З огляду на це, стають зрозумілими нелогічні дії Центральної Ради, які знайшли відбиток в законодавчих актах, прийнятих нею. Основними з них були Універсали Центральної Ради. Зазначимо, що другий універсал по суті скасував перший, а третій знову повторював перший універсал. Автор також логічно пояснює фактичну відмову Центральної Ради від створення української національної армії на початковому етапі революції, оскільки великий відсоток війська колишньої Російської імперії також складали українці. Причиною таких кроків знову стала відсутність політичної єдності. Таким чином, помилки яких припустились діячі Центральної

Ради на початковому етапі революції стали причиною того, що відновлена українська державність знову була втрачена [5].

Досить розгорнуту картину боротьби за незалежність українського народу у всій її складності за часів Центральної Ради, доби Гетьманату, Директорії, подає Ісидор Нагаєвський який написав книгу «Історія Української держави двадцятого століття» в еміграції на основі свідчень очевидців та документів. Автор переконаний в тому, що незалежною державою Україна могла стати ще в ті буремні роки, зокрема він писав: «Сьогодні ясно, що Центральна Рада мала добру нагоду закріпити українську державність, коли на Московщині панували непад і анархія. На жаль, соціалістична доктрина не дозволила їй створити мілітарну силу, на яку могла б була спертися Українська Держава в час загрози» [6, с. 422].

Криза Центральної Ради призвела до падіння створеної нею держави – УНР. На зміну їй унаслідок перевороту постала нова держава – Українська держава гетьмана Павла Скоропадського. Початок вивчення цієї проблеми поклали праці діячів, які емігрували за кордон та заклали підвалини досліджень істориків української діаспори. Наприклад, велику інформативну цінність несуть праці «Гетьманщина і Директорія» та «Щоденник» М. Шаповала, у своїх споминах автор розкриває окремі епізоди революційної боротьби та державотворення [7; 8].

Важливою складовою історіографії досліджуваної проблеми є публікації біографічного характеру про представників національної еліти революційної доби. Зауважимо, що це не завжди позитивні оцінки. Так, П. Христюк подає критичну оцінку гетьмана Скоропадського [9].

Досить вагомий внесок в історію національно-визвольної війни вніс емігрант К. Костів, зокрема, його праця «Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість» [2].

Про діяльність Директорії опубліковано теж чимало розвідок. І. Мазепа був одним з провідних діячів Директорії УНР і його праця «Україна в огні і бурі революції» містить багатий фактичний матеріал про перебіг подій в Україні у 1917–1921 рр. Інформація, яку він подає у спогадах складається з трьох частин: «Доба від початку революції 1917 р. до приходу Української Галицької Армії на Велику Україну в липні 1919 р. Кам'янецька доба і Зимовий похід – до травня 1920 р. Польсько-український союз і кінець збройних змагань Української Народної Республіки – до листопада 1921 р.» [4, с. 26].

Голова Директорії УНР В. Винниченко після визвольних змагань виїхав за кордон і там розпочав свою еміграційну діяльність. Він пише тритомник про Українську революцію «Відродження нації». У своєму дослідженні автор називає причину поразки Української революції: «Українська влада і вся керуюча партійна українська демократія розійшлися зі своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна і несоціальна» [1, с. 89].

Утворення ЗУНР внаслідок розпаду Австро-Угорщини історики розглядають як органічну складову загальноукраїнського революційного процесу, але з багатьма особливостями, створеними тривалим перебуванням краю в інших країнах. Серед істориків діаспори, які займалися цією проблемою, варто

відзначити М. Лозинського і його працю «Галичина в рр. 1918–1920», яка присвячена питанням національної державності українського народу. У передмові до своєї книги автор зазначав: «Оскільки я сам був учасником подій, має вона до певної міри мемуарний характер. Там знов треба було опиратися виключно на документи (акти державної влади, преса тощо), я мусів обмежитись матеріалом, який міг зібрати в еміграційній обстановці» [3, с. 1].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що історіографія проблеми представлена значною кількістю ґрунтовних публікацій, що досліджують різні аспекти української державності 1917–1921 рр. Проте ми прагнули характеризувати ті праці, які надавали перевагу історико-політичному чиннику формування національної ідентичності українців. Логічним наслідком державотворчих процесів досліджуваного періоду було виникнення незалежної Української Народної Республіки, а згодом Української Держави. Проте цей здобуток не вдалося закріпити.

Джерела та література:

1. Винниченко В. *Відродження нації: Історія української революції*. Відень, 1920.
2. Костів К. *Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість*. Торонто: [б. в.], 1964. 186 с.
3. Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*. Відень: [Укр. соціол. ін-т], 1922. 228 с.
4. Мазепа І. *Україна в огні й бурі революції (1917–1921)*. К.: Темпора, 2003. 608 с.
5. Млиновецький Р. *Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр.: (Про що «історія мовчить»)*. 2-ге вид. перегл. і значно доп. [Т. 2]. Б. м.: Чужина, 1973. 670 с.
6. Нагаєвський І. *Історія Української держави двадцятого століття*. К.: Укр. письменник, 1993. 413 с.
7. Шаповал М. *Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р.* Ч. 1. Нью-Йорк: Українська громада ім. М. Шаповала, 1958. 125, 30 с.
8. Шаповал М. Ю. *Гетьманщина і Директорія : спогади*. Нью-Йорк: Українська громада ім. М. Шаповала, 1958. 126 с.
9. Христюк П. *Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.* Ч. 3. Відень, 1921. 160 с.

Анастасія Кратюк, студ.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Заснування та перші роки діяльності Комітету Українців Канади

Актуальність теми. Початок діяльності Комітету Українців Канади припадає на Другу світову війну, час, коли організація змогла заручитися підтримкою канадського уряду та згуртувати значну кількість українських об'єднань, що

діяли в Канаді. Актуальність вивчення діяльності КУК полягає у тому, що він став прикладом самоорганізації з метою покращення умов життя українців в Канаді та відстоювання інтересів української діаспори. Тему діяльності Комітету українців Канади вивчали низка науковців. Так, Олег Бажан описував взаємозв'язки українських урядових структур і громадських кіл у Канаді [1]. Також про діяльність КУК зазначав у своїх працях Георгій Касьянов. Більшість істориків, які вивчали і вивчають історію української діаспори Канади, у наукових роботах зазначають, що утворення Комітету вплинуло на початок нового етапу у політичному та суспільному житті українців Канади.

Вступ. Важливою метою діяльності Комітету була ефективна взаємодія українців з правлячими колами Канади. Загалом можна стверджувати, що за історію свого існування Комітет зробив значний внесок у консолідацію української громади Канади, що є однією з найбільших діаспор українців у світі. Серед тих об'єднань, що ініціювали створення КУК були: Братство українців-католиків, Союз гетьманців-державників, Союз українців-самостійників, Українське національне об'єднання, Українська робітничка організація, які залучились підтримкою канадського уряду. Дії Комітету були направлені на допомогу українцям у Європі. Для цього було створено відповідний Фонд та Українське центральне допомогове бюро, що діяли у Лондоні. В столиці Канади, Оттаві, було сформовано новий орган – Українське інформаційне бюро, що представляло українські погляди у державних представництвах Канади. На організованих конференціях виголошувались доповіді, що стосувалися міжнародних подій та ролі у них українців.

Основна частина.

Структурно-організаційний система КУК формувалася з організацій різних напрямків діяльності та широкої мережі локальних представництв. Так, кожні три токи відбувалися регулярні комітетські з'їзди. Вони скликалися у місті Вінніпег, що було штаб-квартирою Комітету українців. Під час таких з'їздів визначалася подальша політика організації, її члени виступали зі звітами щодо діяльності органів Комітету. На з'їздах проводилися вибори керівництва, відбувалося залучення до заходів місцевих активістів та громад з усіх куточків Канади.

Саме на Першому конгресі українців Канади, що відбувся у червні 1943 року, одним із пріоритетних завдань організації визначалося «... дати допомогу в зусиллях 45 мільйонів українців в Європі дістати рівні права і захити в родині вільних народів» [6]. Комітет українців Канади проводив політику багатокультурності, що була направлена на поєднання комфортного життя українців у канадському середовищі з можливістю подальшого розвитку власної культури. Тому на заходи та з'їзди постійно запрошували виступати українських музикантів, хори та ансамблі. Також організація сприяла розвитку української історичної пам'яті. Так, з метою осмислення історії української діаспори на одній з конференцій у 1980-х роках проголошувалась доповідь «Будування майбутнього: Канадські українці в XXI столітті». Комітет українців Канади організовував заходи щодо вшанування та відзначення пам'ятних дат в історії України.

Під час Другого конгресу українців Канади, що проходив у 1946 році зазначалося наступне: «Другий Конгрес Українців Канади висловлює своє тверде переконання, що український народ не залишить своїх зусиль здобувши собі повну державність і суверенність, і закликає і в подальшому помагати українському народові в Європі в його боротьбі за свої національні права». Отже, діяльність органів Комітету набула поширення не лише в Канаді, але й в містах Європи, де цього потребувала українська діаспора. Члени КУК сприяли організації уроків для вивчення української мови у школах та вищих навчальних закладах Канади. Їхніми зусиллями у Вінніпезі було встановлено пам'ятник Тарасу Шевченку біля будинку парламенту. Одним з головних міст, звідки йшли різноманітні ініціативи було місто Торонто, воно слугувало осередком католицької та православних церков та багатьох місцевих організацій [5].

В 1944–1946 роках робота КУК набула ширшого організаційного досвіду та зміцнювала власні позиції. Зокрема, в одному з матеріалів мовознавця Дмитра Кислиці, який поширювався в українській пресі, було описано працю КУК, як таку, що була покликана на всебічний розвиток української спільноти Канади та загалом українського народу. За відповідні матеріали українські представники постійно стикались зі звинувачуваннями в оббріхуванні з боку радянських представників. КУК здійснював інформування української громадськості Канади та організовував протести проти порушення прав українців в Радянському Союзі [4].

Варто відзначити внесок у діяльність КУК першого президента організації отця Василя Кушніра. За час його головування активно обговорювалася справа створення нових українських центрів [2]. Тоді ж Комітет надав підтримку функціонуванню православної громади у Торонто, активно допомагав справі приїзду скитальців до Канади [3]. Пізніше КУК став ініціатором об'єднання українських організацій Північної та Південної Америки, за яким стояло створення Панамериканської української Конфедерації.

Частиною історії Комітету були суперечності та дискусії, що виникали між представниками другої та третьої хвилі української еміграції, адже перші вважали, що важливішими є питання збереження самобутності, представники ж третьої хвилі (що покинули свою країну здебільшого з політичних причин), переконували перших у важливості саме визвольної боротьби за незалежність України. Суперечності реалізувалися у заснуванні спеціальних комітетів, які відповідали окремим напрямкам діяльності.

Як зазначив правник та громадський діяч Петро Сварин: «Хоча українці поселилися в Країні кленового листка ще наприкінці XIX століття, то взяло повних 50 років, поки їх визнали за окрему етнічну групу, зі своєю власною мовою, культурою та історією»

Висновок. Отже, підсумовуючи, хочу зазначити, що початок діяльності Комітету українців Канади вплинув на розгортання культурних процесів в середовищі української діаспори Канади та Європи. Багатокультурність, яку розвивав Комітет, вплинула на обмін та проникнення канадської та української культур, що дозволило українцям прижитися до життя в Канаді за таких умов й надалі розвивати та передавати наступникам свою культуру.

Джерела та література:

1. Бажан О., Данилюк Ю., Тронько П. (упор.). *На скрижалях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки*. Книга перша із серії «Україна-Канада: історія та сучасність». Збірник документів та матеріалів. К., 2003. 862 с.
2. *Другий Все-Канадський Конгрес Українців Канади*. Торонто, Онт. 4, 5, 6 червня 1946. Торонто, 1946. 197 с.
3. *Заклики в Справі Іміграції Українських Скитальців до Канади*. Вінніпег, 1949. 1 с.
4. *Комітет українців Канади. Збірник документів і матеріалів у 25-ліття діяльності КУК. 1940–1965*. Вінніпег, 1965. 310 с.
5. *Нарис історії Конгресу Українців Канади в Торонті*. Торонто, 1991. 589 с.
6. *Програма першого Все-канадського конгресу Українців Канади 22–24 червня 1943 р.* Вінніпег, 1943. 9 с.

Аліна Фрусевич, наук. співроб.,
Музей Гетьманства (м. Київ)

Роль української діаспори у формуванні Музею гетьманства як «місця пам'яті»

Музеї поряд з архівами та бібліотеками відносяться до «місць пам'яті». Цей термін був введений до наукового обігу французьким істориком П'єром Нора на початку 1980-х років для позначення місць, об'єктів, з якими певна група людей пов'язує свої спогади, кристалізує пам'ять [2, с. 17–18]. Поль Рікер наголошував, що «місця пам'яті» виступають опорним пунктом проти забування, їхнє призначення полягає в тому, щоб відтворити спогади [3, с. 12].

Основне завдання музейних установ полягає в збереженні, трансляції та популяризації пам'яті, яка передається від покоління до покоління. Важливо, що колекція музейних предметів може перенести відвідувачів в історичне минуле і репрезентувати в їхній уяві певні події, факти, історичні реалії. Працівники музеїв виступають провідниками в історичні епохи, завдяки їм відвідувачі мають змогу мандрувати в просторі та часі.

У формуванні Музею гетьманства як «місця історичної пам'яті» провідну роль відіграла українська діаспора, яка є однією з найчисельніших у світі. Навіть перебуваючи за межами території України, представники української діаспори не втратили зв'язок зі своєю Батьківщиною та активно долучалися до розбудови держави, підтримували розвиток різних культурних та наукових установ, а також вболівали за розвиток національної спадщини.

Відродженням будинку, у якому зараз знаходиться Музей гетьманства, та збором коштів на його реставрацію займався відомий видавець із США, повноважний представник Національної комісії з питань повернення до України культурних цінностей Мар'ян Коць та інші діячі української діаспори, прізвища

яких викарбувані на бронзовій дошці в сінях старовинної кам'яниці на першому поверсі. Окрім того, Мар'ян Коць вбачав доцільним розмістити в цій кам'яній споруді Музей державності, він зробив значний внесок у музейну збірку, придбавши для неї твори мистецтва, предмети козацької старовини, а також його коштом придбаний перший комп'ютер для Музею у 1990-ті роки [5, с. 8–9].

Так, згідно з розпорядженням Президента України, за сприяння української діаспори й фонду Івана Салія 11 березня 1993 року в унікальній пам'ятці архітектури кінця XVIII – початку XVIII століття, на Подолі, було створено Музей гетьманства. Будиночок залишився єдиним зразком містобудівного середовища свого часу на Подолі [1, с. 17]. Основна концепція якого тісно переплітається з ідеєю державності, яка червоною ниткою проходить в українській історії через козацтво - Гетьманщину – добу Революційної боротьби 1917–1921 рр.

Формування фондів розпочалось одночасно зі створенням музею. Представники української діаспори, які в основному були або учасниками Української Революції, або їхніми нащадками, в перші роки незалежності України, відвідавши Київ, не оминали нагоди, щоб побувати у музеї. Вони намагалися відновити пам'ять про себе та своїх рідних в Україні, передаючи до музею свідчення важливих для української історії подій – речі, фотокартки, документи.

Наприклад, Павло Лимаренко – син підполковника Армії УНР Данила Лимаренка, дізнавшись, що на Подолі почав роботу Музей гетьманства, приїхав із Філадельфії до Києва. Він привіз багато цінних і важливих експонатів: афіші, плакати, оголошення, повідомлення про проведення вечорів пам'яті почесних академіїв на честь Івана Мазепи, Симона Петлюри. Велику частину становили документи, фотокартки, речі сестри-жалібниці Армії УНР – Марії Урбан-Вовк, першої дружини генерала Армії УНР Андрія Вовка, які жінка заповіла передати після своєї смерті музею. У фондах Музею гетьманства зберігаються номери газети «Мета». Головним редактором цього видання був Павло Лимаренко, який з часу проголошення незалежності України надсилав періодичне видання музейним установам та іншим організаціям, які діяли в Україні [5, с. 46–48].

Від Павла Лимаренка Музей отримав цінні матеріали, які привіз свого часу з Німеччини його батько, підполковник Армії УНР Данило Лимаренко – це літературно-громадського тижневика «На чужині» (1946–1948 рр.) та часопис «Рід та Знамено». «На чужині» - це періодичне видання української еміграції в Німеччині, у таборі Коріген, яка перебувала там у роки Другої світової війни та після її закінчення. Часопис «Рід та знамено» (чотири зшитки) повідомляє про державні символи, родовідну справу, містить оригінальні статті громадських діячів, дослідників історії [5, с. 48–49].

Вірні друзі, які постійно підтримують зв'язок з колективом музею – це сестри Вікторія та Маріянна Вакуловські з Філадельфії. Вони подарували нашій музейній установі вишукану театральну сумочку, вишиту власноруч Гетьманівною Єлизаветою Кужім-Скоропадською. До речі, дід Вікторії та Маріянни Вакуловських – Йосип Мельник у 1918 році був призначений П. Скоропадським членом дирекції Державного земельного банку, а пізніше його управителем [5, с. 74].

Від пані Олександри Юзенів – доньки Юстина Савина, офіцера Армії УНР Музей отримав документи батька. Серед них: фотокартки, атестати тощо. Цей вчинок свідчить про бажання зберегти пам'ять про рідну людину на Батьківщині. Пані Олександра також передала з власної колекції до фондової збірки Музею художні листівки, виконані українськими художниками діаспори [5, с. 80–81].

Окремо заслуговує на увагу роль Олени Павлівни Отт-Скоропадської в житті Музею гетьманства. У 1993 році Олена Павлівна, познайомившись з музеєм, за будь-якої нагоди разом з своїм чоловіком Людвігом Отт відвідувала його та щоразу привозила знакові речі своєї родини. Її постійні відвідування України мали важливу мету – відновити пам'ять про Гетьмана в Україні. У Музеї гетьманства в постійній експозиції представлені: портрети гетьманів та два жіночі портрети – Насті Скоропадської й Наталки Розумихи, які замовив гетьман Павло Скоропадський Ользі Мордвіновій, коли вони проживали з родиною в Німеччині на еміграції; унікальними є гравюри В. Масютина «Гетьман Іван Мазепа» та «Гетьман Богдан Хмельницький»; яскраві вишиті сорочки Олени Павлівни і Єлизавети Скоропадської та особисті речі їхнього брата Данила Скоропадського. У фондах музею зберігаються епістолярні матеріали, які висвітлюють стосунки Павла Скоропадського з сином Данилом, фотокартки родини, цікаві книги, спогади та багато іншого [4, с. 107–111].

На сьогодні фонди Музею нараховують понад 9000 експонатів, серед них представлені різні види джерел: зображальні, речові, писемні. У Музеї гетьманства є чудова бібліотека, яка має тематико-типологічний профіль комплектування. Фонди бібліотеки нараховують 4000 книг.

Отже, на основі вивчених матеріалів, які стосуються даної тематики, зроблено висновки, що Музей гетьманства – це унікальна установа, де зберігається пам'ять поколінь, а також встановлено, що до формування музею долучилися представники української діаспори.

Джерела та література:

1. Лякіна Р. До історії будинку Музею гетьманства. *Козацька скарбниця. Гетьманські читання, присвячені десятиї річниці Музею гетьманства*. К.: «Стилос», 2003. С. 17–21.
2. Нора П. Проблематика мест памяти. *Франция-память* / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50.
3. Нагорна Л. *Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies. Регіональна історія України: Зб. наук. ст.* К.: Інститут історії України НАН України, 2014. Вип. 8. С. 55–74.
4. Ярова Г. Матеріали родини Скоропадських у збірці Музею гетьманства. *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць*. Вип. 7. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 107–113.
5. Ярова Г. *Щоб пам'ятала Україна*. Чернівці: Букрек, 2012. 164 с.

Тетяна Олійник, учениця,
Кельменецький ліцей (Чернівецька область)

Українська діаспора та її роль в національно-державному відродженні України

*«... людина насамперед і понад усе спадкоємець.
Саме це, а не будь-що інше засадничо відображає її від тварин.
Але усвідомити себе спадкоємцем – означає здобути історичну свідомість».*
Ортега-і-Гассет

У силу різних обставин поза межами України опинились мільйони українців. Так частина українців живе в межах етнічних українських територій, що тепер належать Польщі, Словаччині, Румунії, Молдові, Росії та Білорусі. Але значна частина українців опинилась за межами батьківщини в результаті еміграцій: політичної, економічної (трудової). Початок політичної еміграції був покладений у XVII–XVIII ст., а трудової – в XIX ст. На сьогодні за межами Української держави проживає близько 11 млн. українців. З них у східній діаспорі близько 8 млн. Найбільша українська діаспора в Росії (4,5 млн. чол.). Тут вони є другою за чисельністю Казахстані – 900 тис. чол. та Молдові – 650 тис. чол.

Найорганізованіші та найактивніші громади західної діаспори зосереджені в Канаді (понад 950 тис), США (понад 730 тис. українців), Польщі (понад 250 тис). Хоча українці складають лише 3% населення Канади, однак вони досягли значних успіхів у соціально-економічній, політичній та культурній сферах. Визнанням цього факту є обрання українців на найвищі державні посади. Центрами українства в Канаді є Едмонтон (тут, зокрема, працює Канадський інститут українських студій), Вінніпег, Торонто, де діють кафедри українознавства, перебуває осередок Всесвітнього конгресу вільних українців.

У Бразилії (близько 360 тис. чол.) та Аргентині українці перебувають у більш складному економічному становищі, це переважно фермери (в Аргентині – в штаті Мисьонас, в Бразилії – район міста Прудентополіс). Одна з найкраще організованих громад – 35-тисячна громада в Австралії серед якої є багато відомих спеціалістів. Останнім часом найбільших злигоднів зазнали українські громади в колишній Югославії, під час громадянської війни багато українців покинули місця свого проживання. Товариство «Україна» підтримує земляків у важку хвилину, організовуючи їм доставку гуманітарної допомоги.

Розвиток людської цивілізації завжди супроводжувався міграційними процесами племен, народів, держав, окремих особистостей. З ретроспективи часу міграція є об'єктивним процесом, але у кожній конкретній ситуації має суб'єктивні причини. Загальновідомий і незаперечний факт циклічного розвитку природи впливає і керує еволюцією людського суспільства. Тривалий час вирізьблюється, виформовується, вишліфовується певна національна формація зі своєю унікальною культурою, але досягнувши апогею неминуче наштовхується на ті чи інші кризові явища, які і спонукають до більш чи менш масових переміщень народів. Найбільш частими причинами таких міграцій були

історичні, соціальні, економічні, політичні, релігійні катаклізми. Не стали винятком у цих процесах й українці. Поява емігрантів з України сягає сивої давнини. Вони залишили помітний слід у культурі тодішньої Європи.

Однак масового характеру процес міграції набув на зламі ХІХ–ХХ століть. Історію української еміграції прийнято ділити на чотири хвилі: перша – з останньої чверті ХІХ ст. до початку Першої світової війни; друга – період між двома світовими війнами; третя – період після Другої світової війни; четверта – з часу проголошення незалежності України у 1991 році.

Джерелом першої хвилі масової еміграції останньої третини ХІХ ст. стали селяни з відсталих національних окраїн Австро-Угорщини та царської Росії, а також частина міських ремісників. Це були, як правило, неписьменні люди, які через соціально-економічні причини змушені були покинути свою рідну землю. Але вражає їх глибока духовність. У далекі незвідані краї вони їхали з Богом у серці, Кобзарем та вишиваним рушником. Після тяжкої виснажливої праці вони вперто здобували освіту, створювали хори, драматичні гуртки, танцювальні групи, відновлювали «Просвіту», будували церкви. Першими країнами масового переселення українців були Бразилія та Аргентина, а з середини 90-х років ХІХ ст. найбільш привабливими стали США, Канада, а згодом Австралія, Нова Зеландія, Гавайські острови. Безперечно, серед цих емігрантів траплялися освічені люди, священнослужителі, політики (особливо після революції 1905 р.). Але у своїй масі це були селяни (переважно із Галичини, Буковини і Закарпаття). Цікавим є той факт, що і тоді, як і сьогодні, в суспільстві точилися суперечки щодо доцільності такого відчайдушного кроку з боку численної кількості українців. Певна частина свідомих громадян вважали, що масовий виїзд українців спричинить заселення покинутих ними земель польським, румунським та угорським населенням, що негативно в подальшому позначиться на визволенні цієї частини України від національного гноблення. Показово, що великий інтерес до проблеми еміграції та долі злидарів-переселенців на чужині виявляли видатні прогресивні діячі України.

Так, Іван Франко цілком негативно ставився до процесу української трудової еміграції (хоча добре розумів її соціально-економічні причини), вважаючи, що знедоленому людові слід згуртуватися і боротися за своє визволення на Україні. У своїх віршах «До Бразилії» Іван Франко зобразив повний страждань і поневір'янь шлях українських переселенців та їхнє буття в незвичних умовах тропічного клімату. Збереженню національної самобутності українців на чужині допомагали твори українських класиків Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова, Михайла Павлика, Юрія Федьковича, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки. Великий вклад у збереження національно-культурної самобутності здійснили Товариства «Просвіта», Товариства ім. Михайла Качковського та інші. Важливу роль у збереженні тотожності українців першої хвилі еміграції відіграла хоча малочисельна, але дуже активна політична еміграція. Яскравим її представником був виходець із знатного військового роду з Полтавщини Павло Крат (навчався у Харкові, Москві, Петербурзі, в Київському і Львівському університетах), який утік від царської охоранки до Канади у 1907 р. і зробив багато корисного для розвитку громадських

взаємин між українцями в Канаді та Україні. До підтримки духу першої еміграції багато приклалася церква і, насамперед, її наставник митрополит Андрей Шептицький, який направив до Канади священнослужителів з ордену василіан (1902 р.), а у 1908 р. сам здійснив поїздку по Канаді від Монреалю до Ванкувера.

Так поступово, крок за кроком, у надзвичайно складних економічних і соціальних умовах адаптації та вживання у чужинецькі традиції, перша хвиля української еміграції творила духовний ґрунт для наступних поселенців, свято плекаючи свої національні обереги для майбутньої Української держави, в яку вона твердо вірила і ця непохитна віра допомагала їй вижити. Її праця не пропала, а стала міцним підмурівком для подальшої розбудови національно-політичних, соціально-економічних і духовно-культурних підвалин української державності.

До цієї категорії трудової еміграції у другій і третій хвилі долучилася політична еміграція, яка фактично і стала тим національно-політичним і духовно-культурним феноменом, який творив Україну як державу поза її географічними межами, розбудовуючи для цього різні інституції. Наполегливою і послідовною працею вони створили потужний культурний пласт, який не лише збагатив світову цивілізацію, а став духовним мечем, що спричинився до руйнації стіни тюрми народів і повернув втрачену національну пам'ять українцям.

За часів уже незалежної України відкрився доступ до архівів, настав час активного вивчення української історії, особливо замовчуваних її сторінок, до яких належать і здобутки діаспори. Тільки зараз віднайдене минуле України постає великою глибою, вартою доби та її творців, закриває штучно витворені пустоти українського внеску у світовий культурний контекст.

Сучасна українська діаспора на рівні з єврейською, китайською, вірменською належить до світової, має значний потенціал у сприянні Українській державі в інтеграції до глобального світу, підвищенні її конкурентоспроможності в нових реаліях. Українська діаспора не є унікальним явищем – це живий організм, який зазнає впливів та змін, зумовлених рядом економічних, політичних та культурних чинників. Українська діаспора вписується в загальну світову діаспору та міграційну мозаїку, з властивими для неї внутрішніми суперечностями, конфліктами різних міграційних хвиль, трансформаційними та асиміляційними процесами.

За різними оцінками нині за межами України проживає 11–20 млн. українців. Етнічні українські землі входили до складу різних держав: Російської імперії, Радянського Союзу, Австро-Угорської імперії, Польщі та ін. Цим пояснюється формування двох міграційних потоків і як наслідок двох діаспор – західної і східної.

Проживаючи за кордоном, мільйони наших земляків та їх нащадки в багатьох країнах зберегли в своєму середовищі національну культуру, мову, звичаї, українську самобутність. З перших років організованого громадського життя провідне місце в більшості друкованих виступів та висловлювань з приводу національного самозбереження посідають питання мови, чи не єдиної виразної ознаки, за якою можна було пізнавати “своїх” у чужорідному оточенні.

Унікальну роль діаспора, особливо західна, може відіграти у створенні сучасного громадянського суспільства в Україні. Багаторічна практика показує, що активна взаємодія громадських українських організацій діаспори та недержавних неприбуткових організацій в Україні дозволяє створити потужний державницьки зорієнтований демократичний і відкритий «третій сектор». Наразі маємо ряд міжнародних донорських організацій, які активно формують «третій сектор» українського суспільства на свій копил. Активне підключення до цього процесу української діаспори дозволило б у глобальному плані пришвидшити, сконсолідувати і віднайти чіткі державницькі вектори «третього сектора» України.

У цілому, вирішуючи проблеми ролі української діаспори в геополітичних процесах, слід орієнтуватися на нові параметри української діаспори як на Сході, так і на Заході. Тільки їх врахування, спільні дії в режимі резонансу інтересів «Україна – діаспора» можуть дати суттєвий позитивний обопільний ефект.

У західних країнах діють українські суботні та недільні школи, культурно-освітні установи, хори, ансамблі, танцювальні колективи. Функціонують політичні партії, громадські та молодіжні організації і об'єднання, організується видавнича діяльність. Діють спеціальні дослідні установи (Мюнхен, Гарвард), ряд факультетів з викладанням української мови та історії при вищих навчальних закладах.

Проголошення Акту про незалежність України 24 серпня 1991 р. викликало не тільки радісне піднесення в середовищі української діаспори, але й зміцнило її надії на те, що цього разу справа побудови самостійної демократичної Української держави буде доведена до кінця. У всіх країнах, де проживають українці та їх нащадки, цей акт відзначався як найбільше свято.

Українська діаспора відрізняється від діаспор інших народів тим, що вона не мала повнокровних зв'язків із Батьківщиною. Вона існувала не лише в географічній, а й у культурній, політичній і, навіть, родинній ізоляції від рідного краю. Мало того, радянська влада змальовувала образ діаспори як ворожої сили, яка бажає лиха українському народові. Та попри все це, діаспора жила Україною, діаспора виховувала дітей на українських ідеях, діаспора мріяла про незалежну Україну. Традиційно історики розглядають чотири хвилі української діаспори.

За різними оцінками нині за межами України проживає 11–20 млн. українців. Етнічні українські землі входили до складу різних держав: Російської імперії, Радянського Союзу, Австро-Угорської імперії, Польщі та ін. Цим пояснюється формування двох міграційних потоків і як наслідок двох діаспор - західної і східної.

Проживаючи за кордоном, мільйони наших земляків та їх нащадки в багатьох країнах зберегли в своєму середовищі національну культуру, мову, звичаї, українську самобутність. З перших років організованого громадського життя провідне місце в більшості друкованих виступів та висловлювань з приводу національного самозбереження посідають питання мови, чи не єдиної виразної ознаки, за якою можна було пізнавати «своїх» у чужорідному оточенні.

Наукове видання

**PUBLIC HISTORY.
ІСТОРІЯ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ**

**Збірник
Міжнародної наукової конференції**

20 травня 2022 року

Електронне видання для вільного поширення через мережу Інтернет
Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів,
цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.
Тексти подано в авторській редакції.

**Формат 60x90¹⁶. Ум. друк. арк. 16,8.
Гарнітура Arial**

